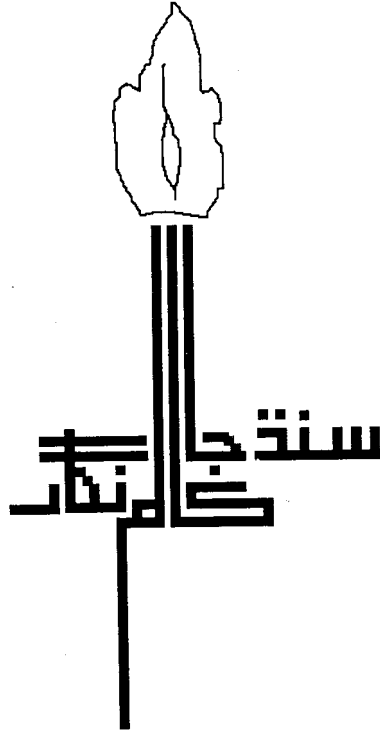

سنت جا عالم نگار

سهيڙيندڙ
مير نصرت حسين ابڙو

سنت جا عالم نگار

سهيڙيندڙ

مير نصرت حسين ابڙو

جرنلزم ايجوڪيشن اينڊ ويلفيئر سوسائٽي

چپائيندڙ جا حق ۽ واسطا محفوظ

پهريون ڇاپو: ڊسمبر ۱۹۹۸ع
ڪتاب جو نالو: سنڌ جا ڪالم نگار
سهيڙيندڙ: مير نصرت حسين ابڙو
چپائيندڙ: جرنلزم ايجوڪيشن اينڊ ويلفيئر سوسائٽي
ڇپيندڙ: آزاد ڪميونيڪيشنز ڪراچي. فون: ۷۷۳۷۲۹۰

ملھ: ۲۰۰ روپيا

ملڙ جا هنڌ

ڪاٺياواڙ بوڪ اسٽور. اردو بازار ڪراچي
شاھ لطيف ڪتاب گهر. گاڏي کاتو حيدرآباد
عزيز ڪتاب گهر. بئراج روڊ سکر
ڪتاب سپر مارڪيٽ. فرسٽ فلور اصغر پلازا پاڪستان چوڪ لاڙڪاڻو

فهرست

۹	علي احمد بروهي	مهاڳ
۱۵	قاضي اسد عابد	به اکر
۱۹	مير نصرت حسين ابڙو	ڪالم ۽ ڪالم نگاري
۲۶	امر جليل	ڪاتي هيٺان ڪنڌ
۲۹	امر جليل	تويون
۳۳	علي احمد بروهي	عثمان حجم جو روزو رکڻ
۴۰	علي احمد بروهي	نه چمي ها ماري نه مارو پون ها ماري
۴۳	حسين شاه راشدي	ديان طلب
۴۹	حسين شاه راشدي	سنڌالاجي جي سلور جولي
۵۴	سراج	رتي جي رهاڻ
۵۹	سراج	رتي جي رهاڻ
۶۲	ڊاڪٽر سليمان شيخ	منهنجي دنيا
۶۵	ڊاڪٽر سليمان شيخ	منهنجي دنيا
۶۹	آفتاب ميمڻ	منهنجو پهريون اسڪول جا آخري
۷۲	آفتاب ميمڻ	اسلام آباد ۾ نانگ
۷۶	ڊاڪٽر فهميده حسين	روايتن کي ضرور قائم رهڻ گهرجي
		اڌوري ڪوڙ ۽ اڌوري سچ ۾ پناهه جي
۸۱	ڊاڪٽر فهميده حسين	ڪهڙي ڪاڻ
۸۵	ڊاڪٽر نواز علي شوق	جهنڊڙيون
۸۸	ڊاڪٽر نواز علي شوق	جهنڊڙيون
۹۱	مصطفيٰ نانگ راج	پٽائيءَ سان دل جو سودو
۹۵	وسيم سومرو	اظهار جي قوت ۽ ڪالاباغ ڊيم
۹۸	محمد هاشم حامي	ڊائون سائيزنگ ۽ ٽائرن جو ڪاروبار
۱۰۱	احسان دانش	شاهه لطيف ۽ اڄ جو سنڌي اديب
۱۰۷	سڪندر سرواڻ	اي ڪاش اهو تون ڄاڻين ها!
۱۱۱	ميان مير خان چانڊيو	يادن جو ڪوهيڙو

۱۱۵	ڊاڪٽر بشير احمد شاد	دنيا جو امن ۽ بين الاقوامي ادارا
۱۱۸	جهانگير عباسي	خيرالنسا جعفريءَ جو وچوڙو ۽ تخليق جو سفر
۱۲۲	ذوالفقار شاھ	ملير جي مارويءَ جي سياست سٽر بئڪ تائين ڪيئن پهتي
۱۲۸	سڪندر عباسي	هڪ نئين معاشرتي نظام جي ضرورت
۱۳۲	ذاڪر حسين ڪٽي	لڙڪ ۽ مرڪ سنڌ جا قوم پرست سياست ڪار ۽ ”مان“ وارو وائرس
۱۳۹	زرين حسين ناريجو	آدم جي احسان فراموش پٽ جي حوا جي ڌيءَ تي حڪمراني
۱۴۴	زرين حسين ناريجو	پنهنجون ڳالهيون
۱۵۱	محترم سلطان وقاصي	پنهنجون ڳالهيون
۱۵۵	محترم سلطان وقاصي	ٿرڻ جو ادب ڏانهن لاڙو
۱۶۰	من موهن گياني	آسمان نيرو آهي
۱۶۶	مرزا ڪاظم رضا بيگ	پاڻي کان ڪمان ۾
۱۷۰	طارق عزيز شيخ	مقتل ۽ ماڻهو
۱۷۳	سارنگ امر	ڪراچيءَ ۾ طالبان جي پهرين هڙتال
۱۷۷	ڪرم علي شاھ	آپگهاٽ ڏانهن وڌندڙ سنڌ جي جوانيءَ جو وزيراعظم کي خط
۱۸۰	رزاق ڪٽي	سنڌي دانشورن جو بدچندڙ تصور
۱۸۶	صادق بڙدي	يزيدي ڪلچر ۽ امام حسين
۱۹۰	ڪامريڊ مير محمد تالپر	شاھ لطيف جي شاعريءَ ۾ عشق الاهي
۱۹۶	نجم الدين ڪنير	تعليم جي تباهي ۽ ڪرپشن وارا ڪاروبار
۲۰۳	حاجي محمد رحيم ڪنير	سچ وڏو ڏوهاري
۲۰۷	نشر سنڌو	ماڪ ۾ مينڌرا ڪاڪ روئيندي رهي
۲۱۰	امداد علي گويانگ	گامو سچار ۽ سچ جو زهر
۲۱۴	مسڪين سمون	تعليمي ادارا نه پر استاد سڌاريو
۲۱۷	ڪمال ڄامڙو	ڪوٽا، لوٽا ۽ سنڌ
۲۲۲	غلام محمد ڪنير	الوداع ۽ آجيان
۲۲۶	عاجز ارباب ڪنير	
۲۳۱	قاضي آصف	

۲۳۴	عابد کاظمي	سند کي سڃاڻو
۲۳۸	رضوان گل	پلڻ پايو سچ
۲۴۲	محمد خان سيال	ڏوهي ڪير
		چٽا پيٽيءَ جي دؤر ۾ غافل نوجوان
۲۴۷	قمر شهباز	ڳوٺ
۲۵۱	قمر شهباز	پريشانين
۲۵۴	انعام شيخ	ڏکڻ جو رستو - سچ جو رستو
۲۵۸	انعام شيخ	اسين سڀ ماڻهو آهيون
		هڪ شخص جنهن کي سياست ۽
۲۶۲	اي- جي چانڊيو	عاشقي ورثي ۾ ملي
۲۷۰	شاهن باداهي	آئي جا ابا
۲۷۳	گلزار علي ولياڻي	قلم جي ڪهاڻي
۲۷۸	ارشاد پناڻ	اونڊاهيءَ جو طوفان
۲۸۲	ارشاد پناڻ	فرض جي ساڃاه
۲۸۵	ذوالفقار سيال	آئينا ۽ عڪس
۲۸۸	علي گوهر ڪهاوڙ	سند جا ميلا ۽ ثقافت کاتو
۲۹۲	علي گوهر ڪهاوڙ	گونگا ڳوڙها
۲۹۶	قمر ابڙو	لهرن ليکي ناهي ڪو
		اسين فرد جي حقن جي تشريح غلط
۳۰۰	تسليم زنڙور	جاءِ تي ڪري رهيا آهيون
۳۰۵	نصير مرزا	ڪهڙي ادا سان چئجي
۳۱۲	مير نصرت ابڙو	قصو رٿابرد وزيرن جو
۳۲۶	مير نصرت ابڙو	ڪراچي ۾ موسمي مهمان
۳۲۸	مير نصرت ابڙو	تحريرن ۽ تقريرن جا چاليھ سال

مهاڳ

”سنڌ جا ڪالم نگار“ سنڌي صحافت جي تواريخ ۾ اولين پيشڪش آهي، جنهن ۾ سنڌ جي مايه ناز اديبن ۽ ليکڪن جا ڪجهه شاهڪار شايع ڪيا ويا آهن. هي ڪتاب نه فقط ڪالم نگارن جي مختلف ۽ رنگ برنگي تحريرن جو هڪ نادر مجموعو آهي، بلڪ ادبي خوشبوءِ جي هُڪار لحاظ کان، جيڪڏهن هن کي ”گلدستہ“ چيو وڃي ته وڌاءُ نه ٿيندو. ڇاڪاڻ ته منجهس گلشن جي هر گل جي سُرهاڻ جو واس سمائيل آهي. هن ۾ ڪوشڪ نه آهي ته گلن جي ورکا ۽ هار سينگار سڃاڻيندڙن ۾ اڪثر تجربڪار، باشعور، دانشور ۽ هر فن مولا جهونا جوڳي آهن، ته ڪي وري نوان نڪورا فنڪار ۽ تاجي پيٽي پٽ ”ذاتِ دُئي“ به آهن. پر هر هڪ جي قلم جي چاشني ۽ لکڻيءَ جي ”لُ“ پنهنجي رنگ ڍنگ جي آهي.

✽ هلندڙ صديءَ جي الوداعي موڙ تي، علم ادب جي ميدان ۾، هونئن به ڪافي روشني ڦهلجي چڪي آهي. ذهني سوجهري عام ٿيڻ سبب دنيا جي ڪُنڊ ڪَڙچ وارا اونداهه ڪنڊر ۽ تاريخڪ ته خانا پڻ ڪافي حد تائين روشن ٿي چڪا آهن. دنياپير جي دانشورن ۽ سائنس دانن عالم انسانيت جي سماجي سياسي ۽ معاشي مونجهارن جون اڪثر ڳجهارتون حل ڪري مشڪل مسئلن جا هر ممڪن حيل وسيل پيش ڪيا آهن. ليڪن اهڙي بي پناه ترقي ۽ ستاري جي باوجود، جيڪڏهن انساني جياپي ۽ روحاني سرحدن ۾ ڪا وصعت هيل تائين پيدا ٿي نه سگهي آهي، ته اهو هڪ افسوسناڪ امر آهي. انسان روحاني طور اڃان معصوم ٻارڙن جيان بانٽرا پائي رڙهندا ٿا رهن ماڻهو ڪڏهن اهڙي معراج ماڻيندا جو هو عام ماڻهو

روحاني راه جو مشاهدو ماڻڻ لائق يا قابل ٿئي؟ ڪڏهن سندس روحاني رڙهڻ جي ”پيرماني“ ڪئي ويندي؟ صدين گذرڻ جي باوجود به سالڪن لاءِ روحاني راز اڃان به هڪ اهڙي پرولي بڻيل آهن. جنهنجو ڪوبه ٻاهو ملڻ مشڪل آهي. تعجب آهي.

✽ ماڻهن جي اڪثريت پنهنجي روزمره واري رزق ۽ روزگار جي تلاش ۽ عمل ۾ مشغول رهي ٿي ۽ هو روحاني معاملن ڏانهن خاص ڌيان نه ٿا ڏين. تڏهن به هر ماڻهوءَ جي اندر ۾ ”حقيقت“ يعني سچ ڄاڻڻ جي دلي خواهش ضرور موجود رهي ٿي. جي ماڻهو الله ڪارڻ زندگي گهارين ٿا سي هڪ خاص قسم جا ماڻهو آهن جن کي هي ڪامل يقين آهي ته ”سچ ڄڳائي ۽ سونهن“ الله پاڪ جي وجود جو اعليٰ مظهر آهن. جڏهن آدميءَ جي اندر واري سُئل شڪتي يا جوت بيدار ٿئي ٿي، ته پوءِ هي ممڪن آهي ته کيس روحاني راز جي ڪجهه پروڙ پوي ۽ مٿس روحاني اسرار ۾ انڪشاف ٿين.

✽ جوڳين ۽ ڏهرين جي دعوائن باوجود ته سچ دراصل هڪ وهڻ گمان يا رُج وارو ڏيکاءُ آهي، هر انسان هڪ حقيقي سچ جي هئڻ يا هُستيءَ ۾ يقين رکندڙ آهي. جڏهن به ڪو ماڻهو صاف دل ۽ پاڪيزه نيت سان ڪائنات جي دائمي حقيقت تي نظر ڌري ٿو ۽ ساڳئي وقت سندس عارضي ۽ فاني حُسن جا جائزو وٺي ٿو ته کيس هي احساس ضرور ٿو ٿئي ۽ هيءَ دنيا ۽ سندس اهڃاڻ هڪ آئينو آهي، جنهن ۾ غيرفاني حق سچ جو عڪس موجود آهي. هو پنهنجي نظر ۾ ايتري عروج تي ٿو پهچي جو باقي هر چيز کيس تهج ۽ بيڪار ڏسڻ ۾ ٿي اچي. هي لقاءُ ئي آهي جو عارفن جي انهيءَ جذبي يا ڪيفيت جو بنياد ٿو بڻجي.

✽ ڪالم نگار جي ڪالم جو مطالعو ڪرڻ وقت هي ذهن ۾ رکڻ ضروري آهي ته هر انسان پنهنجي حياتيءَ دوران ٽي عدد زندگيون گهاري ٿو. هڪ جسماني جا ڪاڻڻ پيئڻ ۽ عيش آرام تائين محدود آهي. ٻيو ذهني زندگي، جنهن ۾، لکڻ پڙهڻ علم پرائڻ ۽ انسانيت جي ساڃاهه لاءِ آدمين کي اخلاص ۽ اخلاق جو سبق ۽ سکيا حاصل ڪرڻ شامل آهي. غرض ته جي استاد اڪابر ۽ دانشور ٿيا ۽ جن ماڻهن کي پاڻ ۾ پريت وٺندڙ ۽ ڌرتيءَ سان ناتو نباھ ڪرڻ جو درس ڏنو ۽ جن پنهنجي عملي

زندگيءَ وسيلي عوام کي آزاد جياپي جي ترغيب ڏني، سي پڻ ذهني زندگيءَ جو پيداوار هئا. ٽيون نمبر ۾ روحاني زندگي آهي جو سڀ کان اتم اعليٰ ۽ اوچي قسم جي حياتي آهي جا جسماني يا حيواني زندگيءَ جي ابتڙ ۽ ضد ۾ آهي.

✽ ڪالم نگار پنهنجي غور ۽ فڪر سان قدرت جي اسرار پروڙڻ، ملڪي ماڻهن جي مونجهارن ۽ مسئلن جي تحقيق ڪرڻ ۽ علم ادب وسيلي انسانيت جي ذهني سڌار ۽ ڄاڻ لاءِ پنهنجي لکڻ پڙهڻ وسيلي زندگيءَ جي سڀڙپ ڪندا ٿا رهن. هو نه بزرگ پير يا مرشد آهن ۽ نه ڪنهن لاءِ ڪو دعا جو در هئڻ جي دعوا ٿا ڪن. هي برابر آهي، ته هو پنهنجي قوم ۽ ملڪ جي ماڻهن جي رهنمائي ڪندا ٿا رهن، پر کين ڪي پنهنجا شخصي يا ذاتي مقصد ۽ مطلب هرگز نه آهن. هي مجاهد ملڪ ۽ قوم جا صحيح معنيٰ ۾ خدمتگار آهن ۽ ”سچائي صفائي ۽ ساڃهه“ سندن ته زندگيءَ جا سونهري اصول آهن.

✽ ليکڪ ٿيڻ لاءِ لکڻ پڙهڻ جو شوق ذوق هئڻ اشد ضروري آهي پر جڏهن اهڙي خواهش سان گڏ تجربو ۽ علم شامل ٿئي، ڄڻ ته پوءِ کير ۾ ڄڻ ڪنڊ ٿي گڏجي. ڪڏهن ڪڏهن بدنصبي ۽ بدقسمتي پڻ سبب بڻجن ٿيون، انهيءَ حقيقت جو ته جيئن اسان کي هيءَ ڄاڻ پوي ته شين جي اصلي حيثيت يا قدر قيمت ڪيتري آهي. پر شرط هي آهي، ته اسين جدوجهد جاري رکون ۽ همت هاري مايوس ٿي ويهي نه رهون. مثال طور جيڪڏهن ڪنهن شخص جي منزل يا زندگيءَ جو مقصد آهي باغ جو مالهي ٿيڻ ۽ جڏهن هو مالهي ٿيڻ سان پنهنجو مقصد ٿو ماڻي ته پوءِ کيس اهڙي اراده کان پنٿي هئڻ نه جڳائي.

✽ اسان جي هاڻوڪي زماني جي نوجوانن کي مجبور ڪيو ٿو وڃي ته هو پنهنجا خواب خيال يا سڀنا ترڪ ڪري ڇڏين. خاص طور، خاندان جي وڏڙن ۽ بزرگن جي اثر رسوخ ماتحت ۽ سندن مرضيءَ مطابق وڪيل ڊاڪٽر يا بئنڪر بڻجن. نتيجو هي ٿو نڪري جو هو پنهنجو ذاتي مقصد گنوائڻ ٿا ڇڏين ۽ پوءِ اڳتي هلي پنهنجي شناس ۽ ساڃهه به وڃائي ويهندا. اهڙي ريت منجهن ڪابه جوت يا جرئت باقي نه ٿي رهي جو هو پنهنجي تجربي يا مشاهده کي تبديل ڪري سگهن ۽ پنهنجي بدبختيءَ کي ڪنهن

تازه موقعي ۾ وڇڙائي يا سڙائي پاڻ کي ڪا تقويت ڏيئي سگهن. ليڪڪ پوءِ هو مضمون نگار هجي يا ڪالم نگار. هو سڀني دپستي يعني پٿيوارين عورتن جيان آهن، جن زندگيءَ سان عشق ڪيو آهي ۽ هاڻ هو پيٽ سان ٿيون آهن. پر کين هيءَ ڄاڻ هرگز نه آهي ته ٻار جو پيءُ ڪير آهي؟

✽ اسان ۾ ڪجهه ڪالم نگارن جي حالت هي آهي جو هو پالتو ڍورن جيان وٿاڻ جي ڪلي سان واڳيل آهن ۽ سندن سموري چرپر سندس رسيءَ جي ڊيگهه تائين محدود آهي. منهنجو هي ايمان آهي ته هر ليڪڪ لاءِ سندس پنهنجي اندر ۾ بغاوت جي چٽنگ دکائڻ ضروري آهي. ليڪن شرط هي آهي ته بغاوت عادت نه بڻجي ۽ نه وري سڄي عمر ليڪڪ ڪو باغي ٿي گذاري. وڏي ڳالهه ته بغاوت ”بي مقصد“ هرگز نه هجي. ليڪن پنهنجي عادت جي مخالفت لاءِ بغاوت بلڪل ضروري آهي. ڏسو هي آهي ته اهڙي بغاوت جنهن وسيلي اسين پنهنجو دڳ پاڻ ڳولي سگهون. بغاوت کان مراد وڌڙن جي نافرمانِي هرگز نه آهي. سندن صلاح مصلحت ۽ نصيحت تي ضرور عمل ڪيو وڃي. پر جڏهن هو پنهنجي سوچ ويچار مطابق يا پنهنجي زندگيءَ جو گهاريل خاڪو اوهان آڏو عمل لاءِ پيش ڪن ته ان نقش قدم تي هلڻ هروڀرو ضروري نه آهي ڇاڪاڻ ته اها سندن ذاتي زندگي ته ٿي سگهي ٿي، پر نه اوهان جي. جيڪڏهن اوهان جي بزرگ کي ريل تي چڙهڻ يا هوائي سفر جو موقعو نصيب نه ٿيو آهي ته ان جي معنيٰ اها نه آهي ته اوهان به ريلوائي يا هوائي سفر کان هٿر ڪريو؟

✽ اوهان کي ڪنهن به نئين يا اڻڄاتل تجربي کان پرهيز نه ڪرڻ جڳائي. اوهين ڪيترو وقت ڪناري يا ڪنڌي تي بيهي وقت جي سيٽپ ڪندا؟ هر گهر ۾ گهرڻ لاءِ اوهان کي وڪ وڌائڻي آهي. ڪناري تي بيهڻ ۾ ڪجهه به نه ورنڊو. حرڪت جو نالو آهي زندگي. فقط مڙدا يا لاشا چرپر نه ڪندا آهن. هٿ ڪري قدم وڌايو. پر ڪيڏانهن؟ اهائي ته مُڪ ڳالهه آهي جا اسان کي ڳولا ڪري منزل هٿ ڪرڻي آهي. هي برابر آهي ته راه ۾ اوهان کي رڪاوٽ آڏو ايندي. ڪيترا تجربا ٿيندا ۽ چرڪ به نڪرندا. ڇاڪاڻ ته جنهن املهه ماڻڪ جي تلاش ۾ اوهان ملڪ ميدان جي خاڪ ڇاڻي رهيا آهيو. جڏهن اوهان کي ڄاڻ ٿيندي ته اهو ماڻڪ اوهان جي

من مندر ۾ اندر محفوظ آهي ته پوءِ چرڪ ڀرڻ هڪ لازمي امر ٿيندو. ۽ هر هڪ ڪالم نگار جو ”ڪالم“ زندگيءَ جي ڪنهن شعبي جو هو بهو عڪس يا آئينو آهي. هر ڪالم نويس پنهنجي دور جي ماحول جي مصوري ڪئي آهي ۽ پنهنجي خيال جي اظهار ۾ ڪنهن به مصلحت کان ڪم نه ورتو آهي. وڏي ڳالهه هي آهي جو اڪثر ڪالم وقت جي اهڙي نازڪ موڙ تي لکيا ويا آهن جڏهن ڪي سياسي يا سماجي سرڪار ۽ عوام درميان چڪتاڻ ۽ غلط فهميءَ جو سبب بڻجي رهيا هئا. جيڪڏهن ڪالم نگار وقت سر عقل ۽ دانش جو مظاهرو ڪندي ۽ صحيح صورتحال پيش ڪندي عوامي جوش و فروش تي چنڊو نه هڻن ها ته گمان غالب هيو ته ڪو وڏو خُلم مچي ها جنهنجي نتيجي ۾ رتوچاڻ جو به قوي امڪان هيو. ڪالم نگار هونئن به عوامي جذبات جا صحيح معنيٰ ۾ نبض شناس مسيحا آهن ۽ هو پنهنجي عقل ۽ دليل ۽ ترجيبي جي روشنيءَ ۾ ماڻهن کي صلح سانت پائپي برادري ۽ امين جو پيغام ڏيندا رهن ٿا جنهن بي لوٽ خدمت سبب سندن ذاتي عزت افزائي ۽ قدرشناسي ڪئي ٿي وڃي ۽ سندن ناماچار ۾ اضافو ٿئي ٿو. اءُ سمجهان ٿو اهڙي عزت افزائي تي ڪين هر قوم جو حق حاصل آهي. انهيءَ لحاظ کان ڪالم نگار صحيح معنيٰ ۾ عوامي نمائندا پڻ آهن.

”سنڌ جا ڪالم نگار“ ڪتاب جي مهاڳ لکڻ جي سعادت مون کي سونپي ويئي آهي. جنهن احسان لاءِ اءُ ڪتاب جي سهيڙيندڙ محترم نصرت ابڙي جو ذاتي طور تي ٿورائتو آهيان ۽ اءُ اهڙي فرمائش کي پاڻ لاءِ وڏو اعزاز ٿو سمجهان. هن ڪتاب ۾ پنجاه کن ڪالم نگارن جون تحريرون درج ٿيل آهن جي مختلف مسئلن متعلق مختلف موقعن تي لکيل آهن.

نصرت ابڙو سنڌ جو نه صرف ڄاتل سڃاتل صحافي آهي پر صحافت سندس عشق ۽ ذريعي معاش پڻ آهي. في الوقت انفارميشن کاتي ۾ ڊايريڪٽر آهي. گذريل ۳۶ سالن کان لڳاتار اخبارن مخزن ۽ رسالن ۾ لکندو رهي ٿو. ادب ۽ صحافت ۾ قابل قدر خدمتن سبب خاصو مقام حاصل ڪيو اٿس. جرنلزم سوسائٽيءَ جي زير سهاري اٽڪل ٿي سٺ کن طالب علم شاه لطيف يونيورسٽيءَ کان صحافت ۾ ايم اي يعني

ماسٽرس ڪري چڪا آهن جنهن ڪاميابيءَ جو سهرو گهڻين ڀائڳين نصرت ابڙو جي سر آهي. علم ادب ۽ صحافت جي ڪيترن نصرت ابڙي جون ڪوششون قابل تعريف آهن جن بي لوٽ خدمتون لاءِ واليءَ در وڃن ٿيون آهي ته الله سائين علم ادب جي هن پانڊيٽري جون خدمتون قبول ڪري.

✽ ڪالم نگارن جي خدمت ۾ آءُ پنهنجو سلام پيش ڪريان ٿو جي قوم ۽ ملڪ جي دڪ درد خاطر پنهنجو ننڊ آرام ڦٽائي قلعي ڪاوش ۾ زندگيءَ جي سيڙپ ڪري رهيا آهن. جڏهن مهاتما گوتم ٻڌ هن دنيا کان الوداع ڪري رهيو هيو ته سندس پياري بکڻو ”آندا“ هٿ ادب جا ٻڌي ڪائنس پڇاڻو ڪيو ته ”سندس لاڏاڻي پڇاڻان پوئلڳن جو ڪهڙو حشر ٿيندو؟“ ڀڳوان ٻڌ وراڻي ڏني ته ”پنهنجو پاڻ ڏيائين ٿي روشني ڦهلايو.“ سچ جي رسيءَ کي سهارو بڻايو. ٻيو ڪو واھ وسيلو نه ڳوليو. پنهنجي چوٽڪاري جي راه پاڻ ڳولي لھو.

آءُ پنهنجي پيغام ۾ پڻ ساڳيا لفظ ورجائڻ پنهنجي خوش نصيبي ٿو سمجهان.

علي احمد بروهي

۱۰ آڪٽوبر ۱۹۹۸ع

ب اکر

”سنڌ جا ڪالم نگار“ صحافتي دنيا جو پهريون ڪتاب آهي جيڪو سنڌ ۾ گذريل پنجاه سالن جي اندر ڪڏهن به نه لکيو ويو آهي محترم نصرت ابڙي جو خيال آهي ته هن ڪتاب ۾ سنڌ جي سينيئر ۽ جونيئر ڪالم نگارن کي برابر جو موقعو ڏنو ويو آهي ته جيئن هو هڪ ٻئي جي تحريرن کان ۽ ان جي انداز کان واقف ٿي سگهن.

”سنڌ جا ڪالم نگار“ ڪتاب ۾ سنڌ جي ۸۱ ڪالم نگارن جا ڪالم درج ڪيا ويا آهن انهن جي لکڻ جو انداز، لکڻ جي ڪوشش ۽ سنڌي ٻوليءَ جو مزو به جدا جدا آهي هن ڪتاب جي اندر ڪالم نگارن پنهنجي ڪاوش جو مظاهرو ڪيو آهي هڪ ڪالم نگار ته پنهنجا ٻه ڪالم پڙهيا آهن پر هن جي لاءِ باقي پنجاه ڪالم نگارن جا ڪالم بلڪل نوان آهن جيڪي پڙهندڙ کي مزو ڏيندا ۽ معلومات ۾ اضافو ٿيندو.

”سنڌ جا ڪالم نگار“ ڪتاب ۾ محترم امرجليل سراج، علي احمد بروهي، پير حسين شاه راشدي، ڊاڪٽر سليمان شيخ، انعام شيخ، ڊاڪٽر نواز علي شوق ۽ ڊاڪٽر فهميده حسين جا ڪالم به شامل آهن جيڪي ڪتاب جو وڏو سنگا آهن.

سنڌ جا ڪالم نگار ڪتاب هڪ ٻئي تي محفي ۾ ديڻ جي لائق آهي ڇاڪاڻ ته صحافت جي متعلق لکيل هي هڪ سٺي ڪوشش آهي.

نصرت حسين ابڙو سنڌ جو ڄاتل سڃاتل معروف اديب ۽ دانشور آهي جيڪو گذريل ۴۰ سالن کان سنڌ جي اخبارن ۽ رسالن ۾ لکي ٿو ۽ اڃا تائين هو ٿڪو ناهي سندس اها تجويز ته سنڌ جي ڪالم نگارن کي

هڪ مجموعي ۾ ڪٺو ڪجي جيڪا کيس نصيب ٿي سال ڀر جي محنت کان پوءِ هن اهو ڪتاب اوهان تائين پهچايو سندس ان محنت تي جسُ هجي.

نصرت ابڙو جيئن ته ۴۰ سالن کان لاڳيتو اخبارن ۽ رسالن ۾ لکي ٿو شايد ئي اها ڪا اخبار نه هوندي جنهن ۾ سندس ڪا تحرير شايع ٿيل نه هجي نصرت ابڙو صاحب هڪ ئي ٽائيم تي ممتاز ڪالم نگار، ڪهاڻيڪار، مضمون نگار ۽ مقالا نگار آهي.

نصرت ابڙي جيئن ته زندگي جا ۴۰ سال ادب ۽ صحافت کي ڏنا آهن ان جو هڪ سلوگن آهي ته ”علم پرايو علم ورهايو“ مان سمجهان ٿو ته ابڙي صاحب پنهنجي هن سلوگن جو پورو حق ادا ڪيو آهي هن علمي خدمت کي سامهون رکندي جڏهن سکر ڊويزن جو ڊائريڪٽر انفارميشن هو ته هن شاھ عبداللطيف يونيورسٽي ۾ صحافت جي تعليم جو بنياد وڌو کيس ۱۹۸۹ع ۾ ڊاڪٽر آر. اي شاھ موجوده وائيس چانسلر شاھ عبداللطيف يونيورسٽي اعزازي ڪوارڊينيٽر جي حيثيت سان مقرر ڪيو جنهن ۾ شاگردن جي لاءِ اها سهولت پيدا ڪئي هئي ته هو پرائيوت صحافت ۾ ايم. اي جو امتحان ڏين ۽ جناب نصرت ابڙي سکر ۾ ”جرنلزم ايجوڪيشن ۽ ويلفيئر سوسائٽيءَ“ جو بنياد وڌو هن اڪيلي سر ليڪچرس ڏنا سيمينارس ڪيا پيپر ٺاهيا پيپر ڏنا بعد ۾ شاگرد پيدا ٿيا انهن به سائنس سهڪار ڪئي جنهن جي نتيجي ۾ نصرت ابڙي جي محنتن ادب ۽ صحافت سان لاڳيتو محبت جي ڪري گذريل ڏهن سالن جي اندر ۳۰۰ سو کن شاگرد ايم. اي صحافت ۾ ڪري چڪا آهن. اهو به سهرو نصرت حسين ابڙي جي سر تي آهي. ”سنڌ جا ڪالم نگار“ ڪتاب ۾ ”جرنلزم ايجوڪيشن ۽ ويلفيئر سوسائٽيءَ“ جي طرفان پڌرو ڪيو ويو آهي.

نصرت ابڙو سنڌ جو واحد اديب ۽ صحافي آهي جنهن سنڌي زبان ۾ ته لکيو آهي پر هن اردو زبان ۾ به تمام گهڻو لکيو آهي پوري ملڪ جي اندر سنڌ کي متعارف ڪرائڻ يا ملڪ کان ٻاهر پوري دنيا ۾ سنڌ کي متعارف ڪرائڻ سندس محنتن جو نتيجو آهي.

اردو اخبارن ۾ ”روزانه جنگ، روزانه مشرق، روزانه نوائِ وقت، روزانه

حریت، روزانہ امن“ کان علاوہ ملڪ جو ممتاز رسالو ”اخبار جہان“ ۾ بہ سندس مضمون ۽ مقالا شايع ٿيندا رهن ٿا.

هي ڪيڏي نہ سنڌ واسين جي لاءِ اعزاز ۽ ناموس جي ڳالھ آهي جو لنڊن ۾ انٽرنيشنل جنگ لنڊن ۾ بہ سندس سنڌ جي متعلق مقالات شايع ٿيندا رهن ٿا جن اردو مقالن کي انگريزي ۾ ترجمو ڪري شايع ڪيو وڃي ٿو، هن ڪري ايتري صاحب جي سنڌي ۽ اردو تحريرن کي سلام ڪجي ٿو هن گذريل ۴۰ سالن جي اندر ايترو تہ لکيو آهي جو انهن کي گڏ ڪري مختلف عنوانن سان ڪتاب شايع ڪراءِ جن تہ گهٽ ۾ گهٽ ويهارو کن ڪتاب شايع ٿي سگهن ٿا.

نصرت ايتري صاحب جو سنڌ جي ”روزانہ عبرت“ سان گهرو تعلق آهي سال ۱۹۵۹ع ۾ جڏهن سنڌ يونيورسٽي ۾ فرسٽ ايئر جو طالب علم هو تہ هو عبرت اخبار گهمڻ آيو پنهنجو هڪ مضمون اشاعت جي لاءِ عبرت ۾ ڏنائين. ۱۹۵۹ع کان ۱۹۹۸ع تائين هو عبرت اخبار ۾ سنڌ جي خدمت ڪندو رهي ٿو عبرت اخبار کي اهو فخر آهي تہ اسان چاليھ سال سندس تحريرن کي جڳھ ڏني ۽ سندس تحريرن جي ڪري عبرت اخبار جو بہ مان وڌيو آهي سنڌ جي اندر اڄڪلھ وڏا اديب ۽ ڪالم نگار پيدا ٿيا آهن جن پنهنجي تحريرن سان وڏو نالو ۽ ناماچار پيدا ڪيو آهي پر نصرت ايتري صاحب ايترو تہ ڪهنا مشق لکنڊڙ آهي جو انهن اديبن ۽ صحافين کي بچين ۾ نصرت ايتري جون تحريرون اخبارن ۽ رسالن ۾ ڇپيل مليون ۽ هنن تحريرن منجهان لاپ حاصل ڪيو.

نصرت ايتري صاحب ۱۹۸۴ع ۾ هڪ ڪتاب لکيو ”روشنين جو شهر ڪراچي“ هن ڪتاب کي وڏو مان مليو جو انگريزيءَ ۾ بہ ترجما ٿي ڪري ٻاهرين ملڪن ۾ ڇپيا.

نصرت ايتري صاحب هڪ ملاقات ۾ ٻڌايو تہ هو ۳۰ نومبر ۱۹۹۸ع تي رٽائر ٿي رهيو آهي سندس جسامت مان هميشه اهو لڳندو آهي تہ هو ۵۰ سالن جو آهي ۳ سال کن اڳ ايترو صاحب اسلام آباد منهنجي بنگلي تي آيو پٽ جي نوڪريءَ جي لاءِ مان جڏهن ايتري صاحب کي ڏٺو اهڙو تہ هٿاش بشاش ۽ پيارو لڳو جو مان ڪانٿوس پڇيو تہ توهان جي صحت جو راز ڇا آهي ۽ توهان ڇا کائيندا آهيو هن ان ڳالھ تي مسڪرائيندي جواب

ڏٺو ته ”الله جي ڪلام“ ۾ وڏي طاقت آهي. نصرت ابڙو پيارو ۽ محبوب ماڻهو آهي هن کان پڇيو ويو ته ڪيترن جي دلين جي دھڙڪن رهيا آهيو ابڙي صاحب مسڪرائيندي جواب ڏنو ته دنيا جي محبوبن ۾ ڪا وفا ڪانهي. منهنجي محبوبه ته منهنجي ”سنڌ“ آهي. سنڌ سان جنهن به وار برابر ويساهه گهاتي ڪئي ان کان قيامت ۾ خدا جي طرفان پڇاڻو ٿيندو سنڌ جي خدمت کان انڪار ائين آهي جيئن ڪو پنهنجي ماءُ جو ٿڃ کان انڪار ڪري.

نصرت ابڙو صاحب پنهنجي ذات ۾ هڪ مڪمل انجمن آهي سندس قرب جو ڪجهريون ايتريون ته مشهور آهن جو سائس آفيس ۾ يا گهر ۾ جڏهن به ڪو ڪجهري ڪندو ته اتي علم، ادب ۽ عقل جون ڳالهيون نڪرنديون ابڙو صاحب نوان نوان لطيفا ٻڌائيندو، ائين ڪئي چئجي ته لطيفن جي ڪاڻ آهي سندس ڪجهريءَ ۾ هڪ دفعو جيڪو به ويٺو اهو سالن تائين وري ڪجهريءَ جو واس ٻين کي ٻڌائيندو رهندو.

نصرت حسين ابڙو صاحب جي ۴۰ سالن کان علم ادب سان لڳاءُ ۽ مستقل لکڻ جي ڪري سندس اهم مقام آهي سندس ۴۰ سال خدمت جي ڪري جيڪڏهن کيس سنڌي صحافت ۾ ”مير صحافت“ جو خطاب ڏجي پوءِ به اسان سندس خدمت جو حق ادا ڪري نه ٿا سگهون. مان آخر ۾ وري به لکندس ته نصرت ابڙي جو مرتب ڪيل ڪتاب ”سنڌ جا ڪالم نگار“ هڪ عظيم ۽ ممتاز ڪتاب آهي نوجوانن کي اهو پڙهڻ گهرجي.

مان سنڌ جي اديبن ۽ خاص طرح صحافين کي اهو عرض ڪندس ته هو ابڙي صاحب جي مثالي زندگي مان سبق وٺي پاڻ کي سينگارڻ ۽ سنوارڻ منهنجي دعا آهي ته ابڙي صاحب کي خدا تعاليٰ دراز عمر ڏي جو پنهنجي سنڌ ڌرتي سان پيار ڪرڻ جو قرض لاهي سگهي.

قاضي اسد عابد

۱۰ آڪٽوبر ۱۹۹۸ع

ڪالم ۽ ڪالم نگاري

مير نصرت ابرو

عام طرح سان جڏهن سنڌ جي اندر ”صحافت“ جو آغاز ٿيو انهن ڏينهن ۾ گهڻو ڪري هفتيوار اخبارون نڪرنديون هيون اهي هفتيوار اخبارون وڏي پابنديءَ سان نڪرنديون هيون انهن اخبار جا ايڊيٽر گهڻو ڪري مولانا، اديب، شاعر ۽ دانشور هوندا هئا جيئن حضرت مولانا دين محمد وفائيءَ جو دؤر.

انهن اخبارن ۾ لکندڙ ماڻهوءَ جون تحريرون وڏو مقام رکنديون هيون لکندڙن کي به وڏي تحقيق ۽ تجربي جي وڏي ضرورت هوندي هئي اخبار جي ايڊيٽر کي اهو مڪمل اختيار هوندو هو ته هو تحريرن جي لفظن کي ۽ جملن کي غور سان پڙهي سمجهي ۽ سڌاري ان تحرير جي ٻولي به درست ڪئي ويندي هئي ۽ تحقيق به درست ڪئي ويندي هئي ائين ڪندي ڪندي ليکڪ حضرات انهن تحريرن مان گهڻو لاپ حاصل ڪندا هئا ۽ ايڊيٽر جي صحبت ۾ ويهي سنگت رکي بحث مباحثا ڪري پنهنجي علم

۾ واڌارو ڪندا هئا ۽ ۱۰، ۱۵ سالن ۾ هو سٺا اديب ۽ دانشور بڻجي ويندا هئا.

”ٽئين زندگيءَ“ جو جڏهن سنڌ ۾ آغاز ٿيو ته حضرت مولانا عبدالواحد سنڌي سنڌ جي شاعرن ۽ ڪهاڻيڪارن جي لاءِ هڪ تربيتي ادارو کوليو جنهن اداري مان تربيت وٺندي وڏا اديب، شاعر، ڪهاڻيڪار ۽ ڪالم نگار پيدا ٿيا.

اخبار جي اندر جيتري قدر ڪالم نگاريءَ جو تعلق آهي ته هي اڄ ڪلھ هي صنف بين الاقوامي ليول جي آهي ۽ پوري دنيا جي اندر جيڪي به اخبارون جنهن به زبان ۾ نڪرن ٿيون انهن اخبارن ۾ ”ڪالم نگارن“ جو وڏو مقام ۽ هٿ آهي.

سڀ کان پهريائين ته هفتيوار اخبارن ۾ ۽ روزانه اخبارن ۾ هڪ مزاحيه انداز جي تحرير جو رواج پيو جيڪو اخبار جو ايڊيٽر يا ٻاهريون ماڻهو لکندو هو ۽ ان تحرير ۾ ايترو ته مزو ۽ حظ هوندو هو جو ماڻهو ان تحرير جو انتظار ڪندا هئا عام طرح سان اخبار ۾ اها تحرير ايترو ته مشهور ٿي ويندي هئي جو اخبار کي ماڻهو خريد به ان ڪري ڪندا هئا ته هن اخبار ۾ ڦلاڻي ماڻهوءَ جو ”ڪالم“ لکيل آهي. مثال طور: روزانه عبرت جي لاءِ شهر نواب شاه جو مرحوم ”نور عباسي“ هڪ وڏو ڪالم نگار ٿي گذريو جيڪو ”واٽ ويندي“ ڪالم ڪيترن ئي سالن تائين عبرت اخبار ۾ لکندو رهيو انهن ڏينهن ۾ اڃا عبرت اخبار جي ۽ نورعباسيءَ جي ابتدا هئي نور عباسي جي ڪالم کي پڙهڻ جي لاءِ عبرت اخبار کي ماڻهو خريد ڪندا هئا.

ڪالم نگار ۽ انهن جو فن آهستي آهستي ترقي ڪندو رهيو ۽ اها شخصي صحافت مان وڌي ڪري عام ٿيندي وئي ۽ ڪالم نگاري جي تحت وڏا عنوان لکجڻ ۾ آيا ڪالم نگاريءَ جي تحت تمام قومي ۽ بين الاقوامي مسئلا، ادبي ۽ معاشرتي مسئلا، سماجي ۽ ثقافتي مسئلا، اقتصادي ۽ سياسي مسئلا ننڍا وڏا عوامي مسئلا ۽ مختلف عنوانن سان گڏ ”طنز مزاح“ جو موضوع بڻجي ويا ۽ اڄ ڏينهن تائين انهن مسئلن تي لکيو وڃي ٿو ۽ وڏا چوڻيءَ جا ڪالم نگار پيدا ٿيا آهن.

اردو صحافت ۾ اسان جي سنڌ جو ڪالم نگار پير علي محمد

راشديءَ کي وڏو مقام حاصل آهي جنهن ”مشرق ۽ مغرب“ جي عنوان سان ۷۱،۷۰ ۽ ۷۲ جي وقت روزانه ”جنگ“ ۾ هفتيوار ڪالم لکيو مون کي اهو اعزاز حاصل آهي ته سندس ڪالم کڻي جنگ اخبار ۾ ڏئي ايندو هوس ۽ سندس چيڪ به وٺي ايندو هوس.

اڄ ڪلهه جي ڏينهن ۾ اخبار جي لاءِ ڪالم انتهائي ضروري آهي ڇاڪاڻ جو اخبار جي اندر جيڪي مضمون ۽ مقالا ڇپجن ٿا انهن تحريرن مان ماڻهن کي عام طرح سان معلومات ملي ٿي پر پڙهندڙ کي ”طنز مزاح“ جي تحرير جي به ضرورت پئي ٿي ۽ بعض وقتن تي اخبار کي سڃاتو به ان ڪالم نگار جي نالي سان وڃي ٿو جيئن شهر ڪراچي ۾ روزانه امن اخبار جو هڪ ڪالم نگار ٿي گذريو آهي جنهن جو ڪالم هيو ”جمع خان کي قلم سي“ عام طرح سان اخبارن ۾ ڪالم لکڻ جي وقت هفتي ۾ هڪ ڏينهن هوندو آهي پر اخبارن وارا گهڻو ڪري ليکڪن کي بڪ ڪندا آهن جيڪي سلسلي وار روزانه ڪالم لکندا آهن ۱۹۷۰ع ۾ جڏهن ڪراچيءَ مان روزانه ”هلال پاڪستان“ نڪتي ته ان اخبار ۷ ڪالم نگار بڪ ڪيا انهن ستن ڪالمنگارن منجهان ٻه پي-ايڇ-ڊي ڊاڪٽرس هئا جيڪي ڪراچيءَ جي ڪاليجن ۾ پڙهيندا هئا مون ڏٺو ته پنجن ستن مهينن کان پوءِ اهي ڪالم نگار ٻئي جڳا ٽڪجي پيا ۽ صحافتي ذهن سان واسطو رکندڙ ڪالم نگار لاڳيتو لکندا رهيا.

عام طرح سان ”ڪالم نگار“ پنهنجو اصل نالو نه لکندا آهن ۽ هڪ فرضي نالي سان متعارف ٿيندا آهن پر اڄڪلهه سنڌي اخبارن ۾ ڪالم نگار پنهنجو اصل نالو لکن ٿا.

مان مٿي به لکي چڪو آهيان ته اڄڪلهه ڪالم نگاري هڪ بين الاقوامي صنف آهي هن کان اڳ ۾ جو ڪالم نگاريءَ جي مواد تي لکجي ڪجهه ملڪ جي اندر قومي ليول جي دانشورن جو ڪهاوتون لکجن ٿيون.

”ڊاڪٽر عبدالسلام خورشيد“ جو چوڻ آهي ته هر اخبار ۾ ڪجهه مستقل عنوان هوندا آهن نه ته خبرون يا وري معلومات پيش ڪئي ويندي آهي ۽ ڪڏهن ڪڏهن مزاحيه، ديني، طبي، سائنسي پسمنظر جو مواد ڏنو ويندو آهي.

پروفيسر شفيق جالندهري پنهنجي ڪتاب ”اردو ڪالم نگاري“ ۾ هن طرح چيو آهي ته ڪنهن مستقل عنوان تحت اخباري رسالي ۾ باقاعده شايع ٿيندڙ تحرير کي ”ڪالم“ چئبو آهي جيڪو عموماً لکڻ واري جي نالي سان گڏ هوندو آهي.

منهنجو پنهنجو ذاتي خيال آهي ته ڪالم جيڪو لکيو ويندو آهي اهو ”Topic of the day“ تي لکيو ويندو آهي يا هفتو ڏيڍ پويان جي معلومات کي گڏ ڪري ڪالم لکيو ويندو آهي ۽ ان موضوع سان انصاف ڪرڻ جي لاءِ ڪالم نگار هڪ ٻئي جي مقابلي ۾ گهڻو لکندا آهن جيئن ته اسان جي اخبارن ۾ گذريل ۸ مهينن کان ڪالاباغ ڊيم تي سنڌ جي ڪالم نگارن تمام گهڻو لکيو آهي جن سان اخبارون ڀريون پيون آهن ۽ اڄڪلهه جيڪو ڪالم لکيو ٿو وڃي اهو آهي حڪيم سعيد جي شهادت تي ۽ انهن جي قاتلن کي پڪڙڻ جي لاءِ حڪومت جي طرفان اعلان ڪيل ۵۰ لک روپيه.

ان کان علاوه ڪراچيءَ جي اندر ٿيندڙ دهشت گرديءَ ۽ هٿ پير ٻڌل لاش جيڪي ڳوٺين ۾ ملن ٿا.

اخبارن جي اندر لکندڙ ڪالم نگارن جي لاءِ اهو ڪو ضروري نه آهي ته انهن کي اعليٰ تعليم مليل هجي مگر لکندڙن جي لاءِ ضروري آهي ته انهن کي وسيع تجربو هئڻ گهرجي گهٽ ۾ گهٽ ۲۰ سال جو تجربو ۽ ڪالم لکڻ جو آغاز به ۲۰، ۲۵ سالن کان پوءِ ڪرڻ کپي عام طرح سان ڏٺو ويو آهي ته ڪنهن اخبار جي دفتر ۾ ڪو دوست ايڊيٽر سان ملڻ آيو ڇانهه پاڻي پيئڻ کان پوءِ ان ايڊيٽر دوست کي چيو ته يار تون اسان جي لاءِ ڪالم ڇو نه ٿو لکين بس معاملو طئي ٿيو ڪالم جو نالو طئي ٿيو ۽ ڪالم جي اشاعت جو ڏينهن طئي ٿيو پوءِ ڀلي اهو لکندڙ اديب يا صحافي نه هجي ڊاڪٽر يا انجنيئر هجي بس اهو ڪالم لکندو ۽ اخبار جو پيٽ ڀريو رهيو ان ڪالم لکندڙ جي لاءِ فقط اها ڪواليفڪيشن ضروري آهي ته هو ايڊيٽر جو دوست آهي ڀل ان ماڻهو زندگيءَ ۾ ڪڏهن به ڪو ڪالم نه پڙهيو هجي يا ڪالم لکڻ جي فن کان واقفيت نه هجي.

عام طرح سان اخبارن ۾ ايڊيٽورلس ڪهاڻيون، مضمون، مقالا ۽ ڪالم لکيا وڃن ٿا ادب صحافت جي اصولن تحت اهي تحرير جون

صنفون الڳ الڳ مقام رکن ٿيون انهن تحريرن جو فن ۽ هنر به الڳ آهي ضروري نه آهي ته ڪو مقالانگار سنو ڪالم نگار به ٿي سگهي ٿو ڪهاڻيڪار پڻ ڪهاڻي لکي پر ان جي لاءِ اهو ضروري نه آهي ته هو سنو ڪالم نگار به سگهي ٿو.

اڄڪله سنڌ ۾ تمام گهڻيون اخبارون نڪتيون آهن انهن اخبارن جي صفحات کي پڙهڻ جي لاءِ ڪافي خواتين ۽ حضرات رائيٽر اڀري مٿي آيا آهن پر تجربي اهو ٻڌايو آهي ته هو ڪالم جي نالي تي ڪڏهن ڪهاڻي ٿا لکن ۽ عام طرح سان ڪڏهن ”سياسي مضمون“ ٿا لکن بس اخبار جو پيٽ پرچي ٿو ۽ ٽن روپين ۾ اخبار وڪامي وڃي ٿي.

هڪ ڪالم نگار جي لاءِ اشد ضروري آهي ته هو مئگزين پڙهي اخبارون پڙهي اهي اخبارون پڻ اردو ۽ انگريزي ۾ چو نه هجن ان جي رائيٽرس کان واقفيت وٺي پوءِ پنهنجو قلم هٿ ۾ کڻي هڪ رائيٽر جي لاءِ ضروري آهي ته هو ۷۰ سيڪڙو پڙهي ۽ ۳۰ سيڪڙو لکي تڏهن سندس تجربو ۽ واقعات جيڪي عوام جي آڏو ايندا اهي سٺي معلومات رکي سگهن ٿا.

هڪ ڪالم نگار جي لاءِ بيحد ضروري آهي ته هو ٽي وي ۽ ريڊيو کي پابندي سان ٻڌي ۽ ڏسي خاص طرح سان جيڪي تبصرون جا پروگرام ٿين ٿا انهن کي ضروري ڏسي. سينيئر ماڻهن جي تجربن مان جونيئر ماڻهن کي لاپ وٺڻ کپي.

عام طرح سان ڏٺو ويو آهي ته مشاهدو انسان جي زندگي ۾ هڪ اهم مقام رکي ٿو عام ماڻهو ۽ ليکڪ جي وچ تي اهو فرق آهي ته ليکڪ جيڪي ڏٺو ۽ ٻڌو آهي ان کي صحيح نموني سان ۽ دلچسپ انداز ۾ پيش ڪري سگهي ٿو.

اسان کي پنهنجي سنڌ ۾ ڪاڪي گرداس واڌواڻيءَ جون سارو ٿيون بلڪل ياد آهن ۽ موجوده دؤر ۾ خدا کيس عمر دراز ڏي سنڌ جو معروف اديب ۽ دانشور سائين علي احمد بروهي جي لکڻ جو انداز نرالو ۽ ممتاز آهي ٻيو سندس ڪنهن به تحرير کي جيستائين پڙهي پورو نه ڪندو تيستائين مزو نه ايندو. بروهي صاحب اسان جي اطلاعات کاتي جو رٽائر سيڪريٽري انفرميشن هيو ان سان اسان جي پراڻي نيازمندي ۽ سک آهي جواني جي عرصي کان لکي ٿو، سنڌي ۽ انگريزيءَ ۾ لکي ٿو عمر جي

لحاظ کان هو پوڙهو ۽ بزرگ آهي پر لکڻ جي انداز ۾ هو اڃا به جوان آهي. مون کي ياد آهي ته ۱۹۸۲ع ۾ ”هلال پاڪستان“ ۾ منهنجو ڪالم ڇپيو هو ”روشنين جو شهر ڪراچي“ پوءِ ۱۹۸۴ع ۾ اهو ڪالم ڪتابي صورت ۾ مان پڌرو ڪيو ان ڪتاب جي مهورت جي موقعي تي صدارت ۾ سائين علي احمد بروهي صاحب ڪئي ان وقت بروهي صاحب کي تيز بخار هو هڪ دفعي سائين جي ايم سيد علي احمد بروهي کي خط لکيو ته بروهي صاحب اوهان جون تحريرون ڏاڍيون پياريون ۽ معلوماتي آهن پر تون ڊيگهه ڏاڍي ٿو ڪرين سائين بروهي صاحب روزانه ”هلال پاڪستان“ جي ڪالم ۾ سائين جي ايم سيد جي پسند جو شڪريو مڃيو ۽ ڪالم نگاريءَ جو هنر ڏيکاريندي بروهي صاحب لکيو ته مان توهان جو بيحد شڪر گذار آهيان جو توهان کي منهنجي ٻولي ۽ ڪالم وٺيو جيتري قدر ڊيگهه جو تعلق آهي ته مان آهيان ۶۲ ۾ توهان اهو ۸۲ ۾ ٻڌايو ته ڊيگهه ڪير ٿو ڪري.

اخبارن جي اندر ڪالم نگارن کي وڏي احتياط ۽ تحقيق سان ڪالم لکڻ گهرجي ڇاڪاڻ جو سندس ڪالم اڄ جي تاريخ جا ورق آهن اڳتي هلي انهن ڪالمن مان تاريخ ٺهندي.

اڄ ڪله سنڌ جي اندر اخبارن ۾ اهو لکيو ٿو وڃي ته ڪالاباغ ڊيم نه ڪپي ملڪ جي وزير اعظم نواز شريف اهو به اعلان بار بار دهرائي ٿو ته تيستائين ڪالاباغ ڊيم جي هڪ سر به نه لڳندي جيستائين سنڌ بلوچستان ۽ سرحد جا ماڻهو راضي نه ٿيندا اسان ته پنهنجي سنڌ ۾ ويهي ڪالاباغ ڊيم جي متعلق اعلان تي اعتبار ڪريون ٿا مگر خبر ناهي ته اتي ڪالاباغ ڊيم تي هڪ سر لڳي آهي يا ڪيتريون سرون لڳيون آهن هن سال ۱۹۹۸ع ۾ ڪالاباغ ڊيم جي خلاف سنڌ جي ڪالم نگارن جيڪو لکيو آهي اهو سون آهي اهو سچ آهي ۽ سندن اها تحقيق رڪارڊ تي ڇپيل آهي ۲۰۲۰ جي تائيم تي انهن ڪالمن کي جڏهن ٻيهر پڙهيو ويندو ته اسان ڪالاباغ ڊيم جي مخالفت ڪئي پر توهان ڇا مان ڇا ڪري ڏيکاريو.

ڪالم نگار هميشه هڪ اهڙي حڪيم جي حيثيت رکي ٿو جيڪو سماج جي نبض تي هٿ رکي مرض سڃاڻي ٿو ۽ دوا ڏي ٿو ڪالم نگار جو لکڻ وقت الفاظ ان جي چوڌاري پاڻيءَ جي مڇي وانگر

منهن ڪڍيون بيٺا هوندا آهن ته مهرباني ڪري مون کي استعمال ڪريو.
ڪالم نگار جو لکيو ۽ پورهيو قوم جي امانت آهي هو اخبار جي اندر روزانه ڇپجي ٿو پر سندس لکيو قوم جي لاءِ سرتيفڪيٽ جي حيثيت رکي ٿو آخر مان سنڌ جي نوجوان خواتين ۽ حضرات ڪالم نگارن کي گذارش ڪندس ته هو پنهنجي بزرگ ڪالم نگارن کي روزانه پڙهن ان مان سبق حاصل ڪن مان وري به لکندس ته هو ۷۰ سيڪڙو پڙهن ۽ ۳۰ سيڪڙو لکن.

ڪالمن نگارن جي لاءِ ٽيڪنيڪلي اهو ضروري آهي ته هو ٻولي ۾ مناسب ۽ محبت پيدا ڪري طنز مزاح پيدا ڪن ان ڪري ڪالم نگاريءَ جي ابتدا جڏهن ٿي ته مزاحيه انداز جي تحريرن کي ڪالم ڪوٺيو ويو.
ڪالم نگارن کي مان وري به صلاح ڏيندس ته هو اردو اخبارون به پڙهن ۽ سنڌي اخبارون به پڙهن انهن ڪالمن مان معلومات وٺي ڪالم نگاريءَ جي فن کان واقفيت وٺن سنڌ جي اندر ڪجهه خواتين ۽ حضرات پاڻ کي ممتاز ڪالم نگار سمجهن ٿا پر جي انهن جا نالا هت نه ٿا ڏجن ته انهن کي به گذارش آهي ته هو ڪالم نگاريءَ جي هنر کان واقفيت وٺن مان آخر ۾ وري به لکان ٿو ته ڪالم نگاري "Topic of the day" تي لکڻو آهي سندس تجربو ۽ اخبار جي پڙهڻ مان اهو طئي ڪرڻو پوندو ته اڄڪلهه "Topic of the day" ڇا آهي ۽ ڪهڙو آهي هو ڪالم نگار پڙهندڙن کي هٿ کان وٺي سڙڪ تي هلي ٿو ۽ اصل منزل تي پهچائڻ جي ان کي صلاح ڏي ٿو مثال طور: ڪالاباغ ڊيم ۽ حڪيم سعيد جي شهادت کي ۽ وزيراعظم جي واعدن تي توهان کي هاڻي ڇا ڪرڻ گهرجي.

تنهنجيون منهنجيون ڳالهيون

ڪاتيءَ هيٺان ڪنڌ

امر جليل

هڪڙي وڏيري قربانيءَ لاءِ آندل ٻڪر کي هٿ ڦيرائين ڇيو، ”پيارا ٻڪر، اڄ عيدالاضحيٰ آهي. مان توکي خدا جي راه ۾ قربان ڪندس.“
ٻڪر ڏاڍو حيران ٿيو. حيران ان ڪري ٿيو، جو وڏيري صاحب جي نوڪرن ڇاڪرن ٻڪر جي ڏاڍي خدمت ڇاڪري ڪئي هئي. کيس پستا باداميون ڪارائي وهڙو ڪري ڇڏيو هئائون. ٻڪر جي خواب خيال ۾ به نه هو، ته کيس ڪارائي پيئارائي، ٿلهو متارو ڪري خدا جي راه ۾ قربان ڪيو ويندو! هو وڏيري جي ڳالهه ٻڌي حيران ٿيو. هن وڏيري کان پڇيو، ”وڏيرا سائين، تون مون کي خدا جي راه ۾ ڇو ٿو قربان ڪرين؟“

وڏيري مڃ مڙوڙيندي جواب ڏنو، ”ڇو جو تون منهنجو سڀ کان پيارو ٻڪر آهين.“
”دنيا ۾ ٻيون به ڪيتريون ئي شيون توکي پياريون آهن، جهڙوڪ:

اقتدار جي ڪرسي، صوبيدار جي دوستي ۽ البيلن جي الفت.“ ٻڪر چيو،
 ”تون اهي شيون ڇو نه تو قربان ڪرين؟“

”مون کي تو کان وڌيڪ ڪجهه به پيارو ناهي، منهنجا پيارا ٻڪر.“
 وڏيري پيار منجهان ٻڪر کي هٿ ڦيرائيندي چيو، ”ڪجهه دير کان پوءِ
 ڪاسائي (قصائي) ايندو ۽ منهنجي طرفان توکي خدا جي راه ۾ ڪهي
 ويندو.“

”مون کي ڪاسائيءَ هٿان نه ڪهڙو، وڏيرا سائين“ ٻڪر ٻاڏائيندي
 چيو، ”مون تنهنجا پستا بادام کاڌا آهن. تون پاڻ مون کي پنهنجي هٿن
 سان ڪهي ڇڏ.“

”نه نه.“ وڏيري چيو، ”مان توکي ڪهي نه سگهندس.“
 ”تون خدا جي خلق کي ڪهندو رهيو آهين. تون هارين نارين جا
 حق ڪهندو رهيو آهين.“ ٻڪر پڇيو، ڇا اها مڃڻ جهڙي ڳالهه آهي ته
 تون هڪ مون جهڙي مسڪين ٻڪر کي ڪهي نه سگهندين؟“
 وڏيرو اڇرج ۾ پئجي ويو. هن ٻڪر کان پڇيو، ”ڇا تون
 ڪميونسٽ ٻڪر آهين؟“

”مون نه ڪارل مارڪس کي پڙهيو آهي، ۽ نه ئي مون ڪميونسٽ
 مينيفيسٽو پڙهيو آهي.“ ٻڪر نهايت نمائو ٿيندي چيو، ”مان ته ويچارو
 سادڙو ٻڪر آهيان.“

وڏيرو فڪرمند ٿي پيو. ٻڪر جي جواب کان مطمئن نه ٿيو. هن
 ٻڪر کي چيو، ”مان سڀ کان اڳ سي آءِ ڊي وارن کان تنهنجي باري ۾
 پڇا ڳاڇا ڪندس، ۽ ان کان پوءِ توکي خدا جي راه ۾ قربان ڪندس.“
 ”منهنجي حال تي رحم ڪر، وڏيرا سائين. منهنجا ننڍا ننڍا ٻچا
 آهن. رلي ويندا.“ ٻڪر چيو، ”پر مون کي خبر آهي، تون منهنجي حال تي
 رحم نه ڪائيندين. تون ٻارن ٻچن وارن ڪڙمين تي به رحم نه ڪائيندو
 آهين. مان چريو آهيان جو توکان رحم پيون پٺان. مون کي خبر آهي، ته
 تون مون تي، ۽ منهنجن ٻچڙن تي رحم نه ڪائيندين. تون منهنجو مغز ۽
 بڪيون ٽرائي ڪائيندين.“

”مون کي تنهنجي ڳالهائڻ سان غير ملڪي ايجنٽ جو پتو پيو پوي.“
 وڏيري چيو، ”ٻڪر جي ڪل ۾ تون ڪو سيڪريٽ ايجنٽ شعلو ته
 ناهين!“

ٻڪر ٿڌو سام ڪنيو، ۽ چيو، ”مان هڪ ڳوٺاڻو ٻڪر آهيان.“
 ”بس، ته پوءِ قربان ٿيڻ لاءِ تيار ٿي. ۽“ وڌيري چيو، ”چنگيز خان
 ڪاسائي اجهو آيو.“

”مارڻ کان اڳ ماڻهوءَ کان سندس آخري خواهش معلوم ڪئي
 ويندي آهي.“ ٻڪر پڇيو، ”ڇا تون مون کان، يعني مون مسڪين ٻڪر
 کان منهنجي آخري خواهش نه پڇيندين؟“

”آخري خواهش سا به هڪ ٻڪر جي!“ وڌيري پڇيو، ”ڪهڙي
 اٿئي آخري خواهش؟“

ٻڪر پڇيو، ”تون مون کي خدا جي راه ۾ ڇو پيو قربان ڪرين؟“
 ”اها سنت آهي.“

”ٻيا ڪهڙا ڪهڙا سنتن ۽ واجبن وارا ڪم ڪيا اٿئي؟“
 ”اجائي بڪواس نه ڪر. ملحد ٻڪر.“

”پلا ٻڌاءِ ته مون کي قربان ڪرڻ مان ڇا حاصل ڪندين؟“
 ”مان قيامت ڏينهن تنهنجي مٿان سوار ٿي پل صراط پار ڪندس.“

”هن جهان ۾ موٽرن، ريل گاڏين ۽ هوائي جهازن ۾ چڙهي پليون
 پيو پار ڪرين، ۽ قيامت ڏينهن منهنجي مٿان ويهي پل صراط پار
 ڪندين!“ ٻڪر چيو، ”تون وڏو ڪو ڦڏيياز آهين، جو پنهنجي ساءِ ڪابه
 پل پار نه ٿو ڪرين!“

ان وقت وڌيري جو دلبر دوست، صوبيدار خوفناڪ خان سگريت جا
 سوتا هڻندو آيو، ۽ ٻڪر ۽ وڌيري وٽ اچي بيٺو.

وڌيري پنهنجي يار کي چيو، ”خوفناڪ خان، هن ٻڪر ملحدن
 واريون ڳالهيون ڪيون آهن. هيءُ ٻڪر يا ته ڪميونسٽ آهي، يا
 سيڪريٽ ايجنٽ شعلو آهي.“

”هيءُ ٻڪر ڪٿي امر جليل ته ناهي!“ صوبيدار خوفناڪ خان
 ٻڪر کي ڪنڌ کان وٺندي چيو، ”ٿاڻي تي ڪل لاهي ٿو وڃي ڏسانس ته
 ڪير آهي.“

صوبيدار خوفناڪ خان ٻڪر کي ڪن کان ڇڪيندو ٿاڻي تي
 وٺي ويو.

وڌيري هڪڙو ٻيو گونگو ٻڪر گهرايو ۽ قربان ڪري ڇڏيو.

ٽوپيون

اهرجليل

اڄ ڪلم اسلام آباد ۾ اونهارو اوج ٿي آهي. خاص ڪري جڏهن کان ڇهه ايٽم بم هلايا اٿائون، هتي اسلام آباد ۾ گرمي وڌي ويئي آهي. گذريل هفتي، گرميءَ کان جند چڙائي مان ڪوه مري هليو ويو هوس. هڪڙي ڏينهن مريءَ جي مال روڊ تي چڪر پي ڏنم، ۽ وهامي ويل ورهين کي ياد پئي ڪيم. مون کي رڪي رڪي خيال پئي آيو ته آپگهات ڪرڻ کان پوءِ ماڻهو مري ويندا آهن. مان ڪهڙي قسم جو انسان آهيان جو آپگهات ڪرڻ کان پوءِ به جيئرو آهيان! ايئن به ٿي سگهي ٿو ته مان، آپگهات ڪرڻ کان پوءِ مري ويو آهيان. مري وڃڻ کان پوءِ هيءُ منهنجو ٻيو جنم آهي!

منهنجي ڏيڏر نالي هڪڙي دوست گهڻو اڳ آپگهات ڪري ڇڏيو هو. مري ويو هو. اسان کيس ميوا شاه قبرستان ۾ دفن ڪري ڇڏيو. ڪافي عرصي کان پوءِ مون صدر ۾ فتيا تي هڪ طوطي کي توپ هلائيندي پئي ڏٺو، تڏهن اوچتو ڪنهن منهنجي ڪلهي تي هٿ رکيو. مون ڪنڌ ورائي ڏٺو، ڊپ ۽ تعجب وڃان منهنجي لوند لوند ڪانڊارجي ويئي. ڏيڏر منهنجي سامهون بيٺو هو. مون حيرت وڃان چيو، ”تو کي ته اسين ميوا شاه قبرستان ۾ دفن ڪري آيا هئاسين پوءِ تون جيئرو ڪيئن ٿي پيو آهين؟“

ڏيڏر چيو، ”مان جيئرو ڪٿي آهيان مان ته مري ويو آهيان.“
مان منجهي پيس. ڪجهه چئي نه سگهيس.

ڏيڏر چيو، ”جن کي اسين مٿل سمجهندا آهيون، سي اصل ۾ مٿل نه هوندا آهن ۽ جن کي اسين جيئرو سمجهندا آهيون، سي جيئرا نه هوندا آهن.“

مان واٽرو ٿي ڏيڏر ڏانهن ڏسندو رهيس. ”هڪڙي ڳالهه ياد رکجانءِ.“ ڏيڏر چيو، ”مري وڃڻ کان پوءِ مٿي تي ٽوپي ضرور پائي ڇڏجانءِ.“

ڪجهه عرصي کان پوءِ مون آپگهات ڪري ڇڏيو. سنڌ مان ڪوچ ڪري اسلام آباد اچي وسايو، جتي فقط مٿل ماڻهو رهندا آهن، ۽ ملڪ تي حڪومت ڪندا آهن. ڪجهه مٿل ماڻهو سوت، شيروانيون، ۽ واسڪوٽ پائي سيڪريٽريٽ ۾ وڃي ويهندا آهن، ۽ سيڪشن آفيسر، ڊپٽي سيڪريٽري، جوائنٽ سيڪريٽري، ۽ سيڪريٽري ٿي پوندا آهن، ۽ منسٽرن آڏو احڪامن لاءِ فائيل رکندا آهن ۽ منسٽر فائيلن تي ”سين“ لکي ڇڏيندا آهن.

ڪوھ مري ۾ مال روڊ تي چڪر هڻندي مون کي پنهنجي مرحوم دوست ڏيڏر جو قول ياد آيو، جنهن آپگهات ڪرڻ کان پوءِ چيو هو، ”موڳا، مري وڃڻ کان پوءِ مٿي تي ٽوپي ضرور پائي ڇڏجانءِ.“

مريءَ ۾ جانورن جي کلن مان ٺاهيل ٽوپيون عام جامر ملنديون آهن. هڪ هنڌ ٽوپين جي سيل لڳل هئي. مان به وڃي ميٽر ۾ بيٺس. دڪاندار هڪ هڪ ٽوپي هٿ ۾ کڻي ٽوپيءَ جي تعريف ڪري رهيو هو. اوهان کي شايد خبر نه هجي، مري وڃڻ کان اڳ مان ڏاڍو شريف قسم جو انسان هوندو هوس. گهڻا ماڻهو مون کي ميان محمد نواز شريف ۽ بابرا شريف جو مائٽ سمجهندا هئا. اهو سندن غلط انومان هو. بلڪ هنومان هو. اصل ۾ مان مائٽ آهيان مٽرڪي جو جنهن کي حضرت ضياءُالحق خلاف پمفليت لکڻ جي الزام ۾ گرفتار ڪري ويا هئا. آڏي پڇا دوران، يا تفتيش دوران جنهن سپاهيءَ مٽرڪي کي عذاب ڏيئي ماري وڌو هو، سو ترقي ڪندي ايس پي ٿيو هو، ۽ اڌ رنگ جي بيماريءَ ۾ پڇڙو ٿي مري ويو هو.

دڪان ۾ مان ٽوپين جو جائزو وٺندو رهيس. سوچيم، دڪاندار جيئن ئي شريف جانور جي ڪل مان ٺاهيل ٽوپي وڪڻندو، مان خريد

ڪندس. جيتوڻيڪ مان مري ويو آهيان، پر تنهن هوندي به مان ڪنهن بدمعاش جانور جي ڪل مان ناهيل ٿوي وٺي هرگز نه پائيندس. خاص ڪري ماڻهوءَ جي ڪل مان ناهيل ٿوي ته ڪنهن به صورت ۾ خريد نه ڪندس. ماڻهوءَ کان وڌيڪ ۽ وڏو بدمعاش جانور مون اڄ تائين نه ڏٺو آهي.

دڪاندار هڪ ٿوي هٿ ۾ ڪٽندي چيو، ”هيءَ ٿوي گذر جي ڪل مان ناهيل آهي. اسان جي معاشري ۾ ڊڄڻي ۽ گيديءَ کي عزت جي نگاه سان ڏٺو ويندو آهي، ۽ کيس شريف سمجهيو ويندو آهي. هيءَ ٿوي پائڻ کان پوءِ اوهين ڊڄڻا ۽ گيدي ٿي پوندا، ۽ نهايت شريف سمجهيا ويندا. عزت جي نگاه سان ڏٺا ويندا. نالائق عملدار اوهان کي ڏاڍو پسند ڪندا.“

هڪ ٿلهو اڳتي آيو، ۽ گذر جي ڪل مان ناهيل ٿوي خريد ڪري هليو ويو.

ٽويون وڪڻڻ واري هڪ ٿوي هٿ ۾ ڪٽي، گراهڪن کي ڏيکاريندي چيو، ”هيءَ ٿوي دنيا ۾ سڀ کان وفادار ۽ دلدار جانور ڪٿي جي ڪل مان ناهيل آهي. هيءَ ٿوي پائڻ کان پوءِ بي وفاءِ باوفا ٿي پوندا آهن.“

هڪ اڌر عمر جي ڪُٻي ٿوي هٿ ۾ ڪٽندي دڪاندار کان پڇيو، ”هيءَ ٿوي پائي ڀلا پنهنجي زال کي وفاداريءَ جو يقين ڏياري سگهجي ٿو؟“

دڪاندار چيو، ”انڪ مڙس ڪٿي جي ڪل مان ناهيل ٿوي پائي، نهايت ڪاميابيءَ سان گهريلو، يعني ازدواجي زندگي گذاري رهيا آهن.“

ڪُٻو ڪٿي جي ڪل مان ناهيل ٿوي خريد ڪري دڪان مان نڪري ويو.

دڪاندار هڪ ٿوي هٿ ۾ ڪٽندي چيو، ”هيءَ ٿوي پائڻ کان پوءِ اوهين بينڪن کان قرض وٺي هڙپ ڪري سگهندا. دشمنن سان دوستي، ۽ دوستن سان دغا ڪري سگهندا. هر مهيني هڪ نئين گرل فرينڊ سان ياري رکي سگهندا، ۽ سولائي سان کيس دوکو ڏيئي سگهندا.“

هڪ ٺوڙهي، جنهن جو پيٽ پخال جيٽو، ۽ تنگيون بيحد سنهڙيون

هيون، تنهن دڪاندار کان پڇيو، ”اها تويي ڪهڙي جانور جي ڪل مان
 ٺاهيل آهي؟“

دڪاندار ورائيو، ”هيءَ باڪمال تويي لومڙ جي ڪل مان ٺاهيل
 آهي.“

نوڙهو تويي خريد ڪري دڪان مان نڪري ويو.

ان کان پوءِ دڪاندار ڏاڍي پيار ۽ پاڻوھ مان هڪ تويي گراهڪن
 کي ڏيکاريندي چيو، ”هيءَ تويي هڪ ننڍڙي، گگدام، ۽ مسڪين قسم
 جي جانور جي ڪل مان ٺاهيل آهي.“

ڪنهن پڇيو، ”ڇا اها تويي سيھڙ جي ڪل مان ٺاهيل آهي.“
 دڪاندار ورائيو، ”نه، سيھڙ حرفتي جانور ٿيندو آهي. پرايون گجرون
 کائي ڇڏيندو آهي.“

ٻئي گراهڪ پڇيو، ”ته ڇا اها تويي نورڙي جي ڪل مان ٺاهيل
 آهي؟“

”نه ڀائو، نه.“ دڪاندار چيو، ”هيءَ اهڙي گگدام جي ڪل مان
 ٺاهيل تويي آهي جنهن کي چمڻ شرط ڪهي ڇڏيندا آهن.“
 ماڻهن پڇيس، ”ته پوءِ ان گگدام جو نالو ڇو نه ٿو ٻڌائين جنهن
 جي ڪل مان اها تويي ٺاهيل آهي.“

دڪاندار چيو، ”ملڪ ۾ ايرجنسي لڳل آهي. بنيادي حق معطل
 ٿيل آهن. گگدام جو نالو ڪٿي مان پاڻ کي مصيبت ۾ نه وجهندس. هيءَ
 تويي پاڻ کان پوءِ ماڻهو معتبر لڳندو آهي.“

هيروئن ۽ هٿيارن جو نامي گرامي سمگلر گگدام جي ڪل مان
 ٺاهيل تويي خريد ڪري مٿي تي رکي، تسبيح جا داڻا ڦيرائيندو هليو ويو.
 مون دڪاندار کان پڇيو، ”ڇا ٿو سمجهين، منهنجي مٿي تي
 ڪهڙي جانور جي ڪل مان ٺاهيل تويي ٺهندي؟“

دڪاندار غور سان مون ڏانهن ڏٺو، ۽ چيو، ”تنهنجي مٿي تي ڀولي
 جي ڪل سان ٺاهيل تويي ٺهندي.“
 مون ڀولي جي ڪل مان ٺاهيل تويي وٺي پائي ڇڏي.

عثمان حجم جو روزو رکڻ

علي احمد بروهي

عثمان حجم کي روزو رکائڻ هڪ اهڙو ڪن ڪم هو جهڙو ڪنهن پئنج کي پاٽ تي وهارڻ يا اٺ کي پٽڻ تپائڻ، ڇاڪاڻ ته عثمان پنهنجي پنجاه سالن جي حجامڪي زندگيءَ ۾ ڪڏهن پلجي به روزو نه رکيو هو. روزو ته درڪنار پر ٻاڪري عيد جي سوا پهر ڏينهن تائين روزو رکڻ به سندس لاءِ هڪ ناممڪن امر هو. ليڪن اڳيان به هوا مچندو مڙس، جهڙوڪ صفر پان ٻيڙيءَ وارو. عدو موچي ۽ سومر نانوائِي، جن يارنهن مهينا اڳ ۾ سازش ستي هئي ته عثمان کي هڪ روزو ضرور رکايو وڃي، سي ڪيئن ٿا باز اچن. عدو موچي جو سازش جي پاڙ هو تنهن ته ماه رمضان جي آمد کان ڪافي ڏينهن اڳ، روزي جي برڪت ۽ فضيلت جي بيان ۾ روايتون ۽ حديثون ٻڌائڻ شروع ڪيون. عثمان کي هرڪائڻ لاءِ مٿس وقت بوقت پڌرو ڪندو رهيو ته ڏهه دنيا ۽ ستر آخرت جو سودو فقط روزن سان لاڳو هو ۽ روزي رکڻ جي حالت ۾ بهشتي برڪتون ستر

سيڪٽرو گڏيل وياڄ جي حساب سان پلٽ پيون ٿي. ماه رمضان جو چنڊ ڏٺو ۽ عدو موچي اسڪيم جي ابتدا ڪندي عثمان حرم تي روزي رکڻ لاءِ ورڪ ڪرڻ شروع ڪري ڏني. عثمان گهڻيون گوهيون ڪيون ۽ هر پيري هي چئي لنوائڻ جي ڪوشش ڪئي ته سندس اڌ کان زياده عمر بغير روزن رکڻ جي گذري هئي ۽ نهايت خوش گذري هئي. ۽ هاڻ پڇاڙيءَ ۾ کيس هن طرح ”پڇ ٻڌي مهري“ چا لاءِ بڻايو وڃي ٿو.

سومر نانوائيءَ عثمان کي مخاطب ٿيندي هڪ زوردار واعظ ڪيو ۽ انگن اکرن سان ثابت ڪري ڏيکاريو ته روزي نه رکڻ جي حالت ۾ عثمان کي ستر سال ساندهه دوزخ ۾ ٽپال ورهائڻي پوندي ۽ ان بعد ٻيا ستر سال کيس شيطان جو دفتر دار ٿي ڪم ڪرڻو پوندو.

”چاهي جهنم ۾ جتيون چو نه ڳنڍڻيون پون“ عثمان ترش رو ٿيندي ورائيو. ”پر روزو هرگز نه رکندس“. ازانسواءِ جڏهن اسلام ۾ زوري جائز نه آهي ته کيس مجبور چا لاءِ ڪيو ٿو وڃي؟ غضب خدا جو! عثمان چيٽيون ڪندي چيو، ”هڪ اڻ ڏٺي تي ايمان آڻيون، ٻيو وري هوندي سوندي بڪون ڪاٽيون! اها مسلماني اسان کي مهانگي ٿي پيئي“. ائين چوندي عثمان ڌمڪي پڻ ڏني ته جيڪڏهن اڃا به کيس روزي رکڻ لاءِ مجبور ڪيو ويو ته هو لاهور وڃي يا ته ڀنگي ڪرستان ٿيندو يا وڃي شدي ٿيندو. ٻنهي حالتن ۾ زندگيءَ جون سڀ سهوليتون سواءِ روزن رکڻ جي نهايت آسانيءَ سان ملي سگهيون ٿي. سومر نانوائيءَ جو اسان جي سموري سنگت ۾ مذهبي خيال رکندڙ آهي ۽ هميشه ماني کائڻ وقت بسم الله پڙهندو آهي ۽ هڪ ٻه دفعا حج تي وڃڻ لاءِ پڻ ارادو ظاهر ڪيو اٿس ۽ هر اذان ٻڌڻ وقت ”لبڪ“ چوندو آهي، تنهن کي عثمان جي ملحدانه ٻول تي سخت جوش آيو ۽ هڪدم ڪٽ تي چڙهي ٻيئي عثمان تي ڪفر جي فتويٰ جاري ڪيائين ۽ اعلان ڪيائين ته عثمان جو منهن ڪارو ڪري کيس گڏهه تي چاڙهي گهمايو وڃي. عدوءَ موچي پيش ٿيل پروگرام جي مخالفت ڪندي ظاهر ڪيو ته عثمان جو قدرتي طور منهن ڪارو هو. انهيءَ ڪري سندس منهن تي دانگي گهمائڻ بيسود هئي، ڇاڪاڻ ته ماڻهو ائين سمجهندا ته عثمان شايد منهن ڌوئي آيو آهي. ازانسواءِ کيس گڏهه تي چاڙهڻ عثمان لاءِ ڪا نئين ڳالهه نه هئي، ڇو ته

هو روزانو اهو ڪرت ڪندڙ آهي. قصو ڪوتاهه آخر اهو ارادو ترڪ ڪيو ويو.

عثمان تي دوزخ جي عذاب ۽ بهشت جي اميدن جو ڪو خاص اثر ٿيندو نه ڏسي. صفر پان پيڙيءَ واري. هڪدم هڪ پنهنجي دوست پوليس واري کي سڏايو. صفر جيئن ته پوليس جو پرمينت مشير آهي ۽ روزانو شاهديون ڏيڻ سندس هڪ ”سائيڊ بزنس“ آهي. تنهن ڪري پوليس سان نه فقط ”معمولي رستو“ بلڪ ”پڪي سٽڪ“ اٿس. پوليس واري جي اچڻ شرط صفر کيس پاسيرو ڪري اٺ انا کن چانهه پاڻي لاءِ ڏيئي، عرض ڪيو ته عثمان کي روزي رکائڻ ۾ مدد ڪئي وڃي. عثمان جو پوليس واري کان سخت ڊچندڙ آهي ۽ کليو ڪلايو چوندو آهي ته: انهن کي ”پڳ به پرائي“ پوءِ ڇو نه ڪو شريف ماڻهو کائڻ ڊجي؟ پوليس واري پنهنجون ”مارشل ٽائيپ مڇون“ وڪوڙيندي عثمان کي ڌمڪي ڏني ته روزي نه رکڻ ڪري کيس نئين اسلامي قانون مطابق ڦٽڪا به هنيا ويندا ۽ جيل پڻ ڏنو ويندو. لاچار ٿي عثمان اڻ مڃي ۽ وعدو ڪيو ته هو آخري جمعي جو روزو ضرور رکندو. ڇا لاءِ آخري جمعي جو ڀلارو روزو ساري مهيني جي ”ڪوتا“ برابر هو.

روزي رکڻ کان هڪ ڏينهن اڳ عثمان پنهنجي يارن دوستن وٽ وڃي کائڻ روئي ڳرائڻيون پاڻي موڪلايو ۽ کين استدعا ڪئي ته سندس کاڌو پيتو ۽ چيو آڳو بخشي وڃي. ڪيترن دوستن کيس ورجايو ته روزو آخر ڪو شهتير يا لوهي گيڊر ٿوروئي هو جنهن جي رکڻ سان عثمان چيپاٽجي مري ويندو. پر عثمان چيو ته ”ادا! هر انسان جي ڪي پوليس پڳيءَ جيان پيرو ڪندو ٿو رهي. پر پوءِ ڪهڙي خبر ڪٿي هلي گهڻو ڏئي. ازانسواءِ جيئن ننڊ موت جي ننڍي پيڻ هئي تيئن روزو به موت جي پڇيءَ جو پٽ هو.“

رات جو عثمان پنهنجي گهر ڀاتين کي هڪ هنڌ جمع ڪري پاڻ ايڪي ۽ اتحاد سان رهڻ لاءِ تلقين ڪئي ۽ بعد ۾ وصيعت ڪئي ته جيڪڏهن سڀاڻي روزو رکندي سندس دمر قضا ٿئي ته هو ترٽ پوليس ٿاڻي ڏانهن وڃي سومر نانواڻي، عدو مڇيءَ ۽ صفر پان پيڙيءَ واري تنهي تي ناليوار خون جي فرياد داخل ڪرائڻ ته هن سازش سٽي عثمان کي

خودڪشيءَ لاءِ آماده ڪيو هو، ۽ ۳۰۲ قلم اپ ڪي سان گڏ ۱۲۰ ب ڪرمل پروسيجر ڪوڊ جو فقره به ضرور لاڳو ڪن. جڏهن مڙي ماڻهن عثمان کي سندس وصيت جي بجا آوريءَ لاءِ خاطري ڏني تڏهن به عثمان کي اعتبار نه آيو ۽ عريضي نويس کي گهرائي هڪ دستاويز لڪارايائين جنهن جي اصل تي سڀني حاضر ياتين جا ڪها آڱوٺا ورتائين.

پنهنجي مال ملڪيت بنسبت وصيت ڪندي عثمان چيو ته سندس ڇڄڻ ڪٿي ڪٿل موڙا ۽ ٻه پراڻيون واڻ جون ويڙهيون يتيم خاني جي فنڊ ۾ جمع ڪرايون وڃن ۽ هي ڪاٺن خاطري ورتي وڃي ته سندس يادگيريءَ ۾ ڪوٺ ڪو حجامڪو دارالعلوم تعمير ڪرائن. پنهنجي سيرب وارن سنجن بنسبت خواهش ظاهر ڪيائين ته ڪسبت جو ٿيلهو ڪشمير تي چڙهائي ڪندڙ خاڪسارن جي حوالي ڪيو وڃي.

وصيت وغيره کان فارغ ٿي عثمان سمهي پيو. عثمان ننڊ ۾ ڏٺو ته روزي رکندي هو دارالابقا ڏانهن راهي ٿيو هو ۽ جنت جي اسٽيشن تي سندس زبردست آجيان ڪئي ويئي ۽ فلڪ شگاف نعرا هنيا ويا. علاوه ان جي، آسماني ريلوي پليٽ فارم تي کيس پاڪين ۽ نچڪڻن سان گارڊ آف انر پيش ڪيو ويو ۽ سندس زمين تي ڪيل خدمتن جي سلسلي ۾ هڪ سياستنامو پڙهيو ويو. خواب جي دنيا ۾ ڇهل قدمي ڪندي عثمان پنهنجي ”ٽوئر“ جو پروگرام مرتب ڪرڻ جي فڪر ۾ هو ته سندس اک کلي ويئي. ڏٺائين ته گهر پاتي کيس روزي رکڻ لاءِ اٿاري رهيا هئا. عثمان گهڻو ئي نتائجن جي ڪوشش ڪئي پر عدو موچي (جنهن پاڙي جا ڏهه ٻارنهن ماڻهو عثمان کي زوري روزو رکائڻ لاءِ ساڻ آندا هئا) جي عملي ڏانهن ڏسندي گاريون گند چوندي اٿي ماني کاڌي ۽ سج اڀرڻ ۾ اجا ڏهه ٻارنهن منٽ دير ڏسي وري رلهي ٿاڻي سمهي پيو.

صبح جو ننڊ مان اٿي هٿ منهن ڏوئيندي عثمان حجم ٿڌي پاڻيءَ جا ٻه وٽا پي ويو ۽ پوءِ ٽڪڙو ٽڪڙو پاڙي جي ملان وٽ وڃي فتويٰ حاصل ڪيائين ته جيڪڏهن پيل چوڪ ۾ ڪجهه پاڻي پي وڃي ته ڪا اربع خطا ته نه هئي. ملان فتويٰ جاري ڪندي ظاهر ڪيو ته پيل ۾ هو پاڻي ته درڪنار ۾ فالوده، نان ڪٽايو يا ڳنڍيريون وغيره کائي ٿي سگهيو. پنهنجو شخصي مثال پيش ڪندي ملان ظاهر ڪيو ته هاڻ هو

گهران نيرن کايو ٿي آيو حالانڪ کيس باقاعده روزو هو.

ڪچڙي منجهند ڌاري عثمان ڏٺو ته سندس اکين اڳيان ترورا ۽ سندس مٿي کي ڦيري اچڻ لڳي. عثمان هي سوچيندي پاڻ کي ڏي ڏيڻ لڳو ته آخر روزي ۾ نفس کي مارڻو هو ۽ نفس کي مارڻ هڪ جهاد اڪبر هو. اهو خيال ايندي عثمان محسوس ڪيو ته هو روزي جي برڪت باعث، غوث ۽ قطب جي درجي تي پهچي چڪو هو، ليڪن حضور شرم ۽ نرم دل هئڻ ڪري پنهنجي دشمنن کي پت پاراتو نه ڏنائين. نه ته هو سڀ عذاب جي باهه ۾ سڙي پچي ڪباب ٿي وڃن ها. ڪباب جي خيال اچڻ شرط عثمان جو روزو ڍلو ٿيڻ لڳو ۽ مڪروه ٿيڻ تي هو ته پاڻ سنڀاري ورتائين. اتي وري پل چوڪ ۾ پاڻي پي هنيا ۽ ٿڌو ڪيائين. شڪر الحمد للہ جو روزي ۾ پل چوڪ لاءِ گنجائش رکيل هئي. ورنه هن مهل تائين عثمان چاليهارو کن ماڻهو ته چڪ وڃهي ڦٽي وڃهي ها.

سئلو ۾ گراهڪن جي اچڻ جو ٻڌي، عثمان جو روزي باعث نهايت لاغر ۽ ڪمزور ٿي ويو هو، سو ريتريون پائيندي ۽ ڀتين کي هٿ ڏيندي اچي دڪان تي وارد ٿيو. رستي ۾ کيس ٻه مسلمان اهڙا به نظر آيا جي بيروزائت هئا ۽ بيٺي جڀي واري پائي کان ڦول پتاشا وٺي ڳڙڪائي رهيا هئا. عثمان بنهي مسلمانن کي مخاطب ٿي خدا جي غضب ۽ قبر جي عذاب بنسبت واعظ ڪيو ۽ کين ڊڙن کن ”وضو توڙ“ گاريون به ڏنائين ۽ کين هدايت ڪيائين ته جيڪڏهن هو روزو رکي نه ٿا سگهن ته گهٽ ۾ گهٽ احترام ته ڪن!

عثمان هي سمجهي اصل نه ٿي سگهيو ته الاجي چو، روزي رکڻ جي پورن چئن ڪلاڪن بعد، کيس سموري دنيا گهنگار ڏسڻ ۾ ٿي آئي. عثمان هر هڪ واٽهڙوءَ کي بيهاري کيس روزي رکڻ لاءِ تلقين ٿي ڪئي يا وري کين احترام ڪرڻ لاءِ هدايت ٿي ڪئي. هڪ ماڻهو جنهن ڪليو ڪلايو سگريٽ ٿي چڪيو تنهن کي پت پاراتو ڪندي عثمان ياد ڏياريو ته ”بيروزائت“ جي جهنم ۾ وڃڻ بعد دوزخ جي باهه ۾ ٻارنهن سو هارس پاور جو اضافو ٿي ٿيو، ليڪن هي خبر عثمان کي بعد ۾ پيئي ته سگريٽ چڪيندڙ مسلمان نه هو بلڪ هندو هو.

دڪان تي پهچي عثمان ڪٻٽ کولي گراهڪن جي سيرب لاهڻ

شروع ڪئي. پر بڪ سبب اڄ سندس پاڪي گڊو براج جي بلڊوزر جيان بي لغام هلي رهي هئي. هڪ گراهڪ جنهن کيس مٿي جي وارن ٺاهڻ لاءِ چيو تنهن غريب جون مڃون ۽ ڏاڙهي ٻيئي ڪوڙي ”ون يونٽ“ ڪري ڇڏيائين. هن غريب گهڻيون دانهون ڪيون، پر عثمان جو بڪ باعث ڇتو ٿي پيو هو تنهن تي ڪو اثر نه ٿيو. وري بدقسمتيءَ سان جنهن سان تعدي ٿي، اهو ڪو هو به برسرِ اقتدار ٿي ڇو ميمبر، تنهن ترٽ وڃي عثمان تي ”خانگي معاملي ۾ دخل ڏيڻ“ جي قلم ماتحت فرياد داخل ڪئي. هڪ ٻئي گراهڪ جي ڏاڙهي ڪوڙيندي سندس ننگهت تي پاڪي رکي کائونس ”ون يونٽ“ بنسبت رايو پڇيائين. شڪر ٿيو جو اهو ماڻهو سياڻو هو ۽ عثمان جي پاڪي هٽائڻ بعد پنهنجو خيال ظاهر ڪيائين ته شايد هن وقت ٻي جهان ۾ الاتمينٽ لاءِ ويٺو عريضيون لکندو رهي ها.

پنهنجي ڌاري عثمان حجم بيان جاري ڪيو ته تن ڪلاڪن جي سٺيما شو ڪي به انٽرول ٿيندو آهي، ليڪن هي سورنهن ڪلاڪن تائين لڳاتار روزو رکڻ ڪا فضيلت نه هئي. خاص طور اونهارو جو. پنهنجي بيان ۾ عثمان سرڪار کي مشورو به پيش ڪيو ته ملڪي ”اٿين“ ۾ درستي آڻي روزن جو مهينو هميشه سياري جي موسم ۾ مقرر ڪيو وڃي. جيئن هي ثواب هر هڪ مسلمان حاصل ڪري سگهي. ازانسواءِ حج تي جو هر سال ڪيترائي حاجي گرميءَ وڳهي موت جو شڪار ٿين ٿا. سي پڻ اجل جي چنبي کان محفوظ رهندا. آخر روزي مان مراد عبادت آهي ۽ عبادت هر موسم ۾ ڪري سگهجي ٿي.

تيهري ڌاري عثمان جي حالت هڪ مرگهيءَ جي مريض جيان نازڪ ڪٽيءَ تي اچي پهتي. حالانڪ پل چڪو جي ايڪٽ هيٺ اڌ سير ٻگڙيرون واپرايون هٽائين، تاهم روزي جو ”هاڻو“ کيس آبي کان ٻاهر ڪري رهيو هو. دليل ڊوڙائيندي آخر عثمان حجم پاڙي جي ملا دينوءَ ڏانهن ماڻهو موڪليو ۽ کيس گهرائي گذارش ڪيائين ته هو مسجد جي ممبر تي چڙهي اذان ڏئي، جيئن عثمان روزو افطار ڪري سگهي. ملان دينوءَ صاف انڪار ڪيو ته اڃا تيهريءَ جي نماز جو پڻ وقت نه ٿيو آهي. روزو سانجهيءَ جي اذان تي چوڙيو ويندو آهي ۽ نه ڏينهن ڏئي جو. ليڪن عثمان ضد تي قائم رهيو ۽ ملان کي ٻانگ ڏيڻ لاءِ طرحين

طرحين جون لالچون ڏيندو رهيو. ملان کيس صاف ٻڌايو ته جيڪڏهن عثمان کي روزو قضا ڪرڻو آهي ته هو سواءِ اذان ٻڌڻ جي ٻي ڪري ٿي سگهيو. پوءِ ٻانگ لاءِ ترسڻ جو مقصد؟

عثمان جي خواهش هيءَ هئي ته ملان دينو اذان ڏئي جيئن روزو پيچڻ جو بار سندس گردن کان ترانسفر ٿي ملان جي ڳچيءَ ۾ حائل ٿئي. ويچارو ملان عجيب ڪشمڪش ۾ اچي ڦاٿو ۽ جان ڇڏائڻ جي فڪر ۾ هو ته عثمان ڏنڊو کڻي اچي سندس مٿان ڪڙڪيو. چيائين ته ”ملان منهنجي لاءِ هاڻ موت ۽ زندگيءَ جو معاملو آهي، جيڪڏهن هاڻ جو هاڻ اذان نه ٿو ڏين ته پوءِ تون قبرستان ۾ هوندين ۽ اءُ يا رويوش هوندس يا جيل اندر.“ عثمان جي اکين ۾ خون جون علامتون ڏسي ملان ٽپو ڏيئي ميمبر تي چڙهي ٻانگ شروع ڪئي. ملان اڃا ڪنن تي هٿ مس رکيا ته عثمان پنهنجي کيسن ۾ پيل نقل ۽ ريوڙين کي رڙڪائڻ شروع ڪيو ۽ سندس چاٻي جو نڪاءُ ائين ٿي محسوس ٿيو، جڏهن ته شرطي گهوڙو ڪچا چڻا چڻي رهيو هو. اهو ڏينهن اهو شينهن وري عثمان رزي رکڻ کان ئي توبه ڪئي.

نہ ڄمي ها مارئي نہ مارو پون ها مامري

علي احمد بروهي

ڪالم (COLUMN) انگريزي لفظ آهي. ڪالم جي معنيٰ آهي ٽنپو، ڇپائيءَ جو خانو، پريڊ ڪنڌڙ فوجي ٽولو يا اهڙو مضمون، جو مقرر ڏينهن تي ڪنهن رسالي يا اخبار ۾ لکيو وڃي. ڪالم نويس، ڪالم نگار يا ڪالمنسٽ کان مراد آهي، اديب يا صحافي، جو پنهنجي دلچسپيءَ واري موضوع ۽ مقرر ڏينهن تي راءِ جو اظهار ڪري. اڄ ڪله ڪالم لکڻ لاءِ اديب يا صحافي هئڻ ڪو هروڀرو ضروري نه آهي. الله سائين ۽ ايڊيٽر صاحب جي رضا سان، ڪالم والاري ۽ مٿس عنوان ڌري، پوءِ سندس مرضي، اخبار جي صفحي يا وراندي ۾ جلال چانڊيو جيان ڄاڙي ڏڪائي يا وري عالم لوهار وانگر چيچ وجهي. جيئن چواڻي آهي ته جڇ پرائي احمق نجي.

ڪالم انگريزي اکر هئڻ جي باوجود هڪ خاص ۽ معنيٰ خيز لفظ آهي. سندس حرفن جي دائري ۾ ڪال، الم ۽ ڪم جهڙا لفظ سمايل آهن. ڪالم کان جيڪڏهن ڪاف ڪٽو ڪڍي ڇڏجي، ته باقي وڃي بچي ٿو ”الف لام ميم“ جو وڏو برڪت وارو ۽ اسم اعظم آهي. پر ڪاف ويچاري کي ڪٽو الائجي ڇو چوندا آهن؟ توڻي جو سندس شڪل ڪٽي جهڙي آهي ئي ڪانه. جيسين شڪل جو سوال آهي ته نه الف جي انب سان، بي جي بلا سان، يا وري ت جي تاري سان ڪا شڪل ملي ٿي. سموري الف ب ۽ ت ۾ سواءِ لام لکڻ جي، باقي ڪنهن به اکر جي

پنهنجي اُچار جي شڪل شبيه سان ڪا مشابهت آهي ئي ڪاڻ. ل به لڪڻ سان نهڪي نه ٿو، پر ڏاڍي جي لٺ کي آهن به مٿا، ۽ لڪڻ ته نيٺ به لٺ جو ويجهو مائٽ آهي.

سنڌي صحافت ۾ ڪيئي نامور ڪالم نويس ٿي گذريا آهن، جن ۾ محمد هاشم مخلص، شمس الدين بلبل، فتح محمد سيوهاڻي، علي محمد شاه راشدي ۽ مولانا خير محمد نظاماڻي جا نالا سر فهرست آهن. جڏهن مون اکيون پٽيون ۽ صحافت جي اڳڻ ۾ ليٿو پاتو، ته سنڌ ۾ انگريز تي ڳڻڻ جيترا ڪالم نويس به مس هئا. پر جي به داڻا ڪٿا موجود هئا سي نه فقط ذات ڏٺي هئا، پر جنگجو ۽ جل ڦٽاڪا هئا. اڄ خير سان سٺيڪو ڪن سٺا سڀيتا ڪالم لکندڙ سنڌ جي مسئلن تي لک لکان ۾ مصروف آهن. اهڙو ڪو موضوع نه ٿا ڇڏين جيسين مٿس محاذ آرائي نه ڪن. اڄ ڪالم جيئن ته سنڌ ۾ ڪالم نگارن جا عالم آهن، ان ڪري جهونن جوڳين کي جڳائي، ته هاڻ تازي دمر وارن همراهن کي وارو وٺرائين. هونئن به دستور هي آهي ته ميلو متل ۽ راند رس ۾ ڇڏجي!

پر گهڻائي سيڪڙاڻ ۽ رنگروتن جي آهي، جي ڪالم لکڻ ۽ ڪٻڌي راند ۾ ڪو فرق ئي نه ٿا ڀانئين. ڪي ڇتي ڪوري واري ڊيگه ڪري، هڪ طرف ڪالم کي اڃان به عالم چئي جيترو ڊگهو ڪري ٿا ڇڏين، ۽ ٻي طرف ايترو ٻوڙ ٿا هارين، جو مصالحو بقايا جي روپ ۾ وهي، وڃي ٿو ٻئي ورق کي ڪارو ڪري، کين ڄاڻ هئڻ جڳائي ته ڪالم کي لکڻ، توڻي سينگارڻ ۽ سنوارڻ لاءِ، ڪو اصول ۽ رولز آهن. ڪالم جي قدامت جو دارومدار آهي، سندس موضوع ۽ مواد تي. هونئن به قدبت لحاظ کان اخباري ڪالم سراسري طور ويڪر ۾ چار انچ (ڊبل ڪالم) ۽ ڊيگهه ۾ ۲۱ انچ ٿيندو آهي. تجربيڪار ليکڪ مضمون کي اينگهائڻ بجاءِ ڪالم جي حدن اندر قصو پورو ڪندا آهن. جيڪڏهن مقصد اڌ يا مٺي ڪالم ۾ سد ٿئي وڃي ٿو، ته پوءِ هر ڀيرو سڄو ڪالم ڪارو ڪرڻ ڪو ضروري ته نه آهي. وڏي ڳالهه ته ڪالم جي موضوع کي روزمره جي واقعن تائين محدود رکڻ لازمي آهي.

جهوني پراڻي هئڻ جي نسبت سان، آءٌ ڪافي ڏينهن کان رٿائڻ ٿيڻ لاءِ سوچي رهي هيس. ڪالم نويس بجاءِ عريضي نويس جي حيثيت ۾

وقت بوقت پنهنجو عرض ضرور پيش ڪندو رهندس. پر پنهنجي مرضيءَ سان مقرر ڏينهن تي مضمون لکڻ هاڻ مون تي بوجھ ٿيو پوي. خاص طور جڏهن ڪو ٻڌڻ وارو آهي ئي ڪونه. نه وري منهنجي لکڻ ڪري ڪنهن تي ڪو اثر تائڻ ٿو ٿئي، يا ڪو فرق ٿو پوي. اڄ ڪلهه جي پاور ۾ آهن، يا جن جو حقيقي راج آهي، تن ۾ دانهن ڪوڪ ٻڌڻ جو حواس ئي نه آهي. ۽ نه داد فرياد ڪرڻ جي نيت ۽ جرئت. پوءِ ڊاڪو هجن، وزير ۽ صلاحڪار هجن، يا ڪامورا. آهن ته سڀيئي سائين ۽ حضرت. بلڪ هڪ ٻئي کان به اتر گهرن. نه الله پاڪ کين آه غريبان جو ڪو احساس ڏنو آهي. ۽ نه وٽن ڪو ضمير يا ناس پتو ئي آهي. جن کي آهي به ڪٿي، ته هو به آپريشن ڪري پتو ڪيرائي ٿا اچن.

سچ فرمايو هيو مولانا محمد هاشم نٿويءَ، ته ”نه ڄمي ها مارئي، نه مارو پون ها مامري.“ جيڪڏهن سنڌو سڳورو صدين کان لکين تن لت ميڙي، اچي سنڌ واري سرزمين نه ٺاهي جوڙي ها، ته جيڪر اسين سنڌي ڏچي ۾ نه هجون ها، بلڪ پنجابي ٿي پنگڙا وجهندا رهون ها ۽ گهٽ گهٽ ۾ اڄ جيان اسان جون پونگو پينگ نه ٿئي ها. پر جي اڃان به اسان جو ڏاڏو آدم پرمتڙيو ٿي ڪڻڪ جو داڻو نه چڱي ها، ته نه کيس جنت کان نيڪالي ملي ها، ۽ نه وري اسين سندس اولاد ئي دريدر ۽ خاڪبسر هجون ها.

وري به شڪر آهي جو آءُ ڪالم لکندي، ڪنهن مامري ۾ پوڻ کان بچي ويو آهيان. پر ڪهڙي خبر! خير، اڳتي به ننگ ننگيءَ تي آهي. الله ٻيلي.

ڌيان طلب

حسين شاھ راشدي

سنڌ ۾ ملاحن، سولنگين، خاصخيلين، لاکن، ناريجن ۽ سماءُ برادرين وغيره جون تنظيمون ته سالن کان ٻڌيون آهن، لڪياري ساداتن جي جماعت جون خبرون به ڪڏهن ڪڏهن نظر چڙهنديون آهن، پر سنڌ جي سيدن جي سڀني پاڙن ۽ شاخن جي هڪ گڏيل تنظيم ”سنڌ سيد ايسوسيئيشن“ جي نالي سان به ڏهن سالن کان موجود آهي. سا سنڌ تڏهن پيم ڇڏهن هڪ سيد پيءُ ۽ پياري دوست ايسوسيئيشن جي سالياني ڊنر ۾ گڏجي هلڻ لاءِ چيو. مان ٻڌايومانس ته مون کي ان پت جو سنڌ ڪونه آهي جنهن جو هڪ سبب اهو به ٿي سگهي ٿو ته تنظيم وارن کي منهنجي سيد هجڻ ۾ شڪ آهي. مون گهڻو ئي ويڃڻ کان نٿايو پر هن ضد نه ڇڏيو، نيٺ اڻ مڃيم پر دعوت لاءِ سنبرڻ کان اڳ شجرو ڪڍي پنهنجي سيد هجڻ جي پڪ ڪيم. اهو احتياط ان ڪري ضروري هيو جو سنڌ ۾ اهو عقيدو عام آهي ته هر سيد ۾ نور جو ترورو موجود آهي. ڊپ ٿيم ته جتي سوين سيد گڏ ٿيندا اتي نور هوندو جيڪڏهن سچو سيد نه هوندس

ته ايڏي ساري نور ۾ سڙي رک نه ٿيم ته به اندو ضرور ٿيندس.

سالياني ڊنر جو انتظام ڊفينس سوسائٽيءَ جي هڪ شاندار ڪشادي شادي هال ۾ هيو. سڄي ميدان ۾ بتين ۽ بلبن جي جهرمر هئي. مٿي بجليءَ جي روشني، هيٺ سيدن جا جلوا، تن ملي رات کي ڏينهن ڪري ڇڏيو هيو. ان نوراني گڏجاڻيءَ ۾ جڏهن منهنجي نور جو ترورو ۽ منهنجي سيد پاءُ (جيڪو وزير پڻ آهي)، تنهن ڪري سندس نور جي تروري ۾ تجلو به آهي) جو ترورو گڏيا تن ته روشنيءَ ۾ هڪ ٻن ڪلو واٽن جو اڃا اضافو ڪري ڇڏيو. ڪنهن ڪپڙي اُمتيءَ کان ڪپڙي ٿيڻ جو سبب پڇيو. وراثياتن ته سيدن جي ڳوٺ ۾ رهندو آهيان. صبح سانجهيءَ کين پيرين پئي پئي هيءَ ويدن ٿي اٿم، چڱو ٿيو ته ڪو امتي دعوت ۾ ڪونه هيو نه ته دعوتِي سيدن کي پيرين پئي هڪ رات ۾ ئي چيلهه ڇڄي ٿي وڃيس ها. مون کي دعوت ۾ اسڪول ۽ ڪاليج جي زماني جا ڪيترا اهڙا دلبر دوست مليا جن کي ڏني سال گذري ويا هيا. ساڻن ويهي جوانيءَ جي زماني جون يادگيريون ورجايونسي جن ۾ ڏاڍي چاشني هئي.

پروگرام مطابق مانيءَ کان اڳ ڪلاڪ کن تقريرون ٿيڻيون هيون. دعوت جو خاص مهمان سنڌ جي برڪ روحاني اڳواڻ ۽ حضرت سيد محمد راشد روضي ڌڻي رح جو گادي نشين پير سائين پاڳارو هيو. مهمانن هڪ ٻئي سان ڪچهري پئي ڪئي جو خاص مهمان يلارا پير پري پهتو. سندن ڇانو ۾ پٺيان سنڌ جو وزير اعليٰ سيد مظفر حسين شاھ به جلوه افروز ٿيو. پير تي ڏونڪو لڳو. هر مهمان مائيڪ ڏي مهر ڪئي. ڪارروائي شروع ٿي.

ڪارروائي هلائڻ جو ڪم سنڌ جي معروف ديني عالم ۽ مقرر سيد علي مير شاھ جي حوالي هيو جنهن ابتدا سهڻي شاھ لطيف جي بيتن سان ڪئي. بعد ۾ سيد رجب علي شاھ کي سنڌ ٿيو جنهن قرآن مجيد مان آيتون پڙهيون. مرحبائي تقرير ايسوسيئيشن جي صدر ۽ دعوت جي ميزبان سينيئر سيد عبدالله شاھ کي ڪرڻي هئي پر هو صاحب لانگ مارچ جي سلسلي ۾ اسلام آباد جي عمري تي ويل هيو جتي خارجين جي چنبي ۾ قاسمي پيو هيو. سندس تقرير نائب صدر پير علي شاھ پڙهي. کانئس علاوه سيد شهاب الدين شاھ، سيد غلام مصطفيٰ شاھ ۽ سيد امداد محمد

شاھ پڻ سيد برادري جي مخصوص مسئلن تي ڳالهايو. تقريرن واري فهرست ۾ وزيراعليٰ سنڌ سيد مظفر حسين شاھ جو نالو ڪونهيو پر مهمانن جي خاموش اسرار تي کيس به جڏهن ڳالهائڻ جي صلاح ڪئي وئي ته هن به موقعو هٿان ڪونه ڇڏيو. آخر ۾ پير سائين پاڳاري جن خطاب ڪيو. سڀئي تقريرون تمام سهڻيون هيون جن ۾ حديثن جي حوالن ۾ حضرت علي رضه جي اقوالن وڌيڪ زور پيدا ڪيو.

مرحباڻي تقرير مان معلوم ٿيو ته ”سنڌ سيد ايسوسيئيشن“ ڏهه سال اڳ قائم ٿي هئي ۽ تنهن وقت کان ئي پٺي ڪٿي پساھ پسن ڪارڻ پرينءَ جي. خوشقسمتيءَ سان تنظيم کي هينئر به سائين پاڳاري جي صوابت ۾ پرين ملي ويو جنهن تنظيم جو سرپرست اعليٰ ٿيڻ قبول ڪيو آهي. مون کي اهو انتخاب ڏاڍو پسند آيو ڇو ته پير صاحب جن ٺاهڻ وارا مڙس آهن. يڪو سندن سام پيو سو سڪيو ٿيو. مسلم ليگ جا وارث به مسلم ليگ جو لاش پير صاحب جي جهوليءَ ۾ اچي پڄي ويا. پير صاحب جن ان کي پورڻ بدران ان ۾ ساھ وجهي فنڪشنل ”بٽائڻ لاءِ ڪيترن سالن کان پيا ٿا پاڻ ولوڙن پر مڙدو به ڪو اهڙو نر آهي جو هڪ هنڌان ساھ ڦوڪجيست ته ٻي هنڌان نڪري ٿو وڃيست ته به پير صاحب جن هٿ نه ڪڍيو اٿس. تنهن ڪري پاڻ سيد يائرن جي تنظيم کي اڳتي وڌائڻ ۾ به وسان ڪونه گهٽائيندا.

هڪ مقرر معاشري ۾ سيدن جي اهميت ۽ ڪارائتي هجڻ تي ڳالهائيندي سند طور شاھ سائينءَ جو هڪ ست ورجائي ته:

”جنهن جي چيچ سيد هٿ ۾، تنهن کي لهر نه لوڏو“

اهو ٻڌڻ شرط سنڌ جي حال ۽ مستقبل بابت منهنجا سڀ خدشا ختم ٿي ويا. ڏٺم ته جتي معاشري جا هيترا ويچ ويٺا هجن جيڪي فقط چيچ پڪڙڻ ته مريض جا سڀ ڏک سور لهي وڃن ته پوءِ سنڌ لاءِ رت ساڙڻ جي ڪهڙي ضرورت. ان خوشفهميءَ کي ٽيڪ هن حقيقت به ڏياري ته چيچ ته ڇڏيو پر سنڌ جي ڪلهن تي هڪ سيد سڳورو سوت بوٽ سوڌو وزير اعليٰ جي حيثيت ۾ پيو سواري ڪري، تنهن ڪري ڪابه ڳڻتي ڪانه جڳائي، اها ٻي ڳالهه آهي ته اسان تي سواري ڪندڙ جي پنهنجي واڳ ڪنهن ٻي جي هٿ ۾ هجي.

سيد مظفر حسين شاھ ڳالھين جو ڳھير آھي. هن بلڪل ڪري تقرير ڪئي. سائين مظفر حسين شاھ چيو ته ڌاريا پنهنجي محنت، عقل ۽ جذبي سان وڏا ڪم ڪري رهيا آهن جڏهن ته اسان پنهنجن بچڙين ۾ ڦاٿل آهيون ۽ خود سرڪار جي اسڪمين مان به ڌاريا پيا فائدا وٺن. هن سنڌين ۽ خاص طرح سيدن کي آڇ ڪئي ته هو خوشحاليءَ جون رٿائون وٽس ڪٿي اچن ته هو سنڌ سرڪار کان کين مدد وٺي ڏيندو. هن حڪيم محمد سعيد جو به مثال ڏنو جنهن اڪيلي سر گهڻا اهم ادارا قائم ڪرڻ کان علاوه ”مدينه الحڪمت“ نالي سڄي ساري يونيورسٽي قائم ڪئي آهي جنهن کي ڏسڻ ڏيھ پرڏيھ مان پيا ماڻهو اچن.

اهو ته ٿيو هڪڙو مثال. ٻيا به ڪيترائي اچرج ڏياريندڙ مثال آهن. ”جنگ“ اخبار جو باني مير خليل الرحمان دهليءَ مان لڏي جڏهن پاڪستان پهتو ته وٽس ڪل موڙي پنج سؤ رپيا هئي. ڪجهه قرض پڪو ڪئي الله توهار ڪري اڪيلي سر ”جنگ“ اخبار ڪراچيءَ مان ڪڍيائين. ڪو وقت ته اخبار ڪڍڻ کان وڪڻڻ تائين سڄو ڪم پاڻ ڪندو هو. نيٺ محنت ثاب پيس. اڄ اها اخبار ڪراچيءَ کان سواءِ لاهور، راولپنڊي، ڪوئٽا ۽ لنڊن مان به پئي نڪري. انگريزي اخبارون، رسالا ۽ اشاعتي ادارن کي ان ڌنڌي مان اربين روين جي آمدني آهي. اخباري دنيا جا بادشاهه هر حڪومت به سندن خوشامد پئي ڪري.

عبدالستار ايڏي ڦاٿل سياڻو ۽ ميري تويي پائي لاوارث لاش دفن ڪندو هو. اڄ سڄي ملڪ ۾ سندس نالي جا سينٽر قائم آهن. هاڻي ته همراھ وٽ هيليڪاپٽر به آهن. سڄي دنيا ۾ نالو ڪمايو اٿائين. ڪنهن ڏينهن ڏسندو ته مدر تيريسا وانگر ”نوبل انعام“ به حاصل ڪري ويندو.

عمران خان ٻين رانديگرن وانگر رانديگر آهي. محنت ۽ اورچائيءَ سان نالو پيدا ڪيائين. سڄي دنيا گهميو. خوب پيسو ڪمايائين. شڪل جو ٺاهو ڪو آهي تنهن ڪري جتي ويو اتي حسين عورتون ۽ فلمي ايڪٽرائيون مٿس ويجهڻ وجهڻ لاءِ آيون. کيس جواني ۽ پيسو لٽائڻ جي هر سهولت موجود هئي ته به هن سڄي ميڙي چونڊي گڏ ڪري ۽ ٻيا چندا وٺي پنهنجي ماءُ جي ياد ۾ ڪروڙن جي قيمت سان ڪئنسر اسپتال پيو جوڙائي. اهڙيءَ طرح هن پاڻ ۽ پنهنجي والده جو نالو امر ڪري ڇڏيو.

مريضن جون دعائون رنگ ۾.

سائين مظفر حسين شاهه تقرير پوري ڪئي ته سڀني کان هلڪي دانهن نڪري وئي. معلوم ٿيو ته سائينءَ کي تقرير لاءِ ان اميد تي سڏيو هيائون ته هو سرڪاري خزاني مان ڪا چڱي چوڪي رقم سنڌ سيد ايسوسيئيشن کي امداد طور ڏيڻ جو اعلان ڪندو ۽ ڪي ٻيون سهولتون به ڏيندو. پر سائين به آهي سياڻو سو وفائي صاحب وانگر فقط نصيحت جا نڪتا بيان ڪري رهندو رهيو. دعوت جي سڄي رقم ايسوسيئيشن تي چئي پئجي وئي.

سڀ کان سلجهيل ۽ حقيقت تي ٻڌل تقرير پير سائين پاڳاري جي هئي. پير صاحب جن چيو ته سيد ايسوسيئيشن جهڙن ٻين تنظيمن جو کيس ذاتي تجربو آهي. انهن مان ڪوبه ڪتر تيل ڪونه نڪرڻو آهي. هو هر ڀيرو برادري يا معاشري کي سڌارڻ جو بار پنهنجن نازڪ ڪلهن تي نه کڻن. بار کڻڻ باري، ناهي ڪم ڪچن جو. جي ٿي سگهي ته هو پنهنجي برادريءَ اندر يا ان کان ٻاهر لائق ۽ هوشيار پر غريب شاگردن کي اسڪالرشپون ڏئي ملڪ ۾ يا ٻاهر پڙهڻ جو موقعو ميسر ڪن ۽ ان سان گڏ پنهنجي ۽ پنهنجي اولاد جي اخلاقي تربيت ۽ تعليم تي توجهه ڏين. پير صاحب چيو ته هاڻوڪو نوجوان نسل ته هٿان نڪري ويو آهي ۽ ڪنهن جي به چڱي آڳي ۾ ڪونه آهي. منجهس ايتريون برائون گهر ڪري ويون آهن جو هيٺ ڪين هٿ لاءِ ته هٿ ڪارو، پير لاءِ ته پير ڪارو. ان کي سڌارڻ تي وقت نه سڙائڻ گهرجي. پڪي گهڙي کي ڪٺا ڪڏهن به نه پوندا آهن تنهن ڪري ڪوشش ڪري پوئڻ ۽ ڏوهتن تي ڌيان ڏجي جن جا ذهن اڃان ڪچا آهن. انهن کي سندن ماءُ پيءُ جي بري صحبت مان ڪڍي سنوارڻ جو سعيو ڪرڻ کپي. جيڪڏهن انهن کي سڌاري سگهياسين ته سمجهو اسان جي زندگي سڃاڻي گذري.

سنڌ جا سيد مسلمانن ۾ ائين آهن جيئن هندن ۾ برهمڻ. چمندي ڄام. سڀني ذاتين کان اوچا. سيد سيرانديءَ ويهي ته ٻيا سڀ پيرانديءَ. ”جيڪو لوچي سو لهي“ وارو اصول هنن سان لاڳو ڪونه ٿئي. عقيدتي موجب سيد جو بار معاشري تي آهي. هو ائين ته هي ڪائي. تنهن ڪري سمجهيو وڃي ٿو ته سيدن جا مسئلا ”مخصوص“ آهن، پر ائين نه آهي.

سندن سڄين مشڪلاتن جو ڪارڻ سندن ذهني تربيت، نسلي برتريءَ جو احساس، تعليم جي گهٽتائي، ابوجه ۽ اڻ پڙهيل عوام جا غلط عقيدا آهن. وڌ ۾ وڌ تعليم، سٺي صحبت ۽ روشن خيالي حاصل ڪرڻ سان اهي مسئلا پاڻمرادو ختم ٿي ويندا جنهن لاءِ تنظيم جو هئڻ هروڀرو ضروري ڪونه آهي. اصل ڳالهه آهي ته انفرادي طرح خدمت، بهتري ۽ ترقيءَ جو جذبو پيدا ڪجي جنهن کي اڳتي وڌائڻ لاءِ هم خيال ماڻهن جي تنظيم جي ضرورت پوندي آهي. تنظيم فردن جو مجموعو آهي. جيڪڏهن فرد ئي ذهني طرح ڪورو هوندو ته سندس جهڙا ٻيا فرد تنظيم جوڙي ڪهڙو تڪر تاڪبندا. ان کان سواءِ تنظيم جوڙڻ تي واندڪائيءَ جي وندر. جن مسئلن کي سيد فقط پنهنجا مسئلا سمجهن ٿا اهي حقيقت ۾ هر سنڌيءَ جا آهن.

بهرحال، جن موقعن تي سٺي ماني ملڻ جو لالانگهرو هجي، اتي تقريرون دل ۽ ذهن ۾ گهر ڪرڻ بدران معدي کي مچرائي بک کي پيڙڪائينديون آهن. تنهن ڏينهن به اهوئي ٿيو. ”دست به ڪار، دل به يار“ وانگر مهمانن جو به ڪن تقريرون ڏانهن ۽ اک مانيءَ جي ميزن ۾ هئي. دير به ڏاڍي ٿي وئي هئي. کاڌي جو سڌ ملڻ شرط هرڪو دلجميءَ سان پايي پيٽ کي پر ڪري، مٿس آيس ڪريم جو چنڊو هڻي، سنڌ ۾ نور پڪيڙڻ لاءِ روانو ٿي ويو.

سنڌالاجيءَ جي سلور جوبلي

حسين شاه راشدي

سنڌالاجيءَ جي سلور جوبليءَ ۾ شريڪ ٿيڻ جو دعوت نامو مليم ته ويساھ ئي نه ٿي آيو ته هن اداري جي عمر پنجنهين سالن کي پهتي آهي. وقت گذرندي ويرم ئي ڪانه ٿي لڳي. اڃان ڪالھوڪو ڏينهن پيو معلوم ٿئي جڏهن ساڙ سڙين کيس باھ ڏئي پسم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي هئي. سمجهو هيائون ته سنڌالاجيءَ جا پرجھلو روئي پتي ويهي رهندا ۽ دشمنن کي بازي ڦهي ويندي. پر شاباس آهي ڌرتيءَ جي ڌڻن کي جن سنڌالاجيءَ کي سنڌ جي لڄ جو درجو ڏئي سندس پرگهور ڪئي ۽ هڙان ۽ وڙان، جيڪي ڪجهه پڳن اهو حال سارو سنڌالاجيءَ جي حوالي ڪيائون. کيس اهڙي پيار ۽ پاڻوھ سان ناهيائون جو ماشاءَ الله اڄ سنڌالاجي نه فقط سنڌ جو نڪ ٿي پئي آهي پر اسانجي ماضيءَ جي عظمت ۽ آئيندي جي عزم جي علامت جو مرتبو ماڻي ٿي. هر سنڌيءَ جو منجهس ساھ آهي. وري امانٽ هجڻ جي ساک ۽ ڌاڪه اهڙي ويھاري اتائين جو ڪي جيئري ئي سپو ڪجهه سندس حوالي ڪن ۽ ٻيا وصيت ڇڏن ته مٿي پڄاڻان سندن ميراث سنڌالاجيءَ ۾ سانڍي وڃي. مياڻي جياس، جي نيو مڙھ ملير ڏي.

***

سنڌالاجيءَ جي سلور جوبليءَ وارو جشن ٻه ڏينهن - ۲۷ ۽ ۲۸ ڊسمبر، ۱۹۸۷ع هليو. پهريون اجلاس افتتاحي هيو. سنڌين جي سنڌالاجيءَ سان سڀنڌ جي ثابتي ته پهرين ڏينهن ئي ملي وئي جڏهن افتتاحي ميڙ ۾ به

هزارن جو هجوم هو. صدارت به ڪنهن گورنر يا وڏي وزير کان به ڪئي جنهن کي پاڻ ڏيکارڻ لاءِ خوشامدين جا ڪٽڪ اچي ڪٽڪندا آهن ۽ خاص مهمان جي پني ڏيندي شرط ”ٿڌا ويڙهه“ جو نظارو نظر ايندو آهي. اڄوڪي اجلاس جي صدارت جڳ مشهور سنڌي عالم ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ پي ڪئي ۽ خاص مهمان سنڌالاجيءَ جو اڳوڻو ڊائريڪٽر ۽ هينئر علامه اقبال يونيورسٽيءَ جو وائس چانسلر ڊاڪٽر غلام علي الانا هو جيڪي بئي صاحب پنهنجي پنهنجي ميدان ۾ مهندار آهن. انهن کان اڳ ڊاڪٽر محمد افضل، مظهر يوسف، آيا مريرم نوحاڻي، حميد آخوند ۽ حميد سنڌيءَ به تقريرون ڪيون. سنڌي زبان جا پياسا پتنگ علمي اڄ اجهائڻ لاءِ شروع کان آخر تائين ويٺا رهيا ۽ شوق سان تقريرون ٻڌائون.

سينيٽر جاويد جبار به اتي موجود هيو. کيس جس هجي جو سنڌالاجيءَ جو سڌ ورائيندي نه رڳو اچي پير پريائين پر تقرير به ڪيائين. ٿر جي ڏڪاريلن لاءِ گهڻي وقت کان وٺي هو به سنڌين سان گڏجي واکا ڪندو رهي ٿو پر دانهن جي داد رسيءَ جي نه اڳ اميد هئي ۽ نه هينئر آسرو. جاويد جبار ٻيون سڀ ڳالهيون سهڻيون ڪيون پر هڪ ڳالهه سمجه ۾ نه آئي. هن ڏورايو ڏيندي چيو ته اسان سنڌالاجيءَ کي ڄامشوري جي رڃ ۾ رکڻ بدران ڪراچيءَ جي جمشيد روڊ تي آڻي شهري شڪارين کي ديدار ڪرائيندا رهون ها ته هوند هو اسان جي ثقافتي حسن تي هرڪجي ڪڏهانڪر اسان سان ڪير ڪنڊ ٿي وڃن ها. يعني ڏوه وري به اسان جو. مڙيوئي مون ڏانهن، هو تن ڏانهن نه هيڪڙي. اها ساڳي سنڌالاجي ابتدا ۾ اسان گاڏي کاتي ۾ قائم ڪئي هئي. تڏهن ته ڪنهن به ڀائيءَ جا پاڪر نه پاتا، رهندو ڌڙي دق ٿي ڪيائون. شروعات ۾ اسان کان پورڙيائي ٿي هئي. ڌارين سان مائٽيءَ جي شوق ۾ اسان اندر ڪيڏي اڳيان رکيو هو. نتيجو؟ ٽپڙ ته چٽ، پر موت ۾ لعنتاڻو به نصيب ٿيو. مصلحتن جا معاملو ٻيا آهن، نه ته بگهڙ ۽ ٻڪريءَ جي پريت به ڪڏهن پائدار ثابت ٿي؟ اسان کي هر وقت ڪٿڻ جي ڪرت ۽ ڳنڍڻ جي ڳڻتي. اڳلن کي توڙڻ جي تانگهه ۽ نويڪلي ڪاڻڻ جو ڪورو. اهي سنڌا مٿاڻ سٿرا ڪونه آهن. چڱو ٿيو جو سنڌالاجيءَ جو مور اسان

جهنگ ۾ ئي سانڍيو. شهر ۾ هجي ها ته ماري گوشت سان پنهنجي هوڙ به ڪوسي ڪن ها ۽ ڪنپ پٽي وڃي گهرن ۾ گلدستن جي زينت بڻائن ها. حيدرآباد واري قلعي ۾ وڙهيا ملان ۽ سرڪاري ملازم پلاٽ جي ٽڪر تي، سڙي سنڌ جي تاريخ وڻي!

***

محترم ڊاڪٽر غلام علي الانه خاص مهمان جي حيثيت ۾ تقرير دوران سنڌالاجيءَ جي انتظاميه جي پني به ٺهريندو رهيو ۽ مٿن الزام به مڙهندو ويو. يعني چاچي به چونڊو رهيو ۽ جهنڊي به پائيندو رهيو. الانا صاحب جن اهو تاثر ڇڏڻ پي گهريو ته خدانخواستہ سنڌالاجي ته وڏي شاهي سڙڪ تي ڳاٽ اوچو ڪيون بيٺي آهي. هر لنگهندڙ اتي ليٿو ضرور پائي. هر ڪو ان کي اڳ کان اڳرو پائي. سڄڻ سنڌالاجي گهمي اڪيون ناري موٽن ته ڪينو رکندڙ سڙي پڇي ٻاهر نڪرن. اها وائي اڳ ڪنهن واتان ڪانه ٻڌيسون ته سنڌالاجي پٽي پٽجي وئي آهي. گذريل چئن پنجن سالن جي ساڪ ته مان به ڏيندس ته اتي وڏا وڏا سيمينار ٿيا آهن، ادبي ميٽر ڪونايا ويا آهن، عالمن جا تعزيتي جلسا ترتيب ڏنا ويا آهن، ڪتابن جون مهورتون منعقد ٿيون آهن، سنڌي زبان ۽ ادب جي سڄڻ جون عزت افزايون ڪيون ويون آهن. ڪتاب پيا ڇپجن، رسالا پيا نڪرن، نمائشون پيون لڳن. مان نٿو سمجهان ته ڪنهن به بي يونيورسٽيءَ جي اداري اهڙي رپورٽ ۽ ڪارائتي ڪم جو مثال پيش ڪيو هوندو. الانا صاحب کان وڌيڪ ان ڳجهه جي ڪنهن کي خبر آهي ته ڏاڻن جي هن ڏيه ۾ اسان تي چوڌو طرف جانچوسي ويٺا آهن، ملائڪن کان به مستعد اسان جي عين ڳولھڻ تي مامور. عيب نه ڏيندس ته هٿ سان گهڙي به پنهنجي روزي حلال ڪندا. اهڙن ملائڪن جي رپورٽن بدولت سائين الانا صاحب جن پاڻ به هڪ گهمرو سرڪاري هنگلاج ۽ هوت پسي آيا آهن. جيڪڏهن الانا صاحب جي اک سنڌالاجيءَ جي سيند ۾ ڪا هڪ اڌ جونءَ يا ليڪ لڪل لڏي به هئي ته ڪري ڪن ۾ ڦوڪ ڏئي ها. دوست دشمن اڳيان عين جو ڌوبي گهاٽ کولي ويهڻ موقعي جي مناسبت مطابق ڪونه هيو. پنهنجي تقرير ۾ وري جن ٽن بزرگن جي تصويرن نه پسڻ جي شڪايت الانا صاحب ڪئي، حاضرين ته انهن جا نالا ٻڌڻ کان پوءِ خاموش رهي

پنهنجي اطمینان جو اظهار ڪيو پر اتي موجود ”ملائڪن“ ۾ قزقوت ضرور پئي. اها ڳالهه ڪرڻ مان مراد شايد سنڌالاجيءَ کي سنگسار ڪرائڻ جي هئي. شڪر ٿيو جو ان چٽنگ ممڻ نه مچايو جو ان وقت تحقيق ڪرڻ تي اهو الزام بادي ثابت ٿيو. الانا صاحب جي سنڌالاجيءَ سان عشق ۾ ڪوبه شڪ نه آهي. محبت جي اظهار جو هر ڪنهن جو طريقو پنهنجو هوندو آهي پر ٻاروچل جو هي ڳڻ مون کي البت نيارو نظر آيو.

تقريرن دوران ذڪر ڪيل سڀني ڏوهن ثوابن جو جواب آخر ۾ سنڌ يونيورسٽي جي وائس چانسلر مظهرالحق صديقي صاحب ڏنو ۽ سڄي جت وانگر هر ڪنهن کي گهرج مطابق کڙه تي کير پيارين.

سنڌالاجيءَ جون ٻنهي ڏينهن واريون سڀ تقريبن سهڻيون پر راڳ رنگ واري محفل جو ڪو مٽ ڪونهيو. توڙي جو پندال جي موڪر ميلن ۾ ٻي معلوم ٿي تنهن هوندي به تر سمائڻ جيتري وڻي ڪانه بچي هئي ۽ سنڌي راڳ جا پتنگ اڄ پڪو ڀم ڪري آيا هئا. ننڍي وڏي، جوان ڪراڙي، عورت مرد جو فرق ڪونه رهيو هو. جنهن کي جتي جاءِ نظر آئي اتي ديرو ڄمايائين. چوندا آهن ته ڪن موقعن تي محمود ۽ اياز ساڳي صف ۾ بيهي ويندا آهن. هتي معاملو ان کان به زور هيو. يعني اياز تنگ تنگ تي چاڙهيون ڪرسيءَ تي ڪر کنيو ويٺو هيو ته محمود سندس پيرن ۾ پلتي ماريون ويٺو هو. محمود وري هيسيل اهڙو جو جي پٽڪ به ڪڍي ها ته اياز اڳيون پويون ڪسرون ڪڍيس ها. مٺي به ماڻ، مٺي به ماڻ. اسٽيج جي سونهن ۽ سوييا جو ته شان ئي نرالو هو. جهنگل ۾ منگل جو مانڊاڻ هيو. جتي جوڌا جوان هيا اتي حسين حورن جي ڪمي به ڪونه هئي. پيمائش ڪجي ها ته هوند جيترو حسن ان رات في چورس فوٽ جي حساب سان پندال ۾ موجود هيو اوترو حيدرآباد جي سڄي تاريخ ۾ هڪ هنڌ گڏ نه ٿيو هوندو.

انعامن ۽ تقريرن کان پوءِ جڏهن پروگرام جي پهرين قسط اسٽيج تي آئي تنهن وڃڻ وڃائي ڇڏيا. ڪنهن کي وهم گمان ۾ به ڪونه هيو ته سندس اکيون جيوڻي ٻائي، مائي الهرکي پاءُ گلن ۾ ترندڙ بالي، پڳت ڪنور رام، ماسٽر چندر، استاد الهندي نوناري، منو ڪلهوڙي، جاري

ڀڳت. سوني خان بلوچ ۽ استاد خير محمد خان کي سامهون ڳائيندي ڏسنديون. هڪ خواب هيو جيڪو ساڀيان تي آڏو آيو. سڄو مجموعو منڊجي ويل هيو ۽ سامت ۾ تڏهن آيو جڏهن اسٽيج هٽڪي هٽڪي آخر وڃي هيٺ ڦهڪي. گهڻن ته اسٽيج جي ڪرڻ کي به ان پروگرام جو حصو سمجهي تازيون وڃايون پر پوءِ جڏهن رڻ گجيو. راڙو ٿيو ۽ چوڌاري اونده اندوڪار ٿي وئي تڏهن وڃي حقيقت جي پرور ٿي.

اٺ تڏهن ئي ٿي رڙيا جڏهن پورا ٿي سڀيا. شوقينن جي شوق جي شدت ڏسي ادي مهتاب ۽ وائيس چانسلر شروع کان وٺي دانهون ٿي ڪيون ته ٻيلي ڌيرج ڌاريو، نظم ۽ ضبط کان ڪم وٺو. مظهرالحق صاحب ته هٿ به ٻڌن پر هر ڪنهن ڪئي اها جيڪا سندس من ۾ آئي. جيڪا اسٽيج پنجاه ماڻهن لاءِ ٺهيل هئي ان تي جڏهن پنج سؤ کان وڌيڪ همراھ ويهندا ته اها ڊهندي نه ته اڏامندي ڇا؟ ڪمال اهو ٿيو جو اسٽيج ڪنهن هڪ پاسي کان نه جهري به نه ٿي پر هڪ ئي وقت سڄي جي سڄي وڃي ڦهڪو ڪيو. تباهيءَ دوران اهڙي سهڻي توازن جو سبب اهو هيو جو اسٽيج جي هڪ پاسي سنڌ جي راڳ راڻي مائي عابده پروين وينل هئي ته ٻئي طرف خيرپور جو والي مير علي نواز خان ٽالپر هيو جيڪو پڻ باليءَ جي لالا ننگري تي اتي موجود هيو.

مجموعي طرح جيئن سبق آموز رهيو. ثابت ٿيو ته اسان ۾ سوچ جي صلاحيت، انتظار جي اهليت ۽ محنت جو مادو موجود آهي. فقط تنظيم جي اثاٺ آهي. ان عيب کي هوند ختم ڪريون ته پوءِ اسان جهڙو ڪو ٿي ته ڏيکاري!

رتيءَ جي رهاڻ

سراج

اڄ ڪلهه سموري آمريڪا ۾ رنگ لڳا پيا آهن: دنيا جي هن سڀ کان ”طاقتور ملڪ جي صدر بل ڪلنٽن جا تختا ڪيڏن جون تياريون پيون ٿين. بل ڪلنٽن آمريڪا جو اهڙو صدر آهي جنهن ملڪ کي نه رڳو بين الاقوامي سياست ۾ سڀ کان طاقتور ملڪ تسليم ڪرايو آهي. پر ملڪ جي اقتصادي ۽ معاشي صورتحال ۾ اهڙيون تبديليون آنديون اٿس جو هن وقت جهڙي خوشحالي آمريڪا جي ماڻهن کي ميسر آهي، اهڙي گذريل پن سؤ سالن ۾ ڪانه ٿي. ملڪ منجهان بي روزگاري تقريبن ختم ٿي ويئي آهي. باوجود خوشحاليءَ جي، شين جون قيمتون ڪونه ٿيون وڌن. هر ماڻهوءَ جي آمدني ايتري وڌي وئي آهي جو هنن کي سمجه ۾ نٿو اچي ته خرچ ڪٿي ڪن. ڏوهه گهٽجندا وڃن. نسلي چڪتاڻ ايتري گهٽجي ويئي آهي جو ڪارن ۽ گورن ۾ تقريبن برابري ايندي وڃي، ۽ ڪارن کي به اهي ئي حق ملڻ لڳا آهن، جهڙا گورن کي آهن. اسڪولن ۽ ڪاليجن

۾ تعليم جو معيار بهتر ٿي ويو آهي. دنيا جي مختلف حصن ۾ گهرو لڙائين کي ختم ڪرائڻ ۾ به هن جو وڏو هٿ آهي. صدين کان برطانيا جي اتر ائرنلڊ ۾ ڪئٽولڪ ۽ پرائسٽينٽ فرقن ۾ جيڪا ويڙهاند ۽ ماراماري پئي هلي، انهن ٻنهي فرقن هاڻ باهمي امن ۽ سلامتي جو معاهدو ڪيو آهي، ۽ اهو ڪارنامو به بل ڪلنٽن جي ذاتي ڪوشش جي ڪري ٿيو آهي. ۽ صدين جي ان رتوچاڻ کي بند ڪرائڻ جي عيوض، هن جو نالو ”نوبل امن انعام“ (Nobel Peace Prize) لاءِ تجويز ٿيو هو. هن سموري دنيا مان ايتي هٿيارن جي ڊورڙ ختم ڪرائڻ لاءِ اهڙيون حڪمت عمليون اختيار ڪيون جو پاڪستان ۽ هندستان ايتي تجربا ڪيا ته انهن کي سيڪٽ طور معاشي طور اهڙو بحال ڪري ڇڏيو اٿس جو ٻئي ملڪ توباهون پيا ڪن، اصل گيسيءَ جو نڪاءُ پيو پوي ۽ چون پيا ته اسان تان اقتصادي پابنديون هٽايو نه ته ماڻهو بڪ مري ويندا. اسين ايتي تجربن تي پابندين واري معاهدي (CTBT) تي صحيح ڪرڻ لاءِ تيار آهيون. ٻين لفظن ۾ بل ڪلنٽن اهڙو صدر ثابت ٿيو آهي جنهن آمريڪا جو مان مٿاهون ڪري ڇڏيو آهي، پر...!

پر همراھ کي هڪ قسم جي ”ٿاڀي جي ٽونڪر“ آهي. سا اها ته پياري پاڪستان جي وڏين ۽ چوڏرين وانگر (۽ ٻين پاڪستانين وانگر) سڙتون وهارڻ جو مڙي وڌيڪ شوقين آهي. شل نه ڪا ناهوڪڙي نينگري نظر اچيس، اصل گنگ وهڻ ٿي لڳيس. بلڪل ايئن جيئن اسان وٽ ماڻهو سڻ ۾ هٿ وجهي مهٽ مهٽان شروع ڪري ڏيندا آهن. جڏهن ارڪنسا رياست جو گورنر هو، تڏهن گورنر هائوس ۾ ڪم ڪندڙ ملازم پائولا جونس تي نظر پيس، سندس هٿ هڪدم پتلون جي ”زپ“ (Zip) تائين وڃي پهتو. اها ”زپ“ ايئن آهي جيئن اسان جي سڻ جو اڳڻ! هڪدم پنهنجي هڪ پهريدار کي اشارو ڪيائين ته پاڻ ڏاڍا ڪي وٺي اچ. پاڻ ڏاڍا ٿي ته ٺپ ٺري ويس ۽ چيائينس ته تنهنجي حسن مون کي ڪهي ڇڏيو آهي، هاڻ ڪا ڀلائي ڪر! پر پاڻ ڏاڍا راضي نه ٿي! ”ڳالهه اتي ختم ڪانه ٿي. جڏهن بل ڪلنٽن گورنر منجهان آمريڪا جو صدر چونڊجي ويو ته پاڻ ڏاڍا ڪي خيال آيو ته هي موقعو آهي ته صدر کان اڳئين حساب ۾ ڪجهه هٿ ڪري وٺجي. سو مٿس ڪيس داخل ڪيائين ته

بل ڪلنٽن زپ جا بٽن کولي مون کي پنهنجي اوڻهڙ ڏيکاري هئي! آمريڪا ۾ عدالتون ماڻهن جي حقن جو تحفظ ڪندي صدر هجي يا بادشاهه ڪنهن جي ڪاڻ ڪونه ڪين. کيس هنيو ۽ اهو به وقت آيو جڏهن بل ڪلنٽن طرفان آڇ ٿي ته جيڪڏهن هوءَ کيس واپس وٺي ته کيس ستر لک ڊالر معاوضو ملي سگهي ٿو. آمريڪا ۾ اخبارون ۽ ٽي وي ميڊيا ايترا طاقتور آهن جو اهڙي دلچسپ صورتحال ۾ پاڻ کي لکين ڊالر آڇيائون ته پنهنجي ڪهاڻيءَ جا تفصيل ٻڌائي. ايئن پاڻ کي لکين ڊالر ڪماي ورتا پر نيٺ عدالت اهو کيس ان ڳالهه تي خارج ڪري ڇڏيو ته صدر ان معاشقي کان انڪار ڪيو آهي. ۽ پاڻ وٽ ڪو ثبوت ڪونهي! بل ڪلنٽن جڏهن ٻيو ڀيرو صدر ٿيو. تڏهن ڪن ٻن حسينائن به دعوائون ڪيون ته بل ڪلنٽن اسان تي به هرڪ هاري ويٺو هو. ۽ اسان سان راتيون گذاريون اٿس. انهن حسينائن به چڱا ڏوڪڙ ڪمايا، پر هڪڙي نينگري مونيڪا ليونسڪيءَ ڏاڍي رتابنديءَ سان بل ڪلنٽن کي پنهنجي ڦنڦ ۾ ڦاسائڻ جو منصوبو ٺاهيو. شڪل جي ٺاهوڪي، بدن ۾ بجليون، هلي ته جهڙي ڊيل، اڪيون آبشارن جهڙيون، بل ڪلنٽن اصل وٺجي ويو. هوءَ صدارتي محل (White House) ۾ ملازم هئي. هوءَ ڪنهن نه ڪنهن بهاني سان وٽس هلي ايندي هئي. يا بل ڪلنٽن کيس گهرائي وٺندو هو. مونيڪا اهڙي هر ملاقات جو نه رڳو سمورو تفصيل پنهنجي ڊائري ۾ لکي ڇڏيو. پر پنهنجي ماءُ ۽ هڪڙي دوست لنڊا ٽرپ اڳيان معاشقي جا تفصيل رڪارڊ ڪرائي ڇڏيائين. پنهنجي تيليفون تي به ٽيپ رڪارڊ رکي ڇڏيائين. ڪنهن هڪڙي پيري تڪڙ ۾ بل ڪلنٽن جو ڪو چنڊو هن جي پوشاڪ تي ڪري پيو اها پوشاڪ به هن محفوظ ڪري رکي ڇڏي!

ڪجهه وقت کان پوءِ بل ڪلنٽن جي دل ڀرجي وئي. ۽ هن مونيڪا تان هٿ کڻي ڇڏيو. صدارتي محل مان به هن جي ملازمت ختم ٿي ويئي. اها ٿڌائي ڏسي، هن بلڪ ڪلنٽن کي وري نوڪري ڏيارڻ ۽ وڌيڪ مزا وٺڻ لاءِ تيليفون ڪرڻ شروع ڪيا. ڪلنٽن ساڻس واعدو ڪيو ته کيس وري نوڪري ڏياريندو!

ان وچ ۾ هڪڙي سرڪاري وڪيل. ڪينيٽ اسٽار بل ڪلنٽن

خلاف ڪو ڪيس ٺاهڻ لاءِ تفتيش ڪرڻ لاءِ مقرر ٿيو. هن ڪوٽ ڪوٽان لائي ڏني ته بل ڪلنٽن جڏهن گورنر هو تڏهن هن پنهنجي زال هيلري ڪلنٽن جي وڪيلن جي فرم جي ذريعي ڪنهن جائداد ۾ هيراڦيري ڪرائي هئي. پر هو ڪا ڳالهه ثابت ڪرڻ ۾ ناڪام ٿيو. جڏهن پاڻ لا جونس وارو ڪيس ٿيو تڏهن ڪينيٽ اسٽار ان ۾ دلچسپي وٺڻ شروع ڪئي ۽ پاڻ لا جونس جو بيان وٺي محفوظ ڪري ڇڏيائين. جڏهن پاڻ لا جونس وارو ڪيس خارج ٿيو ته ڪينيٽ اسٽار ٻيهر ناڪام ٿيو. پر هن ڀڄڻ نه ڇڏي. اوچتو ڪيس ڳجهي طرح مونيڪا ليونسڪيءَ سان بل ڪلنٽن جي معاشقيءَ جي خبر پئجي وئي. هن چالاڪيءَ سان اها خبر اخبارن ۽ ٽي وي تي نشر ڪرائي ڇڏي.

اصل وٽ وٺان ٿي وئي. اخبارن ۽ ٽي ورن مونيڪا سندس ماءُ. سندس دوستن جا بيان شايع ڪرڻ شروع ڪيا. اخبار نويسن بل ڪلنٽن کان آڏي پڇا ڪئي. هن صاف انڪار ڪيو ته ڪو هن جا مونيڪا سان ڪي جنسي لاڳاپا هئا. ڪينيٽ اسٽار مڃڻو ماڻهو آهي. تنهن مونيڪا کي زيربار ڪرڻ شروع ڪيو ته جيڪڏهن ڪوڙ ڳالهائيندين ته جيل اُماڻي ڇڏيندوسانءُ. ڪجهه ان درڪي. ڪجهه ٻين ڳجهن هٿن جي ڪري. مونيڪا پنهنجو مڪمل بيان ويڊيو ڪئميرا اڳيان ويهي رڪارڊ ڪرايو ته هن ۽ ڪلنٽن هيترا ڀاڻ ۾ مڙهي مڙي خاطر جنسي راند روند ڪئي هئي. پر معاملو راند روند تائين هو. اصل ڳالهه تائين ڪونه پهتو جيتوڻيڪ هن ڪوشش ڏاڍي ڪئي ته بل ڪلنٽن هن سان ڪا سڄي رات گذاري!

پوءِ ته اهڙو محشر متو جو الامان والحفيظ! ڪلنٽن هڪڙي زخمي گهوڙي وانگر هٽڪارڻ لڳو. اسٽار هن کي بيان ڏيڻ تي مجبور ڪيو. هن نيٽ ميجو ته هاڻي ٻيلي، مون ڪا مڙهي غلطي ٿي ويئي ۽ اسان ڪجهه ويجهي راند روند ضرور ڪئي. پر اها اصلي جنسي لڳ ڪرڻ ائين ڪانه پهتي. هن جي ان بيان کان پوءِ ڪينيٽ اسٽار ۴۴۷ صفحن جي رپورٽ ڪانگريس جي اڳيان پيش ڪئي جيڪا سموري دنيا انٽرنيٽ تي ڏني ۽ پڙهي آهي. ۽ سموري دنيا کي ڏندين آڱريون آهن ان رپورٽ ۾ اهڙا اهڙا تفصيل آهن جو اخبارن ۽ ٽي وي وارن اهو چٽاءُ ڏنو ته هي تفصيل ندين

ڪچڙن ذهنن کي متاثر ڪري سگهن ٿا ان ڪري ننڍي تهذيب وارا نه پڙهن نه ڏسن ته چڱو جو اخلاق خطري ۾ پئجي ويندو. انهن تفصيلن ۾ چمين پاڪرن سان گڏ ڪجهه راند روند، هٿڙا گهمائڻ کان وٺي ڪنهن خاص چشڪي جا ذڪر اذڪار آهن!

هاڻ ڪانگريس کي فيصلو ڪرڻو آهي ته بل ڪلنٽن کي صدارت تان لاهڻ لاءِ ڪيس هلائجي يا نه ڇاڪاڻ ته صدر جنسي لاڳاپن کان انڪار ڪري ڪوڙ ڳالهائيو آهي: ڇا اهڙي صدر تي اعتبار ڪري سگهجي ٿو جيڪو ڪوڙ ڳالهائي؟ آمريڪا جا سٺ سيڪڙو ماڻهو هن کي صدارت تان لاهڻ جي خلاف آهن: هنن جو چوڻ آهي ته جنسي لاڳاپا هن جو ذاتي فعل آهي ۽ آمريڪي سماج ۾ ته اها ڪا خاص وڏي ڳالهه ڪانهي. هو آمريڪا جو بهترين صدر ثابت ٿي آهي، ٿوري ٽاهي جي تونڪر اٿس ته ڪهڙو آسمان ڪريو آهي، ۽ ڪهڙي اربع خطا ٿي آهي جڏهن ته هو چوي ٿو ته آءٌ پنهنجي ڪئي تي پشيمان آهيان ۽ قوم کان معافي ٿو وٺان! ٻيا چون ٿا ته نه، اسان کي اهڙو بداخلاق صدر نه گهرجي! هاڻ ڏسجي ته ڪانگريس ڪهڙو ٿي فيصلو ڪري!

اوهين به ان تي سوچيو: آءٌ ته رڳو اهو پيو سوچيان ته هن جي زال هيلري ڪلنٽن جي اندر ۾ جيڪو مانڊاڻ مثل هوندو ۽ سندس دل تي جيڪي بڙچين گهاءَ ڪنديون هونديون. تن جو علان ڪنهن وٽ آهي؟

رتيءَ جي رهاڻ

سراج

پراڻي زماني ۾ جڏهن اڃا ايلويٿيٽڪ دوائن ۽ ڊاڪٽرن جو رواج ڪونه ٿيو هو، تڏهن حڪيمن ۽ طبيبن کان ماڻهو هر بيماريءَ جو علاج ڪرائيندا هئا. حڪمت ۽ طبابت هڪ عزت وارو پيشو هوندو هو. گهڻو ڪري حڪيم ۽ طبيب غريب غريبي کان ته ڇا تونگرن کان به علاج معالجي لاءِ پئسو ڪونه وٺندا، بلڪ هب ٻڙيون، معجونون ۽ ٻيون دوائون مفت ۾ ڏيندا هئا، يا طريقو سمجھائيندا هئا ته پساريءَ کان جڙيون ٻوٽيون وٺي انهن کي گهر ۾ ئي پيهي تيار ٿي دوا ڪيئن استعمال ڪجي.

اهي حڪيم ۽ طبيب عام ماڻهن کي دوا درمل مفت ڏيندا هئا، بلڪ ڪنهن مريضن کي گهر تي ڏسڻ ويندا هئا، تڏهن به ڪو عيوضو ڪونه وٺندا هئا، ان ڪري عام ماڻهن ۾ هنن جي وڏي عزت هوندي هئي. هونئن به اهي حڪيم ۽ طبيب نه رڳو پنهنجي حڪمت ۽ طب جا وڏا ماهر هئا پر ٻئي علم ادب جي لحاظ کان به وڏا ڄاڻو ۽ پڙهيل ڳڙهيل هوندا هئا. مون کي هميشه حيرت ٿيندي هئي ته آخر هو پنهنجي گذر سفر ڪيئن ٿا ڪن. اهو ڳجهه ۽ اسرار مون تي تڏهن ڪليو جڏهن آءٌ مئٽرڪ ۾ هوس. تندي ڄام ۾ اسان جي محلي جي اوطاق ۾ هڪڙو افغان مولوي صاحب هر ٻئي ٽئين سال اچي ترسندو هو. هن جي ماني ٽڪي ۽ رهڻ ڪرڻ جو خرچ پڪو اسان جي محلي مان ٿيندو هو. اسان جا وڏڙا سڀ هن جا معتقد هوندا هئا. هو ڄڻ ته اسان جي گهر جو فرد هو. مئٽرڪ جي تياري ڪرڻ لاءِ موڪلن جي ڏينهن ۾ آءٌ گهر بدران اوطاق تي وڃي رهيو هوس. اتي مولوي صاحب جي خدمت ڪرڻ جو به

موقعو ملير ته هن جي علم ۽ مطالعي. هن جي حڪمت ۽ طب ۽ مهارت کي به ڏسڻ جو موقعو ملير. هو ڪنهن به مريض کان تڪو به نه وٺندو هو. ماڻهو ڪنهن مريض کي ڏسڻ لاءِ کيس سان وٺي ويندا هئا. ڪڏهن ڪڏهن ته پرياسي جي ڳوٺن مان ماڻهو ايندا هئا ۽ هن لاءِ خاص گهوڙو يا اُٺ پاڻ سان آڻيندا هئا ۽ مولوي صاحب ان تي چڙهي اوڏانهن ويندو هو ۽ واپس موٽندو هو. هن جي هٿ ۾ شفا به ڏاڍي هئي. ان ڪري ماڻهن جو هن ۾ اصل اندو اعتقاد هوندو هو. اڪثر واقعا منهنجي اکين ڏٺل ۽ ٻڌل آهن ته جڏهن ٻيا سمورا حڪيم ۽ طبيب ۽ ويند شهر جي ڊاڪٽرن کان ڪنهن مريض کي جواب ملي ويندو هو ته هاڻ ڪونه بچندو ته پوءِ مولوي صاحب وٽ ڪٿائي ايندا هئس. مولوي صاحب بنه انڪار ڪونه ڪندو هو. ڪڏهن ڪڏهن ته مريض کي پاڻ وٽ رهائي، سندس علاج ڪندو هو ۽ اڪثر مريض شفاياب ٿي موٽندو هو. مولوي صاحب هنن کان به ڪجهه ڪونه وٺندو هو. البت مون ڏٺو ته ڪي ڪي ماڻهو، رئيس ۽ وڏيرا ان جون ڳوٺيون، يا ڪا مينهن، ڳئون يا ٻڪري مولوي صاحب ڏانهن موڪلي ڏيندا هئا. مولوي صاحب وري پچائون ڪري، ڪنهن غريب غريبي، يا خاص طرح بيوه مائين کي اهي ڏيئي ڇڏيندو هو.

پوءِ مون تي اهو راز کليو ته هڪ خاص قسم جي علاج لاءِ هو پئسا قبول ڪندو هو. اهو هو نامرديءَ جو علاج! گهڻو ڪري وڏا رئيس ۽ وڏيرا، مولوي صاحب وٽ ايندا هئا. ۽ مولوي صاحب هنن کي ڪي ڪُشتا، ڪڪ ۽ معجونون ٺاهي ڏيندو هو. انهن کي ٺاهڻ لاءِ ڪڏهن ڪڏهن ته هن کي ڏينهن لڳي ويندا هئا. اهي رئيس ۽ وڏيرا اڪثر پوڙها پڪا هوندا هئا. ڏاڙهين کي کيس (خضاب) ڪري ڪارو ڪندا هئا. بوسڪيءَ جا پتڪا ۽ ڀلي گهوڙي تي سوار وڏي اتالي سان اچي لهندا هئا. پوءِ مون کي خبر پئي ته ڪا نئين شادي ڪرڻ يا ڪا نئين سريت وهارڻ لاءِ هنن کي ڪشتن ۽ معجونن جي ضرورت محسوس ٿيندي هئي. مولوي صاحب جي قدمن ۾ ويهي، رازداريءَ سان کيس آڙيون، نيرازيون ۽ مٿون ڪندا هئا. تڏهن وڃي مولوي صاحب راضي ٿيندو هو ۽ پوءِ ڪا معجون، ڪو ڪشتو، ڪو ڪڪ وٺي، نذرانو پيش ڪري مرڪندا واپس ورندا هئا!

هو ويندا هئا ته مولوي صاحب کلي مون کي ٻڌائيندو ته ”بدبخت کي هن عمر ۾ پرڻجڻ يا ڪا نئين سريت وهارڻ جو شوق جاڳيو آهي. پر گهريل مردانگي ڪانه اٿس يا پاڻ ۾ اعتبار ۽ اعتماد ڪونه اٿس تڏهن آيو آهي مون کان ڪشتو وٺڻ!“

جڏهن حڪيمن ۽ طبيبن جو دور گهڻي قدر گهٽجي ويو ۽ ايلوپيٿڪ ڊاڪٽر ميدان تي آيا، تڏهن رئيسن ۽ وڏين وري اوڏانهن رخ ڪيو. ڪن ٺڳن توڙي ڪن نالي وارن ڊاڪٽرن هنن مان خوب پئسا ڪمايا. ڪراچي ۽ حيدرآباد ۾ هر هنڌ مرداني قوت ۽ شهواني قوت کي وڌائڻ لاءِ مختلف ڊاڪٽرن، حڪيمن ۽ طبيبن جا بي انداز ۽ لاتعداد اشتها پيتن تي نظر ايندا آهن. ڊاڪٽرن وري تيسٽو ويران انجيكشن ۽ ٻين ذريعن سان خوب ڌوڪڙ ڪمايا آهن. ڪي ڊاڪٽر ته وري آپريشنون ڪري مرمت جو ڪم ڪري خوب دولت ڪمائيندا وڃن.

پر هاڻ اوچتو يورپ ۽ آمريڪا ۾ هڪڙيون نيو گوريون نڪتيون آهن جن جو نالو وياگرا (Viagra) آهي، اهي گوريون عمر يا ڪمزوريءَ جي ڪري مردانگي جي ضايع ٿيڻ يا گهٽ ٿيڻ لاءِ هڪ ٽڪ علاج آهي. ننڍن توڙي وڏن جون اصل قطارون ميڊيڪل اسٽورن تي لڳيون پيون آهن، ۽ وياگرا جي وڪري جي ڌم لڳي پئي آهي. ڪن رسالن ۽ اخبارن ان دوا تي عجيب عجيب تبصرا ڪيا آهن، پر ماڻهو چون ٿا ته جيڪڏهن ان دوا سان ماڻهن جي گهرو زندگي يا جوانن جي زندگيءَ ۾ فرحت ملڻ ۽ عيش ڪرڻ جو موقعو ميسر ٿيو آهي ته ڇو نه ان کي استعمال ڪجي؟!

پياري پاڪستان ۾ اهي گوريون اچي پهتيون آهن ۽ لڪ چپ ۾ في گوري پنج هزار رپين ۾ ٿي وڪامي. وڏين، رئيسن، چوڌرين ۽ سڀني اصل سفارشون ڪرائي اهي گوريون خريد ڪرڻ شروع ڪيون آهن. ڪن ميڊيڪل اسٽورن ته جاوا ڪرڻ شروع ڪيا آهن.

آءُ اهو ٿو سوچيان ته پياري پاڪستان لاءِ وياگرا جهڙي گوري ڪڏهن ايجاد ٿيندي؟!

منهنجي دنيا

ڊاڪٽر سليم انصاري

حڪومت پاڪستان تازو ڪراچيءَ جي ڪجهه علائقن ۾ سرڪاري ڪوآٽرن جا مالڪاڻا حق ڪوآٽرن جي رهواسين کي مفت ۾ عنايت ڪيا آهن. غريب بي گهر سرڪاري ملازمن لاءِ اهو عيد جو وڏو تحفو آهي. اها ڳالهه يقيناً ساراه جوڳي آهي. پر حيرت اها آهي ته ساڳئي وقت پاڪستان ڪوآٽرس جي رهواسين کي ان عنايت کان پري رکيو ويو آهي. ان جا ڪهڙا به سبب هجن پر هڪ ڳالهه صاف اڀري اچي ٿي ته اسان جي پياري پاڪستان ۾ قانون به ماڻهن جي رنگ ۽ نسل هيٺ بدلجن ٿا. بادشاهن جون عنايتون به اک جي جلوي اثر هيٺ آهن. شايد منهنجي ڳوٺ جي جهوني شاعر مرحوم اختر هالائيءَ ان موقعي لاءِ چيو آهي.

عشق ويچارو رهي منت ڪش مخمور ناز

حسن سئو فتنه سهي زردار جي زير اثر

هڪڙي اڇلي هر ڏٺو ۽ هڪڙي اڇلي زر ڏني

هڪڙو سڱ در بنيو ۽ هڪڙو محبوب نظر.
زردار ۽ زوراور جو انيائ سدا کان جاري آهي ۽ ان جو شڪار هميشه
ڪمزور ٿيندا رهيا آهن:

۱۹۷۱ع ۾ جڏهن سنڌ حڪومت وري وجود ۾ آئي ۽ پاڪستان نهڻ
کان پوءِ پهريون ڀيرو ڪراچي سنڌ کي واپس ملي ته سنڌي سرڪاري
ملازمن لاءِ رهائش جو وڏو مسئلو ڪڙو ٿي پيو. بنگالين جي ڇڏيل
ڪوٽرن کي سنڌي ملازمن کي ڏيڻ لاءِ به ڪي حلقا خوش ڪونه هئا.
پوءِ ڪجهه زور سان ڪجهه منٽ سان غريب ملازم وڃي گهر پيڙا ٿيا.

هنن ڏينهن ۾ هنن ملازمن لاءِ سنڌي مسلم سوسائٽيءَ ۾ فليٽ
تعمير ڪيا ويا. ان کان پوءِ عملي ۾ واڌ آئي آهي پر ملازمن لاءِ اجهي جو
انتظام نه ڪيو ويو. ان ڪري هن اجگر شهر ۾ غريب استاد، ڪلارڪ،
پتيلوالا، ڊرائيور گنجان ۽ گندن پاڙن ۾ مساوڙن تي رهندا رهيا، گذريل سال
جي مئي جون واري باهه هزارين ڪٽنبن کي بي گهر ڪيو. ڪي منگهوڀير
هليا ويا آهن ڪي معمار ڪمپليڪس طرف ڪي وري سپر هاءِ وي ڏانهن
جهنگ منهن ڪري هليا ويا آهن. هن ڌرتيلن گهراڻن جي ٻارن لاءِ نه
اسڪولن جو انتظام آهي ۽ نه وري صحت صفائي جو ڪو بندوبست.

اڳئين حڪومت آڏو اها رٿا رکي ويئي هئي ته هنن غريب ۽ متوسط
طبقن جي سرڪاري ملازمن لاءِ في الفور محفوظ ڪالوني ٺاهڻ ته ممڪن
ڪونهي پر ڪلفتن تي مڪمل ٿيل هزارين فليٽ هنن کي الات ڪيا
وڃن. سندن جي پي فنڊ مان ڪجهه رقم انهن فليٽن جي ابتدائي قسط طور
ادا ٿي سگهي ٿي. ان کان پوءِ ماهوار پگهار مان هائوس رينٽ قسط طور
جمع ڪيو وڃي. ان رٿا کي پوريءَ ريت جوڙي سگهجي ٿو. ان ريت هر
ڪارڪن کي اجهو مهيا ٿي ويندو. هڪ ئي هنڌ رهڻ سبب هنن لاءِ
اسڪول، صحت ادارا ۽ ٻيون سهوليتون موجود ڪرڻ پڻ آسان ٿي سگهن
ٿيون.

سڌريل دنيا جو اهو دستور آهي ته جيستائين ڪارڪن مطمئن نه
هوندو تيستائين هونهنجو ڪم دل لائي نه ڪري سگهندو. ملڪ جي
مجموعي مفاد ۽ پلائيءَ لاءِ اهو ضروري آهي ته ڪارڪنن کي سهوليتون
ڏنيون وڃن.

سڀني سرڪاري ملازمن کي گهر ڏيڻ سرڪار جي وس ۾ ناهي ان سلسلي ۾ سينگاپور ۾ ڪيل تجربي جي روشنيءَ ۾ رٿابندي ڪري سگهجي ٿي. هنن هر ماڻهوءَ کي گهر مهيا ڪيو آهي. گهر نه رائجيندڙ ڪارپوريشن (جيڪا اسان وٽ هائوس بلڊنگ يا اسٽيٽ لائيف ٿي سگهي ٿي) فليٽون ۽ گهر تيار ڪري ڏهه سيڪڙو قيمت وصول ڪري گهر ڏيئي ٿي ڇڏي ان کان پوءِ ڏهن سالن ۾ آسان قسطن وسيلي رقم وصول ڪئي وڃي ٿي.

اسان وٽ ان جي ابتڙ آهي. ڪمپنين وارا لکين رپين جي اشتهارن وسيلي فليٽ ۽ گهر بوڪ ڪن ٿا ان کان پوءِ يا ته ڪمپني ڀڄي وڃي ٿي يا وري قيمتن جي واڌاري جو بنياد بنائي پئسا وڌائيندي رهي ٿي نتيجي طور تن لکن وارو فليٽ پنجن سالن جي قسطن پيارڻ کان پوءِ پنجن لکن ۾ وڃي پوي. ان کان پوءِ ان جي ناقص مٽيريل جي ڪنهن سان ڳلا ڪجي؟

ان ڌنڌي سبب قيمتن ۾ واڌ آئي آهي ۽ ضرورت مند ماڻهو بي گهر رهجي ويا آهن.

ساڳيو حال پلاٽن جو آهي. اتي اڃان به وڌيڪ زر جو تماشو آهي. سنڌ جي وزيراعليٰ ڄام صادق علي صاحب آفيسرن کي پلاٽ ڏيڻ جو اعلان ڪيو هو. ان جي بدران هنن کي ٺهيل گهر (جيڪي نفعي خورن نفعي ڪمائڻ لاءِ ٺهرائي بند ڪري ڇڏيا آهن) ڏيڻ گهرجن نه ته وري پلاٽن جو پراڻو ڪاروبار شروع ٿي ويندو ۽ سڄي دنيا جا ڌڪاريا هتي لڙي پوندا. ضرورت ان ڳالهه جي آهي ته حڪومت ماڻهن جي رهائش جي مسئلن طرف توجهه ڏئي.

ڪالمر جو اهو حصو لکي وري پڙهڻ وينس ته پاڻ کي پوک ڀيو سمجهان. ملڪ ۾ هينئر اقتدار جي وٽ وٺان لڳي پئي آهي. هماره ڪرسي جي ميوزيڪل چيئر ۾ مصروف آهن ۽ آئون وري ويٺو چندر جو پراڻو رڪارڊ وڃايان.

”تنهنجي شهر ۾ آيس قمست سان پر سهڻل ڪين رهايو تو“
پر سائين منهنجي دنيا ۾ ته اڃا اتو لتو ۽ اجهوئي مسئلا آهن آئون انهن تي نه لکان ته پوءِ ڇا لکان.

منهنجي دنيا

ڊاڪٽر سليمان شيخ

”ڪڪر هون نه هون، جهڙ نيئون نه لهي.“

جي مصداق مارگلا جي جي چوٽين تي اڄڪله هر وقت جهڙ رهي ٿو. رکي رکي آسمان جا نيٺ نيسارا ٿي پون ٿا. سيءُ ڪپاهن کي ڪنيائي وڌو آهي. اسلام آباد ۾ اڄڪله پنجين وڳي ئي رات ٿيو پوي ۽ هرڪو پنهنجي ڀرن ۾ لڪيو وڃي.

اهو ته آهي موسم جو حال. ٻئي طرف سنڌ جي صورتحال ۽ خصوصاً ڪراچيءَ جي دهشتگري ۽ خشت و خون جو پڙاڏو هتي جي دانشورن طبقن ۾ ٻڌو پيو وڃي.

ان سلسلي ۾ تازو سنڌ ريپبلڪن پارٽي پاران هڪ جلسو اسلام آباد هوٽل ۾ ٿيو هو. هڪ ته ”ريپبلڪن“ نالي واري پارٽيءَ جو سنڌ ۾ وري پيدا ٿيڻ عجيب ڳالهه آهي. اهو ان ڪري ٿو چوان جو اها پارٽي ون يونٽ ٺاهڻ لاءِ جوابدار هئي. ان ڪري نه صرف سنڌ کي وڏو معاشي نقصان پهتو، پر پاڪستان کي وڏو سياسي نقصان پهتو. صوبن جي ماڻهن وچ ۾ اختلاف ڦهلائڻ ۾ هن پارٽي جو وڏو ڪردار هو.

الائي جي ڇو سنڌي جوانن کي وري شوق پيدا ٿيو آهي ته ان پارٽي کي جياريو وڃي. خبر سنڌي سياستڪارن جا پنهنجا شوق شڪار آهن. ان لاءِ ٿورو لکيو گهڻو سمجهندا.

مذڪور سيمينار ۾ ملڪ قاسم مهمان خاص هو. ملڪ صاحب جن جي تقرير جي آخري حصي ۾ پهچڻ جو شرف حاصل ٿيو. تقرير جو هڪ حوالو مون گذريل هفتي جي ڪالم ۾ پڻ ڏنو آهي.

ملڪ صاحب جو چوڻ هو ته سنڌين سان استحصال ڪرڻ جو جوابدار سنڌي سياستدان آهي. مهاجر بيحد پڙهيل ڳڙهيل عالم باعمل آهن، انهن تي دهشتگرديءَ جا الزام نٿا سونهن. بهارين پاڪستان لاءِ وڏيون قربانيون ڏنيون آهن، انهن کي هر صورت ۾ پاڪستان ۾ آندو وڃي ۽ جيڪڏهن هو ڪراچي ۾ يا سنڌ ۾ رهڻ پسند ڪن ٿا ته اهو هنن جو حق آهي.

باقي جيستائين صوبي جو سوال آهي ته هو صاحب ان جي خلاف آهي، ڇاڪاڻ جو سرائڪي صوبي جي به هو مخالفت ڪري ٿو. بهرحال ملڪ صاحب پنهنجو جمهوري حق استعمال ڪيو، پر افسوس رڳو اهو هو ته اهو حق هن سنڌين جي پيدا ڪيل هڪ پليٽ فارم تان ڪيو.

بيو سيمينار اسلام آباد سوشل سائنسٽس فورم پاران منعقد ٿيو. جنهن ۾ جناب ڊاڪٽر فيروز احمد صاحب مقرر هو. ڊاڪٽر صاحب هڪ مشهور سنڌي دانشور آهي ۽ مستقل طور آمريڪا ۾ رهائش پذير آهي، جتي هو هارورڊ يونيورسٽيءَ واشنگٽن ۾ پروفيسر آهي. ڊاڪٽر صاحب ڪراچي جي صورتحال جو سائنسي انداز ۾ چيد ڪيو. ڊاڪٽر صاحب پنهنجي بحث مان هيٺيان نتيجا ڪڍيا.

۱- موجوده صورتحال ۾ اهو چوڻ ته ايم ڪيو ايم کان سواءِ شهري علائقن ۾ امن نه ٿي سگهندو، صورتحال کي وڌائي پش ڪرڻ جي مترادف آهي. ڪراچي ۾ مهاجرن کان سواءِ سنڌي، بلوچ، پنجابي، پارسي ۽ مسيحي وڏي تعداد ۾ رهن ٿا. انهن جي موجودگيءَ ڪوبه مسئلو پيدا نه ڪيو آهي. ان ڪري انهن کي موجود نه سمجهڻ عقلمندي ڪونهي.

۲- پريس ان قسم جا ويچار ڦهلايا آهن ته شهرن جي مالڪ ايم ڪيو ايم آهي ۽ پريس دهشتگرديءَ جي مذمت ٿي ڪري. پر دهشتگردن جي نشاندهي ڪرڻ لاءِ تيار نه آهي. سنڌين جي مقابلي ۾ مهاجرن لاءِ پريس نرم گوشو رکي ٿي.

۳- اهو چوڻ ته آمريڪا ڪراچيءَ ۾ دلچسپي رکي ٿو. اهو صحيح ڪونهي. آمريڪا هاڻ ٻين جي ويڙهه نٿو گهري. جنهن جو مثال تازا

هيتي، وارا واقعا آهن.

۴۔ حڪومت مجموعي طور تي حالتن کي قبضي ۾ آڻڻ ۾ ناڪام ٿي آهي. ان جو سبب حڪومتي ڪار پروازن جي لالچ آهي.

۵۔ سماجي ناانصافين جي ڳالهه جيڪا ڦهلائي وئي آهي، اها به صحيح ڪانهي، غربت ۽ ناانصافي جيتري سنڌ جي ڳوٺاڻن ۾ موجود آهي. ان جو ڪير تصور به نٿو ڪري سگهي.

فورم جو رواج آهي ته ان ۾ سوال جواب ٿيندا آهن ۽ چڱو بحث ٿيندو آهي. خوشيءَ جي ڳالهه آهي ته هن محدود سيمينار ۾ سنڌ جي ڪيس کي ڀرپور نموني پيش ڪيو ويو ۽ سيمينار ۾ شريڪ ٿيندڙن کي صحيح صورتحال جو علم ٿيو.

ٻه چار ڏينهن اڳ خبرين اخبار پڻ اهڙو سيمينار ڪيو ۽ ان جا تفصيل ان اخبار شايع ڪيا. جيڪي مجموعي طور منجهائيندڙ هئا ۽ سنڌ دشمنيءَ تي ٻڌل هئا.

هن وقت ڪراچيءَ ۾ ڪجهه ٺاڀر آهي. سياسي سطح تي ڪي ڳالهيون هلن پيون. پر اسان جي اندازي مطابق ان سان سنڌي مهاجر لاڳاپن جا منجهيل مسئلا حل نه ٿيندا.

ضرورت ان ڳالهه جي آهي ته اصل حقيقتون عام ڪجن. جهڙوڪ:

۱۔ سياسي نابرابريءَ جو سوال: ۱۹۴۷ع کان وٺي مهاجر قيادت پاڪستان کي هلايو. ۱۹۵۲ع کان پوءِ اها قيادت پنجاب طرف هلي وئي. ۱۹۵۸ع ۾ فوج قيادت سنڀالي، جنهن ۾ به سنڌين جو عمل دخل ڪونه هو.

۴۷ سالن ۾ ڇهه سال کن ڀڄي صاحب جي حڪومت کي ۽ ان کان پوءِ ۳۵ مهينا کن بينظير جي حڪومت آئي آهي. اٽڪل ۲۱ فيصد عرصو نالي ماتر سنڌي قيادت پاڪستان تي راڄ ڪيو آهي.

مرحوم جوڻيجو صاحب بااختيار وزيراعظم نه هو، بلڪ فوجي صدارتي نظام ۾ هڪ بي اختيار ماڻهو هو. ان ڪري ان جي حڪمراني حصي ۾ نٿي اچي.

هن سڄي دور ۾ مهاجر بيورو ڪريسي بيحد مضبوط رهي آهي ۽ اڄ پڻ وزير اعظم هائوس تي انهن جو مڪمل ضابطو آهي.

سنڌ صوبي جي تاريخ ۾ چيف سيڪريٽري ۽ آءِ جي پوليس ڪڏهن به سنڌي نه ٿيو آهي. (سواءِ بشير صديقي ٿوري عرصي لاءِ آءِ جي رهيو). ان صورت ۾ سنڌين کي سياسي نابرابري ڪرڻ جو طعنو صحيح ناهي.

۲- **معاشي نابرابري:** هن سلسلي ۾ ڪوٽا سسٽم جو وڏو چرچو ٿيو آهي. اصل ۾ ان جا صحيح انگ اکر ڪڏهن به سرڪار شايع نه ڪيا آهن. سٺو ته ائين ٿيندو ته حڪومت پاڪستان فيڊرل ۽ صوبائي ملازمتن جا انگ اکر شايع ڪري ۽ سڀني بئنڪن ۽ ڪارپوريشن تي به زور ڏئي ته انگ اکر شايع ڪن. ان ريت ڪيترن ئي معصوم ماڻهن تي حقيقت عيان ٿيندي. هن وقت ٻئي ڌريون هڪٻئي کي ظالم سڏي جنگ جو ميدان بڻايو ويٺيون آهن. امن لاءِ ضروري آهي ته صحيح انگ اکر شايع ڪجن.

ساڳئي طرح سنڌ جي زمينن- ڪارخانن ۽ واپاري ادارن جا انگ اکر پڻ ظاهر ڪيا وڃن.

اوپر ڪيو پراپرٽيءَ جا انگ اکر پڻ ظاهر ٿيڻ گهرجن. نئين نسل کي حقيقتن کان آگاه ڪريو ته ٻي صورت ۾ سنڌي مهاجر جهيڙو صدين تائين هلندو.

۳- **سماجی نابرابري:** ان کي ظاهر ڪرڻ لاءِ تعليمي ادارن جا انگ اکر شايع ٿيڻ گهرجن سنڌ جي هر ضلعي ۾ ڪهڙا ۽ ڪيترا ادارا آهن ۽ انهن جي انوالمينٽ ڪيتري آهي. ميڊيڪل ڪاليجن ۽ يونيورسٽين ۾ ٻوليءَ جي لحاظ کان شاگردن جو تناسب ڇا آهي؟

اسان لاءِ وڏو ڪم آهي. ڇاڪاڻ جو سڄي دنيا جي پريس آڏو مهاجر پاڻ کي پيڙيل ۽ مظلوم ثابت ڪن ٿا ۽ مٿين نابابرين جو ذڪر ڪن ٿا. افسوس ان جو آهي ته جو حڪومت پاڪستان ان قسم جي الزامن تي ڪوبه ڌيان ڪونه ڏي ڌري ۽ بين الاقوامي پريس ۾ بدنام پئي ٿئي. اها ڪهڙي حڪمت عملي آهي؟ اسان کي خبر ڪانهي.

ڇا سنڌ ۾ ڪو اهڙو انگن اکرن وارو ادارو آهي جو SOCIAL IN-DICATORS تي ڪم ڪري؟ هن صورتحال جو تجزيو ڪري. ان کانسواءِ امن ناپائدار ٿيندو. اسان کي ماڻهن کي ڄاڻ ڏيڻي پوندي ته ظلم ڪنهن سان ٿيو آهي ۽ اصل ۾ پيڙيل ڪير آهي؟

منهنجو پهريون اسڪول يا آخري...!

آفتاب

هوش سنڀاليوسين ته وڻ ٿڻ، پڪي پڪڻ، چنڊ تارا، ڏينهن رات، روشن ۽ ڪير جيان اڇيون اجريون راتيون ۽ وري مٿا ڪاريون اماڻس راتيون، تنهن اُس ۽ فرحت ڏيندڙ لڏندڙ پاڇا.... قدرت جي صناعي جا منظر- هڪ سج ٻه پاڇا.... مندن جي ڦير گهير- سياري جون ڊگهيون راتيون ۽ اونهاري جا وڏا ڏينهن- ڪيفيتن جا تضاد سڀ عجب لڳندا هئا. ننڍڙو پٽڪڙو ذهن پريشان ٿيندو هيو. هيءُ سج ڪيڏانهن ويو؟ تارا ڪٿان آيا؟ ذهن تي هر ويچار ۽ سوال تري ايندو هيو. پيءُ کا پڇڻ جي همت ڪونه ٿيندي هئي. جي ڪڏهن اتفاقاً پڇيو هوندو ته جواب مليو هوندو ته ”پٽ، تون اڃا ننڍو آهين. اهي ڳالهيون توکي سمجه ۾ ڪونه اينديون.“ هاڻي جڏهن سوچيان ٿو ته سمجهان ٿو ته شايد واقعي سمجه ۾ نه اچن ها. ڌرتي جو گول هئڻ، سندس پنهنجي محور تي گهمڻ ۽ وري

ساڳئي وقت تي سج جي چوڌاري گهمڻ ۽ سڀ کان اهم ته پنهنجي Orbit يا حصار يا دائري مان نه نڪرڻ۔ ۽ نتيجتاً موسمن جي ڦير ڦار۔ سج ۽ پاڇا نڪرڻ نظام شمسي جي ترتيب وري ڪهڪشان جا اسرار ۽ رموز الاهي پوءِ مادي جي ترڪيبي جزن ۽ هيٺ جي پرتخير حقيقت کان آشنائي ٿي۔ پر هڪ وقت هيو جو ذهن ۾ سوالن جو آکاڙو پريشان ڪندو ۽ دماغ هر وقت حيرت ۽ عجب جي هيسيل ڪيفيت ۾ ٻڌل هوندو هيو۔ انهيءَ منڌل ۽ گومگو واري ڪيفيت ۾ ٿڌڙي هير جو فرحت بخش واس هيو۔ ”امان وڏي“ ڏاڏي امان کان هر ٻاراڻو سوال پڇيندا هئاسين۔ امان پڙهيل ته ڪونه هئي پر سندس هر گفتگو منهنجي لاءِ اڄ به افلاطون جي ڊائلاگن جيان حڪمت ۽ دانش جي مشعل آهي۔ امان کان چنڊ تارن جي ٽمڪڻ چمڪڻ ۽ وري وسامڻ جو پڇيو هيو ته ابراهيم عليه السلام جي خدا جي تلاش جو سفر ايترو ته سهڻي ۽ پيرائتي نموني بيان ڪندي هئي جو اصل سوال وساري صرف انهيءَ لذت کي محسوس ڪندو هئم ته هي منڊ، هي مانڊاڻ، هي طلسم ذات باري جا اهڃاڻ آهن۔ سج ۽ پاڇو ان ڪري آهي ته ماڻهو يڪسانيت مان تنگ ٿو ٿي پئي۔ مينهن ان ڪري ٿو پوي ته خداوند ڪريم کي هن ڌرتي جي واسين لاءِ اناج ۽ ٻيو ڪاڇ پيدا ڪرڻ مقصود آهي۔ اها خبر تمام دير سان پئي ته اهڙن اڌ گابرن سوالن جو جواب به صرف اهڙي اڌ گابرو آهي۔ پر ذهن جي ڪوريءَ سليٽ تي ڪو ته نقش اڀريو۔

۽ ائين ئي امان مون کي قصا ٻڌائيندي هئي۔ ڪهاڻيون ٻڌائيندي هئي۔ مون مومل راڻو، نوريءَ نمائي جي داستان، راءِ ڏياچ جو قصو پهريون دفعو امان کان ٻڌو۔ پٽ ڏٺي جو ڪلام امان ڪنن تي وڌو ۽ انهن داستانن کان سواءِ جنن، پرين ۽ ديون جون آکاڻيون امان کان ٻڌيون۔ ايسپ جي آکاڻين کان به وڌ حڪمت پريون آکاڻيون مون پنهنجي اڻ پڙهيل جيجل ڏاڏيءَ کان ٻڌيون۔ شهادت حسين جو ذڪر ڪندي، قضيه ڪربلا جو ذڪر ڪندي جيجل جي شفاف ۽ سهڻين اکين مان ڳوڙهن جا موتي، پرويل مالا جيان لڙيون لڙيون وهندا هئا ۽ امڙ ور ور ڏيئي ورجائيندي هئي۔

گهوڙن ۽ گهوٽن جيئن ٿورا ڏينهن.....

شايد ان ڪچيءَ ۾ ئي ڪوري ذهن تي نقش اڀريا. راڻو سومل کي مومل سان مرداڻي لباس ۾ ستل ڏسي چو هليو ويو. بيائي جو احساس به برداشت نٿو ڪري سگهجي. نوري ايڏي نماڻي ڪين هئي. ايڏي حسين عورت پر پوءِ به.

”تون سمون آئون گندري مون ۾ عيب آهن لک“ نماڻائي، نهڻائي، خود کي فنا ڪرڻ ڪهڙا جذبا آهن؟ حسين ابن علي جو قافلو ڪيئن لٿيو؟ شام غريبان جو درد شايد ڏونگر به ڌاري وجهي! معصوم شاه زاده، جن نبيءَ جي ڪلهي تي سواري ڪئي هئي. سي ڪيئن بي گورو ڪفن ٿيا. هيڏانهن ماڻهوءَ جي همت، قرباني، شجاعت ۽ بهادري جي معراج ۽ هوڏانهن ڪنور ڪوفين ۽ يزيدي لشڪر جي پستي ڪانٽريٽو، خود غرضي، ذلت ۽ لالچ جي انتها.

هي ماڻهو ڇو ائين آهي؟ ڪونٿرو، راڻي هوندي به مٿين جي مٺ تي سهاڳ وڪڻيو ڇڏي ته ٻاگهي سرتين سوڌو ٻرندڙ مڇ ۾ ٽپو ڏيئي جان ڏي. امڙ ڇو روئندي هئي ۽ ور ور ڏيئي ڇو ورجائيندي هئي. گهوڙن ۽ گهوٽن جيئڻ ٿورا ڏينهن....

ڇا امان کي چاچي عيسيٰ جو جوان موت ياد ايندو هو. يا امان پنهنجي ڏک کي زمان و مڪان جي قيد کان آجو ڪري ڌرتي واسين جي هر ڏک ۾ شامل هئي. ڇا امان ”گهوٽ“ جي آفاقي علامت کان آشنا هئي.

امڙ! مون کي خبر نه آهي. پر هاڻ مون کي ادراڪ ٿيو آهي ته هي بلوان، هي وير، هي ڌرتي جي سڌ تي ليڪ ڇڻي شهيد ٿيندڙ سورهيه، ٽي ظلم ۽ ڏاڍ خلاف جنگ جو ٿيندڙ. هر دور ۾ ايندا آهن. هنن جي دنيا ڪانٽرن جي قافلي کان الڳ هوندي آهي. پر.... امڙ! هو جيئنڊا مڙئي ٿورڙا ڏينهن آهن. اڄ آئون جڏهن سمجھ ڀريو ٿيو آهيان ته مون کي اهائي ڳالهه رت روڙاڻيندي آهي.

امان! تون مون کي اهي ڳالهيون نه ٻڌائين ها. ڇو ٻڌايون تو مون کي اهڙيون ڳالهيون اهڙيءَ آڳهي مون ائين وڪوڙيو آهي جو منهنجي ذات هر ويلى سرحدن جا ليڪا ڪيندي وئي. تون منهنجو پهريون اسڪول هئڻ ۽ شايد آخري.....!

اسلام آباد ۾ نانگ

آفتاب

قومي اخبار ۾ پهرين فيبروري ۱۹۹۶ع اسلام آباد ۾ نانگ گهڙي آيا. ”خبر جو متن، خبر مطابق“ فيض آباد کان زيرو پوائنٽ اسلام آباد وڃڻ واري روڊ تي نانگن واسو ڪيو آهي. اهي نانگ هڪ گز کان ڏيڍ گز ڊگها آهن ۽ عوام جي دلچسپي ۽ توجه جو مرڪز بڻيل آهن.

هي خبر پڙهي ذهن جي ڪوري پني تي هڪ ٻئي مٿان تيز رفتار فلم جي ٽوٽن جيان ٿريلر ۽ ٽڪرا هلڻ لڳا. ياد آيم ته پروفيسر غلام مرتضيٰ ڌاريجي جو هڪ مضمون عوامي آواز ۾ آيو هيو، مرتضيٰ ڄامشورو يونيورسٽي جي زوالاجي ڊپارٽمينٽ جو پروفيسر آهي. نباتات ۽ حيوانات سندس پسنديده موضوع آهن. يار اسان جو يونيورسٽي جي ڏينهن کان موضوع ته ياد نه رهيو اٿم پر هڪ ڳالهه جا ذهن تي آئي ته اها آهي خبر سان دلچسپ مرتضيٰ ٻڌايو ته سقراط کي جو زهر ڏنو ويو هيو جنهن کي ”هيملاڪ“ چون ٿا ۽ نباتات جي ٻولي ۾ ڪونم مڪويٽم چون ٿا سڻن ننڍڙن اڇن ڦلن ۽ ٿاري تي دورنگي ڇٽ سو سڻو ٻوٽو، زهريلو، امر ڏاهي سقراط جو خاتمو ڪرڻ وارو اسلام آباد ۾ ۽ چوپاسي تمام گهڻي تعداد ۾ ٿئي ٿو.

واه ڙي مولا واه!! تنهنجي قدرت جا ڌيڪ!! هيڏا واضح- اسلام آباد کي ته ڪنهن به سقراط کي زهر پيارڻ جي ضرورت ئي ڪونهي ٿي ايس ايليٽ ويچار پٽيندو مري ويو ته ائين سڀ خالي، ڪوڪلا ۽ بوه جا پريل ماڻهو آهيو“ برنارڊشا به منهن مٿو پٽيو ته ”اسين پتڪڙا ۽ ننڍڙا ماڻهو

آهيون. ڏاهپ جي جنس جو هتان لنگھ ئي ڪونه ٿئي پوءِ زهر ڪنهن کي ڏجي!! متان ائين ته ڪونهي ته چوڌاري زهر جا ٻوٽا پيدا ٿي ان ڪري تين ٿا جو مٽيءَ جو تاثير اهڙو آهي اتي اسرندڙ هر شيءِ ۾ زهر جو تاثير ضرور هوندو هاڻ خبر ٿي پوي ته هي چو!؟ جو جيڪي گڏ ٺپيا پليا ماروئڙن ۽ جهانگيڙن جا گيت گاتن تن کي ذاتي وهائيندڙ هاريءَ ۽ مٽرڪي هلائيندڙ مزدور کان بيگانگي چو ٿي ويئي آهي. سندن وجود ۾ ڪروڙ ۽ لوڏ جو تاثير چو پيدا ٿي ويو، رحم، نرم دلي ۽ درد سندن ويجهو چو ڪونه ٿو وڃي. ديا جو سندن دل وٽان گذر ڪونه ٿو ٿئي سو اهو ئي ته آهي زهريلي ٻوٽي جو واس.

مون کي ياد آيو ته ويهارو کن سال اڳ جڏهن ڪجهه ڏينهن اسلام آباد ۾ رهڻ ٿيو ته ٻه چار ڏيهڙا لاڳيتو بارش ٿي. اسان هريل بدلن ۽ ميريور خاص تي پانيوسين اجهو ٿي لائيت وڃي بجلي وري اهڙي ته نڪ وڌي جو چوي ته مان چو وڃان. منهنجو ٿو وڃي آڱوٺو، ابا هڪ ڏينهن ٻيو ڏينهن، ٽيون ڏينهن، مينهن ۾ آفيس وغيره جو چڪر لڳائي وري اچي هاسٽل ۾ ڪچهري ڪندا هئاسين ڪجهه دوست پاڻ ۾ هئاسين. مينهوڳي ۽ هڪلي ٿڌ جو مزو دوبالا ڪريون ۽ سمهي رهون. تين ڏينهن جڏهن بارش هئي ته شام جو دوستن چيو هلو جو گنگ تي مون چيو ته ”يار گپ هوندي“ هريل هئاسين ڌڌڙ، چيٽا، پوٽريون، کڏا کڏا رستا، جي ڪنهن زماني ۾ ڪول تار وڇايل رستا هيا، اچيو ڪلن، چيائين ”او، سائين! هي اسلام آباد آهي“ هتي پاڻي اصل ڪونه بيهي“ ٻاهر نڪتاسين ته ڏنر واقعي روڊ رستا صاف هئا. چوپاسي هڪ ٻهڪار هئي. گل ڦل، وڻ ٽڻ وهنجي ڪنوار جيان ٽڙيل ۽ آجيان ڪندڙ پئي لڳا. مون جنهن ڪپڙن ۽ جارين کان سواءِ ڪي ڪين ڏٺو هو، حيران ٿي چيو..... ۽ پنهنجي رب جي ڪهڙين ڪهڙين نعمتن کان انڪاري ٿيندو....“ پر اندر جو سڙيل ڪاميل ڪارميد وري ٻاهر نڪتو“ پر يارمون کي هن شهر جي رستن ۽ عمارتن مان ملڪ جي ڏه ڪروڙ باسين جي رت جي هڪڪار ٿي اچي. ايڏو تضاد سهوليتن جو منهنجن ماروئڙن کي پيش لاءِ پاڻي ڪونهي. سواري لاءِ بس ڪونهي، اجهيءَ لاءِ گهر ڪونهي ۽..... هتي.....!! هي ڪهڙو انصاف آهي.

پر ڳالهه پي ڪئي سين، فيض آباد کان زيرو پوائنٽ تائين نانگن جي وسڪاري جي فيض آباد ته راولپنڊي ۾ آهي ۽ زيرو پوائنٽ اسلام آباد ۾ يا شايد چونڪ فيض آباد اسلام آباد ۾ آهي پر اهو رستو سڄو اسلام آباد وفاقي عملداري ۾ آهي سقراط ته بانءِ ڪئي ان ملڪ ۾ هئڻ جتي چوڌاري سندس لاءِ زهر جا ٻوٽا واسينگن جيان ڪر ڪنيو بيٺا هجن، پر جي هجي ها هن ۾ ته ضرور سوچي ها. پر هيءَ سوچ سقراط کان ڳوري آهي. هن مسئلي تي علامه خفائي ضرور راءِ زني ڪري سگهندو. مسئلو ايڏو ته منجهيل ۽ ڏڦيڙ وارو آهي جو جواب هڪ نه آهي ٿي سگهي ٿو ته حڪومت جي سازش هجي ميان نواز شريف کي خوفزدہ ڪرڻ ۽ کيس اسلام آباد واپس ورتڻ جي خواب مان ڪڍڻ لاءِ بنا مرلي وڃائڻ جي نانگن جو چار وڃائڻ. پر فيض آباد کان راولپنڊي به ته پري ڪونهي. پنڊيءَ وارو همراھ نئون نئون آيو آهي. هيڪر ته نانگن جو پوءِ ڏيوس. جي نه ڏنو ته .... ته .... ته، اسين پاڻ ڊجي وينداسين.

هڪڙي ڳالهه پي سمجه ۾ ڪونه آئي نانگ به گز ۽ ڏيڍ گز جا!! نانگن جو ذڪر ئي ڪونهي ويچارا اڪيلا نانگ بغير ماديءَ جي اٻاڻڪا ڪونه ٿيندا. ائين ته ڪونهي جو ڏيڍ گز معنيٰ ساڍا چار فٽ وڃي ٿيا. چار صاحب مرحوم جا باڊي گارڊ سنتوش ۽ سدير ٽي فٽ، چار فٽ، اصل روپ ۾ يعني سؤ سال کان پوءِ نانگ کان ماڻهو ۽ وري نانگ ٿي پيا هجن. هڪ گجهارت پي به ته آهي فيض آباد کان زيرو پوائنٽ چو؟ زيرو پوائنٽ کان فيض آباد ۽ پوءِ سڌو سنئون رستو ڏيئي ڪراچي جو سفر چو نه ٿاڪن. پورو ملڪ مولا جو پيو آهي. سندن ڪاڇ لاءِ، لڳي ٿو شينهن ۽ ٻڪريءَ واري تڪرار کان پوءِ هاڻ نانگ به هيٺائين ڏي هلن يا مٿائين ڏي هلن. مڙهي ٻڪريءَ جي لغي ۾ شينهن جو ڪاڇ ٿيڻ لکيو آهي. هيئن ٿئي يا هونئن ٿئي. پر خبر اٿو ته اسلام آباد ڪنهن ناهيو هيو، نالو ته صدر ايوب خان جو آهي پر اسلام آباد شهر جو نقشو جڳ مشهور شهري رٿابندي جي ماهر لارڊ گريفن (يا ڪجهه اهڙو نالو اٿس). پيل چڪ لاءِ معافي) ناهيو هيو، هن دنيا جا به دارالحڪومت اسلام آباد ۽ آسٽريليا جو دارالحڪومت ڪينبرا هڪ ئي طور تي ناهيا آهن. چون ٿا ته ڪينبرا پهتو ته پائيندوءَ ته روڊ رستا سڀ جيئن پيو اسلام آباد هجي، البت اُتي

نڪو هيملڪ جو ٻوٽو ٿئي نه ٿي وري نانگ نڪرن ۽ سائين منهنجا، جنهن شخص سڄي رٿابندي تي نگراني ڪئي ۽ شهر اڏايو ان جو نالو آهي، آغا محمد يحيٰ خان“ جيڪو بعد ۾ هٿيار بند فوج جو سپرير ڪمانڊر، صدر پاڪستان ۽ مارشل لا ائڊمنسٽريٽر ٿيو.

اها اسان جي بدقسمتي آهي ته تاريخ صرف هڪ پهلوءَ وار ٿي ڪري لکي وئي ڪيئي زاويا ڪيئي رنگ، ڪيئي گڻ اسان کان پوشيده رهيو وڃن. آغا محمد يحيٰ خان به تاريخ جي انهيءَ ظلم جو شڪار آهي. پاڪستاني فوج جي بهترين پيشه ورانه صلاحيتن جو اعليٰ مثال هيو، آغا محمد يحيٰ، پر تاريخ جي مذاق کيس اسان جي سامهون رڳو هڪ شرابي ۽ عياش جنرل جي طور پيش ڪيو آهي. اسڪندر مرزا نواب خاندان جو فرد هيو. هي ٻئي انڊين برٽش آرمي جا ڪميشنڊ آفيسر هئا. صدر پاڪستان جي عهدي تي پهتا. هڪڙو مرڻ وقت ڪنگلو هيو، ٻيو لنڊن جي هوٽل ۾ ملازمت ڪندو هيو نه پرمت ورتن نه ڏٺن، اسڪندر مرزا تي وڏو الزام، وڏي ۾ وڏو به ته اهو هو نه ته، ناهيد اسڪندر مرزا انشورنس جو ڪاروبار به ڪندي هئي. ٽي ويچارن سان ايوب ڪهڙي واري ڪار، ڪهڙي صاحب سنڌ کي بمبئي پريزيڊنسيءَ کان اڪيلي سر ويڙه ڪري الڳ ڪرايو. سنڌ واسين کي اها ڳالهه ياد ڪونهي پيو اڃا ون يونٽ جو الزام پوڳي. تاريخ جي پنن کي جي حالات حاضره ۽ گذشته جي ماندائيءَ ۾ ولورينداسين ته ..... ڪانگ ڪيا آڪيرا ..... هاڻ ڪانگ ۽ نانگ به ته هم قافيه ۽ هم ردیف آهن. ڇا ڪيون.

... روايتن کي ضرور قائم رهڻ گهرجي

ڊاڪٽر فهميده حسين

سنڌ جي سڀني گهڻ گهرن کي عيد جون لک مبارڪون هجن! اڄڪله سنڌ جي مختلف طبقن ۾ اهو رواج عام آهي ته هڪ ٻئي کي عيد مبارڪ ڏيڻ تي چون ”ادا اسان سنڌ وارن جون ڪهڙيون عيدون ۽ ڪهڙيون مبارڪون“ يا ”اڙي ادا ڪهڙي عيد مبارڪ! شاھ صاحب ڪونه چئيو ويو آهي ته: ”خوشي ۽ خريوئي ويچارن وسري“ ۽ اهڙن ڪن ٻين ڳالهين سان عيد جو مبارڪون ڏيڻ ۽ وصول ڪرڻ کان جهڙوڪر انڪار ٿا ڪن.... منهنجو خيال آهي ته حالتون ڪهڙيون به ناسازگار هجن، ڪيترا به ڏک ۽ صدمو ملن.... ماڻهوءَ کي نااميدي ۽ مايوسيءَ کان نه صرف پاڻ پاسو ڪرڻ گهرجي، بلڪ ٻين کي به ان کان بچائڻ جي ڪوشش ڪجي ۽ جيڪڏهن ڪنهن کي ڪا خوشي نه ڏئي سگهجي ته به ڪنهن خوشيءَ جو پيغام نياپو يا اهڃاڻ ته ڏئي ٿو سگهجي، عيد جي مبارڪ ڏيڻ کي هڪ قسم جو نياپو چئي سگهجي ٿو. آئيندي لاءِ خوش آئند خبر جي خواهش يا دعا جو انداز چئي سگهجي ٿو. اسان جي قوم ايتري ته مايوسين ۾ ويڙهيل آهي جو انهن ننڍڙين ننڍڙين خواهشن جي اهميت وساري ويئي آهي. اهي اميد ۽ اڳتي لاءِ بهتر آس جا اهي ٻول آهن جيڪي ورهائڻ سان مجموعي طرح ٻيو نه ته نفسياتي طور تي ضرور بهتر نتيجو نڪرڻ جو امڪان آهي. ڪنهن کي سالگره تي ”هپي برٿ ڊي“ چوڻ نئين سال اچڻ تي ”هپي نيو ايئر“ چوڻ يا ٻي ڪنهن خوشيءَ جي

موقعي تي نيڪ خواهشن جو اظهار ڪرڻ ۾ ڪنجوسي نه ڪرڻ گهرجي. ڪي ماڻهو انهن شين کي انگريزن جي روايت چئي ننڍي ڇڏيندا آهن. انگريزن ۽ ٻين جون الائجي ڪيتريون منفي روايتون اسان جي عادت ۾ شامل ٿي ويون آهن: باقي انهن جي مثبت روايتن لاءِ آهي بهانا هاڻ گهڻا پراڻا ٿي ويا آهن. ڀلا عيد مبارڪ چوڻ ته انگريزن جي روايت ڪانهي، پوءِ ان تي چو ته اهڙو اظهار ڪيو وڃي؟ ڪنهن قوم جي فردن کي نفسياتي طور تي مايوسي ۽ نااميديءَ مان ڪڍڻ لاءِ اهڙين ننڍڙين ڳالهين جي اهميت کي ضرور اجاگر ڪرڻ گهرجي. اسان ماڻهوءَ جي نفسيات کي اهميت ئي ڪونه ڏيندا آهيون. سندس جسماني گهرجن کان سواءِ ڪن ذهني، جذباتي ۽ روحاني گهرجن جي پورائي پڻ ضرور هوندي آهي. عيدون برادون ۽ ٻيا تهوار ۽ ڏڻ ۽ انهن تي متن مائٽن، دوستن ۽ عزيزن جو ملڻ اسان جي جذباتي گهرج جي به پورائي ڪري ٿو، ساڳي طرح سڄو سال ڪم ڪندڙ ماڻهن لاءِ ويڪيشن يا هاليڊي جو جيڪو انگريزن وٽ تصور آهي اهو آهي ئي انسان جي ذات جي تڪميل خاطر پنهنجو پاڻ لاءِ توڙي پنهنجن پيارن لاءِ وقت ڪڍڻ ۽ انهن سان ڪي گهڙيون گهارڻ، عجيب ڳالهه اها آهي ته غريب غريو مايوسيءَ جو اظهار ڪري ته اڃا ڳالهه سمجه ۾ ٿي اچي پر ڪيترائي پئسي وارا، عيد کان اڳ ڪراچيءَ جي صدر ۽ ڪلفٽن جي شاپنگ پلازائن ۾ لکها رين جون شاپنگون ڪرڻ وارا به اڪثر اهڙو اظهار ڪندا آهن..... اها شايد انهن جي ڪاڌل اندرن جي غربت آهي، جيڪا کين خوش ٿيڻ ئي نٿي ڏي. اهڙي هڪڙي واقفڪار سان ملاقات ٿي، ڪچي ڪپڙي جا ٿان گاڏيءَ جي پوئين سيٽ تي ڍڳ لڳا پيا هئا..... چي ”زڪوات جو ڪپڙو آهي، غريبن ۾ عيد جا ڪپڙا ورهائڻ لاءِ ورتو اٿم.“ ڏاڍو سٺو، غريبن جي عيد جو ته خيال اٿن.... پر غريبن جي دوائن جا پئسا ڪائي، ان مان هڪڙي پٽيءَ مان انهن لاءِ ڪپڙا وٺڻ ڪٿي جي زڪوات ٿي؟ هي صاحب سنڌ جي سمورن سرڪاري اسپتالن جي دوائن جي سڀلائي جي مٿان رکيل آهي ۽ انهيءَ عهدي تي اچڻ کان پوءِ چند سالن ۾ ڪروڙ پتي ٿي ويو آهي ۽ هوڏانهن اسپتال ۾ دوائون ملن ڪونه ۽ ويچارا غريب ۽ بي پهچ مريض چڙيون هڻيون مريو وڃن اهڙن ماڻهن کي عيد يا ڪنهن ٻئي خوشيءَ جي موقعي تي ڪهڙي خوشي

ٿيندي هوندي؟؟ اندر ته ڪاڌو پيو هوندو، ضمير ته ملامت ڪندو هوندو نه؟ ڪي ماڻهو رشوت يا حرام ڪاڻڻ لاءِ اهڙا ته عجيب عجيب جواز ڏيندا آهن جو حيراني ٿيندي آهي. هڪڙو اسان جو مائٽ پوليس ۾ آهي. چئي ”ادي مون پنهنجن ٻارن جي پيٽ ۾ ان جو داڻو به حرام جي پئسي مان ڪونه وڌو آهي.“ مٿيون پئسو ضرور اچي ٿو پر ڪاڌي پيئي جو سمورو سامان پنهنجي حق حلال جي روزيءَ مان پنهنجي پگهار مان وٺندو آهيان! باقي بيا خرچ به ته آخر پورا ڪرڻا ٿا پون، ان لاءِ مٿئين پئسي جي گهرجي پوي ٿي..... سيڪو پيو ڪائي، اسان ڪاڌو ته چا ٿي پيو؟ هي صاحب پنج وقت نماز به پڙهندو آهي، رمضان جا سيئي روزا به رکي ڪيترائي عمرا ۽ حج ڪيا اٿس ۽ سال تي خوب زڪوات به ڪڍي. ايتي ڪريشن وارا رهڻو سندس ڪيبل زڪوات ٿي ڪٿي حساب ۾ آئين ته به ڳالهه ٻڌري پئي آهي. اها زڪوات به ڏهه ڏهه يا ويهه ويهه رپيا ڪري فقيرن ۾ ورهائڻ ويهن ته گهر جي ٻاهران لائينون لڳيون پيون هونديون آهن. زڪوات مان ڪنهن غريب شاگرد جي في پرڻ، ڪنهن مسڪين جي نياڻيءَ جي شادي ڪرائڻ يا ڪنهن بيواهه جي ٻچن جي پرگهور لهڻ واري ڪنهن تصور کي ميڃڻ لاءِ تيار ناهن، ڪيترا پيرا اهڙي ڪنهن ڪم لاءِ چوڻ تي جواب ملندو آهي. اسان ته رمضان جي مهيني ۾ زڪوات جي نيت سان پئسا ڪڍندا آهيون، جيئن قبول پوي... اهي خيرات ۽ صدقي جا ڪم سمجهي به دل سان ڪونه ڪيا ويندا آهن. پوءِ عيد جي موقعي تي اهي ڪيئن خوش ٿيندا؟؟ عيد جون مبارڪون ڪيئن وصول ڪندا؟

عيد جي ڏينهن پاڻ ۾ محبتون ونڊڻ ورهائڻ لاءِ خاندانن ۽ ڪٽنبن جو گڏجڻ به هاڻي ته رسمي رهجي ويو آهي. دوستن يارن سان اڳواٽ ملڻ بدران پهرين وڃي پنهنجي باس کي ملبو آهي، ڪنهن فائيو اسٽار هٽل جي بيڪريءَ مان نهيل ڪيڪ وٺي انهن ماڻهن جي سلامي پرڻ لاءِ وڃڻ جو رواج آهي، جن ۾ ڪو ڪم پيل هجي يا ڪم پوڻ جو امڪان هجي. جيڪي ڪنهن نه ڪنهن ريت فائڊو ڏيڻ جي پوزيشن ۾ هجن.... هڪ پيري مون سان ڏاڍي تعدي ٿي، جنهن جي يادگيري ڏياري منهنجا ٻار ڏاڍا کلندا آهن. منهنجي ننڍپڻ جي هڪ تمام پياري ساهيڙي ميٽرڪ واري زماني ۾ ئي ملڪ کان ٻاهر هلي وئي هئي. سندس

پيءُ جي بدلي ٿي وئي هئي. .... ڪجهه وقت خط ڪتابت ڪئي هئي سين. پر پوءِ اها آهستي آهستي ختم ٿي وئي ۽ هن جي توڙي منهنجي ائڊريس بدلجڻ ڪري هڪ ٻئي جي ڪا خبر ڪانه رهي. سال گذري ويا به ٽي سال ٿيا ته اها مون کي سنگاپور ۾ گهمندي ملي. هن سان پنهنجا ٻار هئا، ۽ آءُ به ٻارن سان هئس ڏاڍي سڪ مان ملياسين، هڪ ٻئي کي ائڊريسون ڏنيون سين فون نمبر لکاياسين. .... مطلب ته ٻئي ڏاڍيون ايڪسائٽيو هونسين ڪجهه وقت کان پوءِ هن سان ملڻ لاءِ سوچيم، اتفاق سان عيد ويجهي هئي سوچيم ته عيد ڏينهن وڃي ملندي سانس، عيد جي شام جو ڪيڪ وٺي ٻارن کي ساڻ ڪري هن جي گهر پهتاسين، مون کي خبر ڪانه هئي ته هن جي مڙس جو ڪهڙو عهدو آهي. هو ڪنهن تمام وڏي عهدي تي هو، جنهن جي ڪري هنن وٽ صبح کان ڪيڪ کڻي ماڻهو ايندا رهيا هوندا. ....

بهرحال در تي بيٺل گارڊ اسان جو پورو انٽرويو ورتو، وري اندر ان جو اطلاع ڏنائين. مڙس کي منهنجي نالي جي ڪا يادگيري ڪانه پئي ۽ شايد گارڊ کي چيائين ته ملڻو ناهي. مون وري پنهنجي دوست جو نالو وٺي پنهنجي ان حوالي سان سڃاڻپ ڪرائي ۽ هڪ پرچي تي تفصيل لکي موڪليو. ماڻهو اها پرچي اندر کڻي وڃڻ لاءِ تيار نه ٿئي، چئي صاحب منع ڪري چڪو آهي، هاڻي وري وڃيس ته ناراض ٿيندو. ”مون چيو مانس ”صاحب کي نه بيگم صاحبه کي اها پرچي وڃيڻي.“ ڏاڍي مشڪل سان مڃيو. اندر ويو ته پندرهن منٽ واپس ڪونه وريو. منهنجا ٻار مون کي چون ”امان واپس هلو، جن ماڻهن سان عيد ملڻ لاءِ منتون ڪرڻيون پون، انهن وٽ اسان کي هلڻو ئي ناهي.“ مون جواب ڏنو ته ”نه پٽ جڏهن خبر پوندي ته اسان ڪير آهيون ته فورن ملندا.“ جڏهن اندرا ماڻهو موٽيو ته چيائين بيگم صاحبه نماز پئي پڙهي پرچي نوڪريائيءَ کي ڏئي آيو آهيان، جيئن ئي نماز ختم ڪندي ته ان کي ڏيندي.“ ٻيا ڏهه پندرهن منٽ ائين گذري ويا. ٻارن مون کي تپائي ڇڏيو ته امان هل واپس. .... اها ته بي عزتي آهي. اسان کي ڄڻ ته ڪو ڪم هجي جو در تي بيٺا آهيون. دل ئي دل ۾ مون کي به ڪاوڙ اچڻ لڳي، پر ڪيچيس ڪانه، پوءِ ڪيڪ تي پنهنجو نالو وارو ڪارڊ لڳائي ڏنم گارڊ کي ته اهو اندر ڏئي ڇڏجانءِ،

اسين وڃون ٿا. اسان وري ٻئي طرف گهمڻ ڦرڻ نڪري وياسين، پوءِ ڪيترا ڏينهن گذري ويا، هڪ ڏينهن منهنجي ان دوست جو فون آيو ۽ ملڻ لاءِ ڏاڍي سڪڙ ڏيکارين... مون چيومانس تون اڄ باقي منهنجي اچڻ جو ته سوال ئي پيدا ڪونه ٿو ٿئي.... تون اهڙي بي مروت آهين جو مونائي هڪڙو فون به ڪونه ڪئي. ”هوءَ حيران ٿي وئي جڏهن سمورو قصو ٻڌايومانس. چئي ”فهمي قسم خدا جو مونکي خبر به ڪانهي، عيد واري ڏينهن ايترا ماڻهو در تي ڪيڪ ڏئي ويندا آهن جوانهن کي کائڻ ته ڇا ڏسڻ تي به دل ڪانه ٿيندي آهي. ممڪن آهي تو وارو ڪيڪ به نوڪرن ٻين ڪيڪن سان رکي ڇڏيو هجي،“ ۽ مون واري پرڇي؟“ مون شڪايت مان چيو! پرڇي ته ڪا مون کي ملي ڪانه.... مڪن آهي نوڪرياڻيءَ کتي رکي هجي ۽ مون کي ٻڌائڻ وسري ويو هجيس. اصل ۾ ڪمن ڪارين وارا ايترا ماڻهو ايندا آهن جو اسين بيزار ٿي پوندا آهيون.“ ان کان پوءِ هڪ ڏينهن هوءَ پاڻ مڙس سان گڏجي ملڻ آئي، ڪافي دير ويٺي، ڪچهري ڪيائين ۽ اڳئين پيري جون معافيون گهرندي پنهنجي گهر اچڻ لاءِ چيائين.... پر اڃا ته اءُ ڪانه وئي آهيان.... فون تي پيا ڳالهائيندا آهيون، سو عيد واري ڏينهن دوستن ۽ عزيزن بدران ڪمن ڪارين وارا ماڻهو عيد ملڻ ويندا ته اجهو ايئن ٿيندو.

اسان کي هڪ ٻئي سان عيد ملڻ. عيد مبارڪون چوڻ ۽ بنا ڪنهن غرض جي دل جي خوشيءَ خاطر هڪ ٻئي وٽ وڃڻ جي روايت کي ضرور قائم رکڻ گهرجي... نه ته سال ۾ هڪ اڌ اهڙي موقعي تي خوش ٿيڻ به وسري ويندو جيڪا ڳالهه انفرادي توڙي اجتماعي نفسيات لاءِ بهرحال چڱي ڪانه چئي سگهبي.

ادوري ڪوڙ ۽ ادوري سچ ۾ پناه جي ڪهڙي ڪاڻ؟

فهميده حسين

گهڻن ڏينهن کان هوءَ ڏسڻ ۾ ڪانه پئي آئي، هڪ ڏينهن اوچتو ڪنهن ميلاد ۾ ڏنومانس.... اسٽيج تي وڃي ميلاد پڙهيائين، اڇا ڪلف لڳل ڪپڙا نراڙ تائين ڍڪيل مٿو، اڪيون بند اڳيان پٺيان ٿيندي ڏاڍي محبت سان نعتون پئي پڙهيائين. آءُ ٿوري دير سان پهتي هئس پاسي ۾ ويٺل هڪ واقف ڪار چيو ”اڳ ۾ اهڙي ته سٺي ۽ مٺي انداز ۾ واعظ ڪيائين جو روح سرشار ٿي ويو، ڇا ته آواز ۽ ڇا ته انداز اٿس... اصل آيا مريم نوحاڻيءَ کي به مات ڪري ڇڏيو اٿس جنهن جي تقرير ۽ واعظ جي مڃتا طور پاڪستان جي صدر کيس ”آمر الڪلام“ جو اعزاز ڏنو هو.“

هوءَ اسان جي انهيءَ تهئيءَ جي ليڪڪا ۽ شاعره هئي، جيڪا مون کي ”سگهڙين ست“ جي صفحي لاءِ گهڻي ۾ گهڻا خط لکندي هئي، پنهنجون لکڻيون موڪليندي هئي ۽ سنڌ جي هڪ تمام علم دوست هڏڙو کي ۽ ترقي پسند خاندان سان تعلق رکندي هئي. سندس والد سنڌ جي انهن سڃاڻ سياستدانن مان هو جيڪي سنڌين جا سڃا سڄڻ سمجهيا ويندا هئا ۽ بنيادي طور سوشلسٽ هئڻ جي ڪري سنڌ جي ڏکڻ سورن جو وڏي ۾ وڏو سبب عام سنڌي ماڻهن جي جهالت، توهم پرستي، پيري مريدي ۽ مذهب جي نالي ۾ دڪانداري چمڪائيندڙ ملائيت کي سمجهندا هئا. سندس سمورو اولاد به ترقي پسند هو، جن مان سندس ڌيرون پنهنجي

شهر جون پهريون چوڪريون هيون جيڪي پنجاه ۽ ست جي ڏهاڪن ۾ اسڪولن ۽ ڪاليجن ۾ پڙهيون، جنهن جي ڪري ٻين ماڻهن به پنهنجون نياڻيون پڙهايون.... ۽ اڄ انهيءَ شهر جون ڪيتريون عورتون ڊاڪٽر، انجنيئر، پروفيسر ۽ بيوروڪريٽ آهن ۽ لاهور، اسلام آباد تائين ملازمت ڪن ٿيون.... ها انهيءَ ساڳئي ماڻهوءَ جي هيءَ ڊاڪٽر ڌيءَ هڪ اهڙي مرشد جي مريدائي آهي جيڪو روزانو شام جو پنهنجي آستاني تي واعظ ڪندو آهي ۽ هر جمعرات ۽ جمعي واري ڏينهن تي وٽس ننگر لڳندو آهي ۽ ڪيترائي شهري توڻي ڳوٺاڻا عقيدتمند اچي ثواب خاطر اهو ڪائيندا آهن، هن پنهنجي مريدن ۽ مريدائين کي ميلاد پڙهڻ، نعتون ۽ حمد پڙهڻ سان گڏوگڏ واعظ ڪرڻ ۽ پنهنجي هڪ مخصوص فرقي جي تبليغ ڪرڻ لاءِ تيار ڪيو آهي ۽ هو انهيءَ ”مذهبي فريضي“ جي ادائگي تمام پابنديءَ سان ڪندا آهن. هو ڪو معاوضو ڪونه وٺن پر کين سڏيندڙ ماڻهو جيڪڏهن خوشيءَ سان ڪا سوکڙي وغيره ڏين ته انڪار ڪونه ڪن.

فرقي پرستيءَ ۽ مذهب ۾ ڪٽرپڻي جي خلاف جهاد ڪندڙ صوفي صفت سوشلسٽ بلڪ ڪميونسٽ سنڌي سياستدان جي هيءَ ڌيءَ پنهنجي تقريرن ۾ شيعا، سُني، بريلوي ۽ ديوبندي فرقن ۾ فرق ٻڌائيندي اهو به ٻڌائيندي آهي ته هڪڙا چون ٿا ته ميلاد پڙهڻ غلط آهي. درود ۽ سلام لاءِ اتي بيهڻ غلط آهي، بدعت آهي، حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن کي نور نه پر انسان سمجهڻ گهرجي ۽ ٻيا چون ٿا ته ميلاد پڙهڻ ۽ درود سلام مهل اتي بيهڻ جائز آهي. حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن جي ذات نور آهي هر وقت موجود آهي ۽ اهڙا ڪئين اختلافي مسئلا بيان ڪري پوءِ پنهنجي خيالن (يا مرشد جي خيالن) موجب هڪ کي غلط ۽ ٻئي کي صحيح چئي حاضرين کي قائل ڪرڻ لاءِ گهڻائي دليل ڏلائڻ ڏيندي آهي، جنهن جو نتيجو اهو نڪرندو آهي جو ميلاد جي پڇاڙيءَ ۾ سلام پڙهڻ مهل هڪڙيون عورتون اتي بيهي ”يا نبي سلام عليك“ پڙهنديون آهن ته ٻيون ويڻيون هونديون آهن ۽ بحث شروع ٿي ويندو آهي ته ڇا صحيح آهي ڇا غلط آهي؟ ۽ ڪهڙو فرقو بهشت ۾ ويندو ۽ ڪهڙو دوزخ ۾ ويندو.

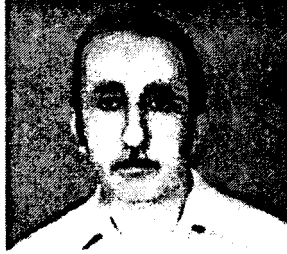
مون کي هن جي مرشد سان ملڻ جو ڏاڍو شوق ٿيو. مون ڏسڻ تي

چاهيو ته هڪ روشن خيال پڙهيل لکيل خاندان جي هڪ ذهن سا به ڊاڪٽريائي عورت ڪهڙيءَ ريت ڦاٽل ٿي هوندي. ميلاد ختم ٿيڻ کان پوءِ ٻيون پروفيشنل ميلاد پڙهڻ واريون ته ڳچيءَ ۾ پاٽل هار لاهڻ بنا پنهنجا تحفا، سوکڙيون ۽ معاوضو وٺي هليون ويون، پر هيءَ هار لاهي اچي اسان سان ويٺي، مون خيرعافيت کان پوءِ چيومانس ته مونکي تنهنجي مرشد سان ملاءِ.... هوءَ حيرت مان مون کي ڏسڻ لڳي ۽ چيائين ”تون به....“ اهو جملو ائين ئي هو جيئن ”يو تو بروٽس!“ وارو جملو آهي، مون چيومانس ”ها آءُ پاڻ بذات خود تنهنجي مرشد سان ملڻ ٿي چاهيان.“ تڏهن مشڪوڪ انداز ۾ چيائين ”سندس مريد ٿيڻ لاءِ يا مٿس تنقيدي نظر وجهڻ لاءِ؟“

چيمر..... ”تنقيدي نظر وجهي تڏهن ته ڦاٽل ٿبو. پوءِ ته مريد ٿبو.... ائين اکيون پوري مريد ٿيڻ ته ممڪن ڪونهي.“ هوءَ سوچ ۾ پئجي وئي ۽ چيائين ”عقيدو ۾ ته اکيون پوري ڇڏيون آهن. مقصد صرف روحاني سکون هئڻ گهرجي. عقل ۽ ذهن کي وچ ۾ آڻيو ته پوءِ ڳالهه ڪانه نهندي. ٻڌو ڪونه اٿئي ته عقيدو آندو ٿيندو آهي.“ تڏهن مون پچيومانس ته ”پلا تون بنا ڪو ذهن هلائڻ جي ۽ عقل استعمال ڪرڻ جي مريد ٿي هئينءَ يا اکيون پوري ڇڏيون هيئي!“ چيائين ”ادي فهميده آهي دل ۽ روح جون ڳالهيون آهن، تون جيستائين عقيدو پختو ڪري نه هلنديءَ تيستائين تون ڦاٽل به ڪانه ٿينديءَ! جيستائين حڪيم يا ڊاڪٽر ۾ عقيدو نه هجي ته اهو ڪيترو به ڪواليفائيڊ ڇو نه هجي مريض کي فائدو ڪونه ٿيندو آهي!“ چيومانس ”پلا اهو ته ڏسڻ ڏي ته تنهنجو مرشد ڪيترو ڪواليفائيڊ آهي.... پوءِ آءُ سندس عقيدتمند ٿيان. الله سائينءَ ئي ته هي عقل ۽ ذهن ڏنو آهي، اهو استعمال ڪرڻ لاءِ به پاڻ ئي چيو اٿس سو پهرين آءُ ملندس پوءِ توکي ٻڌائيندس ته منهنجي دل ۽ روح ڇا ٿا چون.“ هوءَ منجهي پئي. هن کي منهنجي باري ۾ پوري ڄاڻ هئي. منهنجي پرورش ۽ هن جي پرورش تقريباً هڪ جهڙي ماحول ۾ ٿيل آهي، هن گهڻو سوچي سوچي پوءِ چيو ”ادي فهميده آءُ جڏهن انهيءَ مرشد سان ملي هئس ته بيمار هئس، بظاهر ڪا بيماري ڪانه هئي، پر منهنجي دل ۽ روح بيمار هئا.... مون جنهن ماحول ۾ تربيت ورتي هئي ان ۾ ڪنهن

ڪي دوکو ڏيڻ، ڪنهن جو حق مارڻ، رشوت ۽ ناجائز ڪمائي حاصل ڪرڻ، ٻين پاڻ جهڙن انسانن سان ناانصافي ڪرڻ انهن جو استحصال ڪرڻ جهڙا سڀ ڪم گناه سمجهيا ويندا هئا.... گهٽ ۾ گهٽ مون اهوئي سمجهيو هو. پوءِ منهنجي شادي ٿي.... حياتيءَ ۾ خوش هئس، ننڍڙا ننڍڙا ٻار ٿيا، منهنجو گهر وارو هڪ خوشحال فرد هو. سٺي سرڪاري نوڪريءَ ۾ هو پر وقت گذرڻ سان مون کي خبر پئي ته هو رشوت وٺندو آهي، سول سرجن هئڻ ناتي غلط سرٽيفڪيٽ ڏيڻ، غلط ماڻهن کي فائدا ڏيڻ ۽ ڪيترن غريب مسڪين ماڻهن کي پئسن بنا سندن ڪنهن جائز ڪم ڪري ڏيڻ کان انڪار ڪرڻ. مطلب ته منهنجي معيارن موجب هو صحيح ماڻهو ڪونه هو پر تڏهن به هو مون سان پيار ڪندو هو، ٻارن تي ساه چڙهندو هو، خاندان، اوڙي پاڙي ۽ سماج ۾ عزت هئس، آءُ هن سان سهمت نه هئس ۽ هو پنهنجي پاڻ کي بدلائي نٿي سگهيو، نتيجو اهو نڪتو جو خاندان جي نالي، ٻارن جي آئيندي ۽ پنهنجي محبت سبب هن کي ڇڏي ڪانه سگهيس، پر ذهني طرح بيماري ٿي پيس ۽ هن جي ناجائز ڪمائي جا پئسا مون کي نانگ بڻجي ڏنگيندا هئا. هن جا غلط ڪم مون کي ننڊ ڪرڻ ڪونه ڏيندا هئا ۽ آءُ روحاني تسڪين خاطر ڀٽڪڻ لڳس، تن ڏينهن ۾ مون کي هڪ دوست هن مرشد جي آستاني تي وٺي ويو، جتي مون کي ڏاڍي تسڪين ملي ۽ پوءِ مون انهيءَ ۾ ئي پاڻ لاءِ پناه ڳولي ورتي. هاڻي منهنجو مڙس ڇا به پيو ڪري مون کي ان جي لاءِ ڪو احساس جرم محسوس نٿو ٿئي، منهنجي ذهن تي ڪو بار نٿو پوي، آءُ ذهني روحاني طرح مطمئن ٿي زندگي گذاريان پي. بس منهنجي لاءِ اهوئي ڪافي آهي.

مون هن کي چٽائي ڏنو ۽ مون کي لڳو ته هوءَ سارو سچ ڪانه پئي چوي، پر جيڪي ڪجهه چيائين اهو سارو ڪوڙ به ڪونه هو. اهو اڏورو ڪوڙ. سچي سچ ۽ سچي ڪوڙ کان وڌيڪ خطرناڪ هو. اهو فرار هو پوري سچ کان پوري ڪوڙ کان! ۽ پناه هئي اڌ سچ ۽ اڌ ڪوڙ ۾!!!
 اٿندي مهل مون کان پڇيائين... ”تون ڇو ڪڏهن هلنديءَ منهنجي مرشد وٽ؟“ مون ڏانهس نهارڻ بنا چيو ”منهنجي دل ۽ روح تي ڪو اهڙو بار، ڪو اهڙو احساس جرم ڪونهي جيڪو مون کي ڪنهن اڏوري سچ ۽ اڏوري ڪوڙ ۾ پناه وٺڻ تي مجبور ڪري.“

جهنڊڙيون...

ڊاڪٽر نواز علي شوق

اخبارن ۾ سياسي اڳواڻن، اديبن ۽ شاعرن جا بيان ۽ تقريرون پيون ڇپجن ٿا: عورتن کي مردن سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي هلڻ گهرجي. تنهن ڪري يونيورسٽين ۽ بازارن ۾ ڪلهي گس لڳي پئي آهي. عورتن جي ڪانفرنسن ۽ جلسن ۾ اهي مطالبو پيا ٿين ته عورتن کي مردن جهڙا حق ملڻ گهرجن. خبر ناهي هو الائي ڪهڙا حق گهرن ٿيون؟ اسان انهيءَ غيب ۾ نه ٿا پئون، ڇو ته گڏو ويچارو اڳ ئي چئي ويو آهي ته: گڏو چئي غيب جي خاوند کي خبر.

جيڪڏهن عورتن کي مردن وارا حق ملي وڃن ته اسان جون اڪيون ٽڏيون، جيڪڏهن مائي ملوڪان هرڪلهي ڪري، وڃي ٻني ڪيڙي ۽ ڏکاڻو وينو گهر ۾ ڊيگڙا ڌوئي.

اڄ ڪلم وري اهو فيشن شروع ٿي ويو آهي ته زناني ذات نه ٿي نهي مردن سان مقابلو آهي ته پوءِ جيڪڏهن ساجن سمو سڏجي ٿو ته پوءِ مائي

سفوران سمي بجاءِ چو نه سَمو سڏائي! ساجن سمو ته سفوران به سمو سائينداد سومرو ته سڪينه به سومرو، مڪڻو اونو ته مڪڻي به اونو، جانب جت ته جنت به جت پئي سڏائي. ڀلا سَمي، سومري، جت يا جتڻي ۽ اوني سڏائڻ ۾ ڪهڙو عيب آهي. افسوس جو اسان ڀٽائي کي ڪونه ٿا پڙهون. ڀٽائي اسان جو رهبر ۽ رهنما آهي، سنڌي ٻوليءَ لاءِ سنڌ آهي، اچو ته ڏسون ته سائين ڇا ٿو فرمائي. سائين فرمايو آهي ته:

نه سَمي، نه سومري، نه اءُ جت، اوني.

هينئر غور ڪري ڏسون ته جيڪڏهن ٽمينه سمون چئون پر جيڪڏهن به چوڪريون ساڳي ذات واريون هجن ته پوءِ ڇا ائين چئبو ته امينه ۽ ٽمينه سما آهن. اهو جملو ڪيڏو نه عجيب ٿو لڳي. مثال طور هڪ طرف کان به ٽي سميون اينديون هجن ته اسان ڇا چونڊاسون؟ سما ٿا اچن يا سما ٿيون اچن؟ منهنجي خيال ۾ ٻئي جملا غلط آهن. صحيح جملو هن ريت هئڻ گهري ته ”سميون ٿيون اچن“. جيڪڏهن وري ڪي سما ذات وارا مرد ايندا هجن ته چونڊاسون ته ”سما اچن ٿا“. هينئر غور ڪري ڏسو ته ”سما اچن ٿا“ ۽ ”سما اچن ٿيون“ ٻئي ڪيئن صحيح چئبا. ظاهر آهي ته سما اچن ٿا صحيح آهي. پر سما اچن ٿيون صحيح نه آهي، ان لاءِ چئبو ته سميون اچن ٿيون. جيئن ڀٽائي فرمايو آهي:

ڪوڙ سميون، ٻن سومريون، جي اچن اوچي ڳاٽ.

ڀلا ٻڌايو ته نوري کي ڪٿي گندرو يا مهاڻو لکيو ويو آهي؟ زمان شاه جو مشهور ڪافي آهي:

سما ڄام سلطان منهنجي ذات مهاڻي.

هنئر جيڪڏهن نوريءَ جي واٽان چورايون ته:

سما ڄام سلطان منهنجي ذات مهاڻو. ته ڪيڏو نه ڪنو لڳندو.

هيءَ ته ڳالهه هئي عورتن جي، هينئر اچو ته ڏسون ته مرد خاص طور اديب ۽ شاعر ڪهڙا نه عجيب لفظ ٿا اچارين. افسانن جي ويهڪ، شاعريءَ جي ويهڪ، تنقيدي ويهڪ. ويهڪ هڪ اهڙو لفظ آهي جو اهو ڪو مرد به شرمائي اچاريندو. هيٺين ڌڙ ۾ ڪا تڪليف هوندس ته: ”ادا ويهڪ واري جاءِ تي ڳڙ نڪتو آهي، تنهن ڪري چڱيءَ طرح ويهي نه ٿو سگهان.“

پلا جيڪڏهن اسان ويهڪ جي جاءِ تي محفل يا مجلس چئون ته ڪهڙو عيب آهي؟ چڱو پلا اهي ڌاريا لفظ آهن ته پوءِ ڪجهه ٻڌائين، گڏجاڻي، ڳالهه ٻولهه ڇوڻ ۾ ڪهڙي برائي آهي؟ ويهڪ لفظ ٻڌڻ يا پڙهڻ سان ائين محسوس ٿيندو ڄڻ ته افسانو ڪو مرد آهي، ڪهاڻي ڪا مائي آهي، اديبن جي گڏجاڻيءَ ۾ ان جي ويهڪ واري تڪليف بابت ڪا ڳالهه ٻولهه ٿيندي، يا سائينس ويهڪ واري تڪليف بابت ڏک ۽ ارمان ڪبو!

ڪجهه ڏينهن اڳ هڪ سنڌي اخبار ۾ هڪ ڳالهه بابت بحث هليو. مردن ۽ عورتن کان رايو ورتا ويا. بحث جو موضوع هو ”چوڪرا چوڪرين کي ڇو چيڙين ٿا؟“ پڙهندڙو بيبي قسم اتو خدا جو ٻڌايو ته ”چيڙڻ سنڌي لفظ آهي؟“ خدا جو خوف رکي سچائي ۽ ايمانداريءَ سان جواب ڏيو. لڳي ٿو ته ڪنهن جانڊاهي اديب جي چوڻ تي اخبارن اردو لفظن جي لائين لائي ڏني آهي. ”هاڻا پاڻي“، ”منهن ماري“، پاڻيءَ جو ”ريلو“.

ريلو ته بهراڙيءَ جا ماڻهو هڪ غليظ شيءِ کي چوندا آهن. سنڌو درياھ جي پوتر پاڻيءَ کي ريلو سڏڻ ڏاڍي ڏک جهڙي ڳالهه آهي. ڇا وهڪرو لفظ اسان وساري ڇڏيو آهي. سچ پچ ته اسان جي سونهن سوييا واري ٻولي ملاوت سبب ڪو جهي ٿيندي پئي وڃي. اخبارن وارو! خدا جي واسطي ان جي سونهن نه وڃايو.

جهنڊڙيون...

ڊاڪٽر نواز علي شوق

اڄ ڪلم اهو فيشن ٿي پيو آهي ته ڪنهن نه ڪنهن شخص يا ادارن جي ويهي شڪايت ڪجي ۽ ويهي پاڻ ٻڌائجي ته ”آءٌ هيڏو قابل ماڻهو آهيان. پر منهنجي قابليت جو ڪو قدر ڪونه ڪيو ٿو وڃي. ادارن ۾ پنهنجن ڪي نوازن واري پراڻي ريت ۽ رسم هلندي اچي.“ مڃون ٿا ته ادارن ۾ ڪي قدر ائين هوندو. اها انساني فطرت آهي جيڪا صدين کان هلندي اچي اهو الزام پئسو ٽڪو ادارن ۽ ماڻهن تي ڏئي سگهي ٿو، پر صفا سورنهن اٺا ائين ڪونه آهي. هر اداري ۾ معياري شيءِ جو قدر آهي، انهن فقط هڪ يا ٻن اديبن جا ڪتاب ڪونه چيا آهن پر گهڻن ئي اديبن ۽ عالمن جا ڪتاب چيڙايا آهن. مثال لاءِ سنڌي ادبي بورڊ، سنڌالاجي، پٽ شاه ثقافتي مرڪز ۽ سنڌي ٻوليءَ جي اداري پاران ڇپيل ڪتابن جي فهرست ڏسو ته توهان کي تمام گهڻا نالا نظر ايندا. تنهن ڪري اهو الزام مڙهڻ اجايو آهي. ٿورو اسان کي پنهنجي اندر ۾ جهاتي پائي ڏسڻ گهرجي ته اسان پاڻ ڪهڙا ڦاڙها ماريآ آهن. فقط سنڌي ۾ ئي اڄ خير سان ويهن کان وڌيڪ اديبن ۽ عالمن ڊاڪٽوريٽ جي ڊگري وٺي منزل مائي آهي. ڪي اڃا اڌ پنڌ ۾ آهن. ڏوري ڏوري نيٺ وڃي منزل ماڻيندا. اسان جون اکيون تڏيون، وڏي واڙي لڳي ڀاڳ.

پر بي ايڇ ڊي جي ڊگري وٺڻ کان پوءِ فقط ويهي پنهنجي قابليت جون نلهيون ڳالهيون ڪرڻ ۽ پاڻ ٻڌائڻ مان ڪهڙو فائدو؟ اسان کي گهرجي ته ان جو ثبوت ڏئي، پاڻ کي ان جو اهل ثابت ڪريون. نهايت افسوس سان چوڻو ٿو پوي ته اسان جا ڪي عالم پي ايڇ ڊي ڪرڻ کان

پوءِ ائين سمجھڻ ٿا ته بس ڇيهه ٿيو. هيڏي وڏي ڊگري ملي وئي، ڊاڪٽر جي پڇڙي لڳي وئي، الاؤنس ملي ويا. هيٺڙو وڌيڪ لکڻ مان ڪهڙو فائدو! مائٽري ڪري ويهي رهجي، ڪو تحقيقي ڪم ڪرڻ بدران، ڪو عهدو هٿ ڪرڻ لاءِ هٿ پير هڻجي، جيستائين اهو ملي تيستائين سستي شهرت حاصل ڪرڻ لاءِ ادارن تي الزام مڙهجن. اها ريت ۽ راه چڱي نه آهي. بهتر اهو آهي ته پاڻ کي ان ڊگريءَ جو اهل ثابت ڪجي. اهڙو علمي، ادبي ۽ تحقيقي ڪم ڪجي جو هر ڪو واھ واھ ڪري. رڳو پاڻ کي قائم خان يا دائر خان سڏائڻ مان ڪجهه ڪونه ورتو.

هيءَ هڪ حقيقت آهي ته اسان جا سرڪاري ادارا پنهنجي وسيلن آهر چڱو ڪم ڪري رهيا آهن. اهي ڪنهن کي نه ٿا وڻن ته ٻيا ڪوڙ خانگي اشاعتي ادارا آهن، جيڪي ماڻهن کي منٿون ڪري کائڻ مختلف موضوعن تي معياري مسودا وٺي ڇپرائيندا رهن ٿا. اهي برابر ڪمرشل ادارا آهن، پر هنن سنڌي زبان ۽ ادب جي وڏي خدمت ڪئي آهي. ڪي ادب جا عاشق پنهنجي هڙان خرچ ڪري ڪتاب ڇپرائي رهيا آهن. ڳالهه اها آهي ته جيڪڏهن ڪنهن وٽ ڪا چڱي شيءِ آهي ته ان جا قدر دان موجود آهن جيڪڏهن سچ پچ سنڌي زبان ۽ ادب سان عشق آهي ۽ ڪنهن وٽ ڪا معياري شيءِ موجود آهي ته اها ضروري اگاهي، نه ته به هڪ به ڪتاب پاڻ پنهنجي خرچ تي ڇپرائي سگهجن ٿا. ادب جا عاشق ائين ڪري رهيا آهن. هونئن به غور سان ڏسجي ته اسان الاجي ڪيتري فضول خرچي ڪري رهيا آهيون. جيڪڏهن ڪنهن ڪتاب تي ويهه پنجويهه هزار خرچ ڪيو سگهجي ته اهو اجايو نه، پر سڃايو آهي. ٻي ڳالهه ته ضروري نه آهي ته اٽنڊي ٽي ماڻهو هزار صفحن جو ڪو ڪتاب ڇپرائي. ادارن جون شڪايتون ڪرڻ ۽ پاڻ پڏائڻ کان اهو بهتر آهي ته اهڙا اديب، پروفيسر ۽ ڊاڪٽر پهرين سنڌي ادبي بورڊ جي سه ماڻهي مهراڻ ۾ ڪجهه مقالا ڇپرائي، پاڻ مڃرائين. سنڌي ادبي بورڊ وارا خاص طور مهراڻ جو ايڊيٽر محترم نفيس احمد ناشاد سنڌي اديبن ۽ عالمن کي نه فقط خط لکندو رهندو آهي، پر روبرو منٿون به ڪندو آهي ته ”مهرباني ڪري مهراڻ لاءِ ڪو مقالو لکي موڪليو“ مون ڏٺو آهي ته مهراڻ ۾ ڊاڪٽرن ۽ پروفيسرن جا مقالا ڪي ورلي نظر ايندا، پر ٻين اهڙن اديبن جا معياري مقالا نظر ايندا

جن وٽ نه ايڏي وڏي ڊگري آهي ۽ نه وري هو ڪا ٻڌاڪا هڻن ٿا. حقيقت هيءَ آهي ته ڪم اسان کان ڪونه ٿو پڄي تنهن ڪري اسان جي عادت ٿي وئي آهي ته رڳو وينا ادارن تي چوه چنڊيون. سنڌي ۾ چوڻي آهي ته ”پنڊ پاڻ کان نه پڄي، لعنت گوڏن تي“ هونئن به سگهي ڪٺي گهڻو اڀامندي آهي. منهنجي دوستن، خاص طور علم جي ڊاڪٽرن کي نمائي گذارش آهي ته رڳو ٻڌاڪون هڻڻ مان ڪجهه ڪونه ورتو، ڪو اهڙو علمي ادبي ڪم ڪريو، جيڪو يادگار بڻجي وڃي. اميد ته اسان جا اديب منهنجي هن سهڻي صلاح مان ڪو غلط مقصد وٺي ناراض نه ٿيندا ۽ ٿورو لکيو گهڻو سمجهندا.

پٽائيءَ سان دل جو سودو

مصطفى نانگراج

عشق انهن کان سونهن جي تيمارداري ڪئي آهي ۽ سونهن وري سدائين رقابتن جي باغيچي جي آبياري ڪئي آهي ۽ ان آبياريءَ مان گلن جو غوغاءُ ڪوڙ ٿيو ۽ اڃا به ٿيندو. ليڪن عاشق عزازيل بهار کي خزان جي آمد جي نويد چئي سائس پنهنجائپ جو اظهار ڪندي مطمئن ٿي ويا يا ٿي وڃن ٿا.

عاشق عزازيل، ٻيا مٿي سڏريا.

هو سمجهن ٿا ته ڪاٺي به بهار سدائين شهنسوار نه ٿي رهي سگهي. بهار کان پوءِ خزان کي ۽ خزان کان پوءِ بهار کي هر حال ۾ اچڻو ئي آهي. مڪڙيءَ مان گلاب، گلاب مان پنڪڙين جو سڪي چڻي زمين ۾ ملي مدفون ٿي ويل ڪيرو اوس ٿيڻو آهي. پر زمين کي هر حال ۾ رهڻو آهي ۽ زمين عشق آهي. جنهن مان سونهن خود به ڦٽي ٿي. تخليق جي ڪهاڻي مذهبن کان سائنس تائين سڀ وٽ ساڳي آهي. مذهبن چيو ته هن ڪلن جي ڪامل تخليقڪار جڏهن آدم ٺاهيو تڏهن ان جي مٿيءَ ۽ پاڻيءَ

منجهان ئي سموري صورت جڙي راس ٿي ۽ سائنس به اڃان تائين جيو جي جنم کي مٽيءَ ۽ پاڻيءَ جو ڪرشمو ٿي چوي.

۽ عشق جي اظهار جا الاهي نمونا آهن. جيئن هڪ پاسي سڀني انسانن جو خمير ساڳيو آهي. تيئن وري سندن اظهار جا انداز مختلف آهن. ڪو ماڻهو ڳالهين جو ڳهيڙو ٿو ٿئي جو چئجي ته هوند سارا سانگا لاهي وينو کيس ٻڌجي. وقت جو اصل احساس ئي ناهي رهندو. اهڙن ماڻهن جي محفل ۾ ائين ئي ڪو ماڻهو وري اندر جي آڌمن کي ڪينواس جي ڪنڊن تائين رنگن جي هوليءَ سان رڱي ٿو ڇڏي ۽ ڪير ٿو ڄاڻي ته دل جي درمان کان ڪنهن ڊگهي ڊرائنگ روم جي ديوار تي سڄڻ تائين سا تصوير ڪيترو ۽ ڪهڙو سفر طئه ٿي ڪري؟ ۽ اڃا به ائين ته اها تصوير ان ڊرائنگ روم جي سڄڻ لاءِ ٺهي به هئي يا نه؟ پر اها به هڪ حقيقت آهي ته اهو ان تصوير کي خريد ڪري پنهنجي ديوار تي سڄڻ به خود ان سڄڻ واري شخص جي پيار واري اظهار جو هڪڙو نمونو آهي.

سُرندي جي تان تي آڱرين جي عبادت وارو عشق جو اظهار زبان جو قطعي محتاج نه ٿو ٿئي سگهي. سُرندي جي سُرڻ دوران ائين لڳندو آهي ته ڄڻ جتان زبان جو سليقو ختم ٿو ٿئي. اتان ئي سُرندي جي سُرڻ جو سفر شروع ٿو ٿئي.

پر لڪڙيءَ جي لڙهيءَ کي چيري ڇڄي گهڙي گهٽي، سُرندي جي سر کي ٺاهڻ واري عمل کان سُرندي ساز شخص جي عشق جو اظهار نه چئبو؟ بلڪ پاڻ سڀ ان ڳالهه تي شايد متفق ٿي هونداسين ته ماڻهن کي محو آغوش آئيندڙ سرن جي دراصل سُرندي سازي ئي سڙهي آهي.

بلڪ انساني عشق جي اظهار جي هڪ بنهه ئي ڊگهي ۽ نه ڪٽندڙ قطار آهي. جنهن ۾ اناحق چونڊڙ منصور الخلاج به آهي ته سخنور ڀٽائي به آهي. جتي بي بي رابع بصري هڪ هٿ ۾ باهه جي آرائشي ۽ ٻئي هٿ ۾ پاڻيءَ جو ڪٽورو کنيو جنت کي ساڙڻ ۽ دوزخ کي نارڻ لاءِ ڊوڙي رهي آهي ته جيئن ماڻهو ماڻهپي ڏانهن موٽن. اتي اوشوءَ جو اشرم جي مير مٽائڻ لاءِ جتن ڪري رهيو آهي. اڃا ئي اڳيان هو شاهه عنايت شهيد به آهي جو وطن تي وار سامهون سڀني ڪيو بيٺو آهي ته اتي ئي ان جي سامهون تاريخ جي ممبر تي حسين ابن علي ڪربلا جي ڪاري ميدان ۾

آڻ نه مڃڻ لاءِ دليلن جي بارش ڪري رهيو آهي .
۽ هو ڏاهو سقراط وسارئي نه وسرڻ جهڙو شخص، جو جيئري ائينس
جي مڙني موچارن نوجوانن جو محبوب هو ۽ مٺي پڄاڻان ساري دنيا جي
ڏاهن جو سرواڻ ٿي ويو، جنهن جي اڃا تائين ”ڪيئن ڳالهائجي واري
ڏانو جي سحر مان ساري دنيا ناهي نڪتي. اهو به عشق جو هڪڙو سليقي
دار اظهار ٿي هو.

پر انهن سمورن اظهارن جو وري سهڻو، مٿانهون ۽ نرالو نمونو شاعري
آهي. شاعري جا روح جي غذا آهي ۽ روح تخليق جو بنيادي جوهر آهي، پر
جيئن زمين هر ٻوٽي کي ميسر هجي ٿي، ليڪن ڪهڙي زمين؟ ڀلي،
وچولي يا ڏي. ته جيڪڏهن زمين ڀلي آهي ته سٺو سريلو ٿيندو ۽ جي زمين
ڏي آهي ته ٻوٽو بنه ٿي ڪمزور ۽ بي ڦلو ٿي ٿيندو.

شاعريءَ لاءِ دنيا جي نامياري شاعر ۽ ليکڪ رلڪي پنهنجي هڪڙي
مداح ۽ شاگرد جيڪو ڪيس پنهنجي شاعري اصلاح لاءِ موڪليندو هو. ان
کي هڪ ڀيري ان جي اصلاح لاءِ موڪليل شعر جي جواب ۾ لکيو ته
ڪنهن شعر لکڻ کان پهرين، جيڪو اندر مان اڌمو اڄل ڏئي نڪري، ان
آڌمي لاءِ پهرين اهو طئه ڪر ته ان کي جيڪڏهن تون لکندي ته پڪ سان
مري ويندين ته پوءِ اهو اڌمو ضرور لک نه ته لکڻ جي ڪائي ضرورت ناهي
۽ شاعري دراصل اهڙي احساس جي عمل جو ٿي نالو آهي ته ڀٽائي اهڙن ٿي
اڻ مين آڌمن جو گلدستو آهي. جنهن شاعريءَ ذريعي پنهنجي اظهار جو
طريقو ان ڪري نه اپنايو هو ته ڪيس ماڻهو هڪ لاثاني ۽ لافاني شاعر
ڪري سڃاڻن، بلڪ هن پنهنجي من جي ميار جيئن ٿي آيس تيئن ٿي
لاڻائين. اندر ۾ عشق جون جيئن جيئن ٿي ارديون چوٽ چڙهيون، تيئن
تيئن هو ويو ٿي شعر چونڊو. تڏهن ئي ڀٽائي شخص پنهنجي شاعري ۾
سدائين دار تي چڙهيل ۽ سدائين امتحان ۾ ٿي ٿو رهي. سندس هڪڙو
بيت آهي:

مون کي مون پرينءَ، ٻڌي وڌو ٻار ۾،
آيا ائين چون، مڃڻ پاند پسانين.

هتي آئون جڏهن جذبي جي شدت واري حوالي سان ڀٽائيءَ جو
ذڪر ڪري رهيو آهيان. تڏهن منهنجو اهو مطلب هرگز ناهي ته آئون

کيس پهريون دفعو وڏو شاعر چئي پيش ڪري رهيو آهيان. پر ڳالهه دراصل هيءَ آهي ته اهو ڀٽائي جو اڏمن ڀريو من اسان وٽ سندس امانت آهي ۽ اسين جڏهن سندس چاهڪ آهيون، تڏهن اسان کي پنهنجي اندر ۾ جهانگي ڏسڻ گهرجي ته اسين واقعي سندس حقيقي پيروڪار آهيون يا رڳو روايتن جي گهاٽي ۾ وهندڙ ڏاند آهيون. ڀٽائيءَ ته روايتن کان بغاوت ڪئي هئي. هن ته هر سودو دل جي چوڻ تي ئي ڪيو هو.

۽ اڄ جڏهن ڀٽائيءَ سان عهد تجديد جو ڏهاڙو آهي تڏهن مڙي جي ڏسون ٿا ته ڇا واقعي اسين روايتن جي رڃ ۾ ناهيون ڦاٽا پيا؟ اهو ڀٽائي جنهن اسان کي بنان پاند پسائڻ جي تارو تار پاڻيءَ ۾ گهڙڻ جي تلقين ڪئي هئي يعني هر حال ۾ پرينءَ کي پهچڻ جي ڳالهه ڪئي هئي ۽ جنهن پنهنجي ساري عشق جي پروان چڙهڻ واري سرزمين سنڌ لاءِ چيو هو:

سائينم سدائين، ڪرين مٽي سنڌ سڪار،

دوست مٺا دلدار عالم سڀ آباد ڪرين.

سائين ڀٽائيءَ جي سنڌ جا هن اسان کي امانت طور ڏني هئي. اڄ اسان جي هٿن مان واريءَ جيان وهندي پئي وڃي ۽ اسين اڃا تائين رڪوالاڻپ واري رمز ئي ناهيون سڳي سگهيا. ڪوئي به تربيت تيستائين ڪارگر ناهي، جيستائين ان شخص يا شيءِ سان دل جو رابطو ناهي. جنهن سان دل جي تار ڳنڍيل ناهي. ڀٽائي چيو:

پاسي تنين م لڪ، نينهن نه سڃاڻن جي.

جڏهن ته اسين ڀٽائيءَ جي فڪر کان ڪوهين ڏور بيٺا آهيون. اسين ڀٽائيءَ ڏانهن نينهن سڃاڻڻ وارن جا ڪاروان ڪاهيون پيا وڃون ۽ جي ڪو اڪيلو نينهن سڃاڻڻ وارو آهي به ته اهو اسان جهڙن جي وچ ۾ بنا بڙڪ ٻاهر ڪڍڻ جي چيپاٽو پيو وڃي.

اظهار جي قوت ۽ ڪالاباغ ڊيم

وسيم سو سرو

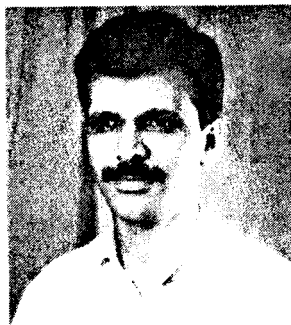
ڇا سنڌ جا اديب، ڪالاباغ ڊيم خلاف، سنڌ ۾ پنهنجي ون يونٽ واري تاريخي ڪردار جيان، ڪو ڪردار ادا ڪري سگهندا، سنڌ جي اديب کي سنڌي سماج جي گھڻ رخي نظر ڏسي رهي آهي، جيتوڻيڪ ڪيترن اديبن جو هميشه اهو چوڻ رهيو آهي ته، اديبن وٽ اها قوت نه هوندي آهي، جيڪا رياست جي فيصلن کي تبديل ڪرائي سگهي، ڇو ته اديبن وٽ سياسي قوت نه پر صرف اظهار جي قوت هوندي آهي ۽ منهنجي خيال ۾ ته ان اظهار جي قوت کي ”صرف“ جي ڌنگين ۾ بند ڪرڻ سان، اها گھٽجي نٿي سگهي. بلڪ اظهار جي قوت ئي اها عظيم سگھ آهي، جيڪا فوجي، اقتصادي ۽ سياسي قوتن جي مڃڻ کي لوڙهي وڃڻ ۾ ايتري دير ڪندي آهي، جيتري دير ۾ طوفاني بارش، زمين تي اڏيل جهوپڻ کي لوڙهي ڇڏيندي آهي. ڇا فلسطين جي جنگ صرف ياسر عرفات وڙهيو هو، ان ۾ محمود درويش جي اظهار جي شاعراڻي قوت جو

ڪوبه ڪردار ناهي. ڇا چلي جي آزاديءَ ۾ پيبلو نروڊا جي اظهار جي شاعراڻي قوت جو ڪوبه ڪردار نه آهي. جڏهن سویت يونين جي مضبوط بلاڪ جا سڄي دنيا ۾ چرچا هئا. تڏهن پاسترناڪ جي لکڻين سڄي دنيا ۾ ان سان هڪ اظهار جي اهڙي بلاڪ جي شڪل ۾ سامهون آڏول بيٺو هو، جو ان سڄي دنيا کي حيرت ۾ وجهي ڇڏيو هو، ليڪڪ جو جيڪڏهن ضمير سجاڳ آهي ۽ ان جي روح جا رستا فرانس جي والتير، روس جي تالسٽاءِ، بنگلاديش جي نذرالسلام، آمريڪا جي والت وٽ مين، يا هندستان جي امرتا پريتم جي روح وارن رستن سان ملن ٿا ته پوءِ ان جي اظهار جي قوت کي اها سگهه اها شڪتي ۽ اها زمين ۽ اهو آڪاس ملي سگهي ٿو. جنهن جي تصور ۾ دنيا جي سموري سياسي قوت گم ٿي سگهي ٿي، ادب جي نئين سجاڳيءَ جي دور جو ڪرسٽوفر مارلو چوي ٿو ته ليڪڪ کي پنهنجي حدن جي شڪتيءَ مان اڀري هڪ اهڙي سپر سگهه ۾ تبديل ٿيڻ گهرجي، جنهن جو تصور آڪاس، شڪتيءَ کان به مٿانهون هجي، پنهنجي خيال ۾ اظهار جي قوت ايسين ڄڻ ته انڌي ماڻهو جهڙي آهي. جيسين ان کي عمل جا پير نه آهن. يعني جيڪڏهن ليڪڪ جي لکڻين جي وچ ۾ سماجي رستن جي تازگي ڪانهي ته پوءِ هن جي اظهار جي قوت ان ڪٽڪ جي ڪري مثال آهي. جنهن جو ڪوبه رکوال ناهي. جنهن کي پڪي چڱي سگهن ٿا. برسات خراب ڪري سگهي ٿي ۽ سروي سگهو ڪري سگهي ٿو ۽ اهو ڪٽڪ جو ڪرو، ماڻهن جي پيٽ جو ڪاڇ ٿي. جسماني توانائيءَ ۾ تبديل ٿي نٿو ٿي سگهي. ان ڪري جيڪي ليڪڪ ان وهم ۾ آهن، ته انهن وٽ سياسي قوت جهڙي سگهه نه آهي جو هو رياست ۽ حڪمرانن جي فيصلي کي بدلائڻ ۾ پنهنجو ڪردار ادا ڪري سگهن. صرف اهڙا ليڪڪ يا اهڙا اديب آهن، جن جي اظهار جي سگهه صرف ڪٽڪ جي ڪري جيان، سندن پنن ۾ پئي هوندي آهي، جيڪي سماجي رستن کان ڪٽيل هوندا آهن. پر جيڪڏهن هو پنهنجي اظهار جي قوت کي ماڻهن جي ذهنن ۾ لاهي، ان کي نئين توانائي ۾ تبديل ڪري سگهن ۾ ڪامياب وڃن ته، هو پنهنجي اظهار جي قوت کي ائين محسوس ڪرڻ لڳن، جيئن هوائي جهاز جو ڊرائيور، فلائنگ ڪندي. آڪاس جي مسافريءَ ۾ پنهنجي دماغ

۽ وجد جي سگهه جي وراثت کي محسوس ڪندو آهي. ڪالاباغ ڊيم، سند جي موجوده نازڪ سماجي حالتن ۾ ٻنھ غلط فيصلو آهي، جنھن جو تفصيلي ۽ گھڻ پاسائو اڀياس اڳ ئي سند جا اديب ڪري چڪا آهن. سچ ته اهو آهي ته هڪ غاصب حڪومت کي ڪنھن اديب جو صرف هڪ نظم، هڪ ڪھاڻي، هڪ مضمون يا هڪ مختصر ناول ئي ڪافي آهي، جيئن اوريانا فلاسيءَ جي مختصر ناول ”اڻ ڄاول ٻار ڏانهن“ هڪ مردن جي معاشرتي واري بيهڪ کي ڏوڏڻ لاءِ ڪافي آهي.

ان ڪري سند جي اديبن جو ڪالاباغ ڊيم جي مسئلي تي پهريون عمل تمام سگهارو ۽ تخليقي رخ ۾ لکڻ آهي، جيڪا پڻ شروعات ٿي چڪي آهي. بلڪ سند جي اديبن ته پنهنجو احتجاج ريلي ۽ بڪ هڙتال جي شڪل ۾ شروع ڪري ڏنو آهي. جيئن تازو سند جي ڪيترن ئي سڄاڻ اديبن حيدرآباد شهر ۾ راڻي باغ کان پريس ڪلب تائين ريلي ڪڍي، رياست ۽ حڪمرانن تي واضح ڪيو ته ڪالاباغ ڊيم جو منصوبو، ڪنھن به طرح ملڪ جي وحدت لاءِ ٺيڪ نه آهي. ۲۸ جون تي ٻيهر سنڌي ادبي سنگت پاران ڪالاباغ ڊيم خلاف احتجاجي مظاهرو پڻ ٿيو آهي، بڪ هڙتال جي سلسلي ۾ ناز سنائي ۽ منصور قادر جوڻيجو شروعات ڪري چڪا آهن.

سند جي ليکڪن، هڪ ڀيرو ٻيهر ون يونٽ جي تحريڪ جيان پنهنجي رد عمل کي ظاهر ڪيو آهي. هو هڪ ڀيرو ٻيهر سند جي مستقبل جي روشن لاءِ پنهنجي آواز جون چڻگون کڻي نڪتا آهن. پر انهن کي هڪ منظم تحريڪ بنائڻ لاءِ هڪ وڏي محنت ۽ رتاجي ضرورت آهي، برابر ڏکڻ جي پاڻ مرادو هوائن جيان، سند جي ليکڪن پنهنجي احتجاج جي شروعات ڪئي آهي پر انهن کي باقائدي سان رتائيندي ڪري. ڪالاباغ ڊيم جي خلاف موجوده حڪومت ۽ خاص طرح سند حڪومت جو گهيرو ڪرڻو پوندو ۽ اها وقت جي ضرورت آهي.

ڊاؤن سائيزنگ ۽ ٽائرن جو ڪاروبار

محمد هاشم ”حامي“

ڊاؤن سائيزنگ جي شڪار ٿيڻ کان پوءِ هو مون کي پهرين ڀيرو مليو هو. مون سوچيو هو ته ڊاؤن سائيزنگ کان پوءِ هن جي سائيز به ڊاؤن ٿي وئي هوندي، پر اها منهنجي ڀل هئي. هو بنهه مختلف نڪتو. هو اڳ کان اڳرو هو، هڏ ڪاٺ ۾ به اڳ وانگر مضبوط. هاشم بشار! حالانڪ هن جي ئي ڪپ ۾ جن تي ڊاؤن سائيزنگ جو نزلو ڪريو هو، اهي ڏاڍا مايوس هئا، ايتري تائين جو ڪي ته خودڪشيءَ لاءِ به تيار هئا، پر هي بلڪل نارمل هو. ملڻ کان پوءِ پڇيومانس ڪيئن ٿي گذري؟ کلندي چيائين ”اڳ کان بهتر“. هن جي جواب مون کي سوچڻ ۾ وجهي ڇڏيو پڇيومانس: ڇا توکي پنهنجي سرڪاري نوڪريءَ جي ويڃڻ جو ڏک ناهي؟ ٻيهر کلندي چيائين ته ڇا جو ڏک؟ ڪجهه دير خاموش رهڻ کان پوءِ چيائين، پهريان ٿيو هو، پر هاڻي مان تمام گهڻو خوش آهيان. هو منهنجو دوست آهي، اسان ٻئي پرائمري کان وٺي گڏ پڙهيا

آهيون، هن جو نالو ته ٻڌو خان آهي پر مان هن کي اولڊ خان سڏيندو آهيان. الانجي ڪيئن سرڪاري نوڪري ملي ويس، پر ڪجهه سالن بعد هن کي ٻه ڏاڻون سائيزنگ جي عمل ڪري پنهنجي نوڪريءَ کي خدا حافظ چوڻو پيو.

جيتوڻيڪ هو بلڪل مايوس نه ٿي لڳو، پر تنهن هوندي به مون وٽ هن لاءِ همدردي هئي. چانه جي صلاح ڪئي مانس، ڪلندي چيائين، چانه نه، اڄ مان توکي آئس ڪريم ڪارايان. هن ويتر حيران ڪري ڇڏيو. سمجه ۾ نه پئي آيو ته آخر نوڪريءَ ۾ نه رهڻ کان پوءِ به هي ايترو خوش ڪيئن آهي. مان آئس ڪريم ڪائڻ کان نٿائڻ چاهيو، پر هن جي گهڻي ضد کان پوءِ مون کي ساڻس گڏ ويڻو پيو، هن جنهن هوٽل ۾ آئس ڪريم ڪارائي پئي، گهٽ ۾ گهٽ مان ان کي ”افورڊ“ نه ڪري سگهان ها. هن جي اهڙين ڳالهين مون کي حيرت ۾ وجهي ڇڏيو. اڄ ڪلهه ڇا ڪندو آهين؟ هن خوشيءَ ۾ ڊگهو ساھ ڀريو ڪاروبار.... جيتري قدر مون کي هن جي مالي حيثيت متعلق ڄاڻ هئي تنهن سوچڻ تي مجبور ڪيو ته هو ڪهڙي طرح تو ڪاروبار ڪري سگهي؟ هن مون کي اڃا وڌيڪ حيران ڪري ڇڏيو. ڪاروبار پر ڪهڙو؟ تهڪ ڏنائين اهڙي ڪا به ڳالهه ناهي دوست، مان ڪو نشي وغيره جو واپاري ناهيان نه ئي ڪا سمگلنگ پيو ڪيان ڪجهه دير خاموش رهيو، منهنجي ٽائرن جو ڪاروبار آهي. مون کي مسلسل حيران ڪندو رهيو. هن ٽائرن جي ڪاروبار جو ذڪر ڪيو ۽ اهو اهڙو ڪاروبار آهي، جنهن لاءِ چڱي پلي رقم جي ضرورت پوي ٿي، هن اهو ڪاروبار ڪيئن ۽ ڪهڙي طرح شروع ڪيو؟ اهو بهرحال منهنجي سمجهه کان ٻاهر هو. يار اولڊ خان، مون کي خبر آهي ته تون به مون وانگر هڪ مسڪين قسم جي گهراڻي جو فرد آهين، تنهنجي شادي به پاڻ جهڙي غريب خاندان مان ٿيل آهي. مٿان وري تون نوڪريءَ مان به لاٿو ويو آهين؟ وري تون ڪاروبار تو ڪرين ٽائرن جو.... يار..... مان اڃا تائين سمجهي نه سگهيو آهيان يا تون مون کي مذاق پيو ڪرائين؟

يقين ڪر مان بلڪل صحيح پيو چوان ”هن سنجيده ٿيندي چيو پر يار اولڊ خان تون ۽ ڪاروبار... منهنجي سمجه ۾ بنهه نٿو اچي. چڱو تنهنجو اهو ٽائرن جو ڪاروبار ڪهڙي جڳهه تي آهي. مون هن کان ان

ڪاروبار بابت مڪمل ڄاڻ وٺڻ چاهي، هن هڪڙو تهڪ ڏيندي چيو، دوست منهنجي هن ٽائرن جو ڪاروبار لاءِ ڪنهن به قسم جي دڪان وغيره جي ضرورت نٿي پوي.

”ٻيو تون اهو ڪاروبار ڪيئن ٿو ڪرين؟“

دراصل مان اڳ ۾ آرڊر وٺي پوءِ مال سپلائي ڪندو آهيان. اڃا تائين مان هن جي ڳالهين کي سمجهي نه سگهيو هئس. هن کي به منهنجي ان نه سمجه واري ڳالهه جو شايد احساس ٿي ويو هو. منهنجي ڪلهي تي پنهنجو هٿ رکندي چيائين تون ان ڳالهه سان متفق آهين نه ته اسان وٽ سياسي پارٽيون تمام گهڻيون آهن. مان ڪنڌ سان هائوڪار ڪئي. تون منهنجي ان ڳالهه سان متفق هوندين ته اسان وٽ مسئلا به تمام گهڻا آهن. هاڻي به مون کي هن جي ڳالهه جي تائيد ڪرڻي پئي. خبر ائين اهي سياسي ڌريون انهن مسئلن کي حل ڪرائڻ لاءِ اڳتي اينديون آهن. مون کي هن جي ڳالهين مان لڳو ته ڊائون سائيزنگ کان پوءِ هو گهڻو چالاڪ ٿي ويو هجي. نه ته اڳ هو بنهه مختلف هو. هن پنهنجي ڳالهه جاري رکي ته، منهنجا دوست اهي سياسي ڌريون عوامي مسئلن جي حل لاءِ حڪومت اڏو ڌڙا هڻنديون آهن. اڃا تائين مان سمجهي نه سگهيو هئس ته آخر انهن سڀني ڳالهين جو هن جي ڪاروبار سان ڪهڙو تعلق پڇيومانس. يار چڏ انهن ڳالهين کي، مون کي پنهنجي ڪاروبار بابت ٻڌاءِ. ڪلندي چيائين، مان اهڙي ته ٻڌايان پيو. دراصل انهن ڌڙن دوران باهيون به ڏنيون وينديون آهن ۽ انهن باهين لاءِ تاثر مناسب رهندا آهن. جنهن ڪري ٽائرن جي به ضرورت پوندي آهي. جيئن ته پراڻا تاثر، نئين تاثر جي ڀيٽ ۾ تمام گهڻو سستا ملن ٿا. جنهن ڪري مان انهن پراڻن ٽائرن جو ڪاروبار ڪندو آهيان. ان ڪاروبار ۾ مون کي نوڪري واري پگهار کان تمام گهڻو وڌيڪ ملي ويندو آهي. هن جي چهري تي هاڻي خوشيءَ جا آثار پهريون کان ڪجهه وڌيڪ هئا. هن جي ڳالهه ٻول جاري هئي، جيئن ته انهن ڌڙن ڏانهن حڪومت اصل توجهه نه ڏئي، جنهن ڪري انهن ۾ ڏينهن ڏينهن اضافو ٿيندو پيو وڃي. مون کي اميد آهي ته تون سمجهي ويو هوندين، چڱو هاڻ مان هلاڻ ٿو. مون کي تن سياسي پارٽين جي ڌڙن لاءِ ٽائرن جو انتظام ڪرڻو آهي... هن رکشي کي هٿ ڏنو ۽ مون کان موڪلائي پنهنجي ڪاروبار لاءِ هله.

شاھ لطيف ۽ اڄ جو سنڌي اديب

احسان دانش

شاھ لطيف رحمہ نہ فقط سنڌ جي شاعرن جو سرتاج آھي پر ھو دنيا جي عظيم شاعرن مان پڻ ھڪ آھي. سنڌ جي ھڪ وڏي مفڪر ۽ دانشور علامہ آءِ آءِ قاضي شاھ سائين جي ڪلام کي عالمي معيارن جي ڪسوٽي تي پرکي دنيا جو وڏي ۾ وڏو شاعر ثابت ڪيو. شاھ صاحب ميٺ محبت، امن، ايڪي ۽ الفت جو شاعر آھي. تڏھن ئي تہ چيو اٿائين:

محبت پاڻي من ۾ رندا روڙيا جن
تن جو صرافن، اڻ توڙيو اگھائيو.

محبت ھڪ عالمگير پيغام آھي. محبت ۾ ئي دنيا جي دردن جو علاج آھي، ڪپت، ڪيني ۽ ڪروڊ پري دنيا کي محبت جو پيغام ڏيڻو آھي. ڪائنات جي ھر شيءِ محبت جي قابل آھي. بس دل ۾ محبت جي جاءِ ٺاھڻي آھي ۽ اسان وٽان وري محبتون وينديون ختم ٿينديون. يعني اسين لطيف سائين جي ڪلام ۽ پيغام کي وساريندا ٿا

ويون. اسين فقط هڪ ٻئي جا ترا ڪيڏ لاءِ وينا آهيون. ماڻهن جي توڙين لاهڻ جو فن ڪو اسان کان سڪي! اسين شاعر، اديب ۽ دانشور پيار جا پوڄاري، حق جا حامي ۽ محبتن جا پيغمبر ٿا سڏجون. پر اسين حقيقت ۾ ڇا آهيون؟! ڇا واقعي اسين پيار جا پوڄاري آهيون، حق ۽ سچ جا حامي ۽ محبتون ورهائيندڙ آهيون!!؟ پنهنجي اندر جو آواز ٻڌنداسين ته جواب ”نه“ ۾ ايندو.

اسين پيار ۽ محبت جا وڏا وڏا نعرا ته هڻڻ سکيا آهيون، پر ڪڏهن پيار ڪري نه ڏٺو آ. اسان ته اڃا محبت جو مفهوم ئي نه سمجهيو آ. لطيف چيو آ ته:

ولر ڪيو وتن ڀرت نه چنن پاڻ ۾

پسو پڪيڙن، ماڻهئا ميٺ گهڻو.

مٿئين بيت ۾ شاھ سائين محبت جو Symbol پکين کي چيو بڻايو آهي. ان تي ڪنهن سوچيو آ؟ لطيف جڏهن پنهنجي دور جي معاشري ڏانهن نظر ڦيرائي ته کيس سواءِ نفرت ۽ ڪلفت جي ڪجهه به نظر نه آيو. هن ڏٺو ته هڪڙو ماڻهو ٻي جي پاڙ ڪوٽڻ جي ڪڍي آهي. ماڻهو محبت جي انگ ۽ ننگ کان وانجهيل آهن. تڏهن شاھ جي نگاهه نهايت ڀريت ۽ پاڻوھ سان ولرن جي شڪل ۾ اڏامندڙ پڪيڙن تي پئي، جن جو مثال ڏيندي انسانن کي انهن کان ايڪي ۽ محبت جو سبق سکڻ جي ترغيب ڏني.

انسان منڍ کان وٺي خود غرض ۽ انا پرست رهيو آهي. کيس ٻين جي احساسن، اندر جي اڏمن ۽ جذبن جو ڪوبه خيال نه آهي. هو پنهنجي ئي خول ۾ بند هوندو آهي ۽ اردگرد سندس نظريي نه ويندي آهي ته کائڻ سواءِ ڪو ٻيو به هتي آهي ۽ اسين اديب ۽ خاص طور سنڌي اديب ته ٻين کي نظرانداز ڪرڻ جي فن ۾ ماھر آهيون ۽ اسان جا ڪي همراھ پنهنجي انهيءَ خول ۾ ايندا ته بند آهن جو شاھ، سچل ۽ سامي کي به نظرانداز ڪيون ويٺا آهن. کين ڪنهن جي ڪا پرواهه ئي نه آهي ته ڪير ڪيئن ٿو چوي. سچل سائين کي ته جڻ اڳي ئي خبر هئي جيڪي پيا ايتيون سبتيون ڳالهيون ڪندا. تنهن ڪري انهن جي وات بند ڪرڻ لاءِ اڳواٽ چئي ڏنائين.

ڪو ڪيئن چوي، ڪو ڪيئن چوي؛

مان جوئي آهيان سوئي آهيان.

عاجزي ۽ انڪساري جو ڪيڏو نه سهڻو ننڍو آهي، ڪيڏي نه سڃاڻي سڃايل آهي سڄل سائين جي مٿين سٺ ۾. پر سچ کي اڄ مڃي ڪير ٿو. سچ ته آهي توهه جيان ڪوڙو پوءِ ان کي ڪير چڪي، جيڪڏهن مان هتي لکندس ته اسين اديب فقط گفتار جا غازي آهيون، ته ڪي همراھ چڙي به پوندا ۽ پوءِ وري مون کي چوندا ته ”يلا تو وري ڪهڙو وڏو عملي ڪم ڪيو آهي. فقط شاعري ڪرڻ، ڪهاڻيون ۽ مقالا لکڻ ته سڀ ڪجهه نه آهي. عملي طور تو ڪهڙا ڦاڙها ماريآ آهن؟“

دراصل اسان مان هر هڪ کي ويهي سنجيدگيءَ سان انهن سوالن جا جواب ڳولها آهن، پنهنجي ضمير کان انٽرويو ڪرڻو آهي، پر مسئلو اهو آهي ته ائين ڪرڻ لاءِ ڪو تيار ئي نه آهي. هر ڪنهن کي ٻاهر جي واھ واھ وٺي ٿي پر اندر جي واھ واھ جي ڪنهن کي پرواهه ئي نه آهي! ۽ اها ئي بنيادي غلطي آهي ته اسين ٻاهرين چلڪي کي پسند ڪيون ٿا، پوءِ اندر پل اونڌاهو هجي. اهوئي سبب آهي جو اسان وٽ محبتن جو ڌڪار پئجي ويو آهي ۽ ڌرتي تي نفرتون اونڌه وانگر ٿيون ڦهلبيون وڃن. ايڪو ۽ اتحاد ختم ٿيندو ٿو وڃي ۽ وير ۽ ويڇا وڃن ٿا وڌندا. لطيف چيو آهي:

پڙهيو پيا پڙهن، ڪڙهن ڪين قلوب ۾

پاڻان ڏوه چڙهن، جي ورق ورائن وٽرا.

اسان ڪڏهن ويهي سوچيو آهي ته اسان جي دلين مان اهي محبتون ڇو ٿيون گهٽبيون وڃن، نفرتن جا ديو اسان جي دلين تي ڇو حاوي ٿي ويا آهن، ڪوڙ ۽ ڪدورت جو وهنوار ڇو ٿو وڌندو وڃي. ها انهيءَ جي ڪري ته اسين پڙهون ته پيا پر اندر ۾ ڪڙهون ڪونه پيا، سمجهون ڪونه پيا، پر ڪيون يا پرجهون ڪونه پيا، يا پرجهڻ ڪونه پيا چاهيون! اسان کي ڏاهپ جا ڏس ته ملن ٿا پر اسين انهن تي عمل ڪونه ٿا ڪيون. اسان کي اها به خبر نه آهي ته اسان کي ڪهڙين ڳالهين تي عمل ڪرڻ گهرجي ۽ ڪهڙين تي نه. اسين انهن ڳالهين تي عمل ڪيون ٿا جن کي ڇڏڻ گهرجي يعني لطيف سائين جي بقول اهي ورق ٿاورايون جيڪي ايمان مان ئي ٿا ڪڍي ڇڏين. سچوءَ چيو هو ته: ”پاڻ سڃاڻي پاڻ کي ڳولهي لهج

پاڻ. پاڻ منجهان ئي پاڻ کي پوند ئي ڄاڻ سڃاڻ ۽ حقيقت ۾ اسين اڃان صحيح طرح پنهنجو پاڻ کي ئي ناهي سڃاتو. سڀني صوفي بزرگ ۽ شاعر اسان کي پاڻ سڃاڻڻ وارو پيغام ڏئي ويا آهن. پر اسان ان پيغام کي سمجهيو ئي نه آهي.

چوندا آهن ته انقلاب هميشه پنهنجي گهر کان شروع ٿيندو آهي. سڀ کان پهريان پنهنجي ذهن ۾ ڪا سوچ رکي يا منصوبو سٽي چئن ماڻهن کي ان ڏانهن مائل ڪبو آهي ۽ پوءِ انهن چئن ماڻهن مان وڏي ان ساڳي سوچ کي هٿي ڏيندڙ چار ٻيا ماڻهو پيدا ٿيندا آهن ۽ ائين هم خيال جو انگ وڌي وڃي هزارن ۽ لکن ۾ ٿيندو آهي. ۽ ائين ڪنهن منصوبي کي پاڻي ۾ تڪميل تي رسايو ويندو آهي. هونئن به دنيا جي وڏن انقلابن جو محرڪ ڪو هڪڙو ئي ماڻهو رهيو آهي. جنهن جي لڙهه لڳي ماڻهن انقلاب آندا آهن. پر اسان وٽ اهڙو ماڻهو ڪٿان اچي جيڪو مثبت نموني سوچي! خير.... ڳالهه ٻئي هلي نه پهريان پاڻ سڃاڻجي ۽ پوءِ ڪا منزل متعين ڪري ان جي ڳولا ۽ جستجو ۾ سندرا ٻڏي نڪري پئجي ۽ اهڙي منزل کي ماڻهن لاءِ پنهنجي اردگرد جي ماڻهن جو سهارو به وٺجي.

ادبي حوالي سان جيڪڏهن ڏٺو وڃي ته اسان کي اها به خبر نه آهي ته اسان جي منزل ڪهڙي آهي؟ ۽ اسين جنهن راه تي هلون ٿا اها ڪٿي ڪٽندي؟ ادب ۾ پير پائڻ کان پوءِ گهڻو ڪري اسان جا نوان ادب دوست پهريائين ڳولهي ڳولهي مغرب جي ناليوارن يا اردو جي نالي وارن اديبن کي پڙهڻ شروع ڪندا آهن جيئن هو ڪنهن ٻئي آڏو نالا ڪڍي سٺن ڪتابن جا حوالا ڏئي ثابت ڪري سگهن ته سندن عالمي ادب جو مطالعو ٿيل آهي يا هو وڏا ڄاڻو آهن. ائين ڪرڻ سان ٻين تي پنهنجو رعب ڄمائڻ چاهيندا آهن. منهنجي نظر ۾ ان کان وڌيڪ احساس معتبري جو ڪو ٻيو مثال ٿي نٿو سگهي. نيڪ آهي مان مڃان ٿو ته عالمي ادب جو مطالعو به تمام ضروري آهي. اسين جيستائين ٻاهرين ادب کي نه پڙهنداسين ته ادبي حوالي سان اڻپورا رهجي وينداسين. پر جيئن مون ذڪر ڪيو ته انقلاب هميشه پنهنجي گهر کان ايندو آهي. ان ڪري ادي حاض کان به پهريان گهر سنڀالڻ گهرجي. اسين جيڪڏهن شيڪسپيئر کي پڙهون ٿا ته اسان کي سوچڻ گهرجي ته ڇا اسان لطيف کي پڙهي ورتو آهي. اهڙي طرح جان

ڪيٽس کي پڙهنداسين ته سچل سرمست به پڙهڻو بوندو. گوڻي کي پڙهون ته اڳ ۾ سامي به پڙهون. وردس ورث کي پڙهون ته اول اياز ۽ استاد کي به پڙهون. يعني مطالعي جي شروعات پنهنجي ادب کان ڪرڻي آهي. پهريان پنهنجي ئي ادب کي پڄهڻو آهي. بلڪل ائين ئي جيئن پنهنجي ذات کي سمجهڻ کان پوءِ ئي ذات حقيقي کي سمجهي سگهيو آهي.

افسوس جهڙي ڳالھ آهي ته اڄ اسان جي ادبي لڏي جي گهڻن اديبن کي دوستووسڪي، جان ڪيٽس، برنارڊشا، شيڪسپيئر، ٽئگور، مئڪسم گورڪي ۽ پئبلو نيرودا جون تخليقات ته بر زبان ياد آهن پر لطيف سائين جا چاربيت به ياد نه آهن. شاھ سائين چيو آ ته: جيئها جي تيها، مون مارو مڃيا.

ڪيڏو نه فرق آهي شاھ جي فڪر ۽ اسان جي سوچن ۾. لطيف اسان کي هرحال ۾ پنهنجو ٿو ڪري ۽ اسان جيئن پوءِ ٿيڻ پاڻ کان پري ٿا ڪندا وڃون. لطيف جا بيت ته آيتون آهن ۽ جيڪي اهي آيتون وساريندا آهن، ٻين لفظن ۾ پٽ ڌڻي جي ڪلام ۾ لڪل الاهي پيغام کي سمجهڻ جي ڪوشش نه ڪندا آهن. اهي ڀٽڪي ويندا آهن. شايد اهڙن ئي ماڻهن لاءِ چيو ويو هو:

رب رسي مت ڪسي هڻي ڪونه ٿيار

ڏسي اهڙو پار، جنهن ۾ جوکو جيءَ جو.

اسان جي به مت ته نه ڪسجي وئي آهي؟ اسين صوفي ازم جا نعرا ٿا هڻون پر اسان مان گهڻن کي اها به خبر نه آهي ته صوفي ڪير ۽ ڪيئن هوندا آهن. سندن نياپو ڪهڙو هوندو آهي. صوفي انسان دوست ۽ محبت ونديندڙ هوندا آهن. منهنجن هندو، مسلم، سک، عيسائي جي ڪائي تفريق نه هوندي آهي. هو فقط پيار جا پوڄاري هوندا آهن. انسان سان محبت ڪرڻ ۽ شاھ لطيف وانگر سڄي عالم جو خير گهرڻ سندن شيو هوندو آهي. هنن جو من منداين کان واندو هوندو آهي. .... ڇا اسين انهن ڳالهين تي عمل پيرا آهيون جو پاڻ کي صوفي ازم جا دعويٰ ڏيار ٿا سڏايون؟ هي سموري افراتفري، هل هنگامو ۽ من ۾ بي چيني فقط انهيءَ جي ڪري آهي ته اسين لطيف سرڪار جو محبتن وارو سبق وساري نفرتن کي ڳلي لڳايو آهي. نفرت اهو سرو آهي جيڪو دل جي پيچري کي اندران ئي اندران

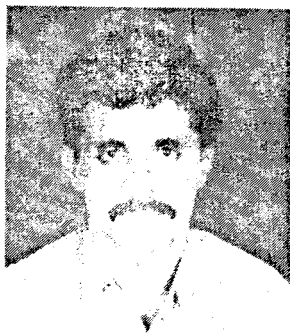
اهڙي نموني ڪاٺي ڪوڪلو ڪري ڇڏيندو آهي جو منجهس محبت جو نانءُ ۽ نشان به نه بچندو آهي. لاکيڻي لطيف چيو هو:

سپت پريا سپرين، ڪپت ڪيم ڪريو
توري گهڻي ڏينهڙي، ماڻهو وڃن مريو
تيسين قرب ڪريو، جيسين جيئرا آهيون جهان ۾.

شاھ سائين جو سمورو ڪلام محبت جو مجموعو ۽ نفرت کان نفرت ڪرڻ جو سبق آهي. شيڪسپيئر چيو هو ”زندگي تمام مختصر آهي، پيار ڪرڻ لاءِ به مختصر. ماڻهو الائجي ڇو اها نفرت ۾ وڃائي ٿا ڇڏين.“ ڀت جي شاھ به ساڳي ڳالهه ڪئي آهي ته ماڻهو جي حياتي تي ڀروسو نه آهي. ”سامان سو برس ڪا پل ڪي خبر نهن“ سو ان ڪري زندگي جي هن مختصر سفر ۾ جيترو ٿي سگهي محبتون ورهائجن، من مان ڪيني ۽ ڪپت ڪي ڪوري ٻاهر ڦٽو ڪجي ۽ جيڪو وري سڄي حياتي محبت جو سوداگر رهيو ان جا پيرا پار آهن.

جيڪي ماڻهو پنهنجي ماضي کي وساري ڇڏيندا آهي. وقت مستقبل ۾ انهن کي وساري ڇڏيندو آهي. اسان جي ماضي ۾ لطيف سائين جهڙو عظيم شاعر به آهي. اچو ته سندس ڪلام ۽ پيغام کي ياد ڪري پنهنجي دلين مان سڀ نفرتون ڪڍي اندر کي محبت سان معطر ڪري ڇڏيون. اوهان يقين ڄاتو جنهن ڏينهن اسين ڀت جي گهوٽ جي ڪنهن هڪ بيت جي هڪ سٽ به سمجهي ۽ ان تي عمل ڪيو ته اسان جون زندگيون بدلجي وينديون.

من جا ميرا

اي ڪاش اهو تون ڄاڻين ها!!

سڪندر سروان

دنيا جو ڏکئي ۾ ڏکيو ڪم ڪنهن دوست جي خوشيءَ ۾ سڄي دل سان شريڪ ٿيڻ ۽ خوش ٿيڻ آهي. پنهنجي من اندر جهاتي پائي ڏسو. اوهان کي اها ڳالهه سورنهن آنا سچ لڳندي. اعتبار نه اچيو ته آزمائي ڏسو. اڃا به سچ نه لڳي ته پئسا واپس. جڏهن ته نه مون اوهان کان پئسا ورتا آهن نه اوهان ئي ڏنا آهن. سو سڀڪو خوش هجي پنهنجي خرچ تي، سو به پنهنجي گهر ۾. ٻئي جي گهر جي ڳالهه خير صلح ۾ به اچائي آ. ڇو ته اسان وٽ ڪاروڪاري جي موسم هر دور ۾ ائين ئي آهي، جيئن لطيف چواڻي: جتي اوهان ڇڏيون اتي ئي آهين. آخر ته غيرت جو معاملو آ، مذاق ته ناهي. اها ٻئي ڳالهه آ ته مرد لاءِ سڀ ڪجهه جائز ۽ عورت لاءِ عذاب. اوهان ڪڏهن به ڪنهن اختيار ۾ نه پڙهيو هوندو ته ڪنهن عورت مرد کي ڪارو ڪري ماريو هجي. اتي ڳالهه سمجه ۾ نه. دوست جي خوشي ته پري پر اسان ماڻهن کي پنهنجي گهر اندر پنهنجي ئي عورتن جون خوشيون

نه وڻنديون آهن. اسان جي بهرائڙين ۾ اڃا تائين به شل نه ڪا عورت بنا ڪنهن شادي وغيره جي ٻوٽ ڌوئي. بس طعنن جا وسڪارا ٿي ويندس ته ڪنهن لاءِ ٿي هار سينگار ڪرين. شهرن جي ڳالهه ٿي بي ا. چو ته شهرن ۾ اهي ئي مرد چلڪڻا ٻوٽ ڳوليندا آهن. جيڪي پنهنجي گهرن اندر پنهنجن عورتن کي سرمو پائڻ به نه سهندا آهن. ۽ وري مٿان شڪايت ته ان پڙهيل عورتن سان شادي ڪري ڪيئن گذارو ڪجي. اهو ڄاڻندي به ته هنن کي ڪير پڙهائيندو. اهڙي ئي قسم جو هڪ ساٿي ڪراچي گهمس آيو. صدر. ڪلفٽن ۽ طارق روڊ تي پندرهن سالن کان ۵۰ سالن تائين مختلف عورتن جا نمونا ڏسي فرمائڻ لڳو ته. يار پنهنجن گهرن ۾ ته جڙيون آهن جڙيون! چيم انهي جو ذميوار ڪير آ. چيائين. رنن کان ٻوٽ ڌوئڻ ئي ڪونه ٿو پڇي.

اسان ڇا ڪيون. چيم: پڇي ٿو. پر اوهان کان سنو نٿو ٿئي. چيائين ائين ناهي. چيم: پنهنجي نياڻين کي اسڪول موڪليندو آهين. چيائين: چوڪريون پڙهي ڇا ڪنديون. چيم: بس ڳالهه ٿي ختم ڪري ڇڏي. سو ڳالهه پئي ڪئي سين ڪارو ۽ ڪاري جي. ۽ اسان ڪارو ڪاري تي بحث ڪونه ٿا ڪيون. ۽ نه ئي دليل ڏيڻ جو شوق اٿئون. ڪارو ڪاري جي تاريخ ۽ جاگرافي سڀڪو ڄاڻي ٿو. ۽ اخبارون روزانو اهڙا واقعا ڇاپينديون رهن ٿيون. پر ڳالهه ڪبي انصاف جي ته اسان ماڻهو ڪارو ڪاري رسم سان ڪيترو ٻيا انصاف ڪريون. تازو اخبارن ۾ چيو ته: ڇاچي پنهنجي نياڻيءَ ۽ ٻن نياڻين کي ڪارو ڪاري جي ڏوهه هيٺ قتل ڪري ڇڏيو. هڪ نياڻيو ڪارو ٻيو ڀاءُ کي بچائڻ وارو. هڪڙي ئي گهر ۾ سويه سوٽ ڪيئن ڪارا ٿيا. اهو سڀڪو ڄاڻي سگهي.

بي خبر چيبي ته بس پيار ڪندڙن کي ڪارو ڪاري جي الزام هيٺ قتل ڪيو ويو. مرد جي مائٽن پنهنجي چوڪر جي لاش کي دفنائڻ کان اڳ مينڊي لائڻ ۽ موڙ ٻڌڻ جي رسم پوري ڪئي. مطلب ته گهوت بڻائي دفن ڪيائون. جڏهن ته عورت يعني چوڪريءَ جي مائٽن چوڪريءَ جو لاش بنا ڪفن ڏيڻ جي دفن ڪري ڇڏيو. پنهنجي هيانءُ تي هٿ رکيو. ۽ پوءِ انصاف جو ڪلمو پريو. ته ڇا انهي جو نالو غيرت آهي. حقيقت ۾ ان کان وڌيڪ ٻي ڪا بي غيرتي آهي ئي ڪانه! مردانگي کان واهجھيل

ماڻهو اهڙا قتل ڪندا آهن. مرد ڪنهن کي چاهي ته سڀ نيڪ آ، پر جي عورت ڪنهن کي چاهي ته بي غيرت ۽ ڪاري آ. مرد جي چاهت جو نشان ڪير...؟ ٿورو سوچي ڏسو، مردن عورت جي پسند جو ڪڏهن خيال رکيو آ...؟ ويهن سالن جي عورت کي سٺ سالن جي مرد ته خوشي سان ڏٺو وڃي ٿو، پر ويهن سالن جي مرد کي سٺ سالن جي عورت امان ٿي لڳي... آخر ڇو... عورت به انسان آ. هن وٽ به جذبا آهن. هن کي به ڪنهن کي چاهڻ جو حق آ. بلڪ عورت ته نالو ئي آ پيار جو، جنهن کي پاپ جي گندي نالي ۾ لوڙهيو وڃي ٿو. پوءِ جڏهن هو انصاف لاءِ بغاوت ڪري ٿي ته ڪاري ٿي ٿي پوي. پيار ته سچ آهي، ۽ سچ ڪڏهن به ڪارو نه ٿيندو آهي. اصل ۾ حقيقت کي نه مڃڻ وارن جا من ڪارا ٿي ويندا آهن. جنهن کان پوءِ دنيا جي هر شيءِ هنن کي ڪاري نظر ايندي آهي. مزي جهڙي ڳالهه ته اهڙن پيار جي قاتلن لاءِ ڪو قانون ڪا سزا آهي ئي ڪانه. غيرت جي بهاني ۽ اوت ۾ ايڏي وڏي ڏوه ڪرڻ کان پوءِ به آزاد ٿي وڃن ٿا. اهو انصاف نه آهي. مرد ڪجهه ڪري ته سڀ جائز عورت ڪجهه ڪري ته گنهگار! اهو ته ائين ٿيو نه. جي ڪو ماڻهو جانور تي حملو ڪري شڪاري، ۽ جي جانور پنهنجي جان بچائڻ لاءِ ان ماڻهو مٿان حملو ڪري ته وحشي. ۽ قصو ائين ئي هلي پيو. بنا ڪنهن روڪ ٽوڪ جي. پر ائين ٿيڻ نه گهرجي. اهو انصاف نه آهي. سڀ ائين چوندا آهن پر ڪندو ڪير به ڪونهي. جڏهن پنهنجي مٿان ايندي آ ته اهو انصاف جو راڳ به وسري ويندو آهي. پوءِ پڙهيل هجي يا اڻ پڙهيل ڪو فرق ئي نٿو پوي.

هلندي هلندي ليڊي ڊيانا جو قصو به ڪشندا هلون. تازو ليڊي ڊيانا پنهنجي محبوب ڊوڊي الفهد سان ڪار حادثي ۾ وفات ڪري ويئي. دنيا ان کي عشق جو قصو پئي سڏي. عرب ملڪن ۾ ڊيانا جو موت ڊوڊي سان شادي ڄاڻايو پيو وڃي. هنن جو خيال آهي ته ڊوڊي مسلمان هيو، ان ڪري انگريزن کان برداشت نه ٿيو ته هنن ڊيانا کي قتل ڪرائي ڇڏيو. ڳالهه ڪيئن به هجي پر ان قصي جي پس منظر ۾ ڏسنداسين ته ائين لڳندو جڏهن برطانيا وارن ڊيانا کي ڪنهن غير سان گڏ ڏسي غيرت ۾ اچي ڊيانا ۽ ڊوڊي کي ڪارو ڪاري ڪري ماريو هجي (اهو هڪ خيال آهي، انگريزن ۾ ائين ٿيندو ئي ڪونهي. پر ڳالهه ڪرڻ ۾ ڇڏا آهي). سو سنڌين ۽ برطانيا

وارن جي سوچ ۾ ڪيترو نه فرق آهي. جو ڊاڀانا جي مرڻ يا مارڻ کان پوءِ نه ته ڪو انگريز شهر وٽي غيرت جي پگ پٽي ٿاڻي تي پيش پيو، ۽ نه ئي ڊاڀانا کي بي ڪفن دفن ڪيو ويو. پر ڊاڀانا جي آخري رسمن دنيا کي حيران ڪري ڇڏيو. اهي به ته انسان آهن. پوءِ.... شايد ان ڪري سڄي دنيا هنن جي مٿ ۾ آهي. ۽ اسان ماڻهو پنهنجي گهرن کان وٺي پنهنجي شهرن تائين ڌاريا ۽ اوڀرا آهيون. ڀلي سوچي ڏسو. يقينن اوهان محسوس ڪندؤ ته پنهنجن لاءِ پنهنجا ڪيڏا نه من ميرا آهن.

وما علينا الالبلاغ

يادن جو ڪوهيڙو

ميان مير خان چانڊيو

رڻ جي اتهاس ۾ ڀٽڪندڙ پوڙهو مسافر ۽ آئون! ٻنپهرن جو نوائي ۾ آئون اُٺ تي اوچين اوچين پٽن جي چاتين کي لتاريندو نامعلوم هند ڏانهن وڃي رهيو آهيان. زندگي جو گذريل حصو منهنجي لاءِ وسري ويل ڪهاڻي ٿي لڳي آئون هڪ دفعو ٻيهر هن کي دنيا کي Fare-well چئي رهيو آهيان. اڄ آئون وڇڙيل پنهنون ۽ پٺيان ڇڏيندڙ هر هڪ ڀٽ سسئي ٿي لڳي. پنهنون ٿيس پاڻ، سسئي تان سورھڻا! لري، تيز لڳي رهي آهي، نه وڻ چانو نه ڪٿي ڏاڳهن ڏيرو رُج تي رڙيون ڪري ايتري ۾ منهنجي نظر کانپڻر ڄانگري جي هيٺان ويٺل پوڙهي مسافر تي پوي ٿي! آئون ان جھڪائي لهي ٿو پوان، مسافر جي پاسي ۾ پاڻيءَ جي کلي ۽ بتل هڙ جا Map of World جيان گول ٿي لڳي جي پاسي ۾ ويهي ٿو رهان. پوڙهي مسافر جون اکيون فوت ٿيل ڪرشن جي اکين جيان ٿيون

لڳن جيڪي نه ڄاڻ ڪڏهن کان وٺي ڪنهن وڇڙيل جي اوسيئڙي ۾ تنل راھن تي ڄميل رھيون آھن .

آئون توهان جي ڪا مدد ڪري سگهان ٿو! مون چيو. پوڙهو مسافر ناڪار ۾ ڪنڌ ڌوڻي ٿو. توهان ڪڏهن کان وٺي ۽ ڪٿان کان ڪاهيندا پيا اچو؟ مون سوال ڪيو.

مھراڻ درياءَ جڏهن تار وھندو هو جنھن ۾ سھڻي ترندي ترندي ھڪ رات ٻڏي ويئي اسين انھن ڏينھن کان به اڳ واپار ڪندا هئاسين پوڙهو ڳالھائيندي تبيءَ ۾ ھليو ٿو وڃي..... ها! توهان واپار ڪندا هئا آئون جملو دھرايان ٿو.... ڪٿوري جو پگھ ڏيئي ٻيڙا چوڙي ڪاري ڪي ويندا هئاسين ڇھ مھينا پرڏيھ ۾ ڪٿي تڏھن موٽندا هئاسين جڏهن سر نسرندا هئا اتر اوتون ڪندو هو وڻجارن جون زالون ڳيچ ڳائينديون هيون. منهنجي پاڻ وھڻي ماءُ سنڌ به منهنجي آمد تي ڪٿي آيو خير سان ۽ وڃڻ مهل رو نه لڙڪ جهل آئي ڙي آيل! ڪهڙو پڇين پرديسن جو؟ بيراڱي گيت ڪڇندي هئي. پر هڪ ڏينهن پنهنجن ئي منهنجي ماءُ سنڌ کي چرو ڪڪ ۾ هنيو! هو ٻيهر غوطي ۾ هليو ويو جانگريءَ مان سج جا ڪرڻا مسافر تي ائين لڳا جيئن ڪارن چيلڙن تي اچي رنگ جا ٽپڪا.

منهنجو خيال ڪيئي سال پوئتي ڇڪجي ويوندي هوندي هڪ ڏينهن آئون پنهنجي ڌنار اڀوڙي، جنهن جي اچي ڏاڙهي ٻاراڻي ڪتاب جيڏي هوندي هئي. سان گڏ ٻڪرن ۾ ويو هوس جهنگ ۾ شڪاري ڪٿي اوچتو هڻي چيلڙيءَ جي ڪڪ توڙي وڏي اسان جي هڪلن تي ڪٽو پڇي ويو ۽ چيلڙي دانهون ڪندي اسان جي اڳيان اچي دم ڏنو! پر جڏهن ڪنهن انسان جي لڪ ۾ چرو لڳي..... مون ٻيڙا ۾ اڪيون پوري ڇڏيون ۽ پوءِ اڪيون ٻٽي ڏنم ته اٺ اوڳاري رهيو هو، اٺ کي نه صرف لطيف سائين پر دنيا جي ڪيترن شاعرن ڳايو آهي، برساتي رت ۾ انن جي قطار ڪنهن صحرا مان ويندي ڏسي ڪوئي ماڻهو ڪنهن نئين دنيا جي تصور ۾ وڃڻ کان بيهي نه سگهندو.....

سج جي تپش جي ڪري سارو ڪوهستان ٻرندڙ جبل جيان باھ ۾ ٽپي ڦاٽڻ رارو ٿي لڳو. تيز لري اڪن جي ڪوچلن پٽن ۽ پٽن تي بيٺل سڪل گاه مٿان ڄڻ هٿ تي ڦيريا!

پوڙهي جي زيب ڇڏي ويل اکين مان لڙڪ ائين ٻئي تميا جيئن چيل
تان شينم ڪرندي آهي هن پاڻيءَ جي ڪلي ۾ هٿ وجهي، مون ڏانهن
ڪئي مون به ڍڪ ڀري ڪلي پوڙهي کي ڏني پوڙهي ڪلي وات تي رکي
لڳو ٿي ته وات سان باجو وڃائي رهيو آهي پاڻي پي چوڻ لڳو سر سڪو
سو لڳي ڳيا! هاڻي ته اهي اڳوڻيون ڳالهيون به نه رهيون آهن....

پوڙها تنهنجي ماءُ ڇا ڪندي هئي؟ مون سوال ڪيو منهنجي ماءُ
سگهڙ آهي، هوءَ ست ڪٽيندي هئي اگهاڙن کي ڍڪيندي هئي، بکين کي
ڪارائيندي آهي هاڻ جهور پوڙهي ٿي ويئي آهي! هن ورائيو.....
تنهنجي ماءُ اڃان زندهه آهي؟ مون سوال ڪيو.

منهنجي ماءُ ڪڏهن به مڙهي نه آهي! هوءَ قيامت جا تڏا ويڙهيندي تون
ڪيڏانهن وڃي رهيو آهين؟ مون پڇيو... آئون اوڙاه ۾ وڃي رهيو آهيان
منهنجو وڏو ڀاءُ به ائين بي خبر ٿي اوڙاه ۾ وڃي ڪريو هو. هو موئن جي
دڙي ۾ رکيل آهي. هاڻي ته هن جون هڏيون به خاڪ ٿي ويون هونديون
هاڻ ته ڪو شايد ڄاڻي ته هٿ به ڪا وسندي هئي هتي جي به تهذيب ۽
تمدن هئي ائين چئي پوڙهي هڙپن تي رکي ۽ اٿي بيٺو. مون به اٿي اٺ
تي لانگ ورائي مسافر مون کي اٺ تي چڙهندو ائين ڏسي رهيو هو، ڄڻ
چوندو هجي!

اي اوني ڪيڏهن تون ڪاهيندو تو وڃين

لڪ جهولي ۾ جلائيندو تو وڃين

پنهنجو تن من ۽ يادون پراڻيون

تنهنجي پيار جون به آهن شمع اُجهائون؟!

ڪيئن ڪٿين تو تون منزل ۾ وهائون؟

اچو! اٺ جهلي وڻ ڇانو ۾ دمر پتيو

پنڌ ته ناهي ڪڏهن بي گتو

ان جي نه ابتدا نه انتها آهي،

راه مان نڪتل راه آهي

راهون وڃائجي وڃن ٿيون چنوماسي جي هوائن ۾

۽ سانجه جي گفائن ۾.

ڪئين راه گذر!

بن بن پٽڪي ڦٽجي ٿا پون
اٿين اڙانگهين ۾ اٽڪي ٿا پون
مان اٽڪي پيو ها ان ڳالهه ۾
ته پٽائي پورب ڪهڙي وات ويو هو؟
اڃان پند ڪيترو آهي پري؟
اي اوني! مون کي ڪٿي هلندا
ڇاڪاڻ ته آئون هلڻ کان چور آهيان
نڪري ويو دور هان.
توهان مون کي ساڻ نيو،
جيئن جوڳين پٽائيءَ کي نيو هو
اي اوني!
اي اوني!

مون کي اٺ تي ڪٿي هلندا، ايتري ۾ مسافر ڌرتيءَ ڏانهن جهڪي پند
پوي ٿو منهنجو ڪرهر پيرن سان واريءَ کي لپاتون وڄائيندو اڳيان رڙهن
ٿو لڳي.

دنيا جو امن ۽ بين الاقوامي ادارا

ڊاڪٽر بشير احمد شاد

اسان جي قوم جو نعري بازيءَ ۾ جواب ٿي نه آهي. بلڪ نعري بازي ثابت ٿي آهي. جيڪڏهن ڏسو نعراءَ جڏهن ٻڌو نعراءَ درن ديوارن تي نعراءَ مڪانن مسجدن تي نعراءَ مزارن مقبرن تي نعراءَ روڊن رستن تي نعراءَ واعظن مجلسن ۾ نعراءَ ڪچهري ۾ نعراءَ مطلب ته نعراءَ ئي نعراءَ. جڏهن ته تاريخ گواه آهي ته عمل کان عاري قومون فقط ڪوڪلن نعرو ذريعي ڪڏهن به پنهنجي منزل نه ماڻي سگهيو آهن.

جيڪڏهن فقط نعرو سان مسئلا حل ٿين ها ته پوءِ دنيا ايئن مسئلن جي چار ۾ وڪوڙيل نظر نه اچي ها. هن وقت دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ مان جيڪي نظرياتي ٽڪرائن، غاصبانن قبضن، معاشي نابرابري، سياسي بليڪ مئنگ ۽ بين الاقوامي داداگيريءَ جون دانهون هرگز نه هجن ها. وانهڙو وري ڪالهه اسٽيشن تان هڪ ذو معنيٰ نعرو ٻڌي آيو. گاڏي

اسٽيشن تي اچي بيٺي. مسافرن جي لهڻ ۽ چڙهڻ جي رش لڳي ويئي. وانهڙو سڄي گاڏيءَ جي راڻو بند هڻي جائزو ورتو. جڏهن گاڏي وسل هڻي هلي پئي ته هڪ زناني گاڏي مان هڪ پوڙهي عورت منهن ٻاهر ڪڍي نعرو هنيو:
”اسلام“

اسٽيشن تي بيٺل ماڻهن جو ايماني جذبو جوش ۾ اچي ويو: ”زنده باد“.

۽ پوءِ پوڙهي ”اسلام، اسلام“ ڪندي رهي ۽ جواب ۾ ماڻهو زنده باد چوندا رهيا. گاڏي جي رفتار تيز ٿيڻ لڳي، وانهڙو ڏٺو ته هڪڙو نوجوان پاڻيءَ جي گهگهي هٿ ۾ کنيو گاڏيءَ ۾ چڙهڻ لاءِ ڊوڙندو ٿي ويو پر گاڏيءَ ۾ چڙهي ڪونه سگهيو. نوجوان ٻڌايو ته منهنجو نالو اسلام الدين آهي ۽ اها پوڙهي منهنجي ماءُ ٿئي، جيڪا مو کي سڏي رهي هئي. ماضي جي تاريخ گواهه آهي ته دنيا جون قومون تلوار کان ايترو ڪونه ڏينون آهن، جيترو قلم جي وار ۽ زبان جي گفتار کان. ڪيتريون هاراييل جنگون شعلن بيان مقررن جي خطاب جي نتيجي ۾ فتح ۾ تبديل ٿي ويون. پسپا ٿيندڙ فوج پنهنجي دشمن تي ٻيهر حملو آور ٿي، سندس صفن ۾ زلزلو مچائي ڇڏيو.

هيئن ته معاملو ٿي اور آهي. يو، اين، او هجي يا سلامتي ڪائونسل جتي هر مظلوم ملڪ جو نمائندو پنهنجي موقف کي بيان ڪرڻ وقت پاڻ کي حق تي ثابت ڪرڻ ۽ غالب کي غاصب ۽ ظالم ڄاڻائڻ لاءِ نهايت مفصل، مدلل ۽ جذباتي تقرير ذريعي عالمي نمائندن جون همدرديون حاصل ڪرڻ جي پريور ڪوشش ڪندا آهن. پر اتي وڻل مصلحت پسند مدبر ۽ مفڪر اسان جي عوام جهڙا سادا، ڳهيلا ۽ ڪن جا ڪچا ڪونه هوندا آهن، جو سندن ڳالهين تي ويساهه ڪري ويهن، بلڪ عام طرح اهي ٻنهي ڪن جو جائز استعمال ڪندي هڪ ڪن کان ٻڌي ٻئي ڪن مان ڪڍي ڇڏيندا آهن ۽ اهڙا اهم اجلاس نشتند، گفتند ۽ برخاستند جو شڪار ٿي ويندا آهن.

ضرورت ان ڳالهه جي آهي ته انصاف، بي رائي ۽ مظلوم قومن جي دادرسي لاءِ قائم ڪيل انهن بين الاقوامي ادارن جي نمائندن کي گهرجي ته

سمورين مصلحتن کي پاسي رکي نهايت انصاف ۽ خدا خوفيءَ سان پنهنجي ضمير جي آواز مطابق پنهنجي راءِ جو اظهار ڪن. جيڪي ملڪ يا قومون فريادي بڻجي اهڙن ادارن کي دادرسيءَ لاءِ دانهن ڪن ٿيون تن جي حالت زار جو بذات خود جائزو وٺي انصاف جون تقاضائون پوريون ڪن، جيئن انهن بين الاقوامي ادارن جو تقدس برقرار رهي سگهي.

هن وقت دنيا جي آڏو ڪشمير، بيت المقدس، افغانستان ۽ بابرِي مسجد سميت ڪئي ديرينه، بنيادي ۽ اهم ترين مسئلا آهن. بيت المقدس تي اسرائيل جي غاصبانہ قبضي مسلمانن جو سڪون برباد ڪري ڇڏيو آهي افغانستان جي بحران سبب افغان پناهگيرن جو مسئلو ۽ بابرِي مسجد جو خونريز گهوتالو دنيا جي توجه جا مستحق آهن ۽ عالمي قوتن جي ضمير کي جهنجهڙي رهيا آهن. مگر ان جو ڪو مثبت حل اڃا تائين نڪري ڪونه سگهيو آهي.

ٻئي طرف دنيا جا مسلمان ملڪ پاڻ ۾ وير، ويڇا ۽ تنازعا وڌائي پنهنجي گڏيل طاقت کي منتشر ڪري دشمن لاءِ ميدان هموار ڪرڻ ۾ رڌل آهن. ايئن ٿيلو ٿيلو ٿي ٿئي ويڃڻ وقت جي تقاضا توڙي حڪمت عملي جي خلاف آهي مسلمان ملڪن کي پاڻ ۾ امن، ايڪي ٻڌي ۽ يڪجهتي جي جيتري اڄوڪي دور ۾ ضرورت آهي، ايتري اڳي ڪڏهن ڪانه رهي آهي. هي ويڇا وسارڻ جو وقت آهي. باقي جيڪڏهن ايئن هر ڪو ملڪ پنهنجو ڏيڍ چانور جدا رڌڻ چاهيندو ته پوءِ مال ملالا کائي ويندا ۽ باقي وڃي نورا رهندا.

خيرالنساء جعفري جو وڇوڙو ۽ تخليق جو سفر

جهانگير عباسي

سنڌي ادب ۾ ستر واري ڏهاڪي دوران، ڪهاڻي ڪيتر ۾ هڪ، نئون نالو اڀري آيو هيو، جنهن جي ڪهاڻي ”حويلي کان هاسٽل تائين“ ڇپجندي ئي ادبي دنيا ۾ چڱو زلزلو اچي ويو. اها ڪهاڻي لکندڙ هڪ عورت ليکڪا هئي، جنهن انهي ڪهاڻي کان پوءِ ڪجهه ٻيون ڪهاڻيون لکيون آهن. جن کي سنڌي ادب جي شاهڪار ڪهاڻين ۾ شمار ڪيو وڃي ٿو، انهن شاهڪار ڪهاڻي کي تخليق ڪندڙ ان عورت ليکڪا جو نالو خيرالنساء جعفري آهي.

۷ آگسٽ ۱۹۴۷ع تي پيدا ٿيندڙ خيرالنساء جعفري اهڙي شخصيت جو نالو آهي، جنهن جا ٽي مختلف روپ رهيا آهن. هوءَ گهر ڀاتين لاءِ ”گڏي“ ۽ همعصر ليکڪن/ليکڪائن، دوستن، ساهيڙين لاءِ ”خيرو“ جي

روپ ۾ سڃاتي ويندي هئي. جڏهن ته پنهنجن شاگردن ۾ شاگردياڻين وٽ ”آپا“ جي نالي سان مشهور هئي. سندس تعلق پيغمبري واري پيشي يعني پڙهڻ ۽ سيکارڻ سان رهيو. خيرالنساء جعفري جا هي ٽي روپ عزت ۽ احترام جي نظر سان ڏٺا ويندا هئا. هن بحیثیت هڪ عام فرد جي پنهنجي هر هڪ روپ سان ڀرپور پاڻ ملهائيو آهي سماج ۾ عزت ماڻي آهي. هن کي ماڻهن جي صحيح پرک انهن جي جذبن احساسن جو قدر ڪرڻ ايندو هيو. نفسيات جي شعبي سان لاڳاپيل هئڻ ڪري، هوءَ ماڻهن جي داخلي/خارجي، مسئلن کي ڄاڻڻ جو فن رکندي هئي. اهوئي سبب آهي جو هن پنهنجين ڪهاڻين جا موضوع به اهڙا ئي مبهم کنيا آهن. جن کي اسين پنهنجي عام زندگي ۾ نظرانداز ڪري ڇڏيندا آهيون.

خيرالنساء جعفري بي باڪ، بهادر، اڏول، اصول پرست، پنهنجي قول ۽ فعل تي قائم رهندڙ سچ لکندڙ ۽ چونڊڙ ڪهاڻيڪار هئي. ڪري ڳالهه چوڻ ڪري هن کي زندگي، جي هر نئين موڙ تي، روز نوان ڌڪ صدمو ۽ اذيتون، برداشت ڪرڻيون پونديون هيون. پر هوءَ پنهنجون پيڙائون لکائيندي هميشه مسڪرائيندي رهي. هن جا وڏا وڏا تهڪ، ڏکڻ کي شڪست ڏيندا رهيا. هن جون ڪهاڻيون هن جي اندر جي اڌمن، احساسن ۽ ڏکڻ جي ترجماني ڪندڙ هيون. جن بابت گهڻو اڳي عبدالقادر جوڻيجو، لکيو هو ته ”سنڌي افساني جي ارتقا ۾ ماڻڪ جي نئين روپ ۾ مشتاق شوري جي نالي کان پوءِ ڪجهه وقت مانار اچي وئي ۽ ڪو اهڙو نئون نالو، ڏسڻ ۾ نٿي آيو، جنهن کي سٺن ڪهاڻيڪارن ۾ ڳڻي سگهجي. ڪهاڻي ۾ نيون فڪري راهون، ڳولهي لهڻ پنهنجي جاءِ تي، پر هڪ تازي، تواني نالي جو وجود ۾ اچڻ، جيڪو هن پيڙهي جي پڙهندڙن کي ڀليون ڪهاڻيون ڏئي سگهي وڏي خوشي جي ڳالهه آهي. سنڌي افساني جي اها ڪوٽ خيرالنساء جعفري پوري ڪئي. جيوڻيڪ هونئن ته، ڪافي وقت اڳ کان ڪهاڻيون لکندي اچي، پر سندس اندر ۾ ويٺل آرٽسٽ، سندس تخليق ”تخليق جو موت“ ۾ پڌرو ٿي پيو.

خيرالنساء جعفري کان ڪوئي به صحيح معنيٰ ۾ انٽرويو ڪري ڪونه سگهيو هو. هن جي ڪرڻ جوابن جي تيرن ۽ سندس حاضر دماغي کان هر ڪوئي خوف کائيندو هيو هو بناوٽ بدران، عام ٻولي ڳالهائيندڙ ادبپا هئي. هن جي ذهن ۾ نفرت، مفاقتي ۽ ڪوڙي وڏائي، جو ڪوبه

تصور موجود ڪونه هوندو هو. هوءَ هڪ بولڊ ڪهاڻيڪاره هئي، عورت هئڻ باوجود، هن جنس جي موضوع تي، وڏي بي باڪيءَ سان لکي، سماج جي انهن ڪردارن جي سڃاڻپ ڪرائي آهي، جيڪي جنسي فرسٽريشن جو شڪار رهيا. منهنجي نظر ۾ هو سنڌي ادب جي عصمت چغتائي آهي، هن جي پڙهندڙن جو حلقو وسيع آهي. جيئن محترم علي نواز ڦل، هن بابت لکيو هو خيرالنساء جعفري کي انهن ڪهاڻيڪارن ۾ ڳڻي سگهجي ٿو، جن پنهنجا سنڌي ادب ۾ پڙهندڙ پيدا ڪيا آهن. خيرالنساء جعفري جيتوڻيڪ نجم عباسي وانگر، ٽي سو سٺ ڪهاڻيون، تخليق ڪونه ڪيون آهن. پر هن ”پڙا جو پڙلاءَ“ کان وٺي ”قربتون“ ۽ فاصلا جي مختصر ڪهاڻين تائين ۽ چند ڪتابن جي مهاڳن تقريرن ۽ ٻن تن مضمونن جي تعداد ۾ جيڪو ڪجهه لکيو آهي. اهو سڀ سنڌي ادب جو قيمتي سرمايو آهي هن جون نراليون لکڻيون، لازوال ۽ امر آهن ۽ هميشه رهنديون.

سنڌي ادب جي ”گڏي“ همعصر ليکڪن ۽ دوستن جي ”خيرو“ ۽ پنهنجن پيارن شاگردن جي بي حد پياري ”آپا“ بي باڪ اصول پرست اگهاڙو سچ لکندڙ ۽ چونڊڙ خيرالنساء جعفري اسان سڀني کي پنهنجن تهڪن سان ڪلائيندڙ اڄ اسان کي روڻاري اسان کان وڃڻي وئي آهي. زندگي جا اهي سڀ درد، اذيتون ۽ پڙائون پنهنجي من ۾ ئي سمائي اسان کي اداس اڪيلو ڪري هلي وئي آهي. انهي رستي جي طرف، جنهن طرف گهڻو اڳي ”خيرو جي ساهيڙي ۽ سنڌي ادب جي موچاري ليکڪا، شميره زرین هلي وئي هئي. جنهن جي بي وقتائي موت تي خيرالنساء لکيو هو: ٿميرا زنده هئي! ٿميرا مري وئي!! آهي ته بظاهر مختصر ئي ڳالهڙي پر ان هئي ۽ آهي جي مختصر وچوڙي ۾ وقت جو هڪ طويل وقفو آ هڪ دور آ، عهد آ، تڪي مٺي جيون جو رس ڪس آ سڄي ساري ٿميرا چند ڪاغذن ۾ قيد ٿيئي ته ناهي. وقت ڏاڍو بي رحم آهي. اڄ وقت اسان سڀني کي وري وڏو گهاءَ ڏنو آهي. خيرالنساء جعفري، جي وچوڙي جو گهاءَ اسان جا پيارا فنڪار، مهان ليکڪ هڪ ٻئي جي پٺيان وڃڻي رهيا آهن اڃا هڪ جي وچوڙي تي اڪيون آليون ئي آهن، وري مٿان ڪنهن ٻئي جي وچوڙي، جو ٻڌي اکين جا ڀريل بادل برسڻ شروع ٿي وڃن ٿا. اي موت تون هاڻي تري وڃ، ڏور هليو وڃ هاڻي اسان جي دلين ۾ ايتري

همت ناهي رهي جو اسين ڪنهن ٻئي جي وچوڙي جو گهٽ برداشت ڪري سگهون. هاڻي اسان جي اکين جا لڙڪا سڪي ويا آهن، اسان جون دليون اداس آهن اسين بي حال آهيون اي موت! تون هاڻي هليو وڃ خيرالنساء جعفري جو نالو سنڌي ادب ۾ هميشه لاءِ امر آهي. مهان آهي، عظيم آهي. خيرالنساء به هڪ دور جو نالو آهي. عهد جو نالو آهي تاريخ جو نالو آهي. خيرو زنده هئي، خيرو مري وئي آهي ته بظاهر مختصر ئي ڳالهڙي پر هئي ۽ آهي، جي مختصر وچوڙي ۾ وقت جو طويل وقفو آ.... تڪي مٺي جيون جو ڪس آ..... سڄي ساري خيرالنساء جعفري چند ڪاغذن ۾ قيد ٿيئي ته ناهي.

ملير جي مارئي جي سياست سئيڙ بئنڪ تائين ڪيئن پهتي؟

ذوالفقار شاھ

ڪراچي پريس ڪلب ۾ گذريل جمعي ڏينهن پيپلز پارٽي جي ”بيت“ وارا صحافي بلاول ھائوس ويڃڻ لاءِ ان ڪري ڏاڍا بي چين هئا جو کين ذري گهٽ پڪ هئي ته ان ڏينهن پ پ قیادت ضرور ڪو اهم اعلان ڪندي، جيڪو موجوده حڪومت خلاف تحريڪ هلائڻ به ٿي سگهي ٿو ۽ جڏهن واپسي ٿي ته هڪ سينيئر صحافيءَ انتهائي مختصر تبصرو ڪندي چيو ته ”عوامي پارٽيءَ عوام وٽ ويڃڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو آهي.“ بينظير ڀٽو سندس ور آصف زرداري ۽ امڙ بيگم نصر ڀٽو جا سئيزر لئنڊ جي بئنڪن ۾ اڪائونٽ منجمنڊ ٿيڻ واري چوپول بعد بلاول ھائوس ۾ ٿيل پيپلز پارٽي جي سينٽرل ايگزيڪيوٽو ڪميٽي جي اجلاس بابت پارٽي جي مرڪزي سيڪريٽري جنرل چوڌري احمد مختيار صحافين کي بريفنگ ڏيندي ٻڌايو ته جيتوڻيڪ اهو انتهائي سنگين مسئلو

آهي، بينظير جهڙي محب وطن ۽ عوام جي گهڻن گهري سياسي سربراه تي ڪريل الزام هنيا ويا آهن. پر پوءِ به پيپلز پارٽي موجوده حڪومت خلاف ان ڪري ڪا عوامي تحريڪ نٿي هلائڻ چاهي جو ملڪ وڏي بحران واري صورتحال مان گذري رهيو آهي. چوڌري صاحب! معاف ڪجو، هي ملڪ پيداوار ئي هڪ بحران جي آهي. ۱۹۴۷ع کان ۱۹۹۷ع تائين ڪو هڪڙو اهڙو ڏينهن ٻڌايو جو بحران نه رهيو هجي. توهان اهو به فرمايو آهي ته جڏهن کان ۶ نومبر ۱۹۹۶ع کان توهان جي حڪومت وئي آهي ملڪ خلاف سازشون ٿي رهيون آهن. هڪ دفعو ٻيهر معذرت سان جيڪڏهن توهان جو حافظو ڪمزور نه هجي ته آهي ڪو هڪڙو ڏينهن اهڙو ياد. جو هن ملڪ ۾ سازش نه ٿي هجي. جيڪو ملڪ نهيو ئي سازش هيٺ هجي، ان ۾ ڀلا سازشون نه ٿينديون ته ٻيو ڇا ٿيندو؟

قائداعظم کي ڪٿي ايندڙ ايمبولينس جي خرابي کان لياقت علي خان کي گولي لڳڻ تائين، بنگالين جي قتلام کان بلوچن تي بمباري تائين، يحيٰ خان کان ايوب تائين، ذوالفقار علي ڀٽو جي ڦاهيءَ کان مير مرتضيٰ جي شهادت تائين سازشن ۽ بحرانن جي هڪ ڊگهي تاريخ آهي، جنهن ۾ هتي جي مظلوم ماڻهن هميشه پوڳيو آهي. عوام کي قرباني جو ٻڪرو بڻائي نه ڄاڻ ڪهڙا ڪهڙا حساب چڪايا ويا آهن، پر ڪڏهن به ڪنهن سياسي پارٽيءَ ڪا تحريڪ هلائڻ وقت اهو نه چيو ته ملڪ بحران ۾ آهي، ان ڪري تحريڪ نٿا هلايون ۽ هاڻ جڏهن ”دل ڪي بات زبان پي آهي گئي هئي“ ته مون کي عوام تائين عوام جي اها راءِ پهچائڻ ۾ ڪا به هٻڪ محسوس نٿي ٿئي ته اصل ۾ پيپلز پارٽي هڪ زبردست نه تڏهن به هلڪي ڦلڪي عوامي تحريڪ هلائڻ چاهي پئي، ته جيئن استريت پاور ذريعي ميان محمد نواز شريف جي استيت پاور کي آصف علي زرداريءَ خلاف وڌيڪ ڪاررواين کان روڪي سگهجي. پر چوندا آهن ته ”پنهنجي وڏي جو نه ڪو ويڄ نه ڪو طيب“ سو پيپلز پارٽيءَ پنهنجي پٺئين دور حڪومت ۾ عوام سان جيڪا روش روا رکي ان کي نظر ۾ رکندي اها عوام ڏانهن ڪهڙو منهن کڻي ويندي؟ سنو ٿيو جو چوڌري احمد مختيار بحران جو بهانو بڻائي عوام وٽ نه وڃڻ جي ڳالهه ڪئي، پر جيڪڏهن هو ڪنهن احتجاجي پروگرام جو اعلان به ڪري ها ته هاڻ ۸۳ع ۽ ۸۶ع

جو وقت نه آهي جو ماڻهن ”پتو“ جي نالي تي پنهنجا سر ڪپايا ۽ پوءِ جڏهن اقتدار مليو ته ايم آر ڊي تحريڪ جي شهيدن لاءِ سنڌي اخبارن ۾ لڳندڙ اها سرخي ”ڪڏهن ڪڏهن ته سارجو....“ پ پ ايم آر ڊي جي شهيدن کي وساري ڇڏيو، ”شهيدن جي ورسِيءَ ۾ ڪوبه عهديدار ۽ وزير شريڪ نه ٿيو.“ شايد ئي هيءَ خبر ڪنهن پ پ اڳواڻ جي نظر مان گذري هجي، ڇو ته سياستدان اقتدار ملڻ کان پوءِ اخبارون پڙهڻ ڇڏي ڏيندا آهن ۽ پيپلز پارٽيءَ وارن کي ته اها خاص بيماري آهي جو جڏهن اقتدار کان ٻاهر هوندا آهن ته به ڪم ڪندا آهن، هڪ عوام کي ويجهو رهندا آهن ۽ ٻيو اخبارن کي ۽ جڏهن وري اقتدار ۾ هوندا آهن تڏهن به به ڪم ڪندا آهن، هڪ عوام کان پري رهندا آهن ٻيو اخبارن کان. جيڪڏهن ائين نه هجي ها بينظير جي ذري گهٽ چئن سالن واري دور ۾ مشاهد حسين، پ پ وارن کي ميڊيا جي ميدان ۾ ڊوڙائي ڊوڙائي نه ماري ها. ۽ هڪ طرف سڄي حڪومت هئي ته ٻئي طرف اڪيلو مشاهد ۽ رڪارڊ ثابت ڪري ٿو ته هو مله ماري ويو.

اڄ چون ٿا ته پ پ قيادت جو ميڊيا ٽرائل ڪيو پيو وڃي، بابا! اوهان جو ميڊيا ٽرائل ته اوهان جي حڪومت ۾ ئي شروع ٿي ويو هو ۽ جيڪڏهن توهان جا اقتدار وارا نشا لٽا هجن ته ياد ڪيو اوهان جي حڪومت جي ويڃڻ جو سبب به ميڊيا ٽرائل هو ۽ اهو سڀ ڪجهه اوهان جن پنهنجن افعالن جو نتيجو هو. هاڻ جڏهن سياست سٽيز بئنڪ تائين وڃي پهتي آهي ته پ پ وارن کي اعتراف ڪرڻو پوندو ته انهن پنهنجي گذريل دور حڪومت ۾ نه رڳو غلطيون پر فاش غلطيون ڪيون. انهن جي دماغ ۾ 5 سال اقتدار سان چنبريل رهڻ جو خناس هو. ٿوري ٿوري ڳالهه تي چوندا هئا ”اسان پنهنجو مدو پورو ڪنداسين.“ دوستو! ناراض نه ٿجو، هن ملڪ جو نه ڪو پنهنجو مدو آهي ۽ نه ئي هتي ڪنهن ٻئي جو ”مدو“ آهي. اسان مدو پورو نه ٿيڻ تي به توهان جي ڏک ۾ برابر جا شريڪ هئاسين ۽ اڄ جڏهن سٽيز بئنڪ ۾ اڪائونٽس جي ڳالهه ٿي هلي تڏهن به توهان جي بي چيني ۾ برابر جا شريڪ آهيون. پر ڳالهه رڳو اها سجه ۾ نٿي اچي ته آخر عوام جي اکين ۾ ”سرمو وجهڻ جي ڪوشش ڇو ٿي ڪئي وڃي. جڏهن موجوده حڪومت جي احتساب سيل جو سربراھ

سينيٽر سيف الرحمان ان ڳجهه تائين پهچڻ ۾ ڪامياب ٿي ويو آهي ته سئيزر لنڊن جي بئنڪ اڪائونٽن ۽ لائڪرن ۾ بينظير ڀٽو، آصف علي زرداري ۽ بيگم نصرت ڀٽو جي نالن تي اٽڪل ۳ ارب روپين کان وڌيڪ جي رقم ۽ ٻيا قيمتي هيرا پيل آهن ته پوءِ آخر اهو سڀ ڪجهه عوام کان ڇو پيو لڪايو وڃي. هي عوام جيڪو گونگو آهي پر ٻوڙو ڪونهي، ان کي ٻڌايو ته اها رقم اوهان جي آهي ۽ يقين ڄاڻو هي توهان کان ڪڏهن نه پڇيندو ته اوهان اها رقم ڪٿان آندي. چون ٿا ته لنڊن جي هڪ خوبصورت اپارٽمينٽ ۾ خوبصورت ماڻهن جي موجودگيءَ کان ڪجهه وقت اڳ ”دونهن پائي“ جي هڪ هم راز دوست سينيٽر سيف الرحمان ۽ انٽيليجنس بيورو (آءِ بي) جي اعليٰ عملدار کي ”ڀٽو زرداري“ فيملي جي اڪائونٽ ۽ لائڪر نمبرن سميت اها سموري معلومات جيڪا هن وٽ هئي صرف ان شرط تي ٻڌائي ته ان همراه تان ڪيس واپس ورتا ويندا ۽ پاڪستان اندر سندس جيڪو ڌنڌو ڌاڙي آهي ان ۾ رنڊڪ نه وڌي ويندي، پر ٻيڻو واڌ ويجهه لاءِ مدد فراهم ڪئي ويندي.

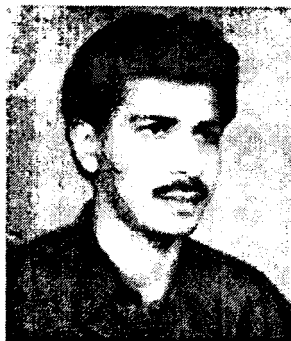
احتساب سيل لاءِ معلومات جو هڪ ٻيو ذريعو واپار ۽ پيداوار کاتي جو اڳوڻو سيڪريٽري سلمان فاروقي پڻ ٻڌايو وڃي ٿو، جيڪو هن وقت گرفتار آهي ۽ چون ٿا ته ان وري بنا ڪنهن شرط جي صرف ۳ ڏينهن ۽ راتيون ننڊ ڪرڻ کان روڪڻ جي سزا ۾ سڀ ڪجهه ٻڌائي ڇڏيو. سلمان فاروقي پاڻ سئيز بئنڪن ۾ بينظير ۽ زرداري جا اڪائونٽ کولرايا هئا، ان ڪري هن اهڙا ته ثبوت ڏنا جو نواز حڪومت نه رڳو سئيزر لينڊ جي حڪومت کان اڪائونٽ منجمنڊ پڻ ڪرائي ڇڏيا. بينظير ڀٽو سميت پيپلز پارٽي جي اعليٰ قيادت انهن اڪائونٽن جي نه تصديق ٿي ڪري نه ترديد. پ پ چيئرمين جنهن ٿورو عرصو اڳ اسيمبلي فلور تي چيو ته ٻه ڀيرا وزيراعظم رهڻ باوجود هن جو ڪنهن به پرڏيهي ملڪ ۾ گهر نه آهي ۽ نه ئي ڪٿي اڪائونٽ آهن، اها اڄ پنهنجي بيان کي گول مول ڪري چئي ٿي ته سئيز بئنڪ ۾ اڪائونٽ هجڻ ڏوهه ناهي. آخر اها ائين ڇو نه ٿي چئي ته سندس ۽ آصف جا سئيز بئنڪن ۾ اڪائونٽ آهن يا ناهن.

ان کان اڳ جو سيف الرحمان ۽ خالد انور هڪ ٻي ڪانفرنس

ڪن، بينظير ڀٽو عوام کي ٻڌائي ڇڏي ته ”سري محل“ واري ڪهاڻي سچي آهي ۽ ٻني اگهاڙي عوام جي ڳالهه ڪندڙ ملير جي مارئيءَ ۵ سال اقتدار پورو ڪرڻ بعد عوام کي اڪيلو ڇڏي لنڊن ۾ آرام واري زندگي گذارڻ چاهي ٿي. پر جيئن ته آصف جيل ۾ ڦاسي پيو آهي، ان ڪري محترم ڪجهه وڌيڪ عرصي لاءِ عوام وٽ ڦاسي پئي آهي. خير اڳوڻي وزيراعظم ڪجهه ٻڌائي يان پر هتي جو ماڻهو هاڻ موجوده وزيراعظم بابت به سوچي ٿو ۽ اها به پڪ آهي ته سٺيز بئنڪن ۾ رڳو بينظير، آصف ۽ بيگم نصرت ڀٽو جا اڪائونٽ نه هوندا پر ميان نواز شريف، شهباز شريف ۽ بيگم ڪلثوم نواز جا اڪائونٽ به هوندا. جتي رقم سان گڏ لاکرن ۾ سون ۽ قيمتي هيرا جواهر رکيل هوندا. اها ڳالهه به عوام تائين پهچي چڪي آهي ته سٺيز بئنڪن ۾ رقم رکڻ تي منافعو نه ملندو آهي، پر گجهي رکيل رقم تي معاوضو ملندو آهي. مسئلو ان عوام سان دوکي، ٺڳي، فريب ۽ چالاڪيءَ جو آهي، جنهن جي ڪلهن کي ڏاڪڻ بنائي اهي ماڻهو اقتدار جي اعليٰ منصب تي پهتا، جيڪڏهن واقعي توهان وٽ حق حلال جو ايترو پئسو آهي ته پوءِ اهو ملڪ اندر بئنڪن ۾ ڇو نٿا رکيو؟ ان پئسي جي سيٽيڪاري ڇو نٿا ڪريو؟ جڏهن توهان پئسو لڪائي ڇپائي ملڪ کان ٻاهر ڪڍي وڃو ٿا ته پوءِ اهي شڪ پڪ ۾ تبديل ٿين ٿا ته اهو پئسو ناجائز آهي ۽ عوام جي رت ۽ پگهر مان نچوڙيل آهي. جيڪڏهن اهو پئسو حلال جو هجي ها ته ۳ فيبروري ۹۷ع جي چونڊن لاءِ نامزدگي نارمن سان گڏ گوشوارن ۾ ڇو لکايو ها. انهن گوشوارن ۾ ته اوهان پاڻ کي ايترو غريب ظاهر ڪيو آهي جو ايڏي اوهان کي امداد ڏيڻ لاءِ سوچي رهيو آهي.

هن ملڪ جو هڪ ذميدار شهري هجڻ ناتي منهنجو اهو پورو پورو حق آهي ته مطالبو ڪريان ته هڪ اعليٰ سطحي عدالتي ڪميشن جوڙڻ گهرجي. جيڪا حاج ڪري ته بينظير ڀٽو به ته به پيرا وزيراعظم رهي چڪي آهي ۽ نواز شريف به پيو پيرو حڪومت ڪري رهيو آهي، انهن ٻنهي جي ذاتي ۽ خانداني ملڪيت اقتدار کان اڳ ڪيتري هئي ۽ هاڻ ڪيتري آهي. پوءِ جيڪا به انهن جي جائز ملڪيت هجي اها سندن حوالي ڪئي وڃي، باقي عوام جو پئسو عوام کي واپس ڪيو وڃي ۽

جيڪڏهن انهن تي عوام جو پئسو لٽڻ جو ڏوه ثابت ٿئي ته ٻنهي کي نااهل قرار ڏئي، سياست کان رٽائر ڪيو وڃي. پر صرف بينظير ڀٽو ۽ نواز شريف سان اهڙو امتياري سلوڪ ڇو ٿئي؟ مولانا فضل الرحمان کان نوابزادي نصرالله تائين، قاضي خالد کان قاضي حسين احمد تائين، اسلم بيگ کان الطاف حسين تائين، آفتاب شير پاڻو کان، فاروق احمد لغاري تائين سڀني جي ملڪيتن جي جاچ پڙتال ٿيڻ گهرجي. پر احتساب صرف سياستدانن جو ڇو؟ ٻه ڏينهن اڳ رٽائرڊ ٿيل مڪاني ادارن واري کاتي جي سيڪريٽري احمد مقصود حميدي کان احمد صادق تائين سمورن ڪامورن کان به ملڪ، عوام ۽ قوم جي ڦرلٽ جو حساب چڪايو وڃي ۽ جيڪڏهن نه ته پوءِ ائون پنهنجي هن ڊائري جي ورق کي رڪارڊ رکي دعويٰ تو ڪريان ته سڙي بئڪن مان بينظير ڀٽو جا پئسا به واپس اچي نه سگهندا. ڇو ته نواز شريف کي به خبر آهي ته اڄ جيڪي ماڻهو بينظير ڀٽو جا پئسا ٻاهران کڻي ايندا اهي سڀاڻي سندس به کڻي ايندا ۽ يقين سان اهو سودو ميان صاحب کي منظور نه هوندو.

هڪ نئين معاشرتي نظام جي ضرورت

سڪندر عباسي

چوڏهين آگسٽ ۱۹۴۷ع جو سج جڏهن اوڀر جي سڀني منجهان
سوراخ ڪري نروار ٿي آسمان تي بيهي رهيو هو تڏهن دنيا جي نقشي تي
هڪ نئين اسلامي جمهوري مملڪت پاڪستان اڀري ائي هئي.
پاڪستان اسان سڀني مسلمانن جي آزاديءَ جو آدرش، اسان سڀني
جي تمنا جي تڪميل، جتي برصغير جي مسلمانن کي ملي ڪري هڪ
قوم جي حيثيت سان هڪ نئين زندگيءَ جو آغاز ڪرڻو هو.
پر پوءِ ڏٺو ائين ويو ته پاڪستان جن آدرشن جي بنياد تي ورتو ويو
هو سي آدرش آزاديءَ کان پوءِ الائي ڪيڏانهن هليا ويا، نورا فقط نعرا ئي
رهجي ويا.

شروع کان وٺي ئي اسان جو ملڪي نظام هڪ عجيب شڪل وٺي
بيهي رهيو آهي. اهوئي سبب آهي جو بدعنوانين جي لحاظ کان موجوده وقت

۾ پيارو پاڪستان ٽئين نمبر تي آهي. ۽ جيڪڏهن اسان جو معاشرتي نظام اهڙي ئي بيحسيءَ واري رفتار سان هلندو رهيو ته اهو وقت پري ناهي جڏهن پاڪستان پهرين نمبر تي پهچي وڃي. آزاديءَ کان اڳ اسان جا سڀ جذبا توڙي مفاد اجتماعي هيا. پر آزاديءَ کان پوءِ اسان جي هر قسم جي اجتماعيت، انفراديت ۾ تبديل ٿي وئي. اسان جا ذاتي مفاد، اسان جي مليل مفادن کي شڪست ڏئي ويهي رهيا.

دراصل اسان پاڪستان حاصل ڪرڻ کانپوءِ اهو وساري ڇڏيو هيو سي ته پاڪستان جو فقط حصول ئي اسان جي منزل ناهي، بلڪ پاڪستان جو صحيح معاشرتي قيام ۽ عدل و انصاف وارو محبوب نظام ئي اسان جي تمنائن جي اصل تڪميل آهي.

اسان جي ملڪ جا ڪرڻا ڌرتا ۽ اهم ترين فرد يعني سياستدان پنهنجون سرگرميون، وفاداريون، ذهني صلاحيتون ۽ نيڪ نيتون رڳو طاقت ۽ اقتدار حاصل ڪرڻ لاءِ استعمال ۾ آڻيندا رهيا آهن. نظرين، اصولن، قدرن ۽ دوراندوشيءَ جو عمل سياست ۾ باقي نه رهيو آهي، هتي شروع کان وٺي سياست اهڙي نموني ڪئي وئي آهي ته جيڪي ڪجهه چيو وڃي، اهو هرگز نه ڪيو وڃي ۽ جيڪي ڪجهه نه چيو وڃي ان تي عمل ڪيو وڃي. قول ۽ فعل ۾ تضاد سياست جو بنيادي اصول وڃي رهيو آهي. هتان جي سياستدانن ”لفظ“ ۽ ”عمل“ جي ميلاپ واري تعلق کي ٽوڙي ڇڏيو آهي. سياسي بيان ۽ تقريرون رڳو جادو ئي لفظن سان ڀريل آهن. اهڙا جادو ئي لفظ جن جو مقصد فقط عوام جي دل مٿ ۾ ڪرڻ هوندو آهي. هو پنهنجا منشور ۽ پنهنجيون همدرديون ڊانس تي تقرير ڪرڻ کان پوءِ اسٽيج تي ڪنهن استعمال ٿيل تشو پير جيان اڇلائي ايندا آهن.

پنهنجي ملڪ جي معاشرتي نظام جي باري ۾ سوچيندي مون کي اڄ کان هڪ صدي اڳ وارو واقعو ياد اچي ٿو جڏهن گذريل صديءَ جي آخر ۾ انتشار جي هڪ نئين تحريڪ ”انارڪيت“ جي نالي سان هلي هئي. جنهن جو مقصد اهو هيو ته معاشرتي ۾ انقلابي تبديلي لاءِ جيڪي ڪجهه پهرين کان موجود آهي تنهن کي تباه ڪيو وڃي. تاريخ لکي ٿي ته انارڪيت جي اوچتي ظاهر ٿيڻ جا سبب اهي هئا ته ان وقت معاشرتي ۾ جيڪي نااصافيون هيون، بدعنوانيون هيون، تن جي باري ۾

يورپ ڪنڊ جو نئون نسل شدت سان اهو خيال ڪندو هو ته پراڻي معاشرتي ڍانچي کي ڪيرائڻ کان سواءِ نئين معاشرتي نظام جي قيام کي عمل ۾ آڻي نه ٿو سگهجي. سندن پراڻي ڍانچي کي ختم ڪرڻ جي مفهوم ۾ پراڻين شخصيتن کي به ختم ڪرڻ شامل هو ۽ اها سوچ رکڻ وارا انارڪسٽ سڏبا هئا.

فرانس ۾ انارڪيت جا آثار ۱۸۹۱ع ۾ يوم مئي جي موقعي تي نمودار ٿيا هيا. جڏهن مزدورن جون جهڙيون فرانس جي وڏن وڏن شهرن ۾ پوليس سان ٿيون هيون. جنهن ۾ مزدور رهنمائين کي گرفتار ڪري سزائون ڏنيون ويون هيون. انهيءَ ئي زماني ۾ انارڪيت سان تعلق رکندڙ هڪ نوجوان ڪاسريو پنهنجي هڪ ساٿي انارڪيت جنهن کي قومي اسيمبليءَ کي ٻن سان اڏائڻ جي ڪوشش ڪرڻ جي ڏوه ۾ ڦاسيءَ جي سزا ڏني وئي هئي تنهنجي انتقام وٺڻ لاءِ فرانس جي صدر ڪارنو کي قتل ڪرڻ جو منصوبو ٺاهيو هو ۽ ۲۴ جون ۱۸۹۴ع تي هن هڪ هنڌ ماڻهن جو هجور ٿورڙيندي صدر ڪارنو جي پيٽ ۾ خنجر پيوست ڪندي نڪري بلند ڪيو هو ته: ”انارڪيت زنده باد“ صدر جي قاتل ڪاسريو کي گرفتار ڪيو ويو، پر سندس منهن تي ڪوبه پڇتاءُ ڪونه هو ۽ ڪيس جي ٻڌڻي دوران هن سرعام اعلان ڪيو هو ته: ”مان انارڪسٽ آهيان، مان هڪ صدر جو خون ڪيو آهي جيڪڏهن ان جاءِ تي ڪو شهنشاهه هجي ها ته به مان ائين ئي ڪيان ها.“ ان نوجوان ڦاسيءَ کان اڳ بيان ڏيندي چيو هو ته ”مان هڪ سچو انارڪسٽ آهيان ۽ انارڪيت لاءِ شهيد ٿيڻ منهنجي زندگيءَ جو مقصد آهي“ ان خوفناڪ ڏوه جي ڪري سچو فرانس دهلجي ويو هو.

انارڪيت جي گذريل ان دور تي نظر وجهي جڏهن اهڙي تحريڪ پيدا ٿيڻ جي سبب جي باري ۾ سوچبو ته خبر پوندي ته اهو ساڳيو ئي بغاوت تي مجبور ڪندڙ ماحول پاڪستان جي معاشرتي نظام ۾ به آهي ته پوءِ ڇا ان خدشي کان ڪنڌ ڪيرائي سگهجي ٿو ته انارڪيت جي گذريل ميسارجي ويل خطرناڪ تحريڪ پاڪستان ۾ به شروع ٿي سگهي ٿي؟! مان سمجهان ٿو ته جهڙو ايڏائيندڙ معاشرتي نظام اسان جي ملڪ ۾ آهي ان مطابق اهڙي تحريڪ کان ڪن لٽار ڪري نه ٿي سگهجي. چيو ته

جن سببن جي ڪري هڪ صدي اڳ ۾ ان تحريڪ جنم ورتو هو. اهي ئي سبب اسان جي ملڪ جي سڀني اڳوڻن توڙي موجوده حڪمرانن پيدا ڪري ڇڏيا آهن ڇو ته سندن پاليسي عوام دوست ناهي.

هتي رشوت ۽ سفارش بهترين صلاحيت طور سڃاتيون ۽ مڃيون وڃن ٿيون. انهن ٻنهي صلاحيتن کان سواءِ ڪوبه جائز ڪم ٿيڻ ناممڪن آهي. بيروزگاري ۽ بدعنواني ناسور جي شڪل ۾ اسان جي معاشرتي ڍانچي سان ڇهٽيل آهن. عدم تحفظ جو احساس عوام کي واسينگ بڻجي ڏنگي رهيو آهي. ڪنهن به اداري ۾ ڪا به داد رسي ڪونهي. جيڪڏهن پاڪستان ۾ شخصي تنگ نظريءَ کان بالاتر، قول ۽ فعل ۾ تضاد کان پاڪ، عدم تحفظ واري ماحول جي خاتمي رشوت ۽ سفارش کان پاڪ معاشرو قائم نه ٿيو ته شايد هتي به اناڪيٽ اثر بڻجي وڃي، جنهن جو منشور ئي اهو آهي ته، پراڻي معاشرتي ڍانچي جي خاتمي کان سواءِ نئون معاشرتي ڍانچو وجود ۾ اچي ئي نه ٿو سگهي ۽ پراڻي ڍانچي ڪيرائڻ واري مفهوم ۾ پراڻين شخصيتن کي ختم ڪرڻ به اٿس اهي.

لُرڪ ۽ مُرڪ

ذاڪر حسين ڪٽي

”ها سائين“ ڳاله شروع ڪجي ٿي لُرڪن ۽ مُرڪن جي. تنهن ڏينهن منهنجي ڳوٺ جو چوڪرو ڏاڏا ڏاڍو خوش هو ۽ خوشيءَ ۾ مدهوش هو جو کيس تعليم جي وفاقي وزير جناب پروفيسر غلام مصطفيٰ شاه ماستريءَ لاءِ هڪ درخواستي ڊي-اي-او نٿو ڏانهن فارورڊ ڪري ڏني هئي جنهن ۾ لکيل هو ته ”پليز اپائنٽ هم“ اهو نوٽ ۽ صحيح سيد غلام مصطفيٰ شاه جي هئي ۽ سندس ذاتي اکر هئا جيڪي هن ڏاڏا کي ڄاڻي جي ريسٽ هائوس ۾ ڪيل ڪلي ڪچهري دروران لکي ڏنا هئا. پوءِ ته ڏاڏا جا ڀاڳ ڪلي ويا ۽ دل ئي دل ۾ پي-پي حڪومت ۽ سيد سگوري جي ساراه جا ڍڪ ڀرڻ لڳو. ايڏو خوش هو جو صرف صبح ٿيڻ جي انتظار ۾ هو ته ڊي اي او صاحب کي سيد صاحب جا هٿ اکر

ڏيکاري نوڪري وٺي اچي. صبح ٿيڻ لاءِ ڏاڏا سڄي رات تارا ڳڻيندو رهيو ۽ جلدي رات کٽڻ جون دعائون گهري رهيو هو.

ڏاڏا منهنجي ڳوٺ جو هڪ غريب ۽ بااخلاق چوڪرو آهي جيڪو مئٽرڪ ”سي“ گريڊ ۾ پاس آهي ۽ غريب هئڻ سبب مزدوري کان عار نه ڪندو آهي. جيستائين کيس نوڪري ملي ايسٽائين هي ويچارو غريب شهر ۾ هڪ ننڍڙي چئن جي پڙي لڳائي پنهنجو ۽ پنهنجي والدين جو گذران ڪندو آهي. ڏاڏا جنهن جو اصل نالو يعقوب آهي پر کيس گهر وارا ڏاڏا چوندا آهن جنهن ڪري سڄي شهر ۾ ڏاڏا مشهور آهي. جڏهن پڙهندو هو تڏهن کان مزدوري ڪندو هو چاڪاڻ جو سندس مائٽ سخت غريب آهن. مون کي ياد آهي جڏهن ائون جاتي هاءِ اسڪول ۾ ماسٽر هوس تڏهن ڏاڏا ائين ڪلاس ۾ پڙهندو هو ۽ روزانو رسيس ۾ بسڪيٽ وڪڻي گذران ڪندو هو ۽ ڪتاب وغيره خريد ڪندو هو وري بااخلاق به اهڙو جو سمورا استاد سندس عزت ڪندا هئا. آخرڪار پنهنجي استادن جي دعا ۽ پنهنجي سخت محنت سان هن مئٽرڪ ”سي“ گريڊ ۾ پاس ڪئي. هي هوشيار نوجوان آهي هن ۾ وڌيڪ پڙهڻ جي توفيق نه هئي. جنهن ڪري هن شهر ۾ پڙي لڳائي گذران ڪيو جيستائين کيس ڪا سٺي نوڪري ملي آخرڪار هڪ ڏينهن جمهوريت آئي ۽ جمهوريت ۾ هڪ ڏينهن اهو به آيو جو مشهور تعليمي ماهر ۽ سنڌين جو هڏوڪي الحاج سيد غلام مصطفيٰ شاھ جيڪو اسان جي تڪ جو ايمر- اين- اي آهي ۽ وفاقي وزير تعليم پڻ آهي. جڏهن ريسٽ هائوس ۾ ڪچهري ڪرڻ آيو ته ڏاڏي به وڏي وڃي کيس هڪ درخواست پي- پي جي جنرل سيڪريٽري معرفت ڏني جنهن وڏي جاکوڙ کان پوءِ درخواست شاھ صاحب کان فارورڊ ڪرائي ڏاڏا کي ڏني پوءِ ته ڏاڏا ايترو خوش ٿيو جو هن کان اڳ ڏاڏا کي مون ايترو خوش ڪڏهن به ڪونه ڏٺو هو.

هڪ ڏينهن ائون بازار مان وڃي رهيو هوس ته ڏاڏا پي- پي جي هڪ سابق جنرل سيڪريٽري ۽ موجوده وقت جي ڪامياب داروغي سان گڏ ٻين هو. شايد کيس التجا ڪري رهيو هو ته مون سان گڏجي ڊي- اي- او آفيس هل پر هو صاحب لهرائي رهيو هو ۽ چئي رهيو هو ته ڊي- اي- او صاحب منهنجو واقف ڪونهي. وري جو مٿان ائون آيس ته داروغي صاحب

مون کي ڏسي ڏاڏا کي دلاسو ڏنو ته تنهنجو ڪم ٿي ويو. هن سان گڏجي وڃ ڊي-اي-او صاحب مون کان وڌيڪ هن جو واقف آهي اهو صرف هن پاڻ تان بار لاهڻ لاءِ چيو باقي ڊي-اي-او صاحب جيڪو منهنجو واقف آهي تنهن جي مون کي خبر آهي. پر ڏاڏا جي خوشي ڏسي آئون انڪار نه ڪري سگهيس. مون ڏاڏا جي درخواست ڏسي اندازو لڳايو ته ڏاڏا جو ڪم مشڪل آهي پر هڪدم جواب ڏيڻ مناسب نه لڳو جنهن ڪري ڏاڏا جي دل رکڻ لاءِ کيس خوش ٿي چيم ته ادا موجوده حڪومت جي ڪنهن ڪارندي کي چوڻ ها ته تنهنجو ڪم ٿي وڃي ها پر جيئن ته توکي صرف دلاسا ڏيئي رهيا آهن وري جو آئون به توکي سڪتا دلاسا ڏيان تنهن لاءِ بهتر آهي ته تون تائيم رک ته گڏجي ڊي-اي-او آفيس ڏانهن هلون. ڏاڏا ايترو ته خوش هو جو چيائين ته هينئر جو هينئر هلون. چيم مٺا! هينئر آفيس بند ٿي ويئي هوندي سياڻي هلنداسين. ڏاڏا چيو سياڻي ۸ بج توهان کي گهران سنڌ ڪرڻ ايندس. آئون سڀ ڪجهه ڄاڻندي به صرف ڏاڏا جي دل رکڻ لاءِ انڪار نه ڪري سگهيس.

ٻئي ڏينهن صبح سوڀر ستين بجي ڏاڏا بس اسٽاپ تي بس ۾ جاءِ رکي مونکي گهران سڏڻ آيو آئون ساڻس گڏجي آيس ته بس ۾ دير هئي جنهن ڪري اسان ۸ بج واري بس ۾ نٿي روانا ٿياسين. بس هلندي منهنجو ذهن سيد غلام مصطفيٰ شاه جي نوٽ ۽ سنڌي آفيسرن جي روئي ڏانهن هليو ويو. سوچيم ته ڪم مشڪل آهي خدا ڪري ڪم ٿي وڃي ۽ ڏاڏا مايوس نه ٿئي پر مون کي ڪوبه نمايان آثار ڏسڻ ۾ نه آيو. سيد غلام مصطفيٰ شاه جو نوٽ ڏسي مون کي منهنجو حال منهنجي سامهون ڦري آيو جو جڏهن آئون گريجوئيٽ هئڻ جي حيثيت سان هاءِ اسڪول ۾ ڊيوٽيشن تي نوڪري ڪندو هوس تڏهن مون کي ڪنهن دوست صلاح ڏني هئي ته سي-تي جو امتحان ڏيئي ڪيڊر چئنج ڪرائي هاءِ اسڪول ۾ پڪو ٿي وڃ انهيءَ ۾ تنهنجو فائدو آهي. مون دوست جي صلاح تي عمل ڪري علامه اقبال اوپن يونيورسٽيءَ مان سي-تي جو امتحان بي گريڊ ۾ پاس ڪيو ۽ انهيءَ دوران سنڌ يونيورسٽيءَ مان پرائيوٽ ايم-اي سنڌي سيڪنڊ ڪلاس ۾ پاس ڪيم. جڏهن اسان جي تعلقي ۾ نوان مڊل اسڪول کليا ته مون کي به قابليت جي بنياد تي هڪ مڊل اسڪول ۾

رڪيو ويو. جتي لڳاتار ٽي سال مون اڪيلي سر ڊيوٽيشن تي ڪم ڪيو ۽ هڪ ئي وقت تي ڪلاس پڙهائيندو هوس پر پگهار پرائمري مان ڪڍندو هوس. هاڻي مون سي- ٽي پاس ڪئي هئي جنهن ڪري ڪيڊر چئنج ڪرائڻ لاءِ هڪ دفعو ڊي- اي- او صاحب کي درخواست ڏنر جيڪا قبول ٿي ۽ انٽرويو ٿيو جنهن ۾ آئون سٺن نمبرن سان پاس ٿيس. ڪجهه وقت کان پوءِ مون کي ”آفر“ مليو ۽ جيستائين آئون ”آفر“ ۾ گهريل ڪاغذ پورا ڪري ڊي- اي- او آفيس پهتس ته مون کي ٻڌايو ويو ته جيڪي پئسا ڏيئي چڙهي ويا سي چڙهي ويا باقي سمورا ”ارڊر“ وزيراعليٰ صاحب بند ڪري ڇڏيا آهن جنهن ڪري آئون مايوس ٿي واپس موٽي آيس ۽ مون کان پوءِ به ڪافي استاد ڏيئي لڙي جي بنياد تي پراڻين تاريخن ۾ چڙهي ويا. مون وٽ پئسو ۽ سفارش ٻئي ڪانه هيون جنهن ڪري مايوس ٿي واپس ساڳئي ڌنڌي سان لڳي ويس. اهو جوڻيجو صاحب جي جمهوريت جو دور هو.

جڏهن موجوده جمهوريت آئي ته مون پنهنجو رهيل حق طلب ڪيو جنهن لاءِ هڪ ڀيرو وري هڪ درخواست سيڪريٽري تعليم ڏانهن اسان جي حد جي ايم- اين- اي ۽ وفاقي وزير تعليم پروفيسر سيد غلام مصطفيٰ شاھ کان فارورڊ ڪرائي سيڪريٽري صاحب ڏانهن ويس. ان ڏينهن آئون ڏاڍو خوش هوس جو مارشل لا دور جو رهيل حق مون کي هن جمهوريت ۾ ملڻ جي پڪي اميد هئي. آئون هڪ دوست جي معرفت سند سيڪريٽريٽ ويس جتي سيڪريٽري تعليم جناب نظر محمد شيخ (ايجان تائين موجود آهي) ڊپٽي سيڪريٽري ايڊمن جناب گويانگ محمد صالح (هن وقت بيورو ڪريڪيولر جو ڊائريڪٽر) هئا. سيڪريٽري سان ملاقات جو تائيم ختم ٿي ويو هو جنهن ڪري درخواست پٽيوالي کي ڏنر جنهن پهرين ته نٿي ورتي پر پوءِ شايد کيس رحم اچي ويو ۽ مون کان درخواست وٺي سيڪريٽري صاحب کان نوٽ هڻائي آيو جنهن ۾ لکيو هو پروسيس (Process). آئون درخواست پي- اي صاحب ڏانهن کڻي ويس جنهن مون کي نمبر لڳائي ڏنو ۽ چيائين ته گويانگ صاحب ڏانهن وڃو. آئون سڌو گويانگ صاحب ڏانهن ويس جيڪو صاحب سنڌي هو ۽ وڏي قرب سان مون کي مليو ۽ چيائين نيڪ آهي توهان ڀلي وڃو مون عرض

ڪيو ته سائين ڪم ٿيندو يا نه؟ ٻاهر ويهان؟ يا ڳوٺ وڃان؟ واضح ٻڌايو! ته هن صاحب ورائيو بابا وڃي ڳوٺ ويهي رهو. صاحب پروسيس لکيو آهي اها جانچ ٿيندي. ڪاغذ ڊائريڪٽر تعليم کان ٿي پوءِ ڊي اي او آفيس ويندا تون بي ڪٽڪو ٿي وڃي گهر ويهي رهو تنهنجو گهر ويني ڪم ٿي ويندو. آئون ڏاڍو خوش ٿيس. خوشقسمتيءَ سان ان ڏينهن ڊائريڪٽر تعليم آف اسڪولس جناب غلام رسول ڪوڪر (ايجان تائين آهي) صاحب به گويانگ صاحب جي آفيس ۾ موجود هو. جنهن صاحب کي آئون تمام گهڻو سڃاڻان. مون کي ياد آهي ڪوڪر صاحب جڏهن نٿي جو ڊي-اي-او هو تڏهن آئون هاءِ اسڪول جاتي ۾ نائون ڪلاس پڙهندو هوس. اسان جي اسڪول جي سالياني انسپيڪشن وقت اسان اسڪول ۾ هڪ ائيج برامو ڪيو هو جنهن ۾ متاثر ٿي هن صاحب مون کي انعام به ڏنو هو. گويانگ صاحب کي عرض ڪيم ته توهان نوٽ هڻي ڏيو ۽ ڪوڪر صاحب کي به عرض ڪريان ٿو ته اهو به نوٽ هڻي ڏي ڊي اي او صاحب ڏي ته آئون اڳوڻو ڪو نٿي هليو وڃان ۽ وري اچڻ جي زحمت نه ڪريان. پر منهنجي هڪ به نه ٻڌائون. صاف چيائين ته اڳوڻو ”آفر آرڊر“ جيڪڏهن هجي ته اسان کي ڏي انشاءِ الله ڪم ٿي ويندو ۽ تون اطمينان سان وڃي گهر ويهي ره. مون ”آفر آرڊر“ گويانگ صاحب کي ڏنو ۽ آئون اطمينان سان وڃي گهر وڃي ويهي رهيس. اڄ پورو هڪ سال گذري چڪو آهي ۽ آئون ايجان تائين اطمينان سان انتظار ڪري رهيو آهيان. انهن آفيسرن مان گويانگ صاحب بدلي ٿي ويو آهي باقي سڀ پنهنجن عهدن تي ايجان تائين فائز آهن.

اوچتو بس نٿي پهچي ويئي ۽ آئون پنهنجي خيالن جي دنيا مان موٽي آيس. ۽ منهن ورائي ڏنم ته ڏاڏا خوشيءَ مان مرڪي رهيو هو. سندس مرڪ ڏسي آئون به مرڪي پيس. جڏهن مڪلي تي ڊي اي او آفيس پهتا سين ته ڏاڏا وڌيڪ خوش ٿيو ۽ آئون به ساڻس خوشيءَ ۾ شامل ٿيس. اسان ٽڪڙا ٽڪڙا ڊي-اي-او صاحب جي آفيس ۾ آياسين ته ڊي اي او صاحب ڪافي وقت کان جاءِ تي هو. ٻڌڻ ۾ آيو ته نيڪ نه هئڻ سبب جاءِ تي هوندو آهي ۽ آفيس ڪونه ايندو آهي. ڪو خاص ڪم هوندو آهي ته فون تي پڇندو آهي. اسان ڊپٽي ڊي اي او صاحب ڏانهن وياسين جيڪو

ان وقت فون تي صاحب سان ڳالهائي رهيو هو ۽ اسان کي آفيس سپرنٽينڊنٽ ڪرسين تي ويهڻ لاءِ چيو ۽ اسان ويهي رهياسين. صاحب فون تان واندو ٿي اسان کي مخاطب ٿيو. ”بابا ڪيئن اچڻ ٿيو؟“ ”ٻڌايم ته، سائين غلام مصطفيٰ شاھ درخواست تي لکي ڏنو آهي“ ”پليز اپائنٽ هم ۽ سندس وڏو ٽپو پڻ لڳل آهي.“ کيس ڏاڏا کان درخواست وٺي ڏنم. صاحب درخواست وٺي ڪجهه لکيو ۽ اسان کي پڪ ٿي ويئي ڪم ٿي ويو. مون ڏاڏا ڏانهن ڏنو جيڪو مرڪي رهيو هو. صاحب وري پٽيوالي کي گهڻي هڻي جيڪا هن ڀرسان بيٺل هوندي به ڪونه ٻڌي. جنهن تي صاحب وري هڪ وڏو سڏ ڪيو. ”او!! قادر بخش!!!“ جنهن بعد پٽيوالو آرام آرام سان آفيس ۾ آيو. صاحب کيس اسان جي درخواست ڏيندي چيو ته ”هيءُ مصطفيٰ کي ڏي ته جمع ڪري ڇڏي.“ پٽيوالي رُڪو جواب ڏيندي چيو ”مصطفيٰ اڃا آيو ڪٿي آهي.“ ايئن چئي پٽيوالي ساڳئي تيل تي درخواست رکي ڇڏي. صاحب اسان کي مخاطب ٿي چوڻ لڳو. ”بس توهان هاڻي ڀلي وڃو، ٻن مهينن کان پوءِ اخبار پڙهجو جنهن بعد جيڪا پاليسي مٿان کان ايندي پوءِ حاضر آهيو!!“ مون عرض ڪيو صاحب ٻن مهينن ۾ اسان جي درخواست گم ٿي ويندي ڇو جو ڏاڏا جي هڪ درخواست اڳ ۾ به پيل آهي جنهن کي ڪافي وقت ٿي ويو آهي پر اڃان تائين ڪوبه پتو نه آهي تنهن ڪري هن درخواست جي نقل ڪاپيءَ تي توهان اسان کي ”رسيوڊ“ لکي ڏيو ته اسان وري سائين غلام مصطفيٰ شاھ کي ياداشت ڏيون يا ٻن مهينن کان پوءِ اچون ته توهان کان درخواست ته هٿ ڪري سگهون. ته صاحب چيو ته. ”بابا درخواست داخل ٿي ويئي آهي هاڻي اوهين ڪوبه ڪٿو نه ڪيو انشاءالله ڪونه گم ٿيندي.“ اسان ڪافي منتون ۽ التجائون ڪيون پر ڪجهه به ڪونه وريو. آخرڪار اسان مايوس ٿي آفيس مان واپس موٽي آياسين. پهرين مرڪندي آفيس ۾ گهڙيا هئاسين ۽ هاڻي اسان جون مرڪون لڙڪن ۾ تبديل ٿي چڪيون هيون. مون ڏاڏا ڏانهن ڏنو جيڪو پهرين ڏاڍو خوش هو ۽ هاڻي مايوس ۽ روڻهارڪو ٿي ويو هو. کيس اٽ ڏيندي چيم ته ڏاڏا اهڙي ڪا به ڳالهه نه آهي انشاءالله ٻن مهينن کان پوءِ تنهنجو ڪم ٿي ويندو. ايستائين ڪنهن موجوده حڪومت جي جبايي ڪارڪن کي جهلي ڪوشش ڪر تنهنجو

ڪم ضرور ٿيندو. باقي وزيرن جي نوٽن سان الائي ڪيترن بيروزگارن جون درخواستون تو وانگر هن آفيس ۾ جمع ٿينديون رهنديون آهن جن جو اڃان تائين ڪوبه پتو ڪونهي. آئون ۽ ڏاڏا واپس موٽي ڳوٺ آياسين.

آئون سوچيان پيو ته هي وڏا اعليٰ عملدا ۽ وزير صاحب بيوس ڇو آهن. اهي جڏهن اليڪشن ۾ بيٺا هئا ته چيائون ته اسان اوهان کي نوڪريون هڪ نه پر هزار وٺي ڏينداسين ۽ هاڻي جڏهن اقتدار ۾ آهن ۽ ماشاء الله وزير تعليم به آهن ته پوءِ هنن ويچارن جي ايتري هلندي ڇو نه آهي جو سندن نپي يا صحيح کي ڪابه اهميت نه آهي. نيڪ آهي جيڪڏهن نوڪريون نٿا ڏيئي سگهن ته پوءِ اڳي پريشان ماڻهن کي وڌيڪ پريشان ڇو ٿا ڪن. انهن کان ته سنڌي پهاڪي وانگر ”سخيءَ کان شوم ڀلو جيڪو ترٽ ڏي جواب“ يا ته ڪلين ڪچهرين ۾ واضح اعلان ڪن ته نوڪريون حال في الحال ڪونهن جڏهن به جايون خالي ٿينديون يا جڏهن به ڪوٽا ايندي ته ضرور نوڪريون ملنديون. پر نه ائين هرگز نه ڪندا آهن. جلسن جلوسن ۾ سنڌي ماڻهن جي اکين ۾ ڌوڙ وجهڻ جي لاءِ وڏيون پيڪيون هڻي ماڻهن کي بيوقوف ڪندا آهن ۽ سندن هلندي ايتري به ڪونهي جو خالص آفيسر به ڪٿي سندن هٿن اکرن کي مان ڏي.

انهن دوکيباز ۽ نهلي ڍاڙ هٿنڌڙن جي صحيحن سان خبر ناهي ڪيترا غريب چوڪرا پنهنجي سرٽيفڪيٽن جا فائيل ڪٿي آفيسن جا چڪر هڻندا رهندا آهن ۽ جڏهن مايوس ٿي واپس ايندا هوندا ته خبرناهي ڪهڙيون دعائون کين ڏيندا هوندا. اگر انهن ۾ بغاوت جو جذبو پيدا ٿيو ته چوندا ته جمهوري حڪومت کي ناڪام ڪرڻ جي سازش ڪري رهيا آهن. حقيقت ۾ جمهوري حڪومت کي ناڪام ۽ بدنام پاڻ پنهنجي هٿن سان ڪري رهيا آهن ۽ ڏوهه وري ماڻهن کي ڏيندا آهن. جيڪي اڳ ئي ڪيترن مسئلن ۾ گهريل آهن. انهن جي زخمن تي ٻيا رکڻ بجاءِ انهن جي زخمن تي وڌيڪ لوڻ ٻرڪڻ جي ڪوشش ڪندا آهن.

ڪاش!! اسان جا وزير صاحب ۽ اعليٰ عملدار صحيح نموني سان جمهوري حڪومت جي بچاءَ ۽ سنڌي ماڻهن جي خدمت ڪن پر ائين هرگز نه ٿيندو. انهن لاءِ ئي شاھ صاحب فرمايو آهي ته:

سي جي لوڙائو ٿيا. جنين سنڌي دير

ته پوءِ ماروڙا فقير. ڪنهن در ڏيندا دانهڙي. (شاھ)

سنڌ جا قومپرست سياستڪار ۽ ”مان“ وارو وائرس

زرينه حسين ناريجو

اربع ۴ فيبروري جي ڪاوش ۾ اڪبر سومرو صاحب جو مضمون ”نيٺ ڇا ڪجي؟“ جي عنوان هيٺ پڙهڻ کان پوءِ ايئن محسوس ٿيو ڄڻ اهو انهيءَ سنڌي جي دل جو آواز هجي جيڪو سنڌ ۽ سنڌي قوم جي ائيندي لاءِ سنجيدگي سان سوچي ٿو مون کي لڳو ڄڻ ته اهو سڀ ڪجهه جيڪو اڪبر سومري صاحب پنهنجي مضمون ۾ لکيو آهي سو مان به سوچيندي رهي آهيان ۽ مون وانگر ٻيا به گهڻا ماڻهو شايد ايئن ئي سوچيندا هوندا. انهيءَ خيال جي تصديق لاءِ جڏهن اهو مضمون مون ٻن ٻين ماڻهن کي پڙهايو ته انهن به اهڙن ئي خيالن جو اظهار ڪيو. لڳي ٿو ڄڻ ته پاڪستان جي موجوده جمهوريت جي دعويٰ دار سياسي پارٽين ۽ سنڌي قومپرست پارٽين جي ڪردار کان مايوس ٿيڻ بعد سنڌي عوام هڪ ئي

نقطي تي سوچيندو هجي ۽ اهو نقطو آهي ”نيٺ ڇا ڪجي؟“ ڇا رهبرن کان مايوس ٿي پنهنجي قيادت پاڻ ڪجي؟ ڇا محترم پروفيسر عمر ميمڻ صاحب جن جي پيشن گوئي مطابق انهيءَ مسيحا جو انتظار ڪجي جيڪو بقول ميمڻ صاحب جي ”سنڌ جي سڀني مسئلن جون واڳون سنڀاليندو ڪاش. ڪاش سنڌي قوم مان ڪو اهڙو ماڻهو پيدا ٿي پوي جيڪو نه رڳو پنهنجي ڪردار ۾ مضبوط هجي. پر سنڌ ۽ سنڌي قوم جي حقن لاءِ گهڻ رخي جنگ وڙهي سگهي. اهڙي ئي هڪ رهبر جي تلاش ۾ اڪيون جڏهن واجهائي واجهائي وري موٽيو ماڳ تي اچن ٿيون ته وري ساڳي ئي سوال ذهن ۾ ڪر کنيو بيهي رهي ته ”نيٺ ڇا ڪجي؟“ جيڪڏهن تاريخ جي هن موڙ تي اسان سنڌي ماڻهو ڪنهن به واٽي تي هجڻ ته به ڪا ڳالهه چئجي. اسان ته هڪ اهڙي مقام تي اچي بيهي رهيا آهيون. جتي چوڌاري اونداهيءَ کان سواءِ ڪجهه ناهي. رستو ڪو سجهي ڪونه ٿو پوءِ به اهو فارمولا جيڪو اڪبر سومري صاحب پنهنجي مضمون ۾ ڄاڻايو آهي قابل قبول ٿي سگهي ٿو ته ”سنڌ ۾ سنڌ جي روايت ۽ تهذيب جي زير اثر هڪڙو عام فهم نظريو يا حڪمت عملي ٺهڻ کپي جنهن ۾ اسان جي روايت جو عڪس هجي.“ هتي سوال اهو ٿو پيدا ٿئي ته آخر ان قسم جو نظريو ناهي ڪير؟ عام سنڌي ماڻهو ۽ سڀني قوم پرست سياسي ڌرين کي ان تي عمل ڪرڻ تي مجبور ڪرڻ لاءِ اهڙو مضبوط ڪردار ڪٿان آڻجي؟ سنڌي ماڻهن کي موجوده Isolation (اڪيلاپ) مان ڪڍي جديد دؤر جي تقاضائن مطابق (جن جو ذڪر اڪبر سومري صاحب پنهنجي مضمون ۾ ڪيو آهي) هلڻ تي آماده ڪيئن ڪجي؟ جڏهن ته موجوده سياسي سماجي ۽ اقتصادي نظام ايترو ته بگڙيل آهي جو اوهان اهي ماڻهو جيڪي سنڌ ۽ سنڌين لاءِ دل ۾ درد رکڻ ٿا ڪيڏيون به رڙيون ڪريو اوهان جو آواز نقارخاني ۾ طوطي جي آواز ۾ مثل ٿيندو، هر طرف افراتفريءَ جو ڏيک آهي. اجتماعي مفادن لاءِ سوچ ۽ عمل جي گهٽتائي آهي. هر ماڻهو ذاتي مفاد جي ڪڍ آهي خواه اهو مفاد ڪهڙي به اينگي طريقي سان حاصل ٿئي. عام ماڻهو کان وٺي سنڌي قوم پرست قيادت تائين سڀ ساڳي بيماريءَ جو شڪار آهن. اهائي ذاتي مفاد پرستي ته آهي جنهن اسان جي رهبرن جو رستو ڪوتوڪري وڌو

جيڪي پاڻ ئي رستو وڃائي وينا هجن سي قوم کي ڪهڙو رستو ڏيکاريندا. هي جيڪي پنهنجي ضمير کي به وڪڻي کائي ويا سي اڄ سنڌ ۽ سنڌي عوام جي موجوده خستہ حالت ۽ سمورن مسئلن جو ذميوار هڪ ٻئي کي پيا سمجهن. ڪوبه پنهنجو پاڻ کي ذميوار ڪونه ٿو سمجهي. ڪوبه پنهنجي غلطي ۽ غداري تسليم ڪرڻ لاءِ تيار ناهي. بقول يوسف لغاري صاحب جي ته ”اسان وٽ هن ملڪ جي قومن سان ڳالهائڻ لاءِ به ڪو ڪارڊ ڪونهي. اسان سان پنجابي ته ٺهيو پٺاڻ ۽ بلوچ به ڳالهائڻ لاءِ تيار ڪونهن.“ افسوس ۽ بدقسمتي جي ڳالهه آهي جو اسان هن ملڪ جي ٻين قومن مان پنهنجا اتحادي وڃائي وينا آهيون. ڇا اسان ڪڏهن اهو سوچيو آهي ته اڄ وٺي خان سنڌين وٽ اچڻ بجاءِ مهاجرن وٽ ڇو ٿو وڃي؟ اڄ اسان جا سابق پنجابي سرانديڪي ۽ بلوچ اتحادي اسان کان پري ڇو پيا پڄن؟ اهو سوچو اسان جي رهبرن جو ڪمال آهي جو پنهنجي دانشوريءَ جي قوند ۾ (۽ ٿي سگهي ٿو ته ان ۾ ڪنهن ذاتي مفاد جو به دخل هجي) سڀني اتحادين کي پڄائي ڇڏيو. مون اهو تماشو اکين سان ڏٺو ۽ پٺاڻن ۽ پنجابين جون شڪوه شڪايتون ڪنن سان ٻڌيون جيڪي سؤ سيڪڙو جائز هيون. افسوس آهي جو اسان جي رهبرن اسان سنڌين جا طاقتور ۽ سياسي اتحادي پڄائي اسان سنڌين کي ميدان ڪارزار ۾ اڪيلو ڪري ماريو.

سنڌ ۾ سياسي تيلينٽ جي کوٽ هرگز ناهي. ۸۰ع واري ڏهاڪي جي شروعات ۾ سنڌي قومپرست سياست جنهن عروج تي هئي پنهنجي ڪاز سان سڄائي، پاڪيزه سوچون قومپرستيءَ جي راه ۾ پاڻ اڀري ڇڏڻ جو جذبو، مسلسل محنت ۽ قرباني اهي سڀ خوبيون قومپرست انقلابي پارٽين ۾ بدرجه اتر موجود هيون. ڪارڪنن جي قربانين ۽ جدوجهد ۽ سرواڻن جي محنتن جي نتيجي ۾ اها سياست پنهنجي عروج تي هئي جو اڄ جن غير سنڌي قومپرست تنظيمن کي اسين اچرج، رشڪ سان پيا ڏسون سي اسان ڏي حيرت، رشڪ ۽ حسد سان ڏسنديون هيون. ان وقت به ارڙي ۽ جانباز قومپرست انقلابي ليڊر فاضل راهوءَ کان علاوه اسان جا سرواڻ اهي ساڳيا ئي قومپرست ليڊر هئا جيڪي اڄ ناڪام قومپرست اڳواڻن جي قطار ۾ بيٺا آهن. خبر ناهي ته ڪهڙو ڪارو واءِ گهليو،

ڪهڙو طوفان آيو، ڪهڙو ڀونچال آيو جو اسان جا اهي سرواڻ آسمان جي بلندين تان ڪريا ۽ پراسراريت جي پردن ۾ گم ٿي ويا. اڄ اهي ئي ڪله جا ڪامياب اڳواڻ، ناڪام سياستدانن جي صف ۾ بيٺل آهن. وڏي محنت سان رڌل ٻوڙ هاري ڊيگڙا اونڌا ڪري سنڌي ماڻهن کي بگهڙن جي منهن ۾ ڏئي پاسيرا ٿي ويهي رهيا.

منهنجي ذاتي خيال ۾ اسان جي قومپرست ليڊرن جي ناڪاميءَ جو سبب اناپرستي، مفاد پرستي ۽ معتبرائپ ماڻڻ جو حرص آهي. سنڌ ۽ سنڌي قوم جي ڀلي خاطر ڪنهن هڪ جي اڳواڻيءَ ۾ سر جوڙي ويهڻ هنن جي شان جي خلاف آهي، ڪوبه ڪنهن ٻئي جي اڳواڻي قبول ڪرڻ لاءِ تيار ناهي. هر ڪو پنهنجي ليکي قوم جو ابو ٿيڻ ٿو چاهي. انهن ئي ذاتي مفاد پرستيءَ جي خطرناڪ وائرس هنن جي ضميرن کي ڪاٽي ڪوڪلو ڪري ڇڏيو آهي. هنن کي ”مان“ جي خطرناڪ بيماري لڳي وئي آهي. ”ليڊر به مان، دانشور به مان، مون کان سواءِ ملڪ ۾ اونڌو آهي.“ وغيره وغيره. اسان وٽ هر سياسي پارٽيءَ جي ليڊر کي اها ”مان“ جي بيماري لڳل آهي. ڪوبه پنهنجو متبادل ٺاهڻ لاءِ ۽ پارٽيءَ مان ”ٻئي“ تيلينٽ کي اڳتي اڇڻڻ ٿو ڏئي. نتيجي ۾ قومي تحريڪون ان ڪري ختم ٿي وڃن ٿيون جو ڪو متبادل پيدا ڪونه ٿو ٿئي ۽ سيڪوئي پنهنجي ڏيڍ سر جي مسجد الڳ ٺاهيو ويٺو آهي جيئن اڇي ڪاري جو مالڪ صرف پاڻ هجي. اسان وٽ ڪيتريون ئي قوم پرست پارٽيون آهن پر هر ڪنهن جي اها ئي دعويٰ ته سنڌي عوام جي واحد ترجمان اها ئي (سندن پارٽي) آهي. بهرحال جيڪڏهن اهي ناڪام ٿيل قوم پرست اڳواڻ پنهنجون غلطيون مڃي سنڌي قوم کان پنهنجي ڪوتاهين جي معافي وٺن ۽ ”مان“ ۽ ذاتي مفادن کي پنهنجي زندگيءَ جي ڊڪشنريءَ مان ڪڍي ڪنهن به هڪ کي پنهنجو اڳوڻو تسليم ڪري قومي انقلابي جدوجهد کي سڃاڻي ۽ بهادريءَ سان اڳتي وڌائين ته يقيناً سنڌي عوام کين پليڪار چوندو. پر اسانجي قومپرست ليڊرن جي نفسيات کي مدنظر رکندي اهو ناممڪن ٿو لڳي. اهڙي صورت ۾ اڪبر سومري صاحب واري فارمولا ڪار آمد ٿي لڳي ته سڀني سنڌ دوست سياسي ڌرين جي اتحاد کان بنا ئي الڳ الڳ رهي ڪري غربت واري مزاج واري سياست ڪرڻ ڪپي ۽ سنڌي قوم ۾ اها جاڳرتا

پيدا ڪرڻ ڪپي ته هو پنهنجو پاڻ کي جديد دؤر جي تقاضائن مطابق بدلائين ۽ نه رڳو جديد تعليم ۽ واپار ڏانهن توجه ڏين بلڪ اعليٰ ۽ بلند اخلاق کي به پنهنجي زندگيءَ جو حصو بڻائين. جيتوڻيڪ اهو سڀ ناممڪن ناهي پر ڇا توهان سمجهو ٿا ته اسان جا قومپرست سياستدان غربت واري سياست ڪري سگهن ٿا؟ حالانڪ اسان جي قومپرست سياستدانن جو تعلق مڊل ڪلاس سان هوندو آهي. هنن لاءِ ”غريب مزاج“ واري سياست ڪرڻ مشڪل ناهي، پر ڪنهن جي زبان کي هڪ دفعو ڪنهن به قسم جو ”چشڪو“ لڳي وڃي ته پوءِ ان لاءِ ان قسم جي سياست ڪرڻ مشڪل آهي. بهرحال منهنجي خيال ۾ سنڌي قوم کي پنهنجي زندگين کي جديد دؤر مطابق بنائڻ ۽ سنڌ دوست سياست ڌرين کي هڪ مخصوص مزاج جي سياست تي آماده ڪرڻ جي ذميواري جيڪڏهن سنڌي پريس کڻي ته اهو سڀ اسان ٿي سگهي ٿو. سنڌي پريس ذريعي سياسي دانشور قوم کي سنئين دڳ لائي سگهن ٿا. سنڌي قوم ۽ سياسي ڌرين کي اخبار ذريعي ويجهو آڻي سگهجي ٿو. جيئن هڪ ٻئي کي سمجهڻ ۽ سمجهائڻ ۾ مدد ملي بلڪ اخباري ريفرنڊم ذريعي سياسي ڌرين ۽ اڳواڻن بابت عوام جي راءِ معلوم ڪري سگهجي ٿي. سنڌي پريس تيستائين اها ذميواري عارضي طور تي سنڀالي جيستائين ڪو رستو واضح نه ٿئي يا اهڙي قيادت پيدا ٿئي جيڪا سموري قوم لاءِ قابل قبول هجي. ٻي صورت ۾ ايئن ٿيندو ته غاصب قوتون نه رڳو سنڌي قوم جو وجود مٽائي ڇڏينديون پر هن ڌرتيءَ جو نالو ئي بدلائي ڇڏينديون. ڪٿي ايئن نه ٿئي ته سنڌ ۽ سنڌي قوم تاريخ جي ورقن ۾ قيد ٿي ماضيءَ جو حصو بڻجي وڃن.

آدم جي احسان فراموش پٽ جي حوا جي ڌيءَ تي حڪمراني

زرينه حسين ناريجو

ڪجهه عرصو اڳ ”ڪاوش“ ۾ منهنجو هڪ انٽرويو ڇپيو هو جنهن ۾ مون ٻين ڳالهين کان سواءِ خاص طور تي عورت جي مظلوميت ۽ اسان جي معاشري ۾ عورت جي ڪربل حيثيت جي باري ۾ پنهنجي راءِ جو اظهار ڪيو هو. اهو ڏسي ڌري به حيرت نه ٿي ته گهڻن ماڻهن (مردن) منهنجي خيان سان اتفاق ڪيو هو. سوال هي ٿو پيدا ٿئي ته ڇا مرد ايترو حقيقت پسند ٿي ويو آهي جو واقعي اهو سمجهي ٿو ته اسان جي سماج ۾ عورت کي اها حيثيت مليل ناهي جنهن جي هوءَ مستحق آهي؟ هرگز نه بلڪ ڪنهن سچائيءَ کي زباني تسليم ڪرڻ ۽ عملن ان جي نفی ڪري منافقانہ طرز عمل اختيار ڪرڻ اسان ماڻهن جي فطرت جو هڪ حصو بڻجي چڪو آهي. خاص طور تي ان وقت جڏهن اسان جي ذاتي مفاد تي لت اچي. سو مرد به عورت جي معاملي ۾ انهيءَ بيائيءَ جو شڪار ٿي ويو آهي ڇو ته عورت جي صحيح مقام ۽ حيثيت کي تسليم ڪرڻ سان هن کي پنهنجي انهن حقن تان هٽ ڪڍڻو پوندو جيڪي هن پنهنجي من ماني ۽ غاصبائي طرز عمل جي نتيجي ۾ حاصل ڪيا آهن. اهوئي سبب آهي جو مرد زباني ڪلامي ۽ محض فيشن طور پاڻ کي ترقي پسند سڏائڻ لاءِ عورت جي حقن کي تسليم ڪري ٿو پر عمل جي وقت گهٽ هنيو وڃي.

صدين کان اهو موضوع زير بحث رهيو آهي پر اڄ ڏينهن تائين عورت

جي سماجي حيثيت جو تعين نه ٿي سگهيو آهي. توڻي جو اڄ جي دؤر ۾ عورت جي ڪارڪردگي سماج جي هر شعبي ۾ مرد جي برابر بلڪ ڪن ڳالهين ۾ مرد کان به وڌيڪ آهي پر ان جي باوجود به عورت دنيا جي بازار ۾ سڀ کان سستي جنس آهي. اوهان کي انهيءَ ڳالهه تي يقين ڏيارڻ جي ضرورت ناهي. پنهنجي چؤطرف نظر ڦيرايو. روز اخبارون ڏسو ته عورت تي ذهني، جسماني ۽ جنسي تشدد جون ڪيتريون خبرون اوهان جا ويچار پيون ڪينديون. اوهان جي هٿ ۾ جيڪا اڄ جي اخبار آهي اهائي ڏسو ان ۾ ان قسم جون به ٿي خبرون اوهان کي ضرور ملنديون يا به ٿي نه ته هڪ خبر ته هوندي ئي هوندي.

هي موضوع توڻي جو پراڻو ۽ گئل موضوع آهي پر هن تي غور ڪرڻ سان هر دفعي نوان نوان رخ سامهون ايندا ۽ هن موضوع جي اهميت وڌيڪ نظر ايندي ڇو ته عورت ۽ مرد جا باهمي تعلقات ئي اهڙي اهم وٽ آهن جيڪي سماج جي جوڙجڪ ۾ انتهائي اهم ڪردار ادا ڪن ٿا پوءِ عورت ۽ مرد جا اهي تعلقات زال مڙس جي حيثيت ۾ هجن. ڀاءُ ڀيڻ جي حيثيت ۾ هجن يا ماءُ پٽ ۽ ڀيڻ ڪن به رشتن جي حيثيت ۾ هجن. اوهان ڏسندؤ ته انهن سڀني رشتن جي معاملي ۾ مرد جو ڪردار انتهائي طاقتور هوندو آهي. هو مڙس، ڀاءُ يا ڪنهن به ٻئي روپ ۾ عورت مٿان نه رڳو حاوي آهي پر هن جو رويو هر روپ ۾ حڪمرانيءَ وارو رهيو آهي. عام طور تي اهو سمجهيو ويندو آهي ته بهراڙيءَ جو مرد جيئن ته اڻ پڙهيل ۽ جاهل آهي تنهن ڪري عورت جي صحيح حيثيت ۽ مرتبي کي نه ٿو سمجهي سگهي ۽ ان جي نظر ۾ عورت هڪ اهڙي وٽ آهي جنهن کي پنهنجي سڀني خواهشن جي پورائي لاءِ استعمال ڪري سگهجي ٿو. مثلاً جيڪڏهن گهر ۾ ڪم وارن ماڻهن جي ڪوت آهي ته هڪ مرد جو ٽي چار شاديون ڪرايون وينديون آهن جيئن عورت کين مزدور کان وٺي گهر جي نوڪريائيءَ تائين ۽ ان کان به اڳتي ڏهه پندرهن ٻيا به محنت ڪش پيدا ڪرڻ ۽ نسل کي وڌائڻ لاءِ مشين جي طور تي ڪم ڏئي سگهي. ڪنهن مرد کي پيريءَ ۾ هڪ جوان خدمتگار جي ضرورت آهي ته اهو پندرهن ويهه هزار ادا ڪري نوجوان چوڪري وٺي سگهي ٿو جيڪا نڪاح جي ٻن ٻولن ۾ هميشه لاءِ سندس ملڪيت ٿي

ويندي. ڪنهن ماڻهوءَ کي چار ڏينون آهن ته انهن چئن جي بدلي ۾ چار چوڪريون وٺڻ ضروري آهي پوءِ پلي ڪٿي انهن جي ضرورت هجي يانه. پلي کيس پيريءَ ۾ نابالغ چوڪريءَ سان شادي ڪرڻي پوي يا نابالغ پٽ کي چار شاديون ڪرائيون پون. ايتري قدر جو جيڪڏهن ڪنهن مرد کي ڪنهن جي پيڻ يا ڌيءَ پسند اچي وئي ته ان لاءِ اهو مشڪل ناهي ته هو پنهنجي زال، پيڻ يا ڌيءَ کي ان ماڻهوءَ سان ڪاري قرار ڏئي ماري ۽ بدلي ۾ گهريل عورت سان شادي ڪري. اڄ ڪله هڪ اهڙو خوفناڪ رواج نڪري پيو آهي جنهن جي جيتري به مذمت ڪجي گهٽ آهي. بهراڙين ۾ ڪيترائي مرد ڪنهن جي ملڪيت تي ناجائز قبضو ڄماڻ لاءِ يا ڌنڌ طور لکين رويي حاصل ڪرڻ لاءِ پنهنجي زالن، ڌيئرن، پيڻن ۽ ويندي پنهنجي پوڙهين ماڻهن تي به ڪارپ جو الزام هڻي انهن کي ماري گهريل ماڻهوءَ کان رقم يا ملڪيت حاصل ڪن ٿا. مٿين سيني ڳالهين کي ذهن ۾ رکي سوچبو ته لڳي ٿو جڻ ته اسان ڪنهن اهڙي ڪاري دؤر مان لنگهي رهيا آهيون جتان علم جي روشنيءَ جو ڪڏهن گذر ئي نه ٿيو آهي. جهالت جي ڳپ ۾ ڳپيل نهن کان چوڻيءَ تائين گندا ۽ بدبودار اسان ماڻهوءَ ايڪويهينءَ صدي ۾ ڪيئن داخل ٿينداسون. اسان کي اهو فيصلو ڪرڻ ائينو ڏسڻ کان پوءِ ڪرڻ کپي.

اهو ته ذڪر هو بهراڙين جي اڻ پڙهيل مردن جو پر هيڏانهن تعليم يافته، اعليٰ تعليم يافته ۽ مهذب مردن کي ڏسو. هنن جي نظر ۾ به عورت جي حيثيت هڪ جنس کان وڌيڪ ناهي جنهن جو ڪارج صرف اهو آهي ته مرد جي وحشيانه نفساني خواهشن جو پوراڻو ڪري جڏهن اهو مرد عورت کي بازاری مال سمجهي دولت جي زور تي خريد ڪري ان کي رسوا ڪري ٿو تڏهن ماءُ، پيڻ ۽ ڌيءَ جي عظمت ۽ پوترتا روئي پوي ٿي ۽ پوءِ جڏهن پنهنجي سمورن جذبن جو خزانو لتائي گهر راهي ٿي تڏهن اتي به هڪ عوت (سندس زال) اکين ۾ سونهري سڀنا سجائي ڌڙڪندڙ دل سان سندس منتظر آهي پر هو سندس جذبات کان بي خبر ٿي ٿڌي گوشت جي لوٽڙي وانگر سندس پهلوءَ ۾ ڊهي پوي ٿو. پوءِ ڇا موت ۾ زال کيس سڄي محبت ۽ پوترتا جا موتي ڏئي يا...؟ انهيءَ سوال جو جواب ته هو پاڻ ئي ڏئي سگهي ٿو.

قدم قدم تي عورت جي عظمت ۽ پاڪيزگيءَ جو قتل عام ٿئي ٿو. هن کي اڇلايل هڏي يا چيچيٽرو سمجهي پينوٽريو وڃي ٿو. اخبارون هر روز اهڙن ڪيترن واقعن جي خبرن سان ڀريل ملندين. ۸ سالن جي نابالغ معصوم ٻارڙيءَ کان وٺي پوڙهي عورت سان رپ نه پر گينگ رپ! اهو اسان جي سماج تي لڳل اهڙو داغ آهي جيڪو اسان جي پڙهيل لکيل ۽ مهذب مردن جي دليل بازي سان ڌوڃي نٿو سگهي.

سوال هي ٿو پيدا ٿئي ته اسان جي معاشري ۾ عورت سان مرد طرفان جيڪو سلوڪ ٿئي پيو. ڇا عورت واقعي ان سلوڪ جي مستحق آهي؟ سماج ۾ آخر عورت جي حيثيت جو تعين ڪيئن ٿئي؟ ڇا عورت واقعي مرد کان گهٽ آهي؟ ڇا عورت واقعي مرد جي برابر آهي؟ برابري جي اهڙي دعويٰ عورتن جون اڪثر تنظيمون ۽ عورتن جا همدرد ڪن ٿا. مختلف دليل ڏئي انهيءَ دعويٰ جي سچائي ثابت ڪرڻ ته ”عورت مرد جي برابر آهي“ جڻ هڪ فيشن بڻجي ويو آهي. عرصي کان اها ڪيسٽ وڃندي پئي اچي پر مان چوان ٿي ته عورت مرد جي برابر هرگز ناهي. عورت جڏهن مرد جي برابريءَ جي دعويٰ ٿي ڪري ته پنهنجي حيثيت ۽ مرتبي کان گهڻو ڪري ٿي پوي. حقيقت ۾ مرد کي پنهنجي مضبوط جسماني ساخت هڪ نفسياتي گهمند ۽ احساس برتريءَ ۾ مبتلا ڪري ڇڏيو آهي ورنه مرد ته دنيا جي ڪمزور ترين مخلوق آهي جيڪو اڪثر پنهنجي وحشيائين جنسي جذبن ۽ دولت ۽ طاقت حاصل ڪرڻ جي حرص اڳيان ئي گوڏا کوڙي هٿيار ڦٽا ڪري جنون جي تيز وهڪري ۾ وهي لڙهي ويندو آهي. اهو مرد ئي آهي جنهن دنيا جي هن ننڍڙي گولي کي قدم قدم تي ڏنپ ڏنا ۽ هاڃا رسايا آهن. ماحولياتي گدلاڻ کان وٺي ذهني ۽ جسماني گدلاڻ تائين ۽ پاتال کان خلائن تائين ڌرتيءَ کي ڌڪيو آهي ۽ عورت کي ذلت ۽ پستيءَ جي موجوده حيثيت تائين آڻڻ وارو به مرد ئي آهي. مرد ڪڏهن به پيءُ، پيءُ، پٽ ۽ مڙس وارن پوتر رشتن جو احترام نه ڪيو آهي. ان جي برعڪس عورت ماءُ، ڌيءُ، پيڻ ۽ زال جي حيثيت ۾ هميشه کان هڪ اهڙي مٿاهين رتبي ۽ مقام تي بيٺل آهي جتي مرد کي ڪند گهڻو مٿي ڪري ڏسڻو ٿو پوي. مرد پلي ڪٿي پنهنجي فطري خود غرضي ۽ انا پرستيءَ جي ڪري اها ڳالهه نه مڃي پر اها حقيقت آهي.

مان انهن ڪنل پينل پرائين ڳالهين ڪي نه ورجائينديس ته عورت ڪي ماءُ، پيءُ، ڌيءُ ۽ زال جي حيثيت ۾ ڪيتريون قربانيون ڏيڻيون ٿيون پون. ڪيترا سور سهڻا ٿا پون بلڪ مان ته مرد جي انهيءَ سادگيءَ تي حيران آهيان. ويچارو مرد انهن سمورين حقيقتن کي سمجهڻ جي قابل ئي نه آهي. اهڙيون حقيقتون جيڪي سچ وانگر روشن ۽ کليل آهن. يا ته مرد ايترو ابوجهه آهي جو عورت جي طاقتور ۽ بلند سماجي حيثيت کي سمجهڻ کان قاصر آهي يا وري اهڙو چالاڪ ۽ حرفتي آهي جو سموري حقيقت کي سمجهڻ ۽ دل ۾ مچڻ جي باوجود به ويٺو اوندهه ۾ ٽاقوڙا هڻي. حيرت ٿي لڳي ته پڙهيل لکيل مرد به ڪلاڪن جا ڪلاڪ انهيءَ بحث ۾ ڳاريو ڇڏين ته عورت مرد کان گهٽ آهي يا برابر آهي؟ ۽ انهيءَ رينگت کان اڳتي هنن ويچارن جي پهچ ئي ناهي. بجاءِ خود اهو تصور ئي هنن لاءِ هنيو ڌاريندڙ آهي ته عورت جي حيثيت ۽ مرتبو مرد کان گهٽ يا برابر نه آهي پر مرد کان ڪيترا ڀيرا وڌيڪ مٿانهون آهي. ڇا ايترو ڪافي ناهي ته جنهن هستيءَ جي طفيل مردن دنيا ۾ آيو آهي. هو ان جي حيثيت جي نفی ٿو ڪري؟ عام طور تي مرد ۽ عورت جي تعلقات ۽ سماجي حيثيت تي بحث ۾ مرد جي طاقتور جسماني ساخت ۽ عورت جي نازڪ جسماني بيهڪ کي دليل طور پيش ڪيو ويندو آهي ۽ دليل بازي ڪندڙن جو عقل انهيءَ کان اڳتي هلي ئي نه سگهندو آهي ته مرد جيئن ته جسماني بيهڪ ۾ طاقتور آهي ۽ عورت جيئن ته جسماني طور تي نازڪ آهي تنهن ڪري مرد عورت کان وڌيڪ آهي. انهيءَ مرحلي تي پهچي مرد جو عقل ڳئون ٿي ويندو آهي (ڳئون گاهه کائيندي آهي ۽ ابوجهه به هوندي آهي!) هو ويچارا اها ڳالهه سمجهڻ کان قاصر هوندا آهن ته اها جسماني نزاکت ئي ته اصل ۾ عورت جي طاقت آهي. مثلاً هاڻي جسماني طور تي شينهن کان وڏو ۽ طاقتور آهي پوءِ به جهنگ جو بادشاهه ته شينهن ئي آهي. انهيءَ مثال کي ٿورو کولي ٻڌايان ته مرد حضرات ڪاوڙجي پوندا.

مون هڪ ننڍڙو ٻالڪ ڏٺو. تمام ننڍڙو ۽ ڪمزور جو پنهنجي منهن تي ويٺل مکيون به هڻائي نه ٿي سگهيو. بک کان روئي رهيو هو. هن جون اکيون واجهائي رهيون هيون. هڪ مشفق ۽ مهربان هستيءَ جي تلاش ۾ هن جي اکين جي ماڻڪن مان ڳوڙها وهي رهيا هئا جيڪي سندس

ڪيڙيءَ کي به آڻو ڪري رهيا هئا. پاڪاري رهيو هو ۽ رحم طلب نڱاھن سان تلاش ڪري رهيو هو ان هستيءَ کي جنهن نو مهينا کيس پنهنجي ڪڪ جي مهربان هندوري ۾ سانڍي پنهنجي رڳن ۾ وهندڙ خون پياري هڪ گوشت پوست جو خوبصورت وجود بڻجڻ جي قابل ڪيو ۽ ان وجود کي جنم ڏيڻ لاءِ دل جي خوشيءَ سان موت جي پل صراط تان لنگهي وئي. هي ننڍڙو وجود جنم وٺڻ کان پوءِ به پنهنجي جسم ۽ جان جا رشتا قائم رکڻ لاءِ رحم طلب نڱاھن سان ڳولهي ٿو ان مهربان ۽ شفيق هستيءَ کي جيڪا هن کي پنهنجي چاٿين سان لڳائي پنهنجي جسم جو اهو رت پياري جيڪو فطرت هن ننڍڙي وجود کي زنده رکڻ لاءِ امرت ڌارا بڻايو آهي. ان نازڪ ۽ نفيس هستيءَ جا مهربان هٿ وڌن ٿا ۽ ان ڪمزور ۽ نېل وجود کي جيڪو پنهنجي منهن تي ويٺل مکيون به نٿو هٽائي سگهي سيني سان لڳائن ٿا. سندس وجود ۾ هن ننڍڙي وجود لاءِ محبت جو اٿاه سمند پلتي ٿو اچي. شايد ان لاءِ ته هي ننڍڙو وجود جيڪو پنهنجي منهن تي ويٺل مکيون به نٿو هٽائي سگهي جڏهن وڏو ٿي هڪ سگهارو جوان ٿئي ته هن نازڪ نفيس ۽ مهربان هستيءَ کي حقير سمجهي. هن جي حيثيت جو تعين پنهنجي ئي ٺاهيل پيمانن ۽ ڪسوٽين تي ڪري ۽ ڪلاڪن جا ڪلاڪ ان بحث تي مٿا ماري ڪري ته ڇا اها هستي جنهن هڪ ڪمزور ٻارڙي کي هڪ سگهارو جوان مرد بڻائڻ ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو سا هن کان گهٽ آهي يا هن جي برابر؟ ڪلاڪن جا ڪلاڪ انهي بحث تي مٿا ماري ڪرڻ کان پوءِ ٽڪجي ٿئي وري هڪ نازڪ وجود جي پاسي ۾ سمهي هن جي ٿڌي گرم لمس جي جادوءَ جي زير اثر دنيا جي مڙني پريشانين کان بي خبر ٿي مٺي ننڊ سمهي خوابن ۾ وري ڪنهن ٻئي نازڪ ۽ نفيس وجود جو سهارو وٺي ڪنهن جادوونگريءَ جا سير پيو ڪري.

واھ، آدم جا احسان فراموش پٽ! تون پنهنجي محدود وجود کان وٺي آخري گهڙيءَ تائين جنهن هستيءَ جو محتاج آهين، بلڪ جيڪا هستي تنهنجي خوابن ۾ به توکي پئي ريجھائي ان جي حيثيت جو تعين ۽ ليڪو چوڪو ڪرڻ وارو تون ڪير ٿيندو آهين؟ تون ته پاڻ ڪمزور آهين، تون جيڪو پنهنجي وحشي جذبن جو غلام آهين، تون ڪيئن ٿو ڪري

سگهين عورت تي حڪمراني؟

انهيءَ سموري ڪٿا جو مقصد بحث براءِ بحث ناهي. ته مان عورتن جي اجائي وڪالت پئي ڪريان ۽ نه ئي مردن جي خلاف آهيان. مان چاهيان ٿي ته عورت ۽ مرد پنهنجي پنهنجي ان مقام تي بيهي هڪ ٻئي کي ڏسن جيڪو فطرت هنن لاءِ منتخب ڪيو آهي. هڪ ٻئي جو احترام ڪن ۽ سماج جي ان بگڙيل توازن کي سدارين جيڪو هنن پنهنجي پنهنجي پنهنجي فرض کان منهن موڙڻ ۽ هڪ ٻئي جي حقن کي نظرانداز ڪرڻ جي صورت ۾ پيدا ٿيو آهي.

پنهنجون ڳالهيون

سلطانہ وقاصي

سڀ کان آسان ۽ سولو آهي ڪنهن جي دل کي ڏکائڻ.... سڀ کان ڏکيو ۽ برداشت کان ٻاهر ٿي پوندو آهي. ڪنهن کي سڪيو ستابو خوشحال ڏسڻ.... انسان فطرتاً تنگ نظر ۽ تنگ دل آهي. وڏيون ڳالهيون ڪرڻ وارا پيار محبت جا سبق ڏيڻ وارا به ڪڏهن ڪڏهن اهڙا روبا اختيار ڪندا آهن، جو حيرت لڳندي آهي...

مولانا عبدالستار ايتي ڪيتري نه صحيح ڳالهه چئي آهي ته، ”انسانيت پهرين وجود ۾ آئي آهي ۽ مذهب جو بنياد پوءِ پيو آهي.“ ڪيتري نه متاثرين ڳالهه ڪئي آهي مولانا ايتي.... صحيح به ته اهو ئي آهي ته انسان کي انسان جي ويجهو آڻڻ ۽ انسان کي انسان جي بنيادي حقن جو احساس ڏيارڻ لاءِ ئي مذهب جو بنياد پيو. جيڪڏهن انسان نه هجي ها ته هنن مذهبن ۽ اخلاقي پرچارن جي ضرورت ئي نه پوي ها. دنيا ۾

اچڻ کان پوءِ هي نانا رشتا ڏاڍا اهم ٿي ٿا وڃن. انسان جو انسان سان تعلق ۽ وري هن ڌرتي واسين جو پالڻهار سان تعلق... ڇو ته پالڻهار ته سڀ ڪجهه ڏسي ٿو. وڏيون وڏيون مڌايون مڻي پنهنجي رحم ۽ شفقت سان پنهنجن بندين کي نوازيندو رهندو آهي.... ها پر هن دنيا ۾ جيڪو انسان سان انسان جو رشتو آهي ان ۾ انسان ايتري ته نفرت کان ڪم ٿو وٺي جو ڪڏهن ڪڏهن انسانيت تان به دل ڪڍي وڃي ٿي.

انسان جو انسان سان تعلق محبت ۽ احساس جو آهي. هڪ ٻئي جي جذبي جو قدر ڪرڻ ۽ هڪ ٻئي کي ڪم اچڻ ٿي سڀ کان وڏي خدمت آهي. زبان سان ڪنهن کي ڏکيو ٿي نه. پنهنجي عمل سان ڪنهن جون واٽون روڪي ڪنڊا نه وڃائجن....

بنيادي طور اهم شيءِ آهي انسان جو انسان سان انهيءَ تعلق کي سمجهائڻ لاءِ ٿي ڪيترا مذهب وجود ۾ آيا....

پنهنجي گهر جي چوڌيواري کان وٺي پنهنجي شهر ملڪ دنيا ۾ هڪ رشتي ۾ ٻڌل آهن. هي سڀ انسان.... جيڪڏهن هر انسان ان پنهنجي ننڍڙي يونٽ جي اطراف جنهن کي گهر چيو ٿو وڃي، پاڻ کي خوش رکي ۽ هڪ پرسڪون زندگي کي گذاري ته پوءِ ان جو اهو فرض آهي ته هو پنهنجن عزيزن ۽ آس پاس رهندڙن سان به سٺو رويو اختيار ڪري.... پر ڏٺو اهو ويو آهي ته پنهنجي گهر ۾ سڪون رکڻ وارا، آس پاس، مٿ مائٽن جي روين کان پريشان هوندا آهن.... ڪي ماڻهو ته وري اهڙا هوندا آهن، جو اهي سک سان ويهي نه سگهندا هوندا آهن.... انهن جي فطرت ۾ اهڙي هلچل هوندي آهي جو هر وقت ٻين جي توه ۾ لڳا پيا هوندا آهن. ٻين جو ڪاٺ پيش اٿڻ ويهڻ. گهمڻ، ڦرڻ ۽ سڀ انهن جي نظر ۾ هوندو آهي. انهن کي پاڻ کي ڇا ڪرڻ گهرجي، ان ڳالهه تي ڪير به نه سوچيندو آهي. باقي ٻين جي ڪڍ هو پڪي نظرداري ڪندا رهندا آهن.

ڪي انسان خاموش ضمع ۽ پاڻ ۾ گم هوندا آهن، اهي نه ڪنهن جي معاملي ۾ داخل اندازي ڪندا آهن. ۽ نه وري اهو چاهيندا آهن ته انهن جي معاملن ۾ به ڪو داخل اندازي ڪري.... اهڙن ماڻهن جي پٺيان به وٺ لڳل هوندي آهي. مختلف القابن سان انهن کي نوازيو ويندو آهي.

جنهن ۾ وڏو ماڻهو ۽ پاڻ کي ڪنهن جي به برابر نه سمجهڻ وغيره. ڪي انسان ته فطرتن اهڙا ته پيارا هوندا آهن. جو هر وقت سڀ ڪنهن جي ڏک سک ۾ حاضر رهندا آهن. تو سڏيو يا مون سڏيو حاضر... هن سان گڏ ويڃڻو آهي. هن سان گڏ بيهڻو آهي. هر وقت هر ڪم لاءِ حاضر اهڙن. نيڪ فطرت انسانن کي وري ابوجه ۽ بي عقل جا القاب نوازا ويندا آهن. سامهون تعريف ڪري ڪم ڪڍي پرڻت ڳلا ڪئي ويندي آهي.

ها سائين! ڪجهه اهڙا انسان به آهن. جن کان دنيا ڊڄندي به آهي ته احترام به ڪندي آهي. اُهي اهي ماڻهو آهن جن وٽ دولت جي گهڻائي آهي. هو پنهنجي وڏ ماڻهپيءَ ۾ ڪنهن کي به ليکي ۾ نه آئيندا آهن. پاڻ جهڙو ڪنهن کي به نه سمجهندا آهن. انسانن کي هو دولت جي تراريءَ ۾ توريندا آهن. ايندڙ ويندڙ کي مان ڏيڻ به انهن کي ڪونه اچي.... ها باقي پاڻ جهڙن ۽ پاڻ کان وڏن ماڻهن وٽ هو خوش هوندا آهن.... اهڙن ماڻهن وٽان ڪا عزت ڪانه ملندي آهي. ان جي باوجود به انهن ماڻهن وٽ ويڃڻ انهن سان ملڻ ۾ سڀ ڪو فخر محسوس ڪندو آهي... دولت جي گهڻائي ۽ شان شوڪت انهن جي رکي طبيعت ۽ عين کي به ڏيکيو ڇڏي. اهو به ضروري نه آهي ته هر دولتمند ماڻهو اهڙو هجي.... فطرتاً کي مائه اهڙا سٺا هوندا آهن جو چاهي هو دولتمند هجن، چاهي غريب، انهن جي طبيعت هر هنڌ انهن کي عزت ۽ مان ڏياريندي رهندي آهي....

دولت جي معيار تي رشتن ناتن جي سڃاڻپ ڪئي ويندي آهي. غريب مائٽ چاهي اها سڳي پيڻ يا پاءُ هجي ته به وچ ۾ سنڌو رکيو ويندو آهي. معاشري جي ان برابري ۽ احساس محبت جي کوٽ اڄڪله هر ڪنهن کي ذهني عذاب ڏيو ويئي آهي.... هن گهاگهمي واري ماحول ۾ جت سڀ ڪو نوڪريءَ سانگي پيٽ قوت جي پٺيان لڳو پيو آهي. ذهني طور پريشان اڄ جو انسان جنهن وٽ وقت ئي ڪونهي آس پاس نظر وجهڻ يا سوچڻ جو اهڙو انسان غلط قسم جون ڳالههون ٻڌي ذهني طور بي سڪون ٿيو وڃي. جسماني طور تڪل انسان جنهن کي ذهني سڪون به حاصل نه هجي ته پوءِ ڇو نه هو ڊپریشن. انس ۽ بين بيمارين ۾ مبتلا ٿيندو....؟ انسان کي جسماني پورهيو ۽ ڪم نه ٿڪائيندو آهي. ڪم

انسان جي صحت لاءِ تمام ضروري آهي. ڪم ڪندڙ انسان چست ۽ چالاڪ رهندو آهي. ها باقي ضرورت کان وڌيڪ ڪم ان سان گڏ ذهني پريشانين ۽ مسئلا انسان کي ٽڪايو ڇڏين.

اهڙن ماڻهن جي چهري مان وقت کان اڳ ۾ ئي زندگيءَ کان بيزاري پئي بکندي آهي.... اڄڪلهه انسان ئي ان ان کي منجهائي ويٺو آهي. ذهني ٽڪليفون ڏيئي ٽڪائي ويٺو آهي. زبان مان ڏنل ڌڪ ۽ عمل مان پهچايل ٽڪليفون انسان کي بي وس ۽ لاچار ڪيو ڇڏين. دنيا ته ٺهيو پر پنهنجي وجود مان به مزو نڪريو وڃي. ان ويل مان سوچيندي آهيان ته ڇا انسان سک جي خوشين جي خواهش ڇو ڪري؟ مان ۽ عزت ڇو گهري؟ جڏهن ته خبر آهي ته هن دنيا مان ڪجهه به ناهي ملڻو.... ها هڪ سک ملندو آهي. جيڪو نو مهينا ماءُ جي پيٽ ۾ انسان هوندو آهي يا وري مري قبر ۾ داخل ٿيندو آهي. باقي وچ واري گذريل وقت ۾ جو جيڪو جيون انسان دنيا ۾ گهاري ٿو. هو پنهنجي وس پاڻ کي خوش رکي. سکون ڏئي.... ها باقي ٻين مان اميدون رکڻ اجايون آهن. جڏهن هن دنيا جي انسانن وٽان ڌڪ ۽ ٽڪليفن کان سواءِ ٻيو ڪجهه ملڻو ناهي ته پوءِ شڪايت ڪنهن سان....؟ پنهنجي هر عمل کي انسانيت جي خدمت ۾ وقف ڪري سڌو رستو وٺي هلجي... شايد ان سان ئي هيءَ منزل آسان ٿي وڃي.

پنهنجون ڳالهيون

سلطانہ وقاصي

ڪيترائي موضوع ۽ مسئلا اسان جي چوڌر ۾ پکڙيا پيا آهن. هر موضوع پنهنجي جاء تي اهم آهي. ڪجهه مسئلا اهڙا آهن جن تي جيترو به لکجي سو گهٽ آهي، منهنجو اڄ جو موضوع آهي نوڪريون ڪندڙ عورتون ۽ انهن جا مسئلا. اڄ جي حالتن ۾ جڏهن مهانگائي چوٽ چڙهيل آهي، اسڪول ۽ ڪاليجن جون پڙهائون ڏاڍيون ڏکيون ۽ مهانگيون ٿي پيون آهن. پئسي جي اهميت ۽ ضرورت وڌندي پئي وڃي. ضرورتن جو ڪو انت ئي ڪونهي. انسان انهن سڀني حالتن کي صحيح معنيٰ ۽ منهن ڏئي رهيو آهي، اسان جي معاشري ۾ وڃولو طبقو گاڏيءَ جي ٻن ڦيٽن وانگر جڏهن زال مڙس گڏجي محنت ڪن ٿا، ڪمائين ٿا، تڏهن وڃي هو هن معاشري جي مسئلن کي منهن ڏئي سگهن ٿا. ها ڪن خوشحال گهرن جون عورتون شوقيه نوڪري ڪنديون آهن، انهن وٽ وقت ۽ پئسو گهڻو هوندو آهي، ان ڪري هو پنهنجو وقت گذارڻ لاءِ پنهنجو شان ڏيکارڻ لاءِ نوڪري ڪنديون آهن. هن وقت مان انهن عورتن جي مسئلن جو ذڪر ڪندس، جيڪي وچولي طبقي جون عورتون آهن، انهن مان ڪي نوڪريون ڪن پيون ۽ گهڻيون گهريلو عورتون آهن. نوڪري ڪندڙ عورتون جيڪي گهڻو ڪري معاشي جدوجهد ۾ پنهنجي مردن جون ساڻياڻيون آهن. ڪيترا اهڙا گهر مون ڏٺا آهن جت زال مڙس ٻئي ڪمائيندڙ آهن، انهن مان هڪ جي پگهار مان فليٽ بوڪ ڪرائي قسطن ڏنيون وينديون آهن ته ٻئي جي پگهار مان گهر جو خرچ ڪفايت سان هلايو ويندو آهي.

جيڪڏهن گهر پنهنجو آهي ته گهر جي ضرورتن جي شين لاءِ پئسا بچايا ۽ گڏ ڪيا ويندا آهن. ننڍڙو سٺو پرسڪون گهر، جت سڪون ۽ پيار محبت هجي ته ان کان وڏي جنت ٻي ڪهڙي ٿي سگهي ٿي.

نوڪري ڪندڙن عورتن جي زندگي ان وقت ٿورو گهڻو مسئلن جو شڪار ضرور ٿيندي آهي. جڏهن ٻار ننڍا هوندا آهن، توجهه جا مستحق هوندا آهن، انهن حالتن کي جيڪڏهن گڏجي زال مڙس منهن ڏيندا آهن ته پوءِ اهو ڏکيو وقت به خير خوبيءَ سان گذري ويندو آهي. اهڙن حالتن ۾ گڏيل خاندان جو هجڻ هڪ نعمت کان گهٽ نه هوندو آهي. گهر ۾ ڪا وڏي اها ماءُ هجي يا سسُ، ٻارن وٽ ويٺي آهي ته ڪم ڪندڙ عورت کي به سڪون هوندو. اوڀل سويل ٿي به وڃي ته پٺيان جو فڪر نه هوندو آهي.

ڪم ڪندڙ عورت هر وقت چست رهندي آهي. هوءَ وقت جي حساب ڪتاب سان پنهنجي زندگي جو ٽائم ٽيبل ٺاهيندي آهي. گهڻن ماڻهن جو اهو خيال هوندو آهي ته نوڪري ڪندڙ عورتون پنهنجن ٻارن تي گهڻي توجهه نه ٿيون ڏين ۽ انهن جا ٻار تنهائي ۽ مايوسي جو شڪار ٿي وڃن ٿا. اسان توهان سڀني به اهڙا گهر ڏنا هوندا. اهو سڀ ڪجهه چوڻ غلط به نه آهي. اهي آهي عورتون آهن. جيڪي پنهنجن ٻارن ۽ گهريلو ذميوارين کي چڱيءَ طرح نه ٿيون نڀائين. اهڙين عورتن جو تعداد هروڀرو اهڙو گهڻو به نه آهي. اهڙين عورتن لاءِ ضروري نه آهي ته ڪو هو نوڪريون ڪندڙ هجن. گهرن ۾ رهندڙ ڪيترين عورتن کي اسان ڏٺو آهي، جيڪي صبح جو ڏهين لڳي ننڊ مان مس اٿنديون آهن. گهر جي ڪم ڪار، صفائي سترائي ڏانهن جو ڪوبه توجهه نه هوندو آهي. سڙي پري پوڙ جو ڊيگڙو چاڙهينديون ته به گهڻو ٿيو. ٽڪل ٽٽل ٻارن جن ناشتو به صحيح طريقي سان نه ڪيو هوندو آهي، اهي ويچارا اسڪول مان موٽي وڃي تندور جي دڪان جي لائين ۾ بيهندا آهن ۽ اتان نان خريد ڪري پوءِ گهر اچي پيٽ پريندا آهن. اصل ۾ پنهنجي پنهنجي طبيعت جي ڳالهه به هوندي آهي. ڪرڻ چاهين ته نوڪريون ڪندڙ عورتون ۽ ساجي ڪمن ۾ حصو وٺڻ واريون عورتون اندر ٻاهر جي ڪمن کي ايئن صحيح طريقي سان منهن ڏينديون آهن جو انهن جا ٻار بولڊ هوشيار ۽ گهر صاف سٿرو ۽ پرسڪون هوندو آهي.

منهنجي ڪاليج جي زماني جي هڪ ساهيڙي هڪ ڏينهن اوچتو سينٽ جوزف اسڪول جي دروازي تي ملي وئي. پڇيومانس ته هت نوڪري پئي ڪرين ڇا؟ ”ٻڌايائين ته هتان جي هڪ ماستريائي تن مهينن جي موڪل تي ويل آهي، ان مون کي چيو ته تون منهنجي مدد ڪر، ٽي مهينا اچي نوڪري ڪر سو مان به حامي ڀري ۽ هاڻ هت پڙهائڻ ايندي آهيان.“ مون پڇيو، ”پڙهائڻ ۾ مزو آهي؟“ ڪلندي چيائين ته، ”پڙهائڻ ته ڏاڍو سٺو پر گڏوگڏ نوڪري ڪرڻ سان منهنجي گهر جو ماحول به مٽجي ويو آهي.“ پنهنجي گهرواري جي نالي ٻڌايائين ته هو ته ايترو خوش آهي جو چوي ٿو ته مان هاڻ توکي مستقل نوڪري وٺي ڏيندس.“ مان خوش ٿيندي چيو ته، ”اها ڏاڍي سٺي ڳالهه، تون به ته آخر پڙهيل لکيل آهين. نوڪري ڪرڻ ته سٺي ڳالهه آهي. آخر ضرورتون به ته وڌيل آهن ۽ پئسو آخر ڪنهن کي ڪونه ٿو گهرجي.“

ان ڪلندي ٻڌايو ته خبر اٿئي سلطان منهنجو گهر وارو چونڊو آهي ته اڳ صبح جو مان توکي نند مان اٿاريندو هوس ۽ تون به منهن سڄائي مس مس اٿندي هئينءَ. چانهه ناشتو ڪري مان آفيس هليو ويندو هوس، جڏهن واپس ايندو هيم ته تون اهڙي ئي خراب حال ۾ گهر ۾ ويٺي هوندي هئينءَ. ڪڏهن قرب مان چونڊو هيو مانءِ ته ”منهن ته ڌوئيندي ڪر، ڦٽي ته ڏيندي ڪر.“ اهو سڀ ٻڌي تنهنجو بلند پريش هاءِ ٿي ويندو هو. ڪاوڙ مان چوندي هئين ته، ”ڪهڙا نوڪر رکي ڏنا اٿئي. گهر جو ڪم ڪيان، ٻارن کي سنڀاليان يا وري پنهنجو هار سينگار ڪيان؟ هاڻ ته سائين حالتون مٽيل آهن. هاڻ ته صبح جو سوير اٿي سڀ ڪجهه تيار ڪري پوءِ مون کي اٿاريندي آهين. پاڻ مون کي وقت جو احساس ڏياري جلدي ڪرڻ لاءِ چوندي آهين. اڳ صبح جو ٻارن جو گوڙ مٽو پيو هوندو هو. ڪنهن جو يونيفارم استري ٿيل ڪونهي ته ڪنهن جو بوت آهي ته جوراب ڪونه پيا ملن. اصل جنگ جو ميدان لڳو پيو هوندو هو، گهر هاڻ ته ائين هر شيءِ وقت سان صحيح ۽ فٽ فٽ... وڌي ڳاهه ته اها آهي ته هاڻ تون به صاف سٿري رهندي آهين. اڪيون ڪول ته تنهنجو منهن ڌوٽل ۽ ڦٽي ڌنل صاف سٿر چهرو نظر ايندو آهي. هوءَ ڪلندي ڪلندي مون کي اهي ڳالهيون ٻڌائيندي رهي.... حقيقت به اها آهي ته نوڪري ڪندڙ

عورت چست چالاڪ رهندي آهي. گهر جي ماحول کان ٻاهر نڪري هوءَ پاڻ کي خوش سمجهندي آهي. گهر ۾ هزار مسئلا گهريلو خانداني جهيڙا انهن کان پري ڪجهه تائيم پرسڪون ۽ ڪنهن مقصد لاءِ گذاريو ٿو وڃي.....

نوڪري ڪندڙ عورتون ٻٽيون جوابداريون سنڀاليون وينيون آهن. مرد ته نوڪري تان موٽندا ته انهن کي پاڻي ۽ کاڌو به ڪٿ تي گهر جي. گهر جي ڪم ڪار سان انهن جو ڪوبه واسطو نه هوندو آهي، عورت ويچاري نوڪري ڪري پوءِ سڄي گهر جو ڪم ڪار ڪري، مٿان ٻارن جي پڙهائي ڏي توجهه ڏيڻ به ان جي حصي ۾ اچي پوندو آهي، ڇو ته عورت پڙهيل لکيل آهي. ان ڪري مرد جي اها جوابداري به ڇڏي.... ٻار به وڌيڪ ويجهو ماءُ جي هوندا آهن، ان ڪري هو پيءُ کي گهٽ وڇرندا آهن. اسڪولن ۾ به ڏٺو ويو آهي ته جڏهن داخلائون ٿينديون آهن يا امتحانن جي رزلٽ آئو ٿيندي آهي يا وري استادن ۽ مائٽن جي پڙهائي جي باري ۾ گڏجاڻيون هونديون آهن ته اُت به عورتن جو تعداد مردن جي مقابلي ۾ گهڻو هوندو آهي....

شهري پڙهيل لکيل عورت نوڪري ڪري ٿي ته ٻهراڙيءَ جي اٻوجھ عورت به ڪا گهٽ ڪونهي، ان اٻوجھ عورت جو ته ڪو حال همدرد به ڪونهي. ٻهراڙي جي عورت جسماني پورهيو گهڻو ڪندي آهي. ٻنيءَ کان وٺي ڦٽين جي چوٽي تائين هوءَ ڪم ڪري ٿي. گهر جو ڪم ۽ انسان گذريلون ناهن. ملهه تي ڀرت ڀرڻ ۽ راتين جو دير تائين ويهي اکين جو نور نچوڻ. ان جي باوجود به ان کي سڪون ڪونهي، پيار محبت تحفظ جيڪو کيس ملڻ گهرجي اهو نٿو ملي. ٻهراڙي جي عورت جي مسئلن تي ته الڳ گهڻو ڪجهه لکي سگهجي ٿو. هن وقت نوڪري ڪرڻ واري عورت، جيڪا ٻٽيون پوڳنائون پوڳي رهي آهي، ان جي مسئلي تي لکڻو آهي. گهر جا ڪڏهن پرسڪون آهي. هڪ ٻئي لاءِ احساس ۽ ذميواري جو قدر آهي ته پوءِ ڪوبه مسئلو مسئلو نه رهندو آهي، هن ڪيو ته ڇا....

مان ڪيو ته ڇا! پر ڪن گهرن ۾ جڏهن رينگت لڳو پيو هوندو آهي. ذميواري جو بوجھ عورت تي گهڻو هوندو آهي. ذميواري جي پورائي

ڪرڻ جي باوجود به قدر نه ٿيندو آهي ته اها عورت ذهني انتشار ۽ بي سکوني جي ڪري مختلف بيمارين جو شڪار ٿي ويندي آهي. مان سمجھان ٿي ته پيار محبت سان ماڻهو جبل به کنيو ڇڏي ۽ رينگت وارو ڪڪ به ڇيندو آهي. تڪليف ڏيندو آهي.... اهڙي ئي هڪ عورت جيڪا گھريلو مسئلن ۽ معاشي مصيبتن جو شڪار آهي. ان کان هڪ دفعو پڇيو هيم ته تون ڇا ٿي چاهين؟ تون ڇا سوچيندين آهين؟ ڪا اهڙي خواهش پٽاءِ، جيڪا پوري ٿيڻ تي توکي سکون ۽ راحت ملي.... ان ڏاڍو نراسائي سان چيو، ”مان اها سکون واري ننڊ ڪرڻ چاهيان ٿي، جنهن ننڊ ۾ منهنجي ذهن ۾ سوچون نه هجن، ڪو ٻار نه هجي.... بس اڪيون بند ڪيان ته ننڊ اچي وڃي. اهڙي پرسڪون ننڊ جنهن ۾ اهي سوچون نه هجن ته مون کي اٿي ڪهڙا ڪم ڪرڻا آهن، پنهنجن جا ڏنل ڏنپ ۽ زيادتيون برداشت ڪرڻيون آهن، ڪي مون مان خوش آهن ته وري ڪهڙا ناراض آهن. ذهن ۾ ته عذاب واريون سوچون آهن ئي آهن، پر ننڊ ۾ ڊپ وارا خواب آهن، انهن سڀ کان جان ڇڏائڻ چاهيان ٿي.

چوڻ لاءِ ته هي سڀ ننڍڙيون ڳالهيون آهن، ها پر انهن کان ته وڃي پڇو جيڪي پوڳين پيا ته هي سڀ ڇا آهي؟ سکون، پيار ۽ محبت حال ڪرڻ ۽ ڏيڻ اهو ئي انسانيت جو بلند ترين درجو آهي، مون کي ان ڳالهه جو يقين آهي ته پيار محبت سان ئي ۽ هڪ ٻئي جو احساس ڪرڻ سان ئي اسان جا مسئل حل ٿي سگهن ٿا.

ٿرين جو ادب ڏانهن لاڙو

من موهن گيانِي

تاريخ جي متعلق محققن جا رايا مختلف ٿي سگهن ٿا، جيئن سر رابرٽ والپول جو خيال آهي ته (All history is a lie) معنيٰ تاريخ سچو ڪوڙ آهي ته ٻئي طرف (Schlegel) شليجل جو خيال آهي ته (The Historian is a Prophet looking backward) سچو مورخ سچ پچ دور جو پيغمبر هجي ٿو خيال هر ڪنهن جو پنهنجو پنهنجو آهي، آئينو هر ڪنهن کي پنهنجو صحيح عڪس ڏيکاريندو آهي. تاريخ هميشه سمورين مصلحتن، مفادن ۽ طبقن کان بالاتر ٿي لکي ويندي آهي. هڪ مورخ يا اديب جي لاءِ اهو ضروري آهي ته حقيقتون جيڪي مستند هجن انهن کي هڪ هنڌ جامع طريقي سان گڏ ڪري، جيئن ٿر جي ٿڌي ريتي ۾ اتهاس جي گرمي هجي ۽ تخليقي سفر اعليٰ مقصد لاءِ جاري رکي ته ٿر جي پورهيت اديبن جو قلمي پورهيو سجايو ئي ٿيندو.

ادب ٿر جي ريتن جي ريت وانگر شفاف هئڻ گهرجي. انهي جو

جڏهن به ماري جي محبت مثل اڏول هجي. ادب لفظن جي ترتيب سان وجود ۾ ايندو آهي ۽ سماجي عمل جي صحيح اظهار جو طريقو آهي. ادب هر علائقي جي تهذيب ۽ ثقافت جو آئينه دار هوندو آهي. انهي ۾ زبان اهڙي استعمال ڪجي جيڪا مقامي ماڻهن جي سمجه ۾ آساني سان اچي، جنهن کي هو املهه سمجهن ۽ انهي جو آڌر/سنگار ڪن.

تاريخ ئي آهي جنهن مان اسين سماج، سياست ۽ نفسيات تي صحيح ڪم ڪري سگهون ٿا ۽ ماضي جي پيڙهه جي پٿر تي مستقبل جي مضبوط عمارت جوڙي سگهون ٿا. پر اسان وٽ نه ماضي آهي نه مستقبل. صرف سڃاڻي لڪائي پنهنجي جا داستان ٻڌائڻ لاءِ آهن، جيڪي اسان جي قوم پرستي ۽ غلامي جا ڪارڊ آهن. ”ادب ئي اسان کي نئين شعور سان آشنا ڪري ٿو. ادب جي ذريعي تجربا ٿين ٿا ۽ انهن ئي اسان کي حيواني سطح کان بلند ڪري انساني شعور ڏنو يعني اشرف المخلوقات ٿياسين نه ته زندگي جي اڻاهه اونهي سمنڊ ۾ غوطا کائيندا وتون ها. اهو شعور ئي آهي جيڪو انسان لاءِ زندگي جو لطف، خواب ۽ تابناڪ مستقبل جي سوچ جون نيون راهون پيدا ڪر ٿو. مارشل پرڊسٽ هڪ هنڌ لکي ٿو ته ”اسان جي اصل زندگي ته نظرن کان اوجھل رهي ٿي، پر اهو ادب ئي آهي جنهن جي ساڃاهه سان سماج ۽ سياسي نظام، نظريه ۽ تخليق جي راهه پسي سگهجي ٿي.“ اديب هڪ ادرشي انسان ٿئي ٿو، جيڪو پنهنجي نظريي ۽ خيالن جي ذريعي سماج کي صحيح راهه ڏانهن گامزن ڪرڻ ۾ مددگار ثابت ٿئي ٿو. اديب هڪ گل ۾ مثال آهي، جڏهن مڪڙيءَ هوندو آهي ته پونئرا اچي واس وٺندا آهن ۽ جڏهن ٿڙي گل ٿيندو آهي ته خوشبوءِ سان جهان کي مسرور ڪندو آهي. ادب جي ذريعي اسين جذبات، احساسات ۽ فلسفہ حيات جي تخليق متعلق ڄاڻ حاصل ڪريون ٿا.

ٿري ادب ڏي اسان جي بي توجهي افسوسناڪ آهي. اڄ ضرورت آهي ته اسين نوس عملي ۽ ثقافتي، تهذيب، روايتن ۽ سنجيده عنوانن ڏانهن وڌيڪ توجهه ڏيون. ٿر ۾ عنوان جي کوٽ نه آهي. پر اڄ جو نئون نسل شايد انهي کي هڪ گذريل داستان سمجهي ٿو، انهي ڏانهن بي توجهي جي ڪري هڪ اونڊاهي کوهه ڏانهن پاڻ کي ڌڪيندو ٿو وڃي. ڏاهن جو قول

آهي ته جيڪي مائٽه نو عسري مر شاه، سچل، بيدل، بيڪس، شيخ سعدي، حافظ، غالب، مير اقبال، شيڪسپيئر، دانتي، گوٽي ۽ ٻين کي پڙهن ٿا انهن جو اثر قبول ڪن ٿا، سي اڳتي زندگي ۾ اها ڳالهه سمجهڻ کان قاصر رهن ٿا ته ڪو به مائٽو انسان دوست، خدا ترس، فرض شناس، ديانتدار ۽ پنهنجي قول ۽ فعل سان سچو ٿيڻ کان سواءِ آخر ڪيئن ٿو رهي سگهي؟ اهو معلوم نه آهي ته اها خرابي انسان جي گهرو تربيت، درسي تعليم، يا ڪتابن مان مليل بصيرت ۽ دانائي ۾ آهي جو جنم ۽ روح انهي جي فيض کان محروم ٿا رهن، اديب ته ريگستان ۾ پنهنجي مرضي جا وڻ سجائي مزو مائٽن وارن مان آهن.

ڪتاب لکن ٿا ته ڪائنات ايئن نه هئي جيئن اڄ ڏسڻ ۾ اچي ٿي. مالڪ جو جوڙ طلسم وانگر آهي، جنهن جو جنسي لقاء هر هنڌ آهي. پر جن کي ساڪيات ڏسڻو هجي سو ٿر ريگستان ۾ اچي جتي پٿر، پاڻي، معدنيات، ماس ۽ موت جي بوءِ ۽ قدرت جو ڪرشمو، ڪيترن ئي علائقن جا سنگمر ۽ ڪيترن ئي سڀيتائن جا مقبرا جيئرا جا ڳندا سڳ سودا ثابت ملندا.

ٿر جو اتهاس نئون نه آهي، هتي هڪ جنسي جيئري جا ڳندي سڀيتا هئي، جڏهن سنڌو هتان وهندي هئي ته چوندا هئا.

پلا "اوج تنهنجي پلا موج تنهنجي
عجب تنهن جون ڇولون.

ڏين دل کي لوليون

هي لوليون ٿيون ٻوليون ڪري نين.

موهن جي ڌڙي ۽ ڪاهوجي ڌڙي وانگر هتي هر هڪ پٽ هيٺ تيڪسيلا ۽ هڙپا جي سڀيتا ڏيکارين ٿا. انهن ريت جي چسڪندڙ موتي جهڙي ڌڙن جي قدر قيمت کان اوهان آشنا نه آهيو؟ ڪارونجهر جي سوامن سون اوڳاڇڻ کان اوهان بي خبر آهيو؟ ڪارونجهر جي ڪڪ ۾ ڪهڙا نه ڪاريجهر ۽ ڪوندر ڪرڪيو ڪيهون پيا ڪن. انهن جي ڪيڪن جا آواز اوهان جي ڪنن تائين ڪونه پهتا آهن؟ ڀٽائي ۽ گوڙدري جي گجگجوڙ گرينائيت جي گوڙ ۾ گم ٿي ته ڪونه ويهي آهي؟ انهن پيرين جي ڦڪن ٻرن، چارئين جي مٿن پيروئن ۽ ڪنڊن مان انسانن مال جي

گڏيل ڪاج (سنگريون)

پاڙ پتلي جو اونڌو. مٿي لائبا جهوڙا ڪيس اهڙي ڀلي سوکڙي.
سيٿان نان ميلهان پيٽ. نانگن جي ٻرن مان جوڳي جور جاڳائي.
ڪاريهر، هڻ ڪڻ، گوريهڙو، پيئڻ. اجگر اوهان کي ياد آهن.

اڪن ۽ ٿوهرن جي نمائشي نظارن کان روهيڙي جي بنا خوشبوءِ
سهڻن گلن ۽ قيمتي ڪاٺ سان پيار آهي! انن جي جهونگاڻ. گهمائڻ.
سنوارن. پيريشن جي پنڌ ۾ ساڃاه اڃاڪن ۾ آهي. اوچ نيچ. طبقاتي
ويجا. هٿ جاهر، ڪيس، ڪٽا، گج، هٺا، پاڪڙا، گجهارتون ڪهاوتون،
سوڻ ساٺ، پويا پرڙا.

گر ڏاڏو ويسر جمڻو. مڙو ٻونو جائي

اتنا سون لي چلي، تو ڪڏهي نه خطا ڪائي.

(گڏه ڏاڏي هٿ تي ٻولي، نانگ بلا ساڃي هٿ تي ڦوڪارو ڪري.
مڙو ايشن پيرين اڳتي وڃي، جيڪڏهن ايترا سوڻ ٿين ته انهن جي فتح
آهي ڪارج سڏ ٿيندو.)

غالبچن جا گونچ، مظلومن جون آهون ۽ دانهون به، ڪنن تائين
ڪونه ٿيون پهچن ته ڀلا مور. ٻاٻيهو. مالهاري، بائيڙ جون ڪيڪون
نارائڻ سر کان انچليشور تائين، سائين راضي شاه کان پوڏيسر تائين ڀلجي
به پڳتن جي پڇن جيان ڪنن ۾ رس ڪونه ٿيون ڏين.

ٻوڙ ڀلا روپلي، مولوي عبدالحق (ٿاني)، جهان خان کوسي، جگديش
ملاڻي، ارباب توڳاچي، موهن لعل راجا جهڙن ڪونڌرن جا ڪارناما ۽
قربتون نه ته سنت هرداس، سائين پار برمر، سنت نيٿورام پڳت کيم چند
جهڙن جي نيهن جي نعرن به ڪونه نباهيو ته ٿر جي مهمان نواز جاني لنجي،
سيٺ نالچند پڇيئي ميگهواڙ جي ۱۹۴۲ع جي رب ته ياد هوندي.

ٻائيٽالي ۾ ٻوڇي، رامي ڀائي راب سري ري سمتول رب ٿاري راميا.

اهي نه ته اولياءَ، مدرسا جي نه ته معدنيات ڪاو سون (ڪوئلو) اڇو
سون (لوڻ) چيرولي جي نه ته نور ورڻن جون ٻيڙولهيان ۽ چوڙا ته سمجهين
ٿو جيڪي انهن لاءِ امله ۽ سهاڳ جي نشاني آهن.

ڪراين ڪڇ جا چوڙا ڪوڙا جن

سو مَرڪ ماروڙن، جٿان لوڪ له ٿئي

ڇا ٿري ڪاري ڪوئل مائي پاڳي. مراد فقير. موهن ڀڳت اسان مان ڪونه هئا جو انهن کي نئين دنيا ۾ روشناس ڪرايون. موهن ڀڳت مرڻ کان چند مهينا اڳ مٺي ۾ نصير مرزا کي آخري انٽرويو ۾ سچ بدائي ٿر جو مان مٿاهون ڪري ۽ ٿري روايت کي قائم رکندي چيو ته اسان ٿرين کي وائي جي خبر نه آهي ته وائي ڇا آهي ۽ ڪافي ڇا؟ اسين ته شاه جي وائي کي ڪافي چوندا آهيون. اهڙو ٻيو سچ ڀڳت ڀڳرتي اسلام ڪوٽ واري اوگهڙنات جي ٿان تي ڀڄن ڳاتو تڏهن ڪنهن پريمي چيو ته اهوئي ڀڄن ڀڳت اڳي تون ٻئي سر ۾ ڳائيندو هئين تڏهن وڌيڪ مزو ڏيندو هو. ڀڳت صاحب ورائيو ته اڳي اسين اوجھڙ ويندا هئاسين هاڻي رستي جي ڪجهه ساڃاه ۽ راڳ ۽ راڳني جي سُرَن جو تال ميل ريدئي پاڪستان وارن سيڪاريو آهي، سو انهن سرن ۾ ڳايون ٿا ڪيڏا نه مهان آهن، آهي اڻ پڙهيل ابوجه ٿريا!!! مفڪرن جو خيال آهي ته مهان آهي اهو انسان جيڪو پنهنجي غلطي تسليم ٿو ڪري ۽ سچ ٿو چوي. شايد سقراط جي سچ خاطر زهر پيئڻ تي واجد پنهنجي نظم ”جيون پيٽا“ چيو آهي ته:

سچ کي سک جو ساه ڪڍڻ
اڃ به ڪٿي ناهي نصيب
سچائي سان سوچڻ وارن جي هٿن ۾
اڃ به آهن زهر جا جامر.

حضرت ابوبڪر صديق رضه فرمائن ٿا ته: ”جيڪڏهن مان سچائي تي آهيان ته منهنجي حمايت ڪريو، غلطي ڪريان ته مون کي ٽوڪيو. حڪمرانن جي سامهون سچ ڳالهائڻ اطاعت ۽ سچ کي لڪائڻ غداري آهي.“ پر اڄ ڪلهه ڪي چون تاهه اسين هڪ بيمار سماج جو حصو آهيون جتي صداقت، ايمانداري ۽ جرئت جي ڪوٽ آهي. سچ لڪائڻ اسان جي حب الوطني جو هڪ حصو آهي، جنهن سان اسان جي بنيادي ذهانت جي تصديق ٿئي ٿي.

انگريز ليکڪن پروفيسر رٽيس ۽ پروفيسر مئڪس ملر ڄاڻائين ٿا ته جڏهن پرلڻ ٿي ويئي هئي، آرين جا ويد پستڪ گم ٿي ويا ته قديم آرين جو حافظو ايترو تيز هو جو هزارين سال اڳ ۾ گم ٿيل ڪتابن کي اکر

به اکر وري لکي ويا. اسان به انهن جي اولاد. پڙهيءَ يا ونس مان آهيون. انهن جون خاصيتون بدرجه اتم موجود آهن جو ٿري ان پڙهيل هوندي به سچيون ڳالهيون، وارتائون، ڪٿائون، قصا، ڪهاڻيون، ڳجهارتون ڳاهون، بيت، ڏوهيڙا، بر زبان ياد رکندا آهن. پر هاڻي اهي ڄاڻو، سڄاڻ، سمجهو غائب ٿيندا ٿا وڃن. انهي لاءِ عرض آهي ته چو نه اهو امله مواد آهي پاڻ يا ڪنهن جي معرفت لکيت ۾ آئين جيئن ٿر جي هڪ ناياب تاريخ جي ورق کي گم ٿيڻ کان بچائي سگهجي ۽ مورخ انهي کي هميشه جي لاءِ ڪتاب جي ڪڪ ۾ ماتا وانگر سانڍي ۽ پالنا ڪري ٿر جي ڪنهن سڄاڻ انهي لاءِ ڪيڏي نه عقل واري ڳالهه ڳجهارت ۾ چئي آهي.

هر هر پون پاتري. هاري چتر سڄاڻ

هٿن وهائي باجهري. نين ڪڍان ليڏاڻ.

اھر= قل. پون پاتري= ڪاغذ. هاري چتر سڄاڻ= لکندڙ. هٿن واهائي يا جهڙي= لکيو. ڪڍان ليڏاڻ اکين سان پڙهان

ابهي ۽ اهڙيون ٻيون امله ۽ اٽلپ ڪهاڻيون ۽ ڳجهارتون سمجهڻ ۽ چوڻ وارا به ناياب ٿيندا ٿا وڃن. ڪنهن گمنام شاعر چيو آهي ته،

چه مي پُرسی عزیز من حقیقت حال دنیا را؛

که کس نکشود و نکشاید. بحکمت این معمارا!

سهنجا پيارا دنيا جي حال جي حقيقت مون کان ڪهڙي ٿو پڇين! هيءَ اها ڳجهارت آهي جنهن کي عقل ۽ ڏاهپ جي وسيلي نڪي ڪو بجهي سگهيو آهي، نه بجهندو.

برطانوي تاريخ دان ۽ فلسفي آرنلڊ ٽوائن بي چوي ٿو ته: سموري دنيا جا معاشرا، تمدن ۽ تهذيبون، پنهنجي وجود لاءِ محتاج آهن عالمن، دانشور، فلسفين، شاعرن، استادن، سائنسدانن، مصورن ۽ موسيقارن جون جيڪي دراصل تخليقي اقليت سان تعلق رکن ٿا. جيڪي عوام جي دلين تي حڪمت ڪن ٿا، ۽ تاريخ جي سفر کي اڳتي وڌائين ٿا.

آسمان نپرو آهي

مرزا ڪاظم رضا بيگ

وڏڙن جي ويچارن ۽ پراڻين پچارن ۾ انيڪ ۽ عجيب ۽ دلچسپ ڳالهيون ملن ٿيون. جن جي پڙهڻ ۽ پروڙڻ سان ڪيترين ئي حقيقتن تي روشني پوي ٿي. هونءَ به حال جي پاڙ ماضيءَ ۾ ڪٽل چئي وڃي ٿي. ان حيثيت سان اسان جي حال جو واسطو ۽ رابطو ماضيءَ سان هر حال ۾ قائم ۽ دائم آهي.

هڪ پراڻي پچار ۽ هڪ اهڙي ديس جي ڳالهه ملي ٿي. جنهن ۾ بتايل آهي ته اتي مرد توڙي عورتون. بڊا توڙي ٻار سڀ نگاهون جهڪائي هلندا هئا. ڪنهن کي مجال هئي جو ڪو لوڻو ڦيرائي، هيڏي هوڏي ڏسي سگهي! مٿي ڏسڻ ته بنهه پاپ قرار ڏنو ويو هو. اگر ڪنهن مٿي ڪٽندڙ ڪٽي نهاريو مس هوندو ته مٿانئس سزا آئي ڪ آئي! سڀني ماڻهن ۾ اهو

وهڻ ويهي ويو هو ته اهو حڪم اهڙي جوان مرد بادشاهه ڪڍيو هو. جو پاڻ کي ماڻهن کان اوچ سمجهندو هو ۽ چوندو هو ته مون ڏانهن توڙي منهنجي تخت ڏانهن نهارڻ ڪا سٿري ڳالهه ناهي! اهو قانون ايترو ته سخت هو جو بادشاهه جا عزيز به ان جا پابند رکيا ويا هئا. مجال جو سندس پيءُ پٽ يا ماءُ ۽ شهزادي ڏانهس ڪنڌ کڻي ناهي سگهي!

ڳالهه جا ڄاڻو چون ٿا ته ڪن ڏينهن پڄاڻان جڏهن ان بادشاهه لاڏاڻو ڪيو، تڏهن سندس پٽ تاج پهريو. تخت تي ويهڻ وقت به سندس ڪنڌ جهڪيل هو هن نئين بادشاهه ته مورڱو ان قانون ۾ سختي پيدا ڪئي. نتيجو اهو نڪتو جو ماڻهو ته ماڻهو پر ڪنهن پڪيءَ کي به جرات ڪانه هئي جو مٿي اک کڻي ڏانهس ناهي سگهي. سندس وزير ۽ امير، عزيز ۽ قريب، نوڪر ۽ چاڪر، ملازم ۽ ڪاروباري ماڻهو ته ڇا، خود مذهب جا رکوال به ان حڪم جي پورائي ۾ جبي ويا. ماڻهن کي ٻڌايو ويو ته هيءَ هدايت سون سالن کان هلندڙ آهي، جا وڏن نيڪ مردن، خيرخواهن کان ۽ عقل وارن ڏني آهي. انهن اسان کي نصيحت ڪئي آهي ته جيڪو به ڪنڌ مٿي ڪري نهاريندو، سو پئون ست، ڪنهن دردناڪ عذاب ۾ مبتلا ٿي چڙي چڙي مري ويندو. انهن اهو به اسان کي سمجهايو آهي ته آسمان مان جيڪي روشنيءَ جا ڪرڻا ٿا اچن، تن ۾ زهر مليل آهي. مٿي ڏسڻ شرط ڏسندڙ اک چنپ ۾ اندو ٿي پوندو ۽ پوءِ سندس ڪل سڙي ويندي ۽ پوءِ ڇيچلاڻجي مري ويندو. اهو به ٻڌايو ويو آهي ته آسمان ۾ جيڪا بجلي ٿي چمڪي، سا مٿي ڏسندڙن کي سڙائون ٿي ڏئي. نيڪ مردن جي انهن ڳالهين جي تائيد ڪندي خود سائنس جي ڄاڻن به اهو فيصلو ڏنو ته آسمان جو رنگ هيڊو آهي، هن ڏانهن نهارڻ سان ماڻهو هيڊو ٿي، ڦٽڪي ڦٽڪي مري ويندو.

ان فيصلي تي چريائيءَ جي حد تائين هلندڙ بي حياتي ائين ته جانورن وانگر گذاري وڃي ها، پر جلدي اهڙو ڦيرو آيو جو ان هدايت وري ٻيو نئون رنگ اختيار ڪيو ٿيو هيءُ جو سڀني ماڻهن ان تي ٺهراءُ ڪيو ته جنهن ماڻهوءَ نامر گهڻو وقت ڪنڌ جهڪائي هلڻ ۾ ڪاميابي حاصل ڪئي هجي، ان کي ئي پنهنجو پگدار بنائجي. نتيجو اهو نڪتو جو جي نيچ ماڻهو، اوچ ماڻهن جي درجن تي پهتا تن ته هيڪاري هدايت ۾ سختي پيدا

ڪئي. انهن ٻڌايو ته اڄ کان پوءِ ننڍڙي ٻار کي، ٻينگهي ۾ به اونڌي منهن سمهاريو وڃي ۽ مڙدن کي قبرن ۾ به اونڌي منهن دفن ڪيو وڃي. جيئن سندن رخ ڌرتيءَ ڏانهن رهي.

ان ديس جا رهواسي جڏهن ته ايامن کان ان هدايت تي هري، سري چڪا هئا جڏهن کين ان جو احساس به نٿي پيدا ٿيو ته هيءُ هدايت ڪا اجائي سڃاڻي آهي. پاڻ مورگو جيئن پوءِ ٿيڻ ان تي ويا ٿي هرندا.

گاهه جي ڄاڻن لکيو آهي ته هڪڙو ڏينهن خدا جو ٿيو. شهر جا ٻه ٻارڙا، هڪ چوڪرو ۽ ٻي چوڪري، باغ ۾ راند کيڏي رهيا هئا. بهار جي مند به جوين تي هجي. باغ جي هر ٻوٽي ۾ قسن قسن جا گل ٿڙيا بيٺا هجن ۽ چوڌاري هٻڪاري شيون پيون هجن. ٻنهي جڻ گلن جي رنگن تي اچي پاڻ ۾ بحث شوع ڪيو. چوڪريءَ جو چوڻ هو ته نيري رنگ جا گل سڀني کان سهڻا آهن. چوڪر پهريائين ته رد ڏنو پر پوءِ چيائين: پيڻ! مان به ائين ئي سمجهان ٿو، پر مصيبت اها آهي ته نيرو رنگ ڏاڍو گهٽ ٿو نظر اچي. ان ڪري اچو گل تمام سهڻو سمجهڻ گهرجي.

ڪنڌ ته ٻنهي جا هدايت موجب جهڪيل هئا پر اتفاق اهڙو ٿيو جو گهسندي ڦرندي چوڪر جو پير چپر تان ترڪي پيو ۽ هو نٽاڪ ڪري وڃي ڪريو. ڪرڻ شرط پنهنجو منهن کڻي گاهه ۾ وڌائين. پر پوءِ جهٽ گذرڻ کان پوءِ، پيڻ کي ڏسڻ لاءِ ٿورو ڪنڌ مٽي ڪري ڏانهس نهارڻ جي ڪوشش ڪيائين. گاهه تان اڃا پورو ڪنڌ به نه کنيو هئائين ته سندس نظر وڃي آسمان تي پئي. ترجي ٿيڏي نظر سان کڻي جو ڏسي ته مارا! آسمان جو رنگ اهڙو هو جهڙو نيري گل جو! ٽپو ڏئي اٿي وينو. دانهن ڪري چيائين ته پيڻ! ڏس آسمان نيرو آهي نه! ائين چوندي وڌڻ جي هدايت کان پاسيرو ته ٿيو. پر سندس لاءِ دماغ مان اهو خوف به نڪري ويو ته ڪو بجلي ايندي ۽ کيس ماريندي يا ڪو کيس ڪافر سڏي سزا ڏئي سگهندو! جڏهن پيڻس ويجهي آئي، تڏهن کيس چهڻي پيو ۽ رڙيون ڪندي ڪندي چوڻ لڳو، پيڻ! اجهو ڏس نه آسمان نيرو آهي، نيري گل وانگر!

پوءِ ته ٽپا ۽ نينگ ڏيندي وئي شهر ڏانهن پڳا. چوڪر جي زباڻ تي اها دانهن هجي نه آسمان نيرو آهي، نيرو آهي. نيرو آهي. ان طرح دانهن

سان کڻي سڄو شهر مٿي تي کنيائين. ماڻهو ويچارا اڳينءَ هدايت تي هريل. سي پنهنجي عقيدتي موجب ڪفر جي ڳالهه کي ٻڌي اڳ کان به وڌيڪ زمين ڏانهن جهڪڻ لڳا. کين ان خوف اچي ورتو ته بجلي آئي ڪهڙي! چوڪر کي نيٺ بادشاهه جي ڪارندن اچي پڪڙيو ۽ کيس سزا ڏيڻ لاءِ پنهنجي پاڪ مندر جي ڀت سان تڪ ڏئي اچي بيهاريائونس. گرز سان سپاهين جو ساٿ گهرايائون ۽ کين حڪم ڪيائون ته اسان جي اشاري ملڻ شرط سڀ گڏجي چوڪر ڏانهن گرز اڇلائين. جيئن چوڪر قيمي جو ڏير ٿي وڃي!

هڪ سپاهيءَ چوڪر کي کلندي ۽ مرڪندي ڏسي اهو خيال ڪيو ته ڏسان ته آسمان جو رنگ ڪهڙو آهي ۽ چورو سڄ ٿو چئي يا ڪوڙ ٿو هئي. پنهنجي گرز کي بهاني سان مٿي ڪيائين ۽ ڏيکاءُ اهو ڏنائين ته هو چٽائي اهو گرز چوڪر کي هڻي رهيو آهي. مٿي جو ڏسي ته مار. آسمان برابر نيرو آهي پر سان بيٺل ٻئي کي نونٺ هڻي چيائين! ”چوڪر سڄ ٿو چوي آسمان ته نيرو آهي. ان طرح ٻئي سپاهي ٽئين کي ڪن ۾ چيو. آفيسر ڏانهن ڪئي، گرز اڇلايو!

سپاهين گڏجي چيو: ”ڪوڙا آسمان برابر نيرو آهي. اسان چوڪر کي گرز نه هڻنداسون. اسان کي بجلي ڪانه ماريندي!“ سپاهين گڏجي آسمان کي ڏسڻ شروع ڪيو ۽ جڏهن سپاهين کي سزا ڏيڻ لاءِ ڪا بجلي نه ڪري تڏهن تماشين هزارن ماڻهن به نگاهون مٿي ڪري، ڏسڻ شروع ڪيو. آخرڪار بازارن تائين ڳالهه پهتي ۽ اک چنپ ۾ سڄي شهر ۾ هل ٿي ويو ته ”آسمان نيرو آهي!“ نيٺ ساري شهر مٿي نهاري پڪ ڪئي ته برابر آسمان نيرو آهي! هدايت وارو اهو جادو ٿئي پيو!

ڳالهه کي ڪٿائيندڙن آخر ۾ چيو آهي ته اڄ تائين ان شهر ۾ ان جوڙي جا مجسما بيٺا آهن. ۽ سندن نگاهون ۽ هٿ مٿي آسمان ڏانهن آهن.

پاڻي کان ڪمان ۾

طارق عزيز شيخ

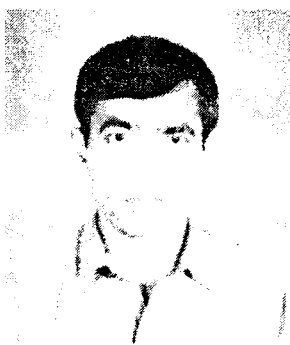
سنڌ سدوريءَ جا سلیچڻا سیاستڪار روز روز پنهنجن ڪارنامن جون حیرت انگیز نیون نیون ڪلابزون کائي بوڪلائجي پيا آهن. هو عوام آڏو پنهنجن تجربن ۾ پڻ ایئن لڳڻ لڳا آهن جيئن وچ شهر ۾ مداري جا نچندڙ ڪڏندڙ جانور لڳندا آهن. هينئر فرق فقط اهو آهي ته مداريءَ جو روپ اقتدار آهي ۽ اهو مداريءَ تماشو ڏسندڙ هاڻي ايڏا ته بيزار ۽ تنگ ٿي پيا آهن جو اصل سياست نالي کان کين وڃ ٿي اچين. جيڪي همراھ وري اقتدار ڄامخالف آهن اهي پوءِ اسيمبلين ۾ هجن توڙي اسيمبلين کان ٻاهر وارا هجن. سي وري پنهنجي مله مارڻ جي جتن ۾ سندرا ٻڌڻ ۾ پورا هوندا. شل نه ڪا سندن خلاف بترڪ ٻڌڻ اچي پوءِ اصل داستانن جا داستان کولي پڌرا ڪندا ته فلاڻي هي ڳالهه چوچئي آهي پهرين پنهنجي گريبان ۾ نهاري. سنڌ سدوريءَ ۾ ته وري هر ڪو اچيو لڏو لاهي ۽ پوءِ پنهنجي سياسي دڪانداري چمڪائي ڄڻ سنڌ سنڌين جي ڌرتي نه پر ريلوي

تيشن آهي. ڪڏهن ”لاڙ پٺاڻ“ وڃ ۾ ڇپتي ڦيريندي اچيو ٺهي ته ڪڏهن ”ملڪ جي“ گوڏ جو ور چڪيندي اچيو زوراور ٿئي، ڪڏهن ”افغاني مجاهدين“ اسلام جي پيرويءَ ۾ پناه وٺي هيروئن جي آڌار تي ڪٽڪن. ته ڪڏهن وري ”حریت پسند“ پنهنجن ڀر وارن مجاهدن سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي ليڪ ڪري ڪشمير جي فتح ڪار هرجانو ڪمائي رهيا آهن. انهن مڙني کان متارا ته اڃا اچڻ ۾ پورا آهن ۽ ڪيترن ته چڱي تعداد ۾ ڪراچي ۽ حيدرآباد جي ڪوٽڙيءَ ۾ وسنديون به وسائي چڪا آهن، جن کي عالمي سطح تي معزز طرح سان ”محصورين“ پاڪستان ۽ اصليت ۾ ”بهاري“ چئبو آهي. سي ته هر ايندڙ حڪومت لاءِ پهرين نقطي ۾ گهرائڻ جي فرض تي اٽڪيل آهن. ۱۹۸۸ع واري حڪومت جا حاڪم ظاهري طرح ته نه پر ڳجهي نموني انهي نقطي تي راضي هئا ۽ سندن معاهدي ۾ ”محصورين پاڪستان“ جي وارثن به سڀ کان اڳ ۾ هنن کي هتي گهرائڻ ته ڇا پر هنن جي لاءِ سنڌ جون زمينون ۽ شهر ڄڻ خريد ڪري ڇڏيا. بهارين جو سنڌ تي حق آهي نعرو بڻائي ڇڏيائون پر معاهدو شايد وزارت جي ڳٺ جوڙ ۾ ئي رهيو ان ڪري پختو نه رهيو. ان کان پوءِ اڄوڪي ”سونهاريل جمهوري“ حڪومت قائم ٿي ۽ هن حڪومت جي مالڪن به ”پاڪستان جي وارثن“ سان ڳٺ جوڙ جي سڀند ۾ انهيءَ ساڳئي بهارين واري نقطي کي آڏو رکيو جنهن تي عمل درآمد پڻ ٿي چڪو آهي. ان جو ثبوت سکر يا روهڙي جي ريلوي اسٽيشن تان لڳائي سگهجي ٿو. البت ڪن نوجوان انهي معاملي ۾ گستاخي جو مظاهرو ڪندي ”پاڪستان جي وارثن“ کي خيرپور اسٽيشن تي غيرقانوني طور ملڪ ۾ اچڻ تي قابو ڪري پوليس حوالي به ڪيو. جن ۾ عورتن جو گهڻو تعداد هو ۽ ٻيا ٻار ۽ مرد به هئا. حيرت جي ڳالهه ته اها آهي جو انهن ”پاڪستان جي وارثن“ کي پاڪستان جي قومي ٻولي اردو به ڳالهائڻ ته ٺهيو سمجه ۾ به نه پئي آئي، پوءِ خبر پئي ته پاڻ ڳالهائيندڙ اها ٻولي ”بهاري“ ٻولي هئي. اها به حيرت جي ڳالهه آهي ته انهن نوجوانن کي ايتري همت ڪيئن ٿي ”پاڪستان جي وارثن“ کي هٿ لڳائڻ جي، پر اهو ٻڌڻ ۾ آيو ته اهي نوجوان ”ملڪ دشمن“ ۽ ”غدار پاڪستان“ جي ليبلن وارا هئا.

اهي هئا جوان جن وڃي هوش ڪيو باقي سنڌ سدوريءَ وارا سليڇڻا

سياستڪار تڏهن به ساڳئي هڪٻئي سان لڙڻ ۾ گم نه ٿا. اڄڪله وري سياست ۾ هر نئين يا جهوني سياستدانن لاءِ اهو فيشن به عام ٿي ويو آهي ته هو قومپرستي جو چوڳو به پهري، ڇاڪاڻ ته سنڌ هن وقت مختلف نسلن ۽ گروهن جي ميڙاڪي سان نسجي نسجي ڀڃي پڻي ڀڃي وئي آهي ۽ انهن مختلف غير سنڌي گروهن ۽ نسلن جي دهشت کان سنڌي قوم جو رجحان قومپرستي ڏي لڙيو آهي ان ڪري ”سليڇڻا“ مداريءَ جي تماشِي جيان ٿي پيا آهن، مٿان وري ڌاريلن جو به ڏچو ”سليڇڻ سياستڪارن“ ڪاڻ ٿيو آهي. ڇاڪاڻ ته ڌارڙا روزگار جي اڙانگائي سان لڳن ٿا ۽ بيروزگار ڌاريل بڻجن ٿا

ڏٺو وڃي ته هن وقت سنڌ جي صورتحال بگڙيل گهوڙي جيان آهي ۽ ان بگڙيل گهوڙي جي واڳ ”اسلامي جمهوريت پسند“ حاڪمن جي هٿ ۾ آهي. جيڪڏهن گهوڙي سوار گهوڙي کي بي لغام ٿا ڪن ته ٻي صورت ۾ کين ۱۹۷۷ع جهڙو ڇهه ڪنڊا ۽ جيڪڏهن سنڌ جو لغام اڄوڪن ڏينهن جيان ڇڪيل آهي ته اڄوڪا ڏينهن ته گهاريون پيا پر سياڻي صورتحال ان کان به بدتر هوندي. ان جي ڪارڻ ۾ به اسان جي ”سليڇڻ“ جو وڏو هٿ هندو. گهڻي قدر ته باشعور عوام هاڻي پنهنجي سگه سان ڪامورا شاهي جو انت آڻڻ جا وجهه ڳولهي پئي ۽ قديم سياست کي ٽڌي پئي پر جيڪڏهن انهن مڙني وجهن ڳولڻ کان بنه هتي ڪري فقط هڪ پيرو ايڪو ڪري ترقي پسند سوچ موجب وڪون اڳتي وڌائجن ته سمورا ”سليڇڻا“ عرش تان فرش تي اچي ڦه ڪندا. پر افسوس ان جو آهي ته اسان جو هيٺيون طبقو پنهنجي ناڪامي جي نشي واري اگهور نند مان اڃا سڃاڻ نه ٿيو آهي نه ته ڇا جي ڪامورا شاهي ۽ ڇا جا سياست جا ڪارناما سڀ ڪم پورا هجن ڇاڪاڻ ته سڄي قوم جي سگه هيٺين طبقو ئي هوندو آهي. پر ڳي ڪجهه ائين ٿو ته هيٺيون طبقو انهن ”سليڇڻ“ جا ڪرتب ڏسن ڏاڍا به زبردستي مجبور ۽ لاچار آهي ۽ کيس ترقي پذير سياست ڪرڻ کان ورڇ ٿو ڪاٽي شايد سندس ورڇ جو سبب ساڻائي آهي. ”ڪامورن سڃاڻن“ جي هيٺين طبقي مٿان مڙهيل بالادستي کين ايڏو ته ساڻو ڪري ڇڏيو آهي جو شعور هوندي به پاڻ تي ڏاڍ سهن پيا پر ڪڇن ڪين ٿا ۽ سندن اهائي ساڻائي ”سليڇڻ“ ۽ ”سڃاڻن“ کي اڃا به پختو ڪري منجهن نوان گر اپاربندي.

مقتل ۽ ماڻهو

سارنگ امر

هي قتل گاه آهي، هتي حسين کان حسين بن منصور تائين انيڪ انسان شهيد ٿي آهن. وقت جي يزين هٿان.

هي اهڙو مقتل آهي جنهن ۾ هر انسان کي ڪنو ويندو آهي. جيڪو جيئڻ چاهيندو آهي. جيڪي جيئڻ نه چاهيندا آهن. سي جيئڻا رهندا آهن. جن انسانن کي زندگي پياري هوندي آهي تن کان زندگي ڪسي ويندي آهي ۽ جيڪي زندگي سان نفرت ڪندا آهن سي هن مقتل ۾ سولو ساڻ ڪٽي سگهندا آهن. هي علائقو موت جي علمبردارن جي هٿ وس آهي، اهوئي سبب آهي جو هن کي قتل گاه سڏجي ٿو.

هتي قسمن قسمن قتل ٿيندا آهن. هڪ هڪ ماڻهو جو الڳ الڳ قتل ڪيو ويندو آهي ۽ گهڻن ماڻهن کي هڪ ئي هنڌ هڪ ئي وقت به قتل ڪيو ويندو آهي. ڪن کي چيو ويندو آهي ته ”موت جو انتظار ڪيو!“ ۽ ڪي مٽي کي مٽيءَ ڏيڻ جي مهلت وٺي نه سگهندا آهن. ڪن

کي اعلان ڪري قتل ڪيو ويندو آهي ته ڪن کي اونداهي رات ۾ چوريءَ ختم ڪيو ويندو آهي. ڪي عدالتي قتل سڏبا آهن ته ڪي غير عدالتي، ڪي غير قانوني قتل ٿيندا آهن ته ڪي قانون جي عين مطابق ٿيندا آهن. مطلب ته هتي رڳو قتل ٿيندا آهن.

وڏا وڏا قتل ٿيا آهن ۽ تمام گهڻا ٿيا آهن پر سڀ کان گهڻا قتل احساسن ۽ جذبن جا ٿيندا آهن. ڪن ماڻهن جا جذبا قتل ڪيا ويندا آهن. احساس ڪنا ويندا آهن ۽ کين دنيا ۾ ڳالهائڻ ۽ روئڻ لاءِ ڇڏيو ويندو آهي. اهڙا ماڻهو پنهنجي مک تي تڏهن به مرڪ سجائڻ جي ڪوشش ڪن ٿا جڏهن سندن جذبا قتل ڪيا وڃن ٿا. سندن اندر ۾ ان قتل جا گهرا زخم ٿين ٿا. هو سعيد وانگر چوندا آهن.

من- شهر ۾ رات هڪڙو قتل ٿيو

۽ ڏسڻ آيو نه ڪوئي واردات!

هتي اهڙيون وارداتون گهڻيون ٿينديون آهن. جن کي ڏسڻ لاءِ لوڪ نه ايندو آهي. ڪُل انسان گهڻو ڪري جهوپڙين جا رهواسي هوندا آهن پر جهوپڙين کي هتي نيچ سمجهيو ويندو آهي اهڙي ريت جهوپڙين وارا گهڻو ڪري اڪيلا هوندا آهن. هو اڪيلي سر سور سهندا آهن ۽ پنهنجي واري جو انتظار ڪندا آهن.

موت جو انتظار ڪن ڪن ماڻهن کي ڏاڍو مهانگو پوندو آهي. ۽ هو اندر ئي اندر ۾ جهرندا رهندا ۽ روئندا رهندا آهن. جيڪي وري نه روئندا ۽ نه جهرندا آهن بلڪ مرڪندا رهندا آهن. تن کي زنجيرن سان جڪڙي روٽارڻ جي ڪوشش ڪئي ويندي آهي پر هو ٻوڙ به ڪندا آهن. هو پنهنجي ساٿين کي قتل ٿيندي ڏسندا آهن پر ڪندا رهندا آهن. کين خبر هوندي آهي ته قاتل مرڪ جي هٿيار سان مرندي آهي. کلڻ يا مرڪڻ زندگي جي زبردست علامت آهي ۽ انسان زندگي سان پيار ڪندا آهن وري پيار جي ڏوه ۾ قتل به ٿيندا آهن.

هي قتل گاهه آهي، هتي انسانن کي بنا ڪو ڏوه ٻڌائڻ جي قتل ڪيو ويندو آهي. اهڙن انسانن ۾ نوان ڄاول ٻار به شامل آهن، کين ماءُ جي ڇاتي کان زوري پري ڪري ٽڙيءَ تي نهن ڏنو ويندو آهي. ماڻهن کي پنهنجي اکين تي اعتبار نه ايندو آهي ته کين ايئن به قتل ڪيو ويندو، سندن

جگر جي ٽڪرن کي کائڻ ڌار ڪيو ويندو. اهي پڪارينديون رهنديون آهن. پنهنجي اندر ۾ گهرا زخمر محسوس ڪنديون آهن. جڏهن هو خاموش ٿينديون آهن. ته سموري جهان جي پڇڙن لاءِ دعا گهرنديون آهن. بهرحال پڇڙن جو قتلام جاري رهندو آهي. گهوٽن کي رت سان وهنجاريو ويندو آهي ۽ ڪناريون روئي نه سگهنديون آهن. ڪناريون جو قتل به ٿيندو آهي. ڪن ڪنوار بدران ڪاري سڏيو ويندو آهي، ڪڏهن ڪڏهن ڪنوار کي قتل ڪرڻ ۾ دير ڪئي ويندي آهي ته برادري وارا ڪاوڙجي پوندا آهن ۽ ڪنوار کي جلد قتل ڪرڻ جو مطالبو ڪندا آهن، ڪنوار پنهنجي واري جو انتظار ڪندي آهي. نيٺ کيس ڪاري سڏي ڪنو ويندو آهي.

هتي اهڙيون ڪاريون تمام گهڻيون هونديون آهن جڏهن به ڪا ماءُ ڪنهن ڪنوار کي چڻيندي آهي ته اداس ٿي ويندي آهي ڇو ته کيس خبر هوندي آهي ته ڪنوار کي ڪاري سڏيو ويندو.

ڪنهن کي ڪاري سڏي ڪنو وڃي. ياغي سڏي ختم ڪيو وڃي يا ڏوهاري سڏي ماريو وڃي. بهرحال اهو قتل آهي ۽ قتل هن قتل گاه جي وڏي ۾ وڏي روايت آهي ڇو ته وقت جو هر يزد قتل ڪرڻ جو هيراڪ رهيو آهي.

هن قتل گاه به ڪي زمانا گذاريا آهن. اڌ صدي کن اڳ هن قتل گاه جو نالو هڪڙو هو اڄ بهي نالي سان سڏيو وڃي ٿو. هونئن نالي سان ڪو خاص فرق نه پوندو آهي. گهڻن ماڻهن کي اها خبر آهي. نالو پاڪ هجي يا پليٽ، قتل جي روايت برقرار آهي. قاتلن جي بادشاهي پڻ برقرار آهي. هتي ننڍا وڏا قاتل ٿيندا آهن، ڪي سئو ماڻهن جا ته ڪي هزار ماڻهن جا قاتل ان حساب سان سندن عهدا به ننڍا وڏا هوندا آهن. ڪن کي ننڍا هٿيار هوندا آهن ڪن کي وڏا. هڪڙن کي هڪ نموني جا ڪپڙا هوندا ته ٻين کي ٻئي نموني جي پوشاڪ هوندي آهي. هو هٿياربند به ٿين ٿا ته پوشاڪ بند پڻ.

ڪنهن قتل کي جائز يا ناجائز چوڻ وارا قاضي پڻ هتي آهن. وڏي دلچسپي جي ڳالهه هي آهي ته هتي قتل توڙي قتلام جا قانون پڻ ناهيا، لکيا ۽ پڙهيا ويندا آهن. يعني قتل ڪرڻ لاءِ به قانون آهي. ڪن کي قاسي

ڏٺي ته ڪن جي سسي ڌڙ کان ڌار ڪري قتل ڪيو ويندو آهي. ڪنهن کي ڳيا ڳيا ڪري ختم ڪبو آهي. ته ڪنهن کي رڳو خنجر هڻي پورو ڪبو آهي. پر اهڙن قانونن جي چار کي ڇڏي ڏيڻ گهرجي ڇو ته قتل بهرحال قتل آهي. قتل گاه جي قانون ۽ روايتن هيٺ قتل جي نـائـش پڻ ٿيندي آهي. ڪڏهن ان نـائـش ۾ وڏو جشن پڻ ملهايو ويندو آهي ڪڏهن سادي خوشي ڪئي ويندي آهي. تماشين ماڻهن کي قتل ٿيندي ڏسندا آهن جن مان چند اهڙا به هوندا آهن، جن جي اکين ۾ لڙڪ اچي ويٺا آهن. انهن مان ڪي اهڙا به هوندا آهن جيڪي، قتل ڪرڻ وان کي غلط يا ڏوهي چوندا آهن ايئن چوڻ وارن کي پڻ واجب القتل سڏيو ويندو آهي. جيڪي واجب القتل هوندا آهن سي هڪ ته انسان هوندا آهن ٻيو ته انهن جي وڏي سڃاڻپ محبت هوندي آهي. اصل ۾ محبت ئي انهن جو اهڙو ڏوه آهي. جنهن ڪري هو قتل ڪيا ويندا آهن.

هن قتل گاه ۾ قاتل پاڻ کي جمهوري سڏائيندا آهن ۽ مذهبي به چورائيندا آهن. ۽ حق پرست به. پر سڀ کان وڌيڪ حيرت جي ڳالهه ته ڪين انسان به سڏيو ويندو آهي. هن مقتل جا مالڪ پنهنجون ٻوٽاڙيون تبديل ڪندا رهندا آهن ته جيئن ڪو اصل ٻوٽاڙي نه سڃاڻي وٺي!

هم سڀ قاتل ڪي خال وڃڻ پوڃو!

هم نڀي مقتل ۾ شب گذاري هي.

ڪراچي ۾ طالبان جي پهرين هڙتال

ڪرم علي شاه ”ڪرم“

ڪراچي ۾ عالمن جي قتل خلاف تازو ٿيل هڙتال ذهن جي اسڪرين تي ڪيترائي سوال پيدا ڪيا، ڇو ته ان هڙتال دوران شهر جي مختلف هنڌن تي جيڪي احتجاجي ڏيک نظر اچي رهيا هئا، انهن مان ائين پئي لڳو ڄڻ ته طالبان افغانستان مان ڪراچي احتجاج ڪرڻ آيا هجن!

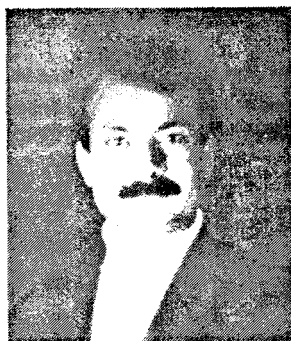
احتجاج ڪندڙن جي اڪثريت پٺاڻن جي هئي، جن ۾ خاص ڪري افغاني پٺاڻن جو وڏو انگ هو، اوجتو ئي اوجتو سمورا مولوي هزارن جي تعداد ۾ شهر جي رستن تي نظر آيا ۽ ٽائر ساڙڻ سان گڏ هو گاڏين تي پٿراءُ به ڪري رهيا هئا. جيڪا هڪ غير متوقع صورتحال لڳي رهي هئي، ڇو ته اڳ رڳو شهر ۾ اردو ڳالهائيندڙن جون اهڙيون احتجاجي ڪارروايون ٿينديون هيون، پر هن ڀيري پٺاڻن جي اڪثريت جي رستن تي نڪري اچڻ ڪابل جو ڏيک ڏئي ڇڏيو. ڪراچي ۾ جتي ڏينهن

ڏينهن افغانين جي تعداد ۾ واڌ ٿيندي پئي وڃي. هاڻ لڳي ٿو ته مذهب جي بنياد تي پٺاڻن طرفان اهڙين هڙتالن جي شروعات ٿي وئي آهي ۽ هاڻ جيڪڏهن نه رڳو ڪراچي ۾ پر ملڪ جي ڪنهن به حصي ۾ ڪو مذهبي معاملو پيدا ٿيو ته ڪراچي ان جي سخت لپيٽ ۾ اچي ويندو ۽ پر تشدد هڙتال جو ان نئين تجربي ڪيترن ئي معنائن کي جنم ڏنو آهي.

لڳي ٿو ته هاڻ سنڌ جي ان راجڌاني ۾ طالبان به پنهنجا جوهر ڏيکارڻ وارا آهن ۽ اتان کان ملڪ کي يرغمال بنائڻ جي لاءِ پهريون تجربو ٿي چڪو آهي، ڇو ته بظاهر بنوري تائون جي علمائن جي قتل جو ڪو جواز نظر نه ٿو اچي. بريلوي، سنين واري جهڳڙي جي ته ڳالهه ڪئي وڃي ٿي، پر ان ڳالهه ۾ ڪو وزن نٿو لڳي؛ ائين لڳي ٿو ته ڪٿي هڙتال جو اهڙو تجربو ڪرڻ لاءِ علمائن کي قتل ته نه ڪرايو ويو آهي. بهرحال تازي هڙتال اهو به ٻڌائي ڇڏيو آهي ته ڪراچي ۾ صرف اردو ڳالهائيندڙ ئي نه پر مذهبي ماڻهو به ڪامياب هڙتالون ڪرائڻ جي سگهه رکن ٿا، جن ۾ گهڻائي پٺاڻن جي آهي. تازي هڙتال ان مذهبي جماعت طرفان ڪرائي وئي آهي، جنهن جو تعلق فضل الرحمان جي ”جي يو آءِ“ سان آهي، جنهن بابت چيو ويندو آهي ته اهائي جماعت افغانستان ۾ طالبان جي روپ ۾ ورهي رهي آهي. ملڪ ۾ سپاه صحابه ۽ تحريڪ جعفرية جو جهيڙو ته مشهور هو، پر اوچتو ئي اوچتو جي يو آءِ سان تعلق رکندڙ ماڻهن جو قتل ٿيڻ جو سبب سمجه ۾ نه ٿو اچي.

۷ نومبر واري ان هڙتال دوران پٿراءُ، روڊ بلاڪ ڪرڻ ۽ ٽائرن کي باهيون ڏيڻ وارا سمورا واقعا پوليس جي موجودگي ۾ ٿيا ۽ پوليس ڪنهن به قسم جي مداخلت نه ڪئي ۽ ائين لڳي رهيو هو ته ڄڻ پوليس پرتشدد احتجاجن جي حفاظت لاءِ بيٺل هجي، جڏهن ته جڏهن به هڙتالون ٿينديون آهن، پوليس ۽ رينجرز کي شهر جي مختلف حصن ۾ مقرر ڪيو ويندو آهي. پهرن پيري نالي ماتر پوليس ۽ رينجرز جا جڻا مقرر ڪيا ويا، ڪيترن ئي وڏن چونڪن تي رينجرز ۽ پوليس مقرر نه هئي. ان کان اڳ علمائن جي قتل واري ڏينهن تي جڏهن گرومند واري علائقي ۾ ٻن ٻنڪرن کي باهيون ڏنيون ويون ۽ هڪ نوجوان کي ماريو ويو، تڏهن به پوليس ۽ رينجرز گهڻو پري رهي ۽ احتجاجين کي جيئن وڻيو پئي ٿيڻ

ڪيائون. اهڙي بظاهر نه سمجه ۾ ايندڙ صورتحال يقيناً ويجهي مستقبل ۾ ڪراچي کي هڪ ٻئي تشدد جي اوراھ ۾ وجهڻ جي هڪ نئين شروعات نظر اچي ٿي ۽ طالبان جي ان نعري کي به تقويت ملي ٿي ته ”ڪابل ڪي بعد“ پاڪستان، شايد جنهن جي شروعات ڪراچي کان ڪئي پئي وڃي. اڄ ٽائر سٽڙ، گاڏين تي پٿراءُ ٿيڻ، دڪانن کي باهيون ڏيڻ ۽ هوائي فائرنگ جا واقعا ٿيا آهن، يقينن سپاڻي اهي پٺاڻ مولانا جهاد في سبيل الله جي نالي راڪيٽن جي استعمال ۾ دير نه ڪندا ۽ ائين انتظاميا کي بليڪ ميل ڪري ڪراچي کي پنهنجي مرضي هلائڻ چاهيندا. ملڪي حڪمرانن کي گهرجي ته هو اک پٽن ۽ سپاڻي جي طالبان جي پٺي تي ڪن مخصوص مقصدن خاطر شفقت ڀريو هٿ رکڻ ۽ مولوي سڳورن کي صبر جي تلقين ڪري علمائن جي قاتلن کي سنجيدگيءَ سان واکو ڪن، نه ته ڪراچي ۽ پوءِ سڄي ملڪ ۾ بارود جي پوءِ ۽ انساني رت جو وهڻ يقيني ٿي پوندو، جنهن تي پوءِ ڪير به ضابطو نه آڻي سگهندو. ايئن جيئن افغانستان لاءِ نوربرٽ هول به ڪجهه نه ڪري سگهيو.

آپگهات ڏانهن وڌندڙ سنڌ جي جوانيءَ جو وزيراعظم کي خط

رزاق کٽي

جناب وزيراعظم صاحب:

هي خط شايد توهان تائين پهچي سگهي! يا هن ملڪ جي بيروزگار نوجوانن جي نوڪرين و ارين درخواستن وانگر دوري جي واپسي کان پوءِ هلندڙ گاڏيءَ مان اڇلايو وڃي. يا مڪمل طور هن خط بابت توهان کي ڪا آگاهي به حاصل نه ٿي سگهي. آئون اهي انومان ان ڪري ظاهر ڪري رهيو آهيان ته توهان جي هن ملڪ ۾ سڀ ڪجهه ممڪن آهي، سواءِ انصاف جي! اهو انصاف جيڪو اڄ زندگيءَ جي پهرين ۽ آخري تحرير تائين مون کي نه ملي سگهيو.

مون سمجهيو هو، ته لکڻ ڪو سولو ڪم آهي، پر ٻن ڏينهن کان لکندو ٿو اڃان ۽ ٻيهر انهن لکيل ڪاغذن کي ڦاڙيندو ٿو اڃان. پنهنجي

ڪنهن به لکت مان مطمئن ناهيان. مون کي ائين ٿولڳي ته هن وقت تائين جيڪي تبهارو ڪن لکڻيون مون ڦاڙيون آهن. اهي سڀ اڻپوريون ۽ بي معنيٰ هيون. هوبهو مون جيان.

ان ڪري هي اکر جڏهن آئون لکي رهيو آهيان، تڏهن پهرين اکر لکڻ کان اڳ اهو فيصلو ڪيو هئم ته هاڻ جيڪو ڪجهه لکندس اهو پهريون ۽ آخري ڪاغذ هوندو. جنهن کي ڦاڙڻ جو حق مون کان سواءِ هر ڪنهن کي هوندو. ڇاڪاڻ ته مون کان ته سسورا حق ڦريا ويا. جيڪڏهن اهو آخري حق آئون پنهنجي پاڻ کان ڦري وٺان ته ان ۾ ڪهڙي ”اربا خطا“ آهي. سو مون هن پيري به زندگي جي ٻين فيصلن جيان اهو فيصلو گهڻو سوچڻ سمجهڻ کان پوءِ ڪيو آهي. ڇاڪاڻ ته فيصلي جو حق مون کي قدرت طرفان مليو آهي. ان ڪري آئون ان ۾ ڪنهنجي به مداخلت برداشت ڪرڻ جو ڦاٿل ناهيان.

پيارا سائين!

جنهن سنڌ جي ڳالهه ڪندي توهان ۽ توهان جي ماڻهن جي زبان نٿي ٽڪجي، مان ان جي ڪڪ مان جنم ورتل ان جو هڪ اهڙو اڀاڳو پٽ آهيان. جنهن جو ڀاڳ، سدائين رقيب رهيو. ان ۾ شايد ڀاڳ جو ڏوهه نه به هجي. اهو ان ڪري ته هتي ڏنڊي جو راج آهي ۽ جنهن جي هٿ ۾ وڏو ڏنڊو آهي. اهوئي سڀ ڪجهه آهي. هن ملڪ ۾ تمام ٿورا ڏنڊا آهن، جيڪي نسل در نسل منتقل ٿيندا ٿا اچن، پر بدقسمتي سان اهي عيسائي مسيح جي ڏنڊي جهڙا ناهن، جنهن سان هو مردن کي جيئرو ڪندو هو. پر هي ڏنڊا جيئرن کي ماريندا آهن. جنهن جو آئون به ٿوري دير کان پوءِ شڪار ٿيڻ وارو آهيان ۽ منهنجو رت به ان ڏنڊي تي لڳڻ وارو آهي. حيرت جهڙي ڳالهه ته اها آهي ته ان ڏنڊي تي رت جو رنگ لڳندو به ناهي. اهو جڏهن پنيءَ تي لڳندو آهي ته واپسيءَ مهل پنيءَ تان چمڙي کي ڪوڇيندو ويندو آهي، پر هن کي ڪوبه داغ نه لڳندو آهي. اهو پنهنجي مالڪن جيان سدائين بي داغ رهيو آهي. بلڪل توهان وانگر....!

هر اکر توهان ڏانهن لکڻ جو مقصد اهو نه هو ته ڪو توهان انهن کي پڙهي پريشان ٿيو. منهنجو اهو به ارادو ناهي ته آئون پنهنجو داستان لکي توهان جي ڄاه ۽ جلال ۾ ڪمي آڻيان ۽ توهان جي اندر ۾ درد ليئو پائي

سگهي. قطعي نه! مون کي نه اهو سوچڻو آهي ۽ نه سوچڻ جو ارادو آهي. درد ۽ حڪمراني به الڳ الڳ شيون آهن. ظلم ۽ حڪمراني جو پري کان به ڪو تعلق ناهي. ان ۾ ايترو فرق آهي، جيترو زمين ۽ آسمان ۾، جيترو مون ۾ ۽ توهان ۾! جيتوڻيڪ توهان جنهن گهر ۾ پيدا ٿيا آهيو، ان ۾ توهان جو ڪوبه ڪمال ناهي ۽ جنهن ٿڌي تي منهنجو جنم ٿيو آهي، اهو به ڪو اتفاق آهي. توهان جو ڪمال ته ان ۾ هجي ها ته توهان منهنجي جاءِ تي پيدا ٿيو ها ۽ هينئر جنهن مرتبي تي آهيو، ان تي پهچي وڃو ها، پوءِ ته توهان جي پيشاني چمڻ اسان جو فرض هو. پر جن پيشاني تي پورهئي جو پگهر جيڪو ڪڏهوڪو سڪي چڪو آهي. توهان جي پونيئر انهن پورهيتن کي سندن اجورو اڃا تائين ادا نه ڪيو آهي. اهو توهان جو دستور آهي، ڇا هزارين پورهيتن کي بيگار ۾ ورهائي تاج محل ٺهرائڻ کان پوءِ ان عمارت کي پيار جهڙي مقدس جذبي سان مذاق سمجهان ٿو. هڪ اهڙي مذاق جيڪا ڪڏهن شاهجهان ڪندو رهيو آهي ۽ ڪڏهن توهان ٿا ڪريو، پنهنجي قوم سان....!

آئون هاڻ پنهنجي ان داستان ڏانهن موٽان ٿو، جيڪا سالن کان هن ملڪ جي ماڻهن مٿان ورهائجي پئي وڃي. ڪالم ڪو ٻيو هو، اڄ آئون آهيان ۽ سياڻي ڪو ٻيو هوندو ۽ جن ماڻهن انهن داستانن کي ورجايو آهي. اُهي به پنهنجا روپ مٽائيندا رهيا آهن. جيڪي اڄ آهن اُهي سياڻي نه هوندا. سياڻي هنن جي جاءِ تي ڪو ٻيو هوندو، جيڪو هنن جي اڄوڪي عمل کي جاري رکڻ جو عمل ڪندو.

آئون هن ملڪ جو هڪ باشعور فرد آهيان. باشعور پاڻ کي ان ڪري ٿو سمجهان ته مون کي خبر آهي ته شعور وٽ لٺ نه هوندي آهي، مون کي فخر آهي، پنهنجي شعور تي ته آئون توهان سان سڌيءَ طرح مخاطب آهيان ۽ اهو شعور مون کي قلم ڏنو آهي، جنهن جي ذريعي اڄ هي داستان لکي رهيو آهيان.

منهنجو سنڌ جي هڪ ننڍي شهر ۾ هڪ گهر هو، جيڪو بيحد سڪون وارو هو ۽ آئون ان گهر کي جنت سان ڀيٽ ان ڪري نٿو ڏئي سگهان ته آئون جنت ۾ رهيو ناهيان ۽ هاڻ جيڪو عمل آئون ڪندس، ان کان پوءِ ان جنت جا به مولوي صاحبن موجب مون مٿان دروازا بند ٿي

ويندا.

ها، سو سڪون واري گهر ۾ هڪ ننڍڙو خاندان زندگي گذاريندو هو، جنهن ۾ منهنجي زال، جيڪا زال هوندي به منهنجي معشوق ئي رهي. سدائين گهر ۾ داخل ٿيڻ وقت بهارن جهڙي مُرڪن سان منهنجو آڌرڀاءُ ڪندي هئي. هڪ پٽ بيجل، جيڪو گونگو آهي ۽ ڳالهائي نه سگهندو آهي، پر اهو سدائين هن جي هنج مان تپ ڏئي مون ڏي هليو ايندو هو ۽ هڪ ڀاءُ هو، جيڪو بي اي پاس ڪري ڪنهن سرڪاري نوڪري جي انتظار ۾ پنهنجا ڏينهن گهاري رهيو هو.

..... ۽ پوءِ جڏهن حڪمراني جو چٽ توهان جي مٿي تي رکيو ويو ته، مون به ٻين جيان ائين سمجهيو هو ته پگهار وڌندو، ڪي قرض ملندا ته مزو اچي ويندو. پئسا گڏ ڪري رشوت ڏئي ڀاءُ جي نوڪري هٿ ڪري وٺي، پر منهنجي ته خوابن جي ڀر ۾ ئي ٿي ويو، جڏهن مون کي نوڪري مان ائين ڪڍيو ويو، جيئن آدم کي جنت مان ڪڍيو ويو هو، جنهن ڏينهن مون کي نوڪري مان تڙيو ويو، ان ڏينهن مون کي اهو احساس ٿيو هو ته هر آدم کي هڪ ڏينهن جنت مان نڪرڻو ئي پوندو آهي، دوزخ جهڙي دنيا ڏانهن وڃڻ لاءِ.....

نوڪري مان ڇا ڪڍيو ويس، جڻ سڀ ڪجهه تبديل ٿي ويو، ضرورتون جيڪي پوريون ٿينديون هيون، تن جر پورائو ختم ٿي ويو، ضرورت ڪهڙي بچڙي شيءِ آهي، اُن جو اندازو ته توهان کي به مخالف ڌر ۾ ويهڻ دوران ٿيو هوندو، ڇاڪاڻ ته توهان جي ضرورت حڪمراني آهي ۽ منهنجي ضرورت نوڪري، جيڪا مون کان ڪسجي چڪي آهي، ڏسو ته اسان جي ۽ توهان جي ضرورت ۾ زمين آسمان جيترو فرق آهي. جناب وزير اعظم صاحب!

منهنجي اها زال جيڪا سدائين بهارن جهڙي مرڪ سان دروازي ۾ داخل ٿيڻ وقت منهنجو آڌرڀاءُ ڪندي هئي، تنهن جي چپن تي ٻن چڻ جو راج ٿي ويو، هوءَ مڪمل طور ڪوماڻجي وئي، خوشين جا ٻن هن جي روح مان هڪ هڪ ٿي ڇڻي پيا، منهنجو گونگو بيجل پنهنجو روڻ به وساري ويٺو ۽ بيروزگار ڀاءُ خرچي گهرڻ به ڇڏي ڏني. هڪ ڏينهن توهان جي رياست جي پوليس منهنجي ڀاءُ کي ڌاڙيل قرار ڏئي قتل ڪري

چڏيو. گهر ۾ ٻن ڏينهن جي بڪ کان پوءِ هو انڊيا جي ڪنهن فلم جي هيرو جيان خالي هٿين گهر مان نڪتو ۽ واعدو ڪري ويو ته هو ماني وٺي ايندو. پر هو جيئرو نه موتي سگهيو. پوليس هن جو پيٽ گولين سان ڀري ڇڏيو. هن جي ڪفن دفن لاءِ ٻڌا گهريل هئا. پاڙي وارن مدد ڪئي. پر ڪجهه وقت کان پوءِ گهر جو سمورو سامان وڪڻي هن جي ڪفن ۽ دفن لاءِ ورتل قرض لاهڻو پيو.

انسان ته آخر انسان آهي، هو هلي هلي هڪ هنڌ ته نيٺ ٿئي پوي ٿو. سو ائين ئي ٿيو. گڏ جيئڻ ۽ گڏ مرڻ جا واعدا ڪرڻ واري منهنجي زال هڪ ڏينهن مون کي ڇڏي وئي، گهر موٽيس ته هن به هڪ خط لکيو هو، جيڪو منهنجي آخري ملڪيت آهي. هن کان منهنجي حالت ڏني نه ٿي. ۽ هن آپگهات ڪري ڇڏيو. گونگو بيجل پنهنجي مرده ماءُ جي جسم سان چنبڙيو رهيو، پر هو ڪري به ڇا ٿي سگهيو؟ هو جنهن دور ۾ پڻا ٿيو آهي، تڏهن وٽس نه بيجل جهڙو گلو اٿس ۽ نه ڪو راءِ ڏياچ.....! هو ويچارو ڪري ته ڇا ڪري!

هاڻ ڪروڙن ماڻهن جي هن سنڌ ۾ اڪيلو رهجي ويو آهيان، مون وٽ جيئڻ لاءِ هاڻ ڪا به معنيٰ ڪو به مفهوم باقي نه رهيو آهي. جنهن ماڻهو تان هيتريون قيامتون گذري وڃن ته پوءِ باقي ڪهڙي قيامت آهي، جنهن جو انتظار ڪجي. آئون سمجهان ٿو ته اهڙيون قيامتون هن ملڪ ۾ ڪيترن ئي ماڻهن مٿان گذري چڪيون آهن. پر سمورا ماڻهو انهن قيامتن کي تقدير جو لکيو سمجهي قبول ڪندا رهيا آهن. ڀلا توهان ئي ٻڌايو ته خدا، جنهن سدائين پنهنجي مخلوق سان پيار ڪيو آهي. اهو ڪيئن ٿو پنهنجي تخليق کي ايڏائي سگهي؟ هتي ته مخلوق ئي مخلوق جي دشمن آهي، پر اهي پنهنجا سمورا گناه پنهنجي ئي خدا جي کائي ۾ وجهي ٿي، ۽ چوي ٿي اهو ”رب جو حڪم هو“.

آئون سمجهان ٿو ته حالتن هٿان زخمر کاڌل ماڻهن جي ڦٽن تي وقت ئي پٽيون ٻڌندو آهي، پر مون وٽ هاڻ وقت ناهي. مون کان سڀ ڪجهه ڪسيو ويو آهي، صرف هڪ بيجل آهي. جيڪو سنڌ جيان سدائين بي زبان رهندو، پر هن منهنجي پاءُ جو لاش ڏٺو آهي. هن پنهنجي ماءُ جي آپگهات واري منظر کي اکين سان ڏٺو آهي. ان ڪري هن لاءِ هاڻ ان کان

وڌيڪ ڪوبه ٻيو ڏکيو وقت نه ايندو. آئون دعا ٿو ڪريان ته اهو ٿونگو بيجل وڌو ٿئي ۽ خدا هن جي هٿن ۾ ايتري طاقت ڏئي جو هو اقتدار جا ايوان لوڏي ڇڏي. هو ظالمن کان صدين جو حساب ته نه وٺي سگهندو. پر جيڪڏهن هڪ ٻل جو حساب وٺي ڇڏي ته چئن گناهن جو بار هلڪو ٿي پوندو ۽ روح کي آرام ملي سگهندو.
پيارا سائين!

هن تحرير جي آخري مرحلي ۾ آئون توهان کي پنهنجو فيصلو ٻڌائيندو هلان ته مون توهان جي هن رياستي نظام کان بغاوت جو فيصلو ڪيو آهي ۽ احتجاج طور آپگهات ڪريان ٿو. مون کي زندگي کان نه ڪا شڪايت آهي ۽ موت کان نه ڪو ڊپ. زندگي کي جيڪو ڪجهه ڏيڻو هو. اهو هن ڏنو ۽ توهان جي حڪمراني ۾ مون کي جيڪو ڪجهه ملڻو هو. اهو مليو. توهان کان ٻيو ملي به ڇا ٿي سگهيو. ايترو ڪجهه ٿي وڃڻ کان پوءِ هاڻ مون کي شرم ٿو اچي ته توهان جي حڪمراني ۾ زندهه رهجي. اهڙي جيئن کان مري وڃڻ سٺو دفعا بهتر آهي. گهٽ ۾ گهٽ پنهنجي روح آڏو ته ماڻهو شرمسار نه هوندو. هونئن ته زندگي سڄي ڄمار جو حساب گهري ٿي، پر ڇا ڪجي. جيڪڏهن ڪو پاڻ آڏو شرمسار هجي ته هو ٻئي آڏو ڇا ڪند ڪٿي سگهندو؟

توهان جو هي نظام منهنجو قاتل آهي. مان تاريخ وٽ جيئري پنهنجي ايف آءِ آر داخل ٿو ڪرايان. تاريخ، جيڪا اسڊائين بي رحم ٿيندي آهي ۽ هو انصاف ڪرڻ به ڄاڻي ٿي، ان ڪري انصاف جي ڪٽهڙي ۾ بيھڻ لاءِ تيار ٿيو. جيڪڏهن توهان جو وارو نه آيو ته پڪ توهان جو اولاد توهان جي بدران تاريخ جي ڪٽهڙي ۾ هوندو ۽ منهنجو بيجل انصاف جي ڪرسي تي هوندو. هو ئي منهنجي خون جو حساب توهان جي اولاد کان وٺندو. مان احتجاج طور توهان جي هن نظام خلاف بغاوت ٿو ڪريان ۽ ان بغاوت جي پهرين مرحلي ۾ مان پنهنجي جان ٿو ڏيان (۽ پوءِ هن باغي آپگهات ڪري ڇڏيو)

سنڌي دانشورن جو بدلجندڙ تصور

صادق بڙدي

سنڌي ادبي سنگت کان اڳ سنڌي اديب ۽ دانشور انجمن ترقي پسند مصنفين سان پنهنجائپ ڪري هڪجهڙائي سبب لاڳاپيل هوندو هو. پر ترقي پسندن پاران پاڪستان جي قومي زبانن ۽ قومي تحريڪن خلاف جيڪو غير فطري هٿرادو ۽ هٿ ٽوڪڻي بين الاقوامي پرولتاري ڪلچر جو ڏيندورو ڪيو ويو ان ترقي پسندن ۽ سنڌي دانشورن ۾ ويڄوٽيون وڌائي ڇڏيون هيون. سنڌي دانشورن ۽ ترقي پسندن جي قوم ۽ قوميت تي ٿيندڙ نظرياتي ۽ فڪري بحث ۾ بديختي سان ترقي پسند اها تشريح ڪئي ايندا هئا ته پاڪستان هڪ قوم آهي ۽ سنڌي پنجابي بلوچي ۽ پختون ان جون قوميتون آهن. ترقي پسندن جي ان تشريح سنڌي پڙهيل لکيل طبقي ۾ سندن علمي بي ايماني خلاف سخت ردعمل پيدا ڪيو ۽ سياسي ادب ۾ اها تشريح ڪئي به لاڳو نه پئي ٿي. نه وري ڪو اهڙو مثال ٿي مليو ۽ نه وري ان منطق ۾ ڪو تخليقي بنياد هو. وقت گذرڻ سان فڪري محاذ تي

جماعت اسلامي ۽ ترقي پسند سنڌي دانشور جي قومپرستانا ۽ محب وطن سوچ تي گڏجي حملا ڪرڻ ۾ مصروف هئا. فرق صرف ايترو هو ته جماعت اسلامي پاران اسلام ازم ۽ ترقي پسند پرولتاري بين الاقواميت جو نالو وٺي رهيا هئا. جڏهن ته سنڌي دانشور جي فڪر خلاف رياست جا سڀ ذريعا ريڊيو پاڪستان ۽ پي ٽي وي نظريي پاڪستان مسلمان قوميت جي نعري هيٺ ڪم آندا ويا. پاڪستاني ترقي پسندن جي پرولتاري بين الاقواميت اصل ۾ سرمائيداري واري ڪاسمو پوليتيزم هئي. جنهن کي تاريخي ۽ حب الوطني وارو شعور رکندڙ سنڌي دانشور قبول ڪرڻ لاءِ تيار نه هو.

جنرل ايوب ۽ جنرل ضياءَ جي حڪمراني دوران سنڌي دانشور ۽ رياست جي وچ ۾ تضاد گهڻو وڌي ويو. ان دوران سنڌي معاشرو ڌاري آبادي جي غير معمولي تعداد ۾ داخل ٿيڻ سبب تمام گهڻي گهٽ بوسٽ جو شڪار ٿي ويو ۽ ٻيو اختيارن جي مرڪزيت اسلام آباد ۾ ماضي جي پيٽ ۾ وڌيڪ مرڪز ٿي وئي هئي. ان صورتحال ۾ سنڌ ۽ ڌرتي سان وابستگي جو شعور وڌيڪ پختو ٿيو سنڌي دانشور سنڌين کي اقليت ۾ تبديل ڪرڻ واري سازش، سنڌي زبان ۽ ادب سان رياست پاران ٿيندڙ ڏاڍاين، بهارين کي حڪمرانن پاران گهرائڻ ۽ سنڌ جي وسيلن تي ٿيل قبضي خلاف پنهنجي تحريرن ۾ لاڳيتو احتجاج ڪندو رهيو. ساڳئي وقت سنڌي دانشور بنيادي انساني حقن ۽ عوام جي جمهوري حقن تي هٽيل ڌاڙن تي پڻ احتجاج ڪندو رهيو. اهڙي طرح جنرل ضياءَ جي دور ۾ سنڌ ۽ اسلام آباد ۾ وچوتيون تمام گهڻيون وڏي ويون هيون. جنرل ضياءَ خلاف سنڌ ۾ هلندڙ جدوجهد قومي جمهوري جدوجهد جو روپ وٺي وئي هئي. سنڌي دانشور آمريت ۽ اسلام آباد جي مرڪزيت خلاف سنڌ ۾ جدوجهد جا پيٽ ٻارڻ لاءِ پنهنجو پاڻ کي اڀري ڇڏيو هو. جڏهن ته سنڌ جي قومپرست قيادت جنرل ضياءَ جي خلاف تحريڪ هلائڻ ۾ ڪا به دلچسپي نه ورتي هئي. پر سنڌ ۾ قومي جمهوري جدوجهد جي پيدا ٿيل ڌاري قومپرست قيادت کي پنهنجي هٿن تي مجبور ڪري ڇڏيو هو. اهڙي طرح سنڌي دانشور ون يونٽ دوران سنڌ تي ايل مصيبت خلاف جيڪو پنهنجو قومي ڪردار نڀايو هو اهو جنرل ضيا جي دؤر ۾ مڙهيل آمريت

خلاف ٿيندڙ جدوجهد ۾ هنن وڌيڪ زوردار طريقي سان ورجايو هو. جنرل ضياءَ ان جو جواب ڏاڍي خطرناڪ انداز ۾ ڏنو. سنڌ جون سرحدون هندستانين برمين، بهارين، بنگالين، افغانين، پنجابين ۽ پٺاڻن وغيره لاءِ کولي سنڌ کي بين الاقوامي يتيم خانو بنائي ڇڏيو. ايم ڪيو ايم کي وجود ۾ آڻي سنڌ جي تاريخي بنياد رکندڙ قومپرست تحريڪ جي مقابلي ۾ هٿ ٺوڪڻي مهاجر قوميت جو تصور اڀاري مڪاني ادارن جون چونڊون ڪرائي سنڌ جي ڪراچي حيدرآباد ۽ سکر جهڙن شهرن ۾ غير سنڌي ميئر چونڊائي دنيا کي اهو ثابت ڪيو ته سنڌ ۾ سنڌي ٿورائي ۽ مهاجر گهڻائي ۾ آهن نه رڳو ايترو پر مهاجر قوميت جي بنياد تي ٺهندڙ تنظيم کي وحشي دهشتگرد تنظيم جو روپ ڏئي سنڌين کي هيسائڻ ۽ ڊيچارڻ جي ڪامياب ڪوشش ڪئي. اها جنرل ضياءَ جي شروع ڪيل راند اڃا جاري آهي.

اها صورتحال محمد خان جوڻيجي جي هڪ دفعو ۽ بينظير ڀٽو جي ٻه دفعا وزيراعظم ٿيڻ جي باوجود تبديل نه ٿي سگهي آهي. بينظير ڀٽو کي وزيراعظم جي عهدي تان هٽائڻ لاءِ ٻئي پيرا ايم ڪيو ايم جو ڪارڊ بنيادي ڪارڊ طور استعمال ڪيو ويو. ايم ڪيو ايم هر ڀيري اها ڪوشش ڪندي رهي ته مرڪز ۾ غير سنڌي وزيراعظم اچي ۽ سنڌ ۾ وڏو وزارت کيس ملي. ڇاڪاڻ ته غير سنڌي وزيراعظم جو اهو مسئلو نه آهي ته سنڌي اقليت تبديل ۾ ٿين ٿا يا نه، بهاري گهراڻن سان ڪو سنڌين کي نقصان پهچندو يا نه. سنڌين کي نوڪريون ملنديون يا نه. ان روين سبب سنڌي دانشور اسلام آباد کان پنهنجو پاڻ کي هميشه پري رکيو.

اڄ سنڌي دانشور جي بدچلندڙ ڪردار جو دهل وڏي شور سان وڄايو پيو وڃي. ان سلسلي ۾ اهو به چيو پيو وڃي ته سنڌين جي اقليت ۾ تبديل ٿيڻ سنڌ جي وجود جي سلامتي ڪالاباغ ڊيم سنڌي ٻولي ۽ ادب، بهارين جو مسئلو ۽ سنڌي قومپرستي آهي سڀ مدي خارج ڳالهائون آهن. اچو ته پنجاب جي سرمائيدار وزيراعظم جي قيادت ۾ سنڌ ۽ جاگيرداري جو خاتمو آڻيو ڇڏيو. سنڌ ۾ جاگيرداري جو خاتمو سنڌ جي خوشحالي ۽ آزادي لاءِ اله دين جو چراغ ثابت ٿيندو.

سنڌي دانشور کي اهو باور ڪرائڻ جي ڪوشش ڪئي وڃي نه

سنڌي سنڌين جا سڄڻ نه آهن پر ڌاريا سنڌين جا سڄڻ آهن ۽ لسانيت پرست انهن جا سڄڻ آهن. الطاف حسين ۽ نواز شريف جي قيادت ۾ سنڌ ۾ خوشحالي ٿيندي. نواز شريف جي قيادت ۾ ڪراچي جو سرمائيدار سنڌين بلوچن ۽ مقامي ماڻهن جا ڪارخانن ۾ روزگار جا دروازا بند ڪري سستي پورهيت طور بنگالين، برمين، پنائڻن ۽ پنجابين وغيره انهن لاءِ کولي ڇڏيندو. اعجاز شفيع ۽ ڪئپٽن حليم صديقي جي بنگالين ۽ برمين خلاف بينظير ڀٽو حڪومت پاران هلايل مهم کي روڪڻ ۾ ادا ڪيل ڪردار کي هر هنڌ ساراهيو پيو وڃي ۽ چيو پيو وڃي ته ٻنهي شخصيتن جاگيرداري خلاف يادگار ۽ تاريخي جدوجهد ڪئي هئي. اهڙي طرح سنڌي سرمائيدار کي ختم ڪرڻ کان پوءِ سنڌي پورهيت به نه هوندو ته سرمائيدار لاءِ سنڌ ۾ ميدان هموار ٿي ويندو!

سنڌي سنڌين جا نه پر ڌاريا سنڌين جا سڄڻ آهن واري سوچ جو زهر سنڌ ۾ پڪيڙي سنڌي قومپرستي ۽ حب الوطني جي شعور کي مڏو ڪري پاڪستان جي قومي سلامتي تي يقيني بنائڻ جا فرض پراڻي ترقي پسندن ۽ ڪامريڊن مير ٿيبي کي سونپيا ويا آهن. ڇاڪاڻ ته پاڪستان جي واڳ ڌڻين جي نظر ۾ قومي سلامتي لاءِ سنڌي وڏو خطرو بڻيل آهن. ان ڪري قومي سلامتي جي اها تقاضا آهي ته سنڌ ۾ اهڙي دانشور ليگ يا انٽليڪچوئل ليگ جوڙي وڃي جيڪا سنڌ جي ٻرندڙ مسئلن تي چڻ سبي ويهي ۽ صرف جاگيرداري جاگيرداري جو دور ڪندي رهي.

اسان جون اکيون اهو منظر به ڏسنديون رهيون آهن ته پنجاب جي سرمائيدار وزيراعظم سنڌ جي ڪوڙهي کان ڪوڙهي جاگيردار جي به ڇاپلوسي ڪرڻ ۾ دير نه ڪئي آهي رڳو ان ڪري ته هو سندس پارٽي ۾ شامل ٿئي. هاڻي اسان اهو به ڏسي رهيا آهيون ته سنڌ جي ٻيٽي جاگيردار ڪراچي جا لسانيات پرست ۽ پنجاب جو قومپرست پنجابي سرمائيدار سنڌي قومپرستي جي شعور جي نڙي تي لت ڏئي سنڌ جي ٻرندڙ مسئلن تي سنڌي وچولي طبقي جي متحرڪ سياسي ۽ فڪري اوسر کي ڪيئن ٿو ختم ڪري ۽ سنڌ ۾ جاگيرداري جو خاتمو آڻي. جاگيرداري جي خاتمي جو عجيب طريقو آهي جو ان قوم جي وچولي طبقي جو شعور جو انت آندو وڃي.

يزيدي ڪلچر ۽ امام حسين ع

ڪامريڊ مير محمد تالپر

** هڪ صاحب ڦلھڙي کان پڇيو آهي ته هن سماج ۾ گهڻو بي ايمان ڪهڙو ماڻهو آهي؟

* منهنجا صاحب رب جي نوازش آهي هتي بي ايمانن جون ريلون ڀريون پيون آهن۔ منهنجي خيال ۾ هن سماج ۾ اقتدار جي حوس وارو ۽ دولت گڏ ڪرڻ جي حوس وارو ماڻهو ۽ درج اول جو وي آءِ بي بي ايمان آهي۔ رڳو هتي چڱي ريت نظر ڊوڙائي ڏسو ته خبر پئجي ويندي۔

** هڪ صاحب وارھ کان پڇيو آهي ته هن جهان ۾ خدا جي خوف وارو ڪهڙو انسان آهي؟

* منهنجا صاحب ڪامريڊ جي سروي ڪيل آهي ته هر مسڪين خدا جي خوف وارو آهي، ڇو ته هو ڪنهن تي به ڏاڍ ڪونه ٿو ڪري۔

** هڪ صاحب گڏاپ کان پڇيو آهي ته اسلام ۾ وي آءِ بي ڪلچر

آهي؟

* منهنجا صاحب اسلام ۾ وي آءِ پي ڪلچر تي لعنت آهي. يزد جو وي آءِ پي ڪلچر هو، باقي امام حضرت حسين ع ابن علي ع جو وي آءِ پي ڪلچر ڪونه هو ڇو ته وي آءِ پي ڪلچر واري لاءِ شهادت جو موت نه آهي. اهو منن پيشابن وگهي مرنڊو.

** هڪ صاحب جراتي کان پڇيو آهي ته ٻڌو ويو آهي ته فنڪشنل مسلم ليگ جو اڳواڻ پير صاحب پاڳارو ملڪ جو سربراھ ٿيندو ته پوءِ ملڪ جو گاڏو هلندو؟

* منهنجا صاحب پير سائين بادشاهه آهي سنس گهر به تاراج ٿي ويو طلاقن جي ڪري، باقي ملڪ کي ڪيئن هلائيندو پوءِ شايد پاڪستان به طلاقن جي حوالي نه ٿئي!

** هڪ صاحب ڪنري کان پڇيو آهي ته سنڌ جي هاري جي قسمت ڪير بدلائيندو؟

* منهنجا صاحب هينئر هاري جا ڪيترا دوست پيدا ٿيا آهن، عوامي پارٽي وارو وشنومل شايد هارين جي قسمت کي جاڳائي وجهي.

** هڪ صاحب مريد سڀني کان پڇيو آهي ته ملڪ ۾ مضبوط لابي ڪنهن جي آهي؟

* منهنجا صاحب مضبوط لابي ڪاموري جي آهي.

** هڪ صاحب سن کان پڇيو آهي ته سنڌ کي هڏ ڏوڪي ليڊر ڪڏهن ملندو؟

* منهنجا صاحب اوهان ڏٺو آهي ته هتي ڪنهن ليڊر جي ورسِي يا ڪو جلسو ٿيندو آهي ته ان پنڊال ۾ هڪڙا صاحب عاليشان لباس ۾ سينگاريل اسٽيج تي پنهنجي اڳيان ولايتي سگريٽ رکيو ويٺا هوندا آهن ٻيا سون ۽ هزارن جي تعداد ۾ زمين تي ويٺا هوندا آهن ويچارا منهن ڏيئي جيڪي رڳو تارڙيون وڄائين ٿا. انهن مان مون ڪنهن کي اسٽيج تي ويٺل ڪونه ڏٺو آهي نڪو اسٽيج تي ويٺلن کي زمين تي ويهندو ڏٺو. هڏ ڏوڪي سنڌ کي تڏهن ملندو جڏهن پٽ وارا اسٽيج تي ويهندا ۽ اسٽيج وارا زمين تي ويهي تارڙيون وڄائيندا. باقي جيسين اهو گاڏو هلندو رهندو، هڏ ڏوڪي ليڊر

ڪونه ملندو.

*** هڪ صاحب تندي مير محمد حيدرآباد کان پڇيو آهي ته تازو هتي مرحوم مير علي احمد خان ٽالپر ۽ سندس ڀاءُ مرحوم مير رسول بخش خان ٽالپر جن جي ورسِي هنن جي اولاد مسلم ليگ جي جهنڊي جي سائي ۾ ملهائي آهي. واقعي مرحوم مير برادران مسلم ليگي هئا؟

*** منهنجا صاحب منهنجي مير صاحبان سان قديمي نيازمندي آهي. ٻئي ڀائر مير علي احمد خان ۽ مير رسول بخش خان مسلم ليگي ڪونه هئا اهي ليگ دشمن هئا. هنن جي اولاد ميرحيدر ٽالپر ۽ مير رفيق ٽالپر جن جي مت ڪسي آهي جيڪي پنهنجن مائٽن جا روح رنجائي رهيا آهن. مرحوم مير صاحب ٻڌاڙهي رنگ انقلابي جهنڊي جا پوڄاري هئا پر ليگ جي سائي جهنڊي سان انهن جي ڪابه محبت ڪانه هئي. اها آئون سوڌا ڪا خاطري ڏيان ٿو. مڙي ميرن صاحبن جو اولاد سرڪاري خوشنودي چاهي ٿو پر اها انهن لاءِ خواري آهي.

*** هڪ صاحب علي پور بدين کان پڇيو آهي ته وزيراعظم نواز شريف پاڻي جي فوجي سربراه کي بي ايماني جي بنياد تي نوڪري مان ڪڍي ڇڏيو آهي اهو قدم سهي آهي؟

*** منهنجا صاحب وزيراعظم جو اهو قدم مردانه قدم آهي. اهو رڳو نيوي وارو صاحب اهڙو بدعنوان ڪونهي پر هتي ڪيترن وردي وارن صاحبن ملڪ کان ٻاهر ڪروڙن جون ملڪيتون ٺاهيون آهن انهن جو به جلد احتساب ٿيڻ گهرجي پوءِ واه واه ٿيندي.

*** هڪ صاحب ٽالپر وڏا کان پڇيو آهي ته وزيراعظم نواز شريف ڪشمير ۽ ٻين معاملن تي هندستان سان ٺاهه ڪري ويندو؟

*** منهنجا صاحب هندستان سان جي سمورا معاملو ڪشمير سميت حل ٿي وڃن پوءِ ته سبحان الله پر هتي هندستان دشمن لابي مضبوط آهي. جيڪا هند دشمني تي پنهنجو سياسي دڪان چمڪايو ويٺي آهي. اهي ڪڏهن به نواز شريف کي هندستان سان برادرانه ٺاهه ڪرڻ ڪونه ڏيندا پنجاب جو وڏو حصو ۽ ڏول سپاهين جو به وڏو حصو ان جي خلاف آهي ان ڪري اهو معاملو ڏاڍو ڏکيو ٿو نظر اچي. جي نواز شريف ان ۾

ڪامياب ويو ته پوءِ هيرو ٿي ويندو نه ته پوءِ اتفاق فائونڊري جو به خير ڪونه رهندو.

*** هڪ صاحب تندي قيصر کان پڇيو آهي ته وزيراعظم مسٽر گجراڻ هندستان واري ڪشمير جي دوري تي چيو آهي ته ڪشمير هندستان جو اتوٽ انگ آهي. اهو سهي آهي؟

* منهنجا صاحب مسٽر گجراڻ جو چوڻ سهي آهي، ٿر جي واري جون پٽون به پاڪستان جو اتوٽ انگ آهن. اهي پاڪستان هندستان جي حوالي ڪندو؟ هرگز نه هندستان به ڪشمير تان هٿ ڪونه ڪڍندو. ان ڪري اها واويلا ڪرڻ درست نه آهي جيڪو آهي ان تي شڪر ڪريو، باقي معاملو مسٽر گجراڻ ڀلي نواز شريف سان طئي ڪري ته اهو بهتر ٿيندو.

*** هڪ صاحب ڏندي کان پڇيو آهي ته تازو ڪراچي جيل جي دروازي تي به ڪارا ٻڪرا خيرات ڪيا ويا ته آصف زرداري کي آزادي ملي. ڇا ٻڪرن جي ڪهڻ سان آزادي ملي ٿي؟

* منهنجا صاحب اها خبر به ٻڪرن جي تصوير به اخبار ۾ هئي. انهن ٻن ٻڪرن جي قرباني ڇا ڪندي. هاڻ شايد زرداري جا پاليل گهوڙا به اٿي ڪراچي جيل جي دروازي تي بوراق ڪندا. منهنجي خيال ۾ انهن ڪارنامن مان ڪجهه به نه ورنندو. ٿورو ترسو جلد کير ۽ پاڻي جلد ڌار ٿي ويندا.

*** هڪ صاحب ڏاني دل کان پڇيو آهي ته هن ملڪ ۾ مذهبي نفرتن جي بازار گرم آهي. روزانه ڪيترا قتل ٿين ٿا ان جو ڪو سدباب به آهي؟

* منهنجا صاحب مذهبي نفرت هتي ملن پکيڙي آهي. جيڪي پنهنجو جوڙيل شريعتون بيان ڪن ٿا. انهن ملن جون شريعتون، شريعت محمدي ناهن اهي سڀ انهن ترميم واريون آهن. سدباب اهو آهي جو ڪو نه مسلمان پيدا ٿئي جو اهي انهن ترميم وارين شريعتن جي پاڙ پٽي ۽ سڄي شريعت محمدي لاڳو ڪري ته پوءِ تباهي کان بچي سگهيو.

*** هڪ صاحب ميرپور بٺوري کان پڇيو آهي ته سجاول جا ٻه شهري

نوجوان جيڪي اغوا ڪيا ويا آهن. اهي جلد بازياڻ ٿي ايندا. اها خاطري پوليس ڪرائي آهي ته واقعي اهي يرغمالي گهر ايندا؟

✽ منهنجا صاحب اها خاطري شيرازي وڏيرن جي آهي. خود شيرازي پوليس جا دلال آهن ڏسو ته ڇا ٿو ٿئي. وڏيرو سدائين پوليس جو دلال رهيو آهي. رب ڪري اهي مسڪين گهر اچن.

✽ هڪ صاحب مديجي کان پڇيو آهي ته رهبر سند سائين جي ايمر سيد مرحوم جي جاءِ نشين فرزند سيد امير حيدر شاه صاحب ۽ پوءِ سيد جلال محمود شاه صاحب جا پاڻ اختلاف ٿي ويا آهن ڇو؟

✽ منهنجا صاحب آئون رهبر سند جي سڄي خاندان جو دعاگو ۽ نیازمند آهيان. مون کي پنهنجي بزرگ جيتري عزت ڏيندا آهن. هن وقت شايد سياسي اختلاف هوندو ڇو ته تازو سائين جي ورسِي تي سيد امير حيدر شاه کي به جيئي سند قومي محاذ جو ميمبر بنايو ويو آهي ورسِي جي آجيان واري تقرير ۾ به سيد امير حيدر شاه سند سان پنجاب ۽ پنجابين جي ڏاڍاين تي خوب لتاڙ وڌي. سيد جلال محمود شاه صاحب جن سند اسيمبلي جا ڊپٽي اسپيڪر آهن، مڙئي سرڪار سان گوڏو ڏيو وينا آهن. جي اختلاف آهي ته اهو هوندو. آئون ننڍڙي سائين کي استدعا ڪندس ته اوهان سڀني جي انهيءَ ۾ عزت آهي ته وڏي رهبر سند واري سائين جي وات هلو، ان جو ڏيئو روشن رکو، جي اهي حال اوهان جا رهيا ته پوءِ اهو ڏيئو ڪنهن ٻئي گهر روشن ٿيندو ۽ اوهان تي ڪانگ ويهندا.

✽ هڪ صاحب سينا کان پڇيو آهي ته ڪهڙا حق پرست هئا جن حق جو جهنڊو بلند ڪيو؟

✽ منهنجا صاحب خدا جي ڌرتي تي حق پرستن جي کوٽ نه رهي آهي. آئون صرف چند صاحبن جا نالا اوهان کي ٻڌايان ٿو شير خدا علي ع جي هٿ ۾ حق جو جهنڊو هو، امام حسين ع ابن علي ع جي هٿ ۾ حق جو جهنڊو هو، حضرت مخدوم بلاول عليه رحمت الله جي هٿ ۾ حق جو جهنڊو هو، حضرت شاه عنايت شهيد عليه رحمت جي هٿ ۾ حق جو جهنڊو هو، عن الحق منصور جي هٿ ۾ حق جو جهنڊو هو، شمس تبريز عليه رحمت جي هٿ ۾ حق جو جهنڊو هو، حضرت سمرند

شهيد جي هٿ ۾ حق جو جهنڊو هو. حضرت شهيد ٽپو سلطان جي هٿ ۾ حق جو جهنڊو هو. ڪامريڊ لينن جي هٿ ۾ حق جو جهنڊو هو. ڪامريڊ هوڇي منہ جي هٿ ۾ حق جو جهنڊو هو. ڪامريڊ مائوزيننگ جي هٿ ۾ حق جو جهنڊو هو. رهبر سنڌ سائين جي ايم سيد جي هٿ ۾ حق جو جهنڊو هو. باباءِ سنڌ حيدر بخش جتوئي جي هٿ ۾ حق جو جهنڊو هو. امام خميني جي هٿ ۾ حق جو جهنڊو هو. جيئن ۾ لڀيا جي صدر معمر قذافي جي هٿ ۾ حق جو جهنڊو آهي، ڪيوبا جي صدر فيڊرل ڪاسترو جي هٿ ۾ حق جو جهنڊو آهي.

*** هڪ صاحب پياري لنڊن کان پڇيو آهي ته جيڪي وزير دوري تي اچن ٿا اهي استقبال ڪرائين ٿا پنهنجن دلال وڏيرن وٽ عاليشان دعوتون کائين ٿا وزيراعظم نواز شريف جي انهن حرڪتن کان منع آهي پوءِ ڇو؟
 * منهنجا صاحب وزيراعظم نواز شريف وٽ ريدار لڳل ڪونهي جنهن تي ڏسي ته فلاڻو وزير جلوس پيو ڪڍائي ۽ ميمبرن جا مال پيو کائي.

ڏاتار ته تون ٻيا مڙئي مڱتا

شاه لطيف جي شاعري ۾ عشق الاهي

نجم الدين ڪنڀر

حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي هڪ سچو باعمل ۽ موجد مسلمان هو. عشق الاهي ۽ محبت مصطفيٰ ﷺ ۾ ايتو ته غرق ٿيل هو جو سڄي ڄمار پوري انسانيت کي وحده لاشريڪ سان عملي طور ڳنڍڻ لاءِ جتن ۽ جاکوڙ ڪندو رهيو. پنهنجي قول سان ماڻهن کي راه رباني طرف سڏيندو رهيو. بنا رنگ، نسل ۽ مذهب ۽ اوج نيچ جي حق جو پيغام هر ڪنهن تائين پهچائيندو رهيو پوري عمر دعوت الاهي جي تبليغ ڪندي گذاريائين. قرآن مجيد هميشه گڏ هوندو هئس. حقيقت ۾ جيڪڏهن ڏسجي ته عشق خدا وندي کان متاثر ٿيندي. پوري قرآن مجيد کي شاعري جي لفظن ۾ پروڙيو اٿس. ان لاءِ چيو اٿس ته:

”جي تو بيت ڀانڀا سي آيتون آهن.“

نيو من لائين پريان سندي پار ڏي.

شاه ايمان. عقيدتي ۽ عملي زندگي بابت عالم محمد ابراهيم

شاهواڻي لکي ٿو ته ”شاه هڪ سچو ۽ پڪو موجد مسلمان هو فرقہ پرستي کان پري الله جي ياد ۾ شريعت جي پابندي ڪندي زندگي بسر ڪيائين، سماع کان سواءِ سندس ٻي ڪابه بدعت ڪونه ٿي ڏسجي جيڪڏهن ظاهري مسلمانن پريٽون نه پاڙي ها ته وقت جا مُلا ۽ مجتهد مٿس ضرور تعزير و ڪن ها. شاه صاحب روزا رکندو هو ۽ نمازون پڙهندو هو. مسجد پنهنجي هٿن سان پورهيو ڪري جوڙائي هڻائين، تسبيح پڙهندو هو ۽ سڀڪو کيس صوفي ٿو سڏي. ڪوبه صوفي تيسين سچو صوفي نه آهي جيسين شريعت جي پابندي نه ٿو ڪري. اڄڪلهه جو پينورائي يا نانا نوش ڪندڙ صوفي نه هو. (مقدمه ۲۸)

شاه جي توحيد پرستي جو سڀ کان وڌيڪ شاهد سندس رسالو آهي جيڪو پوري جو پورو توحيد ۽ رسالت جي شاهدي سان ٽمٽار آهي جيڪڏهن ڳوڙهي نظر سان شاه جي شاعري جو مطالعو ڪيو وڃي ته معلوم ٿيندو ته هر هر لفظ شاه صاحب عشق الاهي کي پروڙيو آهي. ڪٿي عمر کي نفس سان ماري کي روح سان عمر ڪوٽ کي هن دنيا سان ۽ ملير کي آخرت سان تشبيه ڏئي انسانيت جي روح (مارئي) کي نفس (عمر) جي دنيا (عمر ڪوٽ) مان نڪري آخرت (ملير) لاءِ اڪير ڏيکاري ٿو ته ڪٿي سهڻي کي سالڪ، ميهار کي مطلوب دريا جي هن پار کي هن جهان ۽ هن پار کي هو جهان، رات کي جهالت، ڪنڀار کي مرشد، ڪچي گهڙي کي غير شرعي ڪم ۽ پڪي گهڙي کي شرعي ڪم. ڌم کي نفس سان تشبيه ڏئي. سهڻي (طالب يا سالڪ) کي ميهار (مطلوب) سان ملڻ لاءِ مرشد (ڪنڀار) کان شرعي حڪم (پڪو دلو) وٺي جهالت (رات) مان گذري هن دنيا (دريا جي هن پار) کان مٿي هن دنيا دريا جي هن پار) ۾ مطلوب سان ملڻ لاءِ ڏس ڏئي ٿو ته مٿان مرشد (ڪنڀار) کان غير شرعي ڪم (ڪچو دلو) وٺي ان تي عمل ڪرڻ پاڻ فنا ٿي وڃي الله سان تعلق ڳنڍڻ لاءِ شريعت جي پابندي لازمي آهي. مطلب ته شاه جي سڀني سرن کي چٽائي ڏسو ته انسان کي الله سان ڳنڍڻ شاه جو بنيادي مقصد نظر ايندو. شاه انسان کي انسانيت جو درس ڏنو ۽ اهو پڻ ٻڌايائين ته جيئن خالق حقيقي جا حڪم پروڙي ان جي پوري اطاعت نه ڪبي تيسين انسانيت جي منزل تي پهچڻ ناممڪن آهي. شاه فرمائي

ٿو ته:

”ڪو مطالعو مون ۾ هو جو ورق وصال جو،

تنهن ۾ تون هي تون، ٻي لات نه لظي جيتري.“

مطالعو اهو جيڪي منزل تي پهچائي ٻي مقصد مطالعي مان وقت

ويائڻ کان سواءِ ٻيو ڇا ملندو. نيت جي سچائي ۽ دل جي ڪشش کان

سواءِ ڪجهه به هٿ نه ايندو جيئن شاه فرمائي ٿو ته:

”پڙهيو ٿا پڙهن ڪڙهن ڪين قلب ۾.

پاڻان ڏوه چڙهن جيئن ورق وراين وٽرا.“

شاه جي درس ۾ جيڪي محبت جا موتي پويل آهن انهن کي چڱي

طرح هينءَ سان هنڊائي ۽ مٿس عمل ڪيو وڃي ته جيڪر ٻئي جهان

موچارا ٿي پون. شاه صاحب اطاعت الاهي ۽ سنت جي پيروي جو گهڻو

ٽاڪيد ڪيو آهي. جيستائين آخري پيغمبر حضرت محمد ﷺ جن کي

پوري طرح مڃي سندس ٻڌايل شريعت تي عمل نه ٿو ڪيو وڃي. تيستائين

توحيد جي دعويٰ جڻ اڌوري آهي، شاه فرمائي ٿو ته:

”وحده لا شريڪ له جڏهن چيو جن،

تن مڃيو محمد صه ڪارڻي هيجان سان هنئين،

تڏهن منجهان تن اوتڙ ڪونه اولئون.“

شاه جي توڪل به عشق الاهي جو بهترين دليل آهي. هدايت يا

گمراهي صرف ۽ صرف هڪ خدا جي هٿ آهي جنهن کي وٺي تنهن کي

عزت ڏي. اعليٰ درجي پهچائي پوري جهان ۾ موچارو ڪري جنهن کي

گهري تنهن کي هميشه لاءِ ذليل خوار ۽ لعنتي بنائي ڇڏي جيئن شاه

فرمايو ته:

سوئي راه رد ڪري سوئي رهنما،

وتعز من تشا وتزل من تشاء.“

شاه فرمائي ٿو ته خداوند قدوس ۽ بندي وچ ۾ وڇوٽي آهي ئي

ڪونه. قادر مطلق ۽ سميع عليم هر جڳهه هر وقت هر ڪنهن سان گڏ

آهي. بقول قرآن مجيد نه هو ساھ جي رڳ کان به ويجهو آهي. شاه سنئون

سڌو بندي جو مالڪ حقيقي سان رابطو ڪندي ٻڌائي ٿو ته:

”ڏاتار ۽ مڱڻي ڪونه وسيلو وڃي،
سائي تال تند جي سائي چارڻ ڇٽ،
جي هٿ جي هٿ، ته ڳالهه مڙهي هڪڙي.“

جهڙي طرح انسان مالڪ حقيقي جي ڏنل نعمتن مان فائدو حاصل ڪري ٿو، اهڙي طرح انهن نعمتن جو شڪر ادا ڪرڻ ضروري آهي. جسم جي هر هڪ عضوي کان مالڪ جي مرضي مطابق ڪم وٺڻ حقيقي شڪر آهي. جيئن لطيف سائين فرمائي ٿو ته:

”اڪيون سڀئي ڌار جنهن سان پسين پرين کي،
پئي ڏانهن ڪين نهار گهڻو ريسارا سيرين.“

هيءَ دنيا آزمائش جو هنڌ آهي رب تعاليٰ جي منشا مطابق هت انسان کي ڪيئي مشڪلاتون ۽ مسئلا درپيش ايندا پر مڙني مصيبتن تي ثابت قدم رهڻ ۽ صرف هڪ مشڪل ڪشا ڏانهن واجهائڻ ڪامل بندي جي نشاني آهي. الله جي عشق جي زباني دعويٰ اڻپوري آهي جيسين خداوند قدوس جي ٻڌايل حڪمن تي عمل ڪري دنيا جي هر در کان بي نياز ٿي صرف هڪ سالڪ حقيقي جو در جهلي انهي ۾ رب جي رضا آهي ۽ آخرت جا سک به اهڙي ٻانهي لاءِ آهن جيئن لطيف سرڪار فرمايو:

ڇاڪي وڃين ڇو ٻيلي در ٻين جي،
وٺ ڪنڇڪ ڪريم جي جڳ جو والي جو،
سوڪو هوندو سو جنهن جو عشق الله سان.

جيڪي انسان پنهنجي مالڪ حقيقي جي در کي ڇڏي دنيا جي در جا چڪر لڳائين ٿا اهي پنهنجي هٿن جي ڪمائي جي ڪري هميشه ڏکڻ ۽ ڏولان ۾ گذارين ٿا. هر مصيبت ۽ پريشاني کان بچڻ لاءِ صرف مالڪ الملڪ در واجهائڻ گهرجي.

”ڏاتار ڏک ڪيا پاڻ مٿي مڱڻي،
تڏهن توييا وڇان ولها ڏينها.“

شاه صاحب دنيا جي هر مشڪل ۽ هر تڪليف ۾ صرف ۽ صرف هڪ مالڪ حقيقي درٻار ٻاڏائڻ جي تلقين ڪري ٿو ڇو ته اهو ئي ساري ڪائنات ۾ هر مخلوق جو رزاق ۽ پالڻهار آهي. باقي دنيا جا در صرف شيطاني دوکو آهي. شاه فرمائي ٿو ته:

”مڱ تنهن کان مڱڻا جو ڏهاڙي ٿو ڏي؛

ڪوڙا در دنيا جا چاچڪ وڃين جي؛

سيان توکي موٽي ڏيندا منهن ۾.

حقيقت کي جيڪڏهن ڏسجي ته ڏاتار صرف هڪڙو آهي باقي دنيا

سڀ سوالي آهي. قرآن مجيد کي غور سان ڏسجي ته چٽي طرح اهو بيان

ٿيل آهي ته ساري مخلوق هڪ خدا جي نحتاج آهي. خداوند ڪنهن جو

به محتاج ناهي. هو الله جل شان هو بي نياز ۽ بي پرواه بادشاه آهي.

مخلوق تي ڪنهن وقت تائين ته ڀلائي ڪري سگهي ٿي پر رب جي

رحمت جو انت ئي ڪونهي جيئن لطيف فرمايو:

ڏاتار ته تون ٻيا مڙئي مڱڻا،

مينهن ته مندائتا وسڻا سدا وسين تون،

جتي گهر اچين مون ته ميريائي مان لهان.

رب العالمين کان سواءِ ڪوبه ساٿي، همدرد، مددگار ۽ ڀرجهلو ناهي

جيڪڏهن رب جي رحمت ذري دير لاءِ انسان تان هٽي وڃي ته پوري

ڪائنات جي سڄي مخلوق به ڪجهه به نٿي ڪري سگهي. ان لاءِ رب

کان هر وقت رحمت ۽ مغفرت جي دعا گهرڻ گهرجي هر وقت زبان تي دل

۾ خيال ۽ صرف ۽ صرف هڪ ئي نالو جي جيڪو حقيقي حمد جي

لائق آهي. شاه فرمائي ٿو ته:

مَ ڪر ڍول ڍلو ناتو نمائين سين،

ڪونهي ڪميئي جو بگر تو بلو،

تنهنجو نان نلو ونيو ويئي آهيان.

انسان خطاڪار ۽ گنهگار آهي، هر وقت رب جي رحمت ۽ مغفرت

جو محتاج آهي. اهو مهربان پالڻهار ئي ته آهي جيڪو هڪ انسان جا عيب

ٻئي جي نظر کان بچايو اچي گناه جي اوگهڙ کان ڍڪي رکڻ صرف

هڪ ستار جل جلال لہ جو ڪم آهي.

”ستر ڪر آئون اگهاڙي آهيان،

ڍڪين ڍڪڻهار ڏيئي پاند پناه جو.“

صرف ظاهري مشڪل و صورت ۾ صوفيائو انداز ڏيکارڻ، نالي ۽

لباس ۾ مسلماني ڏيکارڻ حقيقي مسلماني نه آهي عمل جي پابندي سان

گڏوگڏ دل جي سچائي ضرور آهي ظاهر ۾ توحيد جو زبان سان بار بار اقرار ڪرڻ ۽ دل ۾ دنيا جا بت ويهارڻ بقول شاھ جي ابليس جا اھيجاڻ آھن. شرڪ ۽ توحيد ھڪ دل ۾ ڪڏھن بہ نہ گڏ ٿيندا. لطيف سرڪار فرمائي ٿو تہ:

”ان پر نہ ايمان جيئن ڪلمي گو کونائين،

دغا تنهنجي دل ۾ شرڪ ۽ شيطان،

منهن ۾ مسلمان اندر ۾ آذر آھين.“

شاھ صاحب وڌيڪ فرمائي ٿو تہ:

”منهن ۾ موسيٰ جهڙو اندر ۾ ابليس،

اھڙو خام خبيث ڪڍي ڪوہ نہ ڇڏين.“

لطيف سرڪار تہ هميشہ پنهنجي قول ۽ فعل سان انسان جي ضمير کي بيدار ڪرڻ لاءِ جاکوڙ ڪندو رهيو انسانن کي دنيا جي درن تان ھٽائي ھڪ حقيقي طرف اچڻ جي تلقين ڪندو رهيو، لطيف سائين جو مکيه مقصد ھي ھو تہ:

”اڪر پڙھ الف جو ورق ٻيا وسار،

اندر تون پٺيان پڙھين ڪيترا.“

جيڪڏھن دل جي پاڪائي ۽ نيت جي سچائي سان پوري عالم جو مطالعو ڪجي تہ ھر شئي جو مرڪز ھڪ نظر ايندو ھر انسان اھو درس ڏئي ٿو. ھر مخلوق ۾ اھو سبق سمويل آھي ھر ڪتاب جي منشا ھڪ آھي، جيئن شاھ صاحب فرمايو تہ:

”ڪوڙين ڪتابن ۾ حرف مڙيوئي ھيڪ،

جي تو نظر نيڪ تہ بسم الله ٿي بس ٿئي.“

لطيف سائين جي ڏنل پيغام تي پوري طرح عمل ڪرڻ نہ رڳو لطيف سرڪار جي محبت جي دعويٰ جو چٽو دليل آھي پر ھن وقت جي اھم ضرورت آھي پوري ملڪ خاص ڪري سونھاري سنڌ ۾ شاھ جا عاشق تہ گھڻي ۾ گھڻي عاشق ڪو ڳوليو ٿيندو. جيڪڏھن صرف ميلن ۽ ملاڪڙن لڳائڻ سان لطيف سرڪار جو روح راضي ٿئي ھا تہ سنڌ جي عظيم انسان اديب صحافي ۽ عالم دين مرحوم مولانا دين محمد وفائي پنھنجي ڪتاب تذڪرو مشاھير سنڌ ۾ پير رشيد الدين صاحب العلم

الثالث جو هي قصو نقل هرگز نه ڪري ها. ”هڪ پيري (حضرت رشيدالدين صاحب) شاه عبداللطيف ڀٽائي جي مقبري تي آيا. ٻاهر نڪري فرمايائون ته شاه صاحب اندر ڪونه هو، سندس (شاه صاحب جي) روح ٻاهر ملاقات ڪندي چيو ته آئون هنن ٻن ۽ نذرانن کان بيزار ٿي ٻاهر هليو ويو آهيان.“ (جلد ۳- ص ۲۱۴)

اڄڪله هن نفسا نفسي جي دور ۾ شاه جي پيغام کي دل و جان سان ويچاري پڙهڻ ۽ گهر گهر پهچائڻ جي سخت ضرورت آهي. عشق لطيف جي دعويٰ صرف ”جيئي لطيف“ چوڻ سان ادا نٿي ٿئي. شاه نجی ڏنل سبق تي عمل ڪرڻ سان موجوده معاشري جي ڪيترن ئي براين کي ختم ڪري سگهجي ٿو. سنڌ سان تيندڙ ظلم ۽ زيادتيون، مشڪلاتون ۽ مصيبتون ماڻهن ۾ بدمني ۽ بيچيني، بي ديني ۽ شيطاني ماحول جو بنيادي سبب اسان انهن بزرگن خدا جي ولين ۽ درويشن جو حقيقي پيغام وساري خود انهن جي پوڄا پاٽ شروع ڪرڻ جي ڪري آهي. اسان جي ڌرتي جي درويشن هميشه لاءِ انسان کي الله وحده سان ڳنڍڻ جو ڏس ڏنو پر اسان اڄ انهن جي ڏنل سبق کي وساري انهن درويشن کي پنهنجو رب بنايو آهي. شاه رح کان وٺي سچل رح تائين عثمان مروندي قلندر رح کان وٺي عبدالرحيم گروهوڙي تائين سمن سرڪار کان وٺي عبدالله شاه اصحابي تائين، مخدوم هاشم ٺٽوي کان وٺي وفائي مرحوم تائين هرڪنهن محبت جو درس ڏنو. انسانيت جو درس ڏنو، پيار ۽ شفقت جو درس ڏنو، توحيد ۽ رسالت جو درس ڏنو جيڪي به خدا جي دلين ۾ ولايت جو ايمان رکڻ ٿا ۽ عاشقي جي دعويٰ ڪن ٿا، تن سڀني کي گذارش آهي، عرض آهي، اپيل آهي ته خدا را جاهليت جي هن دور ۾ ڀڙڪيل انسان کي انهن محسنن جو پيغام پهچايو پنهنجي قول ۾ فعل سان انهن بزرگن جي روحن کي خوش رکو، عالم انسانيت جي بقاء ۽ آخرت جي چڱائي لاءِ پاڻ پتوريو، پيغام لطيف جي ڏيئي کي گهر گهر روشن ڪيو. اهو شاه عبداللطيف ڀٽائي رح جو توهان ۽ اسان سڀني تي حق آهي.

تعليم جي تباهي ۽ ڪرپشن وارا ڪاروبار

ڇا سنڌ هاءِ ڪورٽ جو چيف جسٽس صاحب هن معاملي تي
به ڪا Suo Moto ڪارروائي ڪندو؟

داجي محمد رحيم ڪنڀر

صوبه سنڌ جي تعليم بابت تيار ڪيل هڪ رپورٽ ڪنهن انگريزي
رونام ۾ شايع ٿي آهي. اهڙيون رپورٽون سنڌي اخبارن ۾ ڪئين ڀيرا
شايع ٿيون ۽ هن وقت به شايع ٿينديون رهن ٿيون. ان لحاظ کان انگريزي
روزنامي جي شايع ٿيل رپورٽ اڻ پوري آهي. اها به هن ريت آهي ته صوبه
سنڌ ۾ ۲۹۳۲ پرائمري اسڪول چوڪرن ۽ چوڪرين کي پڙهائڻ لاءِ يا ته
بند آهن. يا ڪاغذن ۾ قائم آهن پر انهن جو وجود ڪونه آهي. ۲۸۸
لاڙڪاڻي ضلع ۾ ۽ مٺي، حيدرآباد، بدين، عمر ڪوٽ، دادو، سانگهڙ

ضلعن ۾ اهڙا اسڪول ۽ ٻه سئو کان مٿي آهن. ميرپورخاص، جيڪب آباد، شڪارپور، خيرپور ضلعن ۾ هڪ هڪ سئو کان وڌيڪ اهڙا اسڪول آهن. ڪراچي جي پنجن ضلعن ۾ هڪ سئو ٻارنهن ڪاغذي اسڪول آهن. اها رپورٽ ۱۹۹۶ع سال جي آهي. اهو پيپلز پارٽي حڪومت جو دور هو، پر سنڌ جي ٻهراڙين ۾ گهڻيون اسڪول عمارتون وڌين جون اوطاقون، زرعي جنسن جا پانڊا، مال جا واڙا، ڪٽي ڪٽي اسان جي محافظ پوليس جا ٿاڻا آهن. گهڻن ڳوٺن ۾ ٻه ٻه ٽي اسڪولن جون عمارتون آهن. ساڳيءَ رپورٽ مطابق ۱۹۳۱ اسڪول عمارتون مرمت لائق آهن. ڏهه هزار کان وڌيڪ پرائمري اسڪول بنا عمارتن جي آهن يا ته ڪڪاين لانڊين ۽ وڻن هيٺان ويهي تعليم ڏني وڃي ٿي. ان رپورٽ کي پيائڪ جاڻايو ويو آهي. اٽون پنهنجي ضلع سانگهڙ، عمر ڪوٽ ۽ ٿر ضلعن کان واقف آهن، ان ڪري مذڪوره رپورٽ کي اڻپوري اڏوري چونڊس! مذڪوره ضلعن ۾ ۱۹۹۰ع کان پوءِ جهڙو ظلم زيادتي تعليم پرائمري سان ٿي آهي اهڙي شايد دنيا جي هڪ سئو پنجهتر ملڪن مان ڪنهن هڪ سان ٿيو هجي! انهن ضلعن مان اسان جي سب ڊويزن ڪپرو ۾ جهڙي بنيادي تعليم جي تباهي بند اسڪولن، الڻ پڙهيل ڪورن ڄٽ ماسترن، تعليمي فنڊن ۾ ڪرپشن، غير قانوني ڀرتيون، نقلي هٿرادو گريون جي پي فنڊن، بوگس سروس بڪن تي ڪنيل اڻبوانس رقمون اسڪولن لاءِ مليل فرنيچر جي وڪري، حيدرآباد ۽ ٻين شهرن ۾ تعليم پرائيندڙن جون پگهارون هر ماه بلن ۾ ڪٽڻ، سياسي ورڪرن ۽ عهديدارن صحافي ماسترن ۽ ٻين بدعنوانين تحت ٿي آهي ان جو مثال دنيا ۾ نه ملندو.

هيڏي ساري ”انڌر نگري چرپٽ راجا“ تي لکڻ سو به سنڌي اخبارن ۾ هاڻي ته حياءُ ٿو اچي. ڇاڪاڻ جو ڪئين پيرا، خبرون، مضمون، مقالن، تبصرن ۽ تجزيين ۾ ڪيترن ئي ليکڪن، اخباري نمائندن (مون کان علاوه) ۽ ٻين ايترو ته لکيو آهي جو ان کي گڏ ڪري هڪ هنڌ ڪنهن ڪتابچي جي صورت ۾ اڻجي ته ڪيترا وڏا داستان تعليم جي تباهي جا ٺهي ويندا، ان جي باوجود اسان جي حاڪمن حڪمرانن يا پوتارن جي ڪن تي ڪا جونءَ به ڪونه سري آهي هتي ۱۹۹۰ع کان پوءِ هر ماه پگهارن جي بلن ۾ جيڪا سرڪاري خزاني جي پينگ ڪئي ويئي آهي، اها

ڪئين ڪروڙين رپين ۾ آهي مون چريائي ڪري، بيوقوفيءَ ۾ ثبوت گڏ ڪري، اهڙي رپورٽ اٽلتي ڪريشن احتسابي سيل ڪراچي کي موجوده حڪومت جي اوائل (۱۹۹۷ع) ۽ ان کان اڳ ۾) مرڪزي احتسابي سيل وزيراعظم محترم محمد نواز شريف طرفان وزيراعظم هائوس ۾ مقرر ڪيل سينيٽر سيف الرحمان چئرمين چيف احتساب ڪمشنر جسٽس (ر) مجدد مزار صاحب کي، هڪ ڀيرو سنڌي ۽ انگريزيءَ ۾ تائپ ڪرائي اسلام آباد روانو ڪئي، ابتدائي انڪوائري ٿي، صرف ضلع سانگهڙ مان ”ست ايس ڊي اي اوز چار مرد ٽي گرلس هڪ انهن جو اڳواڻ (ڊي اي او) اٺ جڻا سسپنڊ ٿيا، مٿن، وڪيشن تي موڪلن وارن مهينن ۾ به سوين ماسترن جون پگهارن وارن بلن ۾ ٽريزري آفيسر سانگهڙ طرفان نشاندهي ڪرڻ تي بعد ۾ ڪجهه وقت لاءِ. ”ٽرمينٽ“ نوڪرين تان ڪاٽڻ جا ثبوت مليا. تازو ڪجهه مهينا ٿيا آهن ته اهي سڀئي ثبوتن سان ڪريشن ۾ قابو ٿيل ٻيهر نوڪرين تي بحال ٿي ويا!

”چري ڪئين، چي ويران وير وڌ“ واري مصداق ساڳيو ڌنڌو هلندڙ آهي. ان وچ ۾ انڪوائريون ڪندڙ ٽيمون، جن ۾ تعليم کاتي جا ايماندار آفيسر، ماليات کاتي ڪراچي (اي جي) سنڌ، اٽلتي ڪريشن سانگهڙ، ايس پي اٽلتي ڪريشن حيدرآباد، ٽريزري آفيسر ۽ ڊي سي سانگهڙ سڀني انڪوائريون ڪيون منهنجا بيان به به ٿي ٿي پيرا پڻ ورتا ليڪن اڄ تائين ڪو ڪرٽيل نه نڪتو.

انهن انڪوائرين ۾ ڪن آفيسرن ڪاغذي ڪارروائي ڪري لپٽرن ذريعي ٿيل ڪريشن جي نشاندهي ڪئي، بعد ۾ اهي فائلون آفيسن مان ڪلارڪن ۽ آفيسرن گڏجي ڪم ڪري ڇڏيا جن آفيسرن انڪوائريون ڪيون انهن به حصا پتيون وٺي ڪريشن ڪيل معاملو لڻ مٽي ڪري ڇڏيو. ان کان علاوه ٻين کاتن سوشل ويلفيئر ۾ ٿيل بدعنوانين جا ثبوت گڏ ڪري سوشل ويلفيئر سيڪريٽري سنڌ ۽ ڊائريڪٽر جنرل کي درخواستن ۽ اخباري خبرن ۽ مضمونن ذريعي آگاهي ڪيم ان تي به ڪا ڪارروائي نه ٿي. اڳئين کان وڌيڪ بدعنوانيون ٿي رهيون آهن. سرڪاري پبل زمينون شهر جي ٽن ميلن واري حدود ۾ سسٽن اگهن تي قبضا گروپ ۽ بدعنوان مافيا گڏجي انهن تي ڪالونيون غير قانوني منظور ڪرائي

وڏي آڱهن ۾ پلاتن جي صورت ۾ وڪرو ڪري شهري آبادي ۾ اضافو ڪري اڳئين رهاڪن ۽ نون رهاڪن لاءِ ڪئين مسئلا پيدا ڪيا آهن. ڪپرو تائون ڪميٽي جي فنڊن ۾ وسيع پئماني تي بدعنوانيون ٿيل آهن. لوڪل مسئلا شهر ۾ صحت صفائي پيئڻ جو پاڻي صاف نه هئڻ، مچرن جي آزار سبب وبائي امراض ڦهلجڻ ۽ ان جو ڪو سدباب نه ڪرڻ، شهري مسئلن جي حل لاءِ ڪي به جوڳا قدم نه کڻڻ، هر سال آڪٽراءِ ٽئڪس ۽ ٻين ٽئڪسن جا ٽيڪا عام نيلا ڏيڻ جي بجاءِ من پسند نيڪيدارن کي آفرن تي ڏيڻ، انهن بدعنوانين ۽ ڪريشن جي ڪري عام انسانن جا حقوق متاثر ٿين ٿا انساني حقن تي ڌاڙا لڳن ٿا، اهڙين انساني حقن جي ٽينڊر خلاف ورزين ۽ ڪريشن تي هي منهنجو مضمون سڌي ازخود ڪارروائي ڪرڻ لاءِ سنڌ هاءِ ڪورٽ جي چيف جسٽس جناب وجيه الدين صاحب جي ٻڌڻ لاءِ اپيل جي صورت ۾ پيش ڪريان ٿو. مون کي اميد آهي ته انگريزي ۽ اردو اخبارن ۾ شايع ٿيندڙ انساني مسئلن تي سنڌ هاءِ ڪورٽ از خود نوٽيس وٺي جهڙي طرح ڪارروائي ڪئي آهي، اهڙي طرح سنڌي اخبار ”هلال پاڪستان“ جي هن مضمون تي پڻ سڌي ڪارروائي ڪئي ويندي.

سچ وڌو ڏوهاري

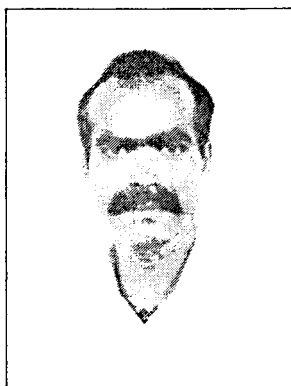

نشتر سنڌو

چوندا آهن ته سو ڏک سونار جا ۽ هڪ ڏک لوهار جو، ساڳي طرح هڪ ئي ڏک ۾ احترام لائق عوامي اداري ”قومي اسيمبلي“ جي اسپيڪر معراج خالد هڪ اهڙو سچ چيو آهي جيڪو اهڙن هاتين لاءِ ڳهڻ ڏاڍو ڏکيو آهي جن جي سونڍ هميشه هيٺ لڙڪيل هوندي آهي ۽ اهي ڪنڌ مٿي کڻي وايو منڊل ۾ ڦرندڙ چرخي جو رخ ڏسڻ به گوارا نه ڪندا آهن. معزز اسپيڪر پنهنجي بيان ۾ چيو آهي ته ”ماڻهن کي جمهوريت جي لوري نه پر امن ۽ سکون جي ضرورت آهي.“ اڄ ڪلهه جي جمهوري دور ۾ جڏهن امن ۽ سکون کي ڳولڻ لاءِ ملڪ جي ڪهڙي به جاءِ تي هليو وڃي پر ان نالي جي ڪابه شيءِ ملڻ اهڙو ته مشڪل آهي جهڙوڪ ڪنهن غريب مسڪين کي ٽي وقتي ماني! ڇا عوامي جمهوري راڄ ۾ اهڙا به غريب مسڪين ماڻهو آهن جن کي ٽي وقتي ماني به نصيب ڪانه ٿي ٿي؟ هيءُ هڪ اهڙو سوال آهي جيڪو عام ماڻهو به سمجهي نٿو

سگهي. اڄڪله ملڪ ۾ نئين بجيٽ جو چوبل هلي رهيو آهي ڪڏهن ماڻهن کي ڊيڄاريو پيو وڃي ته هوشيار ٿيو سخت بجيٽ اچي رهي آهي. ۽ وري ڪڏهن اهو ته بابا فڪر نه ڪريو بجيٽ نرم هوندي، خير! بجيٽ نرم هجي يا سخت مگر هاڻي اهو محاورو عام ٿي ويو آهي ته سمورا ٽئڪس وڌڻ سان عام ماڻهوءَ تي ڪوبه اثر نه پوندو اهڙي صورتحال ۾ جڏهن عام ماڻهو تي ڪوبه اثر نٿوپوي تڏهن عام ماڻهو مارڪيٽ مان اتي جو اڳهه پيڇڻ کان پوءِ ڪجهه ڳالهيون ته سمجهي سگهي ٿو پر ڪجهه ڳالهيون ان جي سمجهه کان مٿي آهن، جهڙي طرح ٻڌبو آهي ته ملڪ ۾ تعليم مفت آهي مگر اهو سمجهه کان ٻاهر آهي ته ڪهڙي تعليم؟ ۽ هاڻي شايد نئين صحت پاليسي اچڻ کان پوءِ چيو وڃي ٿو ته ملڪ ۾ صحت مفت آهي ۽ پوءِ ماڻهن کي اهو سمجهه ۾ اچي وڃي ته صحت مفت آهي پر ڪهڙي؟؟ پر في الحال عام ماڻهوءَ جو خيال آهي ته بيماري مفت آهي ۽ صحت ڏاڍي خرچاڻو آهي. سنڌ اندر سرڪاري اسپتالن جو حشر ڏسي ايترو ته ڏک ٿئي ٿو جو سوچڻ لڳجي ٿو ته آخر هيءُ مملڪت خداداد هلي ڪيئن رهي آهي؟ غريب ماڻهو ته خدا آڏو ٻاڏائي ٿو ته بيماري سندس ويجهو به نه اچي جيڪا وڏن جهٽ پٽ ۾ اچيو وارد ٿئي ڇاڪاڻ ته مفت ۾ جو اچي ٿي، باقي صحت جو اچڻ ڏاڍو ڏکيو آهي ان ڪري جو اها خرچاڻو آهي. سرڪاري اسپتالن جو حشر اهو آهي جو ڪروڙها روپين جون بجيٽون نه معلوم ڪهڙا واڳو ٻڳهي ٿا وڃن ۽ ويڇاري بيوس، لاچار مريض کي ته بيماريءَ سان گڏ دوا درمل سميت هر شيءِ پنهنجي خريد ڪرڻي ٿي پوي، اسپتال وارا رڳو مريضن کي بيد (پلنگ) ئي ڏين ٿا ۽ جيڪر وس پڄين ته اهو به مريضن کي چون ته گهران ڪٿي اچو! اها ته آهي سرڪاري اسپتالن جي عام صورتحال، پر اڄڪله اسپتالن اندر جيڪا خاص صورتحال پيدا ٿي آهي اها آهي ”هڙتال“ اسپتالن اندر غير ضروري هڙتال واري وڌندڙ رجحان کي ڏسي جمعيت علماء اسلام جي هڪ بزرگ مولوي عبدالڪريم ٻير واري جي ان بيان سان متفق ٿيڻو ٿو پوي ته ”ملڪ اندر جمهوري لاقانونيت جو راڄ قائم آهي.“ اڄڪله جناح ميڊيڪل سينٽر ڪراچيءَ ۾ هڙتال هلي رهي آهي ۽ هڙتال جو غير معقول سبب اهو آهي ته اسپتال جي ”ٻارن جو شعبو موجوده انتظاميه کان الڳ ڪري ان کي

خود مختيار اداري جي حيثيت ڏني وئي آهي ته جيئن هو پنهنجي ڪارڪردگي کي سڌارڻ لاءِ خود مختيار هجي. جڏهن اهو معلوم ڪيو ويو ته آخر ان شعبي کي الڳ ڪرڻ سان اسپتال جي عملي کي ڪهڙو ڳرو نقصان پهچڻ جو انديشو آهي جو هو انساني جانين کي خطري ۾ وجهڻ کان به نٿا ڪيائين ۽ هڙتال تي هليا ويا آهن تڏهن هڪ سينئر ڊاڪٽر ٻڌايو ته نقصان رڳو ان شعبي جي ڊائريڪٽر صاحب کي آهي جيڪو اتي جو ”ان داتا“ آهي، وفاقي انتظاميه هيٺ هئڻ سبب هو صاحب مهيني جا پنجويهه ڏينهن اسلام آباد ۾ ۽ باقي پنج ڏينهن ڪراچي ۾ گذاري ٿو سندس ٽي-اي، ڊي-اي نهن ٿا ۽ ٻيا نٿ لڳا پيا آهن جي خود مختيار اداري (اٿانامس باڊي) جي اختيار ۾ اچڻ کان پوءِ ختم ٿي وڃن ٿا، ان ڪري هن صاحب پنهنجي ذاتي مفاد خاطر پٿر ميڊيڪل اسٽاف کي پڙڪائي هڙتال جو جواز پيدا ڪيو آهي. جيئن ته هو صاحب هڪ مخصوص علائقي سان تعلق رکي ٿو ۽ جناح سينٽر جو اڪثر هيٺيون عملو پڻ سندس گرائين آهي جيڪي سندس مفادن جا رڪوالا بنجي انساني جانين جي ڳري قيمت جي پرواه ڪرڻ بجاءِ غير ضروري هڙتالون، واقعي ”جمهوري لاقانونيت“ جو مثال پيش ڪري رهيون آهن، ساڳي طرح جيئن واپدا ۽ اٽل گئس جو عملو! ڇا ملڪي تاريخ جو اهو پهريون واقعو آهي جو واپدا ليبر يونين جو اڳواڻ ۽ اٽل گئس جا اهلڪار دهشت گرد ۽ لاقانونيت جو نشانو بنيا آهن؟ ڇا رڳو انهن کي پنهنجي مائرن جنم ڏنو آهي ۽ دهشت گرد جي شڪار ٿيندڙ باقي ٻيا سڀ آسماني مخلوق.

ماڪ ۾ مينٽرا! ڪاڪ روئندي رهي!

امداد علي گوپانگ

۹۷ع جي آخري پهر ۾ شيخ اياز هن جهان مان لاڏاڻو ڪيو، جنهن سنڌ مٿان بدقسمتي جا ڪڪر وسي پيا، سڄي سنڌ ان ڏک ۾ لڙڪ لاڙي رهي آهي، سمجه ۾ نه ٿو اچي ته اسان شيخ اياز جي تعزيت ڪريون يا ڪير اسان سان تعزيت ڪري اسان شيخ اياز جا وارث اسان آهيون ۽ اسان جو وارث شيخ اياز هو، آهي ۽ رهندو.

هاڻ ويهي ڪهڙا شيخ اياز جي شخصيت جا نقشا چٽيون اگر لکون ته شيخ اياز ننڍي کنڊ جو مها ڪوي هو، دنيا ۾ وڏو شاعر هو، سنڌ يونيورسٽي جو معصوم وائيس چانسلر هو ته به سندس شخصيت جي چڱي طرح تشريح نه ٿي ڪري سگهجي، بس شيخ اياز، شيخ اياز هو، جنهن جو نانءُ سندس هستيءَ جي وزن کي ظاهر ڪرڻ لاءِ ڪافي آهي. شيخ اياز، شاه پٿاريءَ کان پوءِ وڃ واري خال ڀرڻ واري وقت جو وڏو شاعر هو، جنهن سنڌ کي انمول سونهن بخشي آهي. اهڙي سونهن جي چهري تي

ڪڏهن به ڪي گهنج نه پوندا. سنڌ ان سونهن ۾ سدائين تمار رهندي، ان ٿوري ڳاڻڻ لاءِ سنڌ صدين تائين شيخ اياز کي سڏي، سڏڪي پوندي سندس سار ڪڏهن به ختم نه ٿيندي. اسان شيخ اياز جي ڀيٽا ڪنهن سان به نه ٿا ڪريون ۽ مان ته ائين چونڊس ته شيخ اياز، سنڌ جو سارتر هو، اها ٻي ڳالهه آهي ته سارتر کي ديگال فرانس سان تشبيه ڏيندي چيو هو ته سارتر فرانس آهي ۽ فرانس کي قيد ڪرڻ ڪڍو ڪم آهي، پر افسوس ته سنڌما صاب! سنڌ جي سارتر کي جيل ۾ باندي بنائيندا رهيا، ليڪن هو اتي به هماليه جي حيثيت قائم رکيو آيو.

اسان جي معاشري ۾ به هي هڪ عجيب رواج آهي ته جيئن ڪي جيئن نه ڏيو ۽ مٿن تي قصيده ڳايا ويندا آهن ۽ نون وارثن کي لانڍا ٿي ڪڙي ٿيندي آهي.

مرجاتقا هي انسان تو بڙه جاتي هي قيمت

زنده هي تو جيني ڪي سزا ديتي هي دنيا.

ان سسٽم جي زد ۾ شيخ اياز به اچي وڃي ٿو، ۽ اهو به ان وقت جڏهن پاڻ زندگي جي آخري سال جا ڏينهن گهاري رهيو هو ۽ هو ان روايت تي به بلڪل خاموش رهيو، يا ائين چئجي ته اهو سندس خاموش احتجاج هو، انهن کان، جيڪاسندس قوم هئي، جنهن جي باري ۾ پاڻ گهڻو ڪجهه ڄاڻندو هو، ليڪن هو ان قوم کي سمجهائي نه سگهيو ۽ خاموش رهيو.

ڪوئي ان ڪو سمجه پي لي تو پي سمجها نهن سکتا

جو اس حد پر پهنج جاتا هي وه خاموش رهتا هي.

ڇو ته شيخ اياز کي اها به خبر هئي ته هن قوم، پنهنجن رهبرن سان ڪهڙا ڪلور ڪيا آهن، ڪيئن بي قدري جو مظاهرو ڪندا آيا آهن، ڪيئن الزامن ۽ تهمتن جي گولي باري ڪندا آهن، شيخ اياز تي هن قوم ئي الزامن ۽ تهمتن جي بازار گرم رکي پوءِ به سنڌ جو اياز خاموش رهيو.

هزار تهمتين دنيا ني بخش دين مجهي

مين آدمي ٿا مگر چپ رها خدا ڪي طرح.

چاهي شيخ اياز ميارن جي لفظ جو پٿر ڪ به ٻاهر نه ڪڍيو پر سندس هي شعر انهي حالت تي بلڪل ٺهڪي اچي ٿو ته:

خدا ڄاڻي ڪنهن رنگين چمن ۾ ڇو نه ڄاياسين
تڙياسين دامن صحرا ۾ خوشبو ئي اجاڻي وئي.

۽ هاڻ جڏهن شيخ اياز جسماني طرح اسان وٽ موجود نه رهيو آهي ۽
ان جي خوشبو جو احساس ٿيڻ لڳو آهي ته پشيماني ۾ وڌيڪ پڻ تي دل
چوي ٿي، ليڪن شيخ اياز موت جي سمنڊ ۾ لهي ويو آهي ۽ وڃي جنت
جي ٻيٽ تي لنگر انداز ٿيو هوندو، جيڪو اسان کان پري آهي، جتي اسان
پهچي به نه ٿا سگهون ۽ سندس چيل ۽ ڇڏيل لفظن کانسواءِ ٻيو ڪجهه به
کيس ڏئي به نه ٿا سگهون!!؟

تجھ ڪو ڪس ڦول ڪا ڪفن دون

تو جدا پي هوا اس موسم ۾ ڪي درختون ڪي هاٿ خالي ٿي.

اي شيخ اياز، توکي ته خبر آهي ته اسان بي حس قوم آهيون، بي
قدري قوم آهيون، ڪنهن جو به قدر ڪند آهيون ته تمام دير سان ڪندا
آهيون جڏهن اس وٽ نه رهندا آهن اسان اڳ ۾ به اهڙي ڪار بين امله
ماڻڪن سان به ڪئي آهي ۽ انهن کان پوءِ معافي به طلب ڪئي هوندي
سين، تون به ان ڳالهه کي درگزر ڪر! ۽ اسان کي معاف ڪر ڇو ته:
تون ته بڙ جي گهاٽي وڻ جيان هئين، تنهنجي ڇانو ۾ ڪير به
ويهي!!...!! تنهنجو ته ڪم ڇانو ڏيڻ آهي!!...

رڪي تو چاند چلي تو هوائون جيسا هي،

وه شخص دھوپ ۾ ديو تو چانو جيسا هي.

شيخ اياز ته سنڌ جو عظيم پٽ به هو ته مجنون به، جنهن جي
شخصيت شفقت سان پريل هئي، جنهن جو ڪردار ان پيءُ جهڙو هو
جنهن جي ڪچ تي ته ڪو ويٺل هجي ۽ ڪو آگر پڪڙيل به ۽ ٻين سان
ڳالهائيندي منزل جو گس به ڏيکاريندو هلندو هجي!

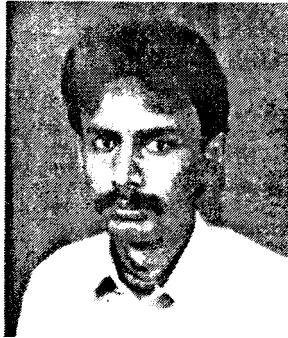
ان شخص کي هاڻ اسان سڏ ڪريون ٿا ۽ هو سڏ ڏئي نه ٿو! ڇو ته
هن کي واپس ورتو ناهي! هو جو وڻجارو هو ويو هليو، جيڪو هيٺ
پنهنجي محبوب شاعر حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي رح جي ڀر ۾ ابدي
آرام ۾ آهي، جنهن پنهنجي سڄي جمار ۾ فقط اوجاڳو ڪيو هو، هاڻ ته
ان جي مٺي ننڊ ۾ ڪو خلل نه وجهون! هن کي ٿڪ لاهڻ لاءِ ڪجهه
سمهڻ ڏيون! هاڻ ضرورت آهي ته ان جي شاعري کي پڙهجي ۽

سمجھجي!

هونئن به شيخ اياز جي وچوڙي ته اسان جو جيءُ جهوري وڌو آهي ۽ جنهن به شيخ اياز جي جدائي ڏک کي محسوس ڪيو آهي، اسان ان جي ڏک ۾ ڀاڱي ڀائيوار آهيون ۽ رهنداسون شيخ اياز ته ويهين صدي جو تمام وڏو ماڻهو هو، جنهن جو موت ويهين صدي جو موت آهي، ڇو ته شيخ اياز مري نه ٿو سگهي! ڇا! هر جدا ٿيندڙ ماڻهو کي مرحوم چئي سگهجي ٿو!!؟

ڇا هي شيخ اياز ڪنهن ”رات به نه موتي ۽ ڪاڪ روئندي به رهي“ پر جيستائين سند آباد، قائم ۽ دائم رهندي، اوستائين شاھ ڀٽائي ۽ شيخ اياز زنده رهندا.

پوءِ به اسان آخر ۾ پنهنجي رب آڏو آئين اکين سان دعائن لاءِ هڪ جهلي بيٺا آهيون ته اي پروردگار تون پنهنجي رحمتن جي خزاني مان ڀٽ تي شيخ اياز مٿي پنهنجون رحمتون نازل فرمائيندو ره. (امين)

گامون سڄار ۽ سچ جو زهر

مسڪين سمون

گامون سڄار کي سچ چوڻ جي ڏوه ۾ ڏيه نيڪاليءَ جو حڪم صادر ٿيل آهي. ان ڪري گامون شهر ۽ ڳوٺ ڇڏي، ڏور پري ويرانا وڃي وسايا آهن! پر ڪڏهن ڪڏهن ”سچ چوڻ“ جي ايتري ته ٻاڙ لڳندي اٿس جو ديس کان دوري واري حڪم جي باوجود چند گهڙين لاءِ ماڻهن جي رستيءَ ۾ اچي نڪرندو آهي ۽ سچ جي زهر جو وسڪارو ڪري وجهندو آهي ۽ ڪيترائي ڪانيئر تڙبي تڙبي مرڻ جهڙا ٿي ويندا آهن.

ڪله به گامون جيئن شهر پھتو قلمڪارن جي هڪ ميڙ کي مخاطب ٿي چوڻ لڳو: توهان ليکڪن مان ليکڪ چند ڏوڪڙن جي عيوض پنهنجي ضمير جي نڙيءَ تي ننهن رکي ”کيس هميشه لاءِ ماري ڇڏيندا آهن! ۽ پوءِ هر سڀني تڪرتي وڪامندا وٽندا آهن. جيڪي ڪالھ پاڻ کي اصول پسند، ترقي پسندن، مهذب، وطن ۽ قوم جا خادمو ۽ ٻيو به الائي ڇا ڇا سڏائيندا هئا ۽ ان جي ثبوت لاءِ وڏا وڏا ليک به لکندا هئا.

پر اڄ اهي سموريون لڙائون وسري ويون اٿن. ڪالم جن کي حقن جي حاصلات ۾ ديوار سمجهندي ۽ سڏيندي سخت احتجاج ڪندا هئا، اڄ انهن جي ست ۾ شامل ٿي، سندس ثنا خوان بڻجي ويا آهن ۽ ساراه جا وڏا وڏا ڍڪ پريندي به نٿا ڍاپن ۽ جن قوم ۽ ڌرتيءَ لاءِ پاڻ پتوريو ۽ قربانيون ڏنيون، تن کي هاڻي ايجنٽ، غدار، ويڪائو ۽ الائي ڇا ڇا نه سڏين ٿا ۽ ٻرن پلن لقبن سان نوازين ٿا: ڪيڏي نه اُٿاسائي ۽ بي حياتي آهي!!

گامون وڌيڪ جذباتي ٿيندي چيو ته: توهان ماضيءَ جي شاعرن کي ان لاءِ ڏڪار ۽ نفرت جي نظر سان ڏسو ٿا ۽ درٻار شعر ڪوٺيو ٿا، جو هنن وقت جي بادشاهن جي شان ۾ قصيدا چيا ۽ پاڻ نوازيئون! پر توهان سڀئي تڪر تي وڪامي ويا آهيو ۽ سمورا اصول ۽ آدرش وساري جديد ”سائنسي ثنا خوان“ بڻيا ويٺا آهيو. ڇا توهان قابل حقارت ۽ نفرت نه آهيو؟

ميٽر ۾ اوچتو هڪ هلڪڙو ڀڙڪو ٿيو. چين ئي چين ۾ ڪو علم ڏئي چئي رهيو هو ته ”هون...! بي حيا ڪٿي جو! ايجنٽ! غدار! ملڪ دشمن جي اشارن تي وڃي رهيو آهي! سڀاڻي سندس خلاف ليڪ لکنديس ۽ حڪومت جي توجهه هن ملڪ دشمن، ايجنٽ ۽ غدار طرف ڇڪائينديس ۽ گهر ڪندس ته هن تي غداري ۽ بغاوت جو ڪيس هلائي، ڪيس وڃ شهر ۾ ڦاسي ڏني وڃي!“ گامون پنهنجي تقرير جاري رکي ۽ ويٽنام جي شاعر ٿوڻي دين جو هي شعر پڙهيو:

”ياد رک تو وٽ تنهنجو عقل ۽ تنهنجو علم

تنهنجي وطن ۽ قوم جون امانتون آهن،

امتحان پاهن ڪري وطن جي ويرين وٽ ڪرسي ماڻ،

تنهن کان وڌي بي حياتي، ذلالت ۽ غداري بي ڪانهي.

پنهنجي علم کي پنهنجي وطن جي،

قتل نصيب سنوارڻ لاءِ وقف ڪر!

پنهنجي حياتيءَ جي پل پل سان، قوم جي تاريخ ۾،

سونهن ۽ سينگار پيدا ڪرڻ لاءِ!“

ميٽر ۾ ڏنم ته ڪن ماڻهن جا ڪنڊ فخر وچان اوچا ۽ بلند هيا،

جڻ پنهنجي زندهه ضمير هجڻ تي خوشيءَ وچان چئي رهيا هجن ته:

اي قوم!

اي ڌرتي!

توڪي مبارڪ هجي،

تنهنجي تاريخ ۾،

سونهن ۾ سينگار پيدا ڪرڻ لاءِ،

اڃا ڪي ماڻهو،

زندهه آهن.

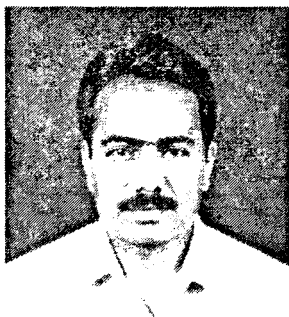
۽ ڪيترن جا ڪنڌ شرم کان هيٺ جهڪيل هئا! شايد نيٺ ضمير
چنڊڙيون وڌيون هيون ۽ سندن ضمير ڦٽڪي رهيو هو: گامون سڄا آخر
۾ ڀٽائي جو هيٺين بيت پڙهيو ۽ ميٽر مان نڪري اڻ ڄاتل ماڳ طرف
هليو ويو:

هي منهن ڏئي ٻن، تون وه کائي نه مريڻ!!

هو جي ملير ڄاڻيون، ترسين سڱ نه ڪن!

تون ڪيئن منجهان تن! پاڻ سڏائين مارئي!!

(شاه)

تعليمي ادارن ۾، پر استاد سڏاريو!

ڪمال ڄامڙو

اسان جنهن سماج ۾ رهون ٿا، اهو پراڻن جو ڳڙھ آهي. وڪ وڪ تي منافقت جا مينار ۽ انائن جا اُنبار لڳل آهن. هڪ ته اسان وٽ علم گهٽ آهي جيڪڏهن آهي به ته اسان ان کي پنهنجي اندر کي اُچارڻ لاءِ ڪتب نه ٿا آڻيون، بلڪ ويتر پڇا پڙيائپ، ٺڳيءَ ۽ مان جي ڌٻڻ ۾ ڦاسندا وڃون ٿا.

چوريءَ جي حوالي سان سنڌ جي ماڻهن جو نالو روشن آهي، گهڻو ڪري اهو به مشهور آهي ته جتي سنڌي ماڻهو هجن ۽ اُتي گهٽ ۾ گهٽ چوري نه هجي سا ڳالهه اڻ ٿيڻي آهي. اڪثر ڪري چوريءَ جو الزام اڻپڙهيلن جتن تي ڏنو ويندو آهي. پر ڇا پڙهيل ماڻهو چور ناهن؟ منهنجي خيال ۾ پڙهيل لکيل ماڻهو جتن چورن کان وڌيڪ وڏا چور آهن. جت وڌ ۾ وڌ مال ملڪيت جي چوري ڪندا آهن. جڏهن ته پڙهيل ٻين جي حقن جي چوري ڪندا آهن. ان چوريءَ کي هو چوري نه پر اٽڪل بازي

يا (Efficiency) سڏن ٿا. جيڪڏهن ڪو استاد ڪلرڪ يا آفيسر ڊيوٽي صحيح نه ڪري ۽ گهر وٺي پگهار کڻي ته مان سمجهان ٿو ان کان وڌيڪ چوري نه ٿي ٿي سگهي. ٻيا چور ڪنهن هڪ گهر کي بهاري ڏيندا آهن پر پڙهيل چور سڄيءَ قوم جي چوري ڪندا آهن.

روين جي حوالي سان ڏٺو وڃي ته جٽ ماڻهو وڌيڪ سباجهو نيت جو صاف ۽ واعدي جو پڪو هوندو. جڏهن ته پڙهيل علم کي منافقت ۽ ٺڳيءَ جي وڌيڪ ترڪن حاصل ڪرڻ لاءِ استعمال ڪن ٿا. ضروري ناهي ته سڀئي پڙهيل ۽ اڻپڙهيل هڪجهڙا سٺا يا خراب هجن، منهنجي چوڻ جو مقصد اهو آهي ته ضروري ناهي ته علم مڙهوءَ جي ڪميٽائپ ختم ڪري ڀلي ۾ ڀلو ماڻهو ڪو اڻ پڙهيو به ٿي سگهي ٿو ته پڙهيل به. ائين ڪميٽائپ به رڳو ڪنهن پڙهيل يا اڻ پڙهيل جي ميراث ناهي.

انهن اوڻائين جو ذميدار ڪير آهي؟ مان سمجهان ٿو هيءُ سماج ۽ معاشرو. سماج کي سڌارڻ ۾ استاد کان وڌيڪ ٻيو ڪوبه اهم ڪردار ادا نه ٿو ڪري سگهي. پڙهيل لکيل جي جٽڪيءَ سوچ جو ذميدار علم نه پر استاد آهي. ڪو زمانو هو جو استاد شاگرد کي پاڻ پڙهائيندو آهي پوءِ ان هنڌ تي اُستاد پنهنجي انا ۽ ناانصافي آڏو آڻيندو ۽ دٻاءُ ۾ اچي ويندو آهي. اسان وٽ اهي ته عام واقعا آهن ته پوزيشنون گهڻو ڪري سفارشين ۽ پيارن کي ملنديون آهن. گهڻو ڪري تعليمي بورڊن ۾ ڏوڪڙن تي ڊگريون ۽ پوزيشنون وڪامن ٿيون. پرائمري ۽ هاءِ اسڪولن کي ته ڇڏيو پر وڏي ۾ وڏي تعليمي اداري يونيورسٽيءَ ۾ به نتيجن ۾ وڏا هاجا ٿين ٿا. اڪثر استاد انهن کي وڌيڪ مارڪون ڏين ٿا جيڪي سندن چمچا گيري ڪن ٿا. يا وري گهڻو ڪري ڪي نفسياتي مريض استاد چوڪرين کي چوڪرن جي ڀيٽ ۾ گهڻيون مارڪون ڏين ٿا. ان مرض ۾ سنڌ جو اٽڪل سموريون يونيورسٽيون وڪوڙيل آهن. پوءِ اها سنڌ يونيورسٽي هجي يا ڪراچي يونيورسٽي.

هاڻي اندازو لڳايو ته اسان جي مقدس ادارن ۾ اهلليت جو ڪارو منهن ڪيو وڃي ٿو ته نوڪرين ۾ اهلليت جي ٽڙيءَ تي نهن چو نه اچي؟ پوءِ ڪنهن اهل ماڻهوءَ جي دل ڪيئن چوندي ته هو، هن سماج جي خدمت ڪري؟ ڪيترن جون ته دليون پيجي ٿيون پون ۽ ڪيترا ته سڀو

ٿاڻي بيهي رهن ٿا اهڙيءَ ريت ڪريشن جنم وٺي ٿي. اسان جي تعليمي نظام اهڙو آهي جو ڪوبه شاگرد يونيورسٽيءَ ۾ مارڪن لاءِ ڪنهن استاد کي چيلينج نه ٿو ڪري سگهي. وڌ ۾ وڌ هو مارڪن جي ڳڻپ ٻيهر ڪرائي سگهي ٿو. ان ۾ جيڪڏهن استاد راضي هوندو ته ماڪون وي سگهن ٿيون. ڪراچيءَ جي هڪ استاديائيءَ جي ڳالهه ڪندا علم سان گڏ اخلاقيات جي تربيت ڏيندا هئا. پر هن وقت اسان جي نياڳي سماج ۾ اهڙا ته استاد به اچي ويا آهن، جيڪي پاڻ اخلاقيات جو ٻيڙو ٻوڙن ٿا. اهڙن استادن، سچن ۽ صحيح استادن جا به نڪ ڪپي ڇڏيا آهن.

اڄ جو استاد، استاد گهٽ عاشق وڌيڪ آهي. عشق جي چڪر ۾ استاد انصاف جا ليڪا لتاڙي ٿا وڃن. جڏهن انصاف نه ٿو ٿئي ته شاگردن ۾ مايوسي اُڀري ٿي. استادن جي انصاف نه ڪرڻ جا مختلف سبب ڄاڻايا ويندا آهن. ڪي چون ته سائين استاد پئسي ۾ موچڙي جي آڏو مجبور ٿئي ٿو. تنهن ڪري هو ناانصافيءَ ڏي ڪاهي پئي ٿو. جيتري قدر پئسي جي ڳالهه آهي. استادن کي جيترو ڪم آهي ان کان وڌيڪ پگهار ملي ٿي. اسان وٽ وڌ ۾ وڌ موڪليون تعليمي ادارن کي آهن، جڏهن ته گهٽ ۾ گهٽ ڊيوٽيءَ جو وقت به استادن لاءِ ئي آهي. ٻيا ملازم ان ڪلاڪ ڪم ڪن ٿا پر استاد وڌ ۾ وڌ پنج ڇهه ڪلاڪ ڊيوٽي ڏين ٿا. پوءِ به هو هاءِ گهوڙا ڪندا آهن. جيڪڏهن استاد، جيتري به کين پگهار ملي ٿي اوترو به سچائيءَ سان پڙهائڻ ته اسانجو ملڪ دنيا جي ٻين ملڪن کان ڪڏهن به تعليمي معيار ۾ پوئتي نه رهندو. اسان وٽ ڪيترا استاد گهر ويني پگهارون کڻن ٿا. ڪيترائي ويچارا اهڙا آهن جو کين پڙهائڻ به نه ٿو اچي ۽ اجايو رعب ڄمايو وينا هوندا آهن. ڪو زمانو هوندو هو جو استاد شاگردن کي اخلاقي تربيت به ڏيندا هئا. هو شاگردن کي اهو به سيکاريندا هئا ته وڏي ننڍي سان ڪيئن ڳالهائجي، ڏندڻ ڏجي، وهنججي، محفل ۾ ڪيئن ويڃي وغيره وغيره. هاڻي ان ڳالهه تي زور گهٽ تعليم تي وڌيڪ آهي. ڪورس کان سواءِ هيڏي هوڏي نه ٿا وڃن. اسڪولن ۾ عاشقيءَ جو رڪارڊ توڙيو وڃي ٿو شل نه ڪنهن چوڪري جي چمڙي اچي هجي پوءِ گنديءَ عادت وارن استادن جي گنگ

پئي ٻڌندي آهي. ڪيترا استاد ته وري موالِي آهن جيڪي چوڪرن جي آڏو نه رڳو سگريٽ پيئندا آهن پر چورن کان پنگ به گهوٽرائيندا آهن، پوءِ اهو اثر شاگردن تي به پوي ٿو. سڀ کان وڏي زيادتي جيڪي استاد طبقو ڪري ٿو سا آهي ناانصافي، ضروري ناهي ته هر استاد ناانصافي ڪندو هجي. اسان وٽ پهرئين کان ائين ۽ ٻارهين درجي کان پوءِ يونيورسٽيءَ تائين مارڪون اهوئي استاد ڏيندو آهي جيڪو انهن جيڪا ڪاليج ۾ انگريزي پڙهائيندي هئي ته هوءَ مارڪن ۾ ڏاڍي ڪنجوس هوندي هئي، هروڀرو به مارڪون ڪٽيندي هئي ۽ ڪنهن جي به سفارش نه ٻڌندي هئي. قدرت هن سان ائين ڪيو جو انٽر جي امتحان ۾ سندس ڌيءَ جون انگريزيءَ جي پيپر ۾ تمام گهٽ مارڪون آيون. هوءَ بورڊ ۾ وئي ۽ وڃي ڏاڍي هاءِ گهوڙا ڪيائين ته منهنجيءَ ڌيءَ کي انگريزن کان به وڌيڪ انگريزي اچي ٿي، هوءَ تمام گهڻي هوشيار آهي پوءِ به مارڪن گهٽ ڇو اٿس؟ نيٺ هن پنهنجيءَ چوري جو پيپر ڪڍرايو. جڏهن پيپر سامهون آيو ته ان تي سندس ئي صحيح ۽ چيڪنگ ٿي هئي. اهو ڏسي هن جا نپ ئي نري پيا. تنهن تي بورڊ وارن چيس ته توهان هوشيار شاگردن کي ائين مارڪون ڏيندا آهيو! بهرحال پوءِ هوءَ ڪجهه به نه ڪري سگهي. استاد معاشري جو اهم فرد آهي، هو جيڪڏهن سچيءَ دل سان چاهي ته سماج سڌري سگهي ٿو. اسان وٽ اهڙا استاد به آهن جيڪي نفرتن کي گهٽائڻ بدران وڌائڻ ٿا. هو معصوم ذهنن جي پٽيءَ تي اهڙيون اهڙيون ڳالهيون لکندا آهن جيڪي سچي عمر ميسارجي نه سگهنديون آهن. ٻارڙن ۾ گهڻو ڪري سياست وسيلي نفرت پري ويندي آهي. سياست ميٽرڪ کان پوءِ هجڻ ڪپي. اسان وٽ ڪاپيءَ جي خلاف زباني ڪات ڪهاڙا جام ڪنيل آهن پر عملي طور ڪجهه نه ٿو ٿئي. جيڪڏهن قوم سان استاد سچو ٿئي ته ڪاپيءَ جو پيءُ به بند ٿي ويندو. پر حيرت جي ڳالهه اها آهي ته ڪيترائي استاد پنهنجن مٿن مائٽن ۽ يارن کي پاڻ ڪاپي پهچائيندا آهن. استاد ڪاپيءَ پهچائڻ جا باقاعدي نيڪا به ڪندا آهن. استاد ڪاپي ڇو نه ٿا روڪن، ان جو هڪ سبب ته مٿن دٻاءُ، مٿي مائٽي، ياري دوستي ۽ ڏوڪڙ آهن. ٻيو وڏو سبب اهو به آهي ته ڪاپي استادن جا عيب ثواب به لڪائي ڇڏي ٿي. هنن جيڪو گهٽ يا نه پڙهايو هوندو

تنهن جي ڪثر ڪاپي ڪڍي وڃي ٿي. جيڪڏهن استاد چڱي نموني پڙهائي ته نه تيوشن جي ضرورت پوندي نه ئي ڪاپيءَ جي ضرورت ٿيندي. ٻيو ته استاد ان نوڪريءَ کي ڀارت ٽائيم نه پر فل ٽائيم جاب سمجهن. مون جيڪو ڪجهه به استادن لاءِ لکيو آهي ان جو مون کي به ڏاڍو ڏک ۽ احساس آهي. پڪ سان محترم استاد سائين به ڪاوڙيا هوندا. پر مان سمجهان ٿو ته جيڪو ڪجهه مون بيان ڪيو آهي سمورو سچ آهي. اهي ڳالهيون منهنجي مشاهدي ۾ اچي چڪيون آهن. وڌيڪ فيصلو پڙهندڙن تي ڇڏجي ٿو ته هو مون کي سچو يا استاد کي سچو ٿا سمجهن. ساڳي وقت مان انهن استادن کان به معافي ٿو وٺان جيڪي انصاف سان پڙهائڻ ۽ انصاف ڪن ٿا. ڇو ته جتي پيغمبر پيشي سان ٻيائي ڪندڙ استاد آهن اُتي سچن ۽ سڃاڻن استادن جي به ڪوٽ ڪانهي. مان پڪ سان اهو چوان ٿو ته جڏهن سمورا استاد سُڌري ويندا ته تعليمي ادارا پاڻ ئي سڌندڙا ڇو ته استاد تعليمي ادارن جا بنياد آهن. پيرڙه پڪي هوندي ته عمارت به مضبوط ٿيندي.

ڪوٽا، لوٽا ۽ سنڌ

غلام محمد ڪنڀر

وقت سان گڏ سنڌ جا مسئلا وڌندا ٿا رهن. موجوده وقت ۾ هر ملڪ ۽ قوم جو اهو خيال آهي ته هن دنيا ۾ ڪا نئين شيءِ متعارف ڪرائي پنهنجو ۽ پنهنجي ملڪ ۽ قوم جو نالو ڳڻائي. تنهن لاءِ اهي قومون رات ڏينهن جدوجهد به ڪن ٿا پر انهن جي پيٽ ۾ جيڪڏهن اسان پنهنجي قوم جي حالتن کي ڏسو ته حيرت ۾ پئجي وينداسين. اڄ به اسان جي قوم اُتي جي اُتي آهي جتي اڄ کان سؤ سال اڳ ۾ هئي. جيڪر ڪو اسان جي قوم جو سلجھيل نوجوان قوم کي اهو چوي ٿو ته، اُتو ۽ محنت ڪريو، جيڪو ٻين قوتن جو مقابلو ڪرڻو آهي، پر اسان وٽ وري اهڙي قسم جي ماڻهن تي نٿوليون ڪيون وڃن ٿيون ۽ انهن جي ڳالهين طرف ڪوبه ڌيان نٿو ڏنو وڃي ۽ پاڻ مڃڻ کي وٽ ڏئي چڱ مڙسيءَ وارو پٽڪو ٻڌي پنهنجي قوم تي حڪم ٿا هلائين ۽ انهن حڪمن ڪري ئي

اڄ اسان ۽ اسان جي قوم انهيءَ اسٽيج تي اچي بيٺي آهي. سنڌ سان مختلف وقتن ۾ مختلف زيادتيون ٿينديون رهيون آهن. جن مان ڪجهه ته اسان کي نظر آيون پر ڪجهه اهڙي طور طريقي ۽ اندروني پلاننگ سان ڪيون ويون جيڪي نه ئي اسان کي نظر آيون ۽ نه وري محسوس ٿيون. اسان جي سنڌ جو هڪ خاص ۽ مخصوص طبقو پڙهيل لکيل آهي. جن جا والدين به وڏين وڏين سروسن ۾ آهن ۽ انهن جون ڪوتائون پڻ مقرر آهن. اها ڳالهه اسان کي هتي مڃڻي پوندي ته جيڪا به ٿوري گهڻي سنڌي شاگردن کي سرڪاري سروس ملي ٿي، اها ڪوتا جي بنياد تي ملي ٿي، جيڪر ڪوتا سسٽم نه هجي ها ته ايترو سنڌي شاگرد سرڪاري سروس ۾ ڪونه هجن ها.

موجوده حڪومت اچڻ کان پوءِ ڪوتا سسٽم جو خاتمو ڇا ٿو محسوس ڪرائي. ڪوتا سسٽم جو خاتمو سنڌ جي پيڙهيل طبقي سان سڀ کان وڏي ۾ وڏي زيادتي آهي، جنهن کي سنڌ جو هڪ مخصوص طبقو هڪ خاص معنيٰ خيز نظرن سان ڏسي رهيو آهي. آخر هن وقت ۾ موجوده حڪومت کي ڪوتا سسٽم مان ڪهڙو نقصان پهتو، جو انهيءَ کي ختم ڪيو آهي. ٻئي طرف سنڌ جي يونيورسٽيءَ مان پڻ ڪوتا سسٽم جو خاتمو آندو ويو آهي. جنهن سبب خاص ڪري سنڌ جي بهراڙي واري علائقي جي پڙهيل ڳڙهيل غريب شاگردن جي مستقبل جو پڻ قتل ٿيو آهي، آخر انهيءَ صورتحال جو ڪير ذميوار آهي؟ ڪوتا سسٽم جي خاتمي سان سنڌ جو نوجوان طبقو پريشانين جي ور چڙهي چڪو آهي ۽ هو اهو سوچڻ تي مجبور ٿي پيو آهي ته سنڌي وزير اعليٰ هوندي به سنڌ جي شاگردن جي حقن تي ڌاڙا لڳڻ ڪٿي جو انصاف آهي ۽ ٻئي پاسي اسان جو وڏو وزير هن ايڏي ساري مسئلي تي ڳالهائڻ لاءِ به تيار ڪونهي.

سنڌ جي سلجھيل طبقي جو چوڻ آهي ته سنڌ مان ڪوتا سسٽم جو خاتمو آڻڻ واري سازش لوٽا گروپ جي آهي، جيڪو مختلف وقتن ۽ مختلف طريقن سان سنڌ دشمني تحت ڪم ڪندو رهيو آهي. اسان جي وڏي وزير کي گهرجي ته هو ڪرسي جي لوپ ۽ لالچ ڇڏي ڪري هن حساس مسئلي تي ڪجهه سوچ ويچار ڪري ۽ لوٽا گروپ جي چوڻ تي

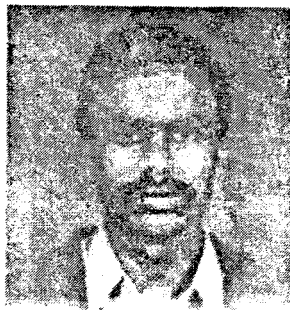
ايڏي بي درديءَ سان سنڌ جي مظلوم شاگردن جي حقن تي ڌاڙا هڻڻ نه ڏئي ۽ نيٺ سنڌيءَ وارو رويو اختيار ڪري ۽ ڪوٽا سسٽم خلاف ٿيندڙ سازشن جو مقابلو ڪري سنڌ جي شاگردن جا مسئلا اوليت جي بنياد تي حل ڪرائڻ لاءِ پڻ اُپاءُ ورتا وڃن ته جيئن سنڌ جو شاگرد به وقت سان گڏ وڌندڙ چئلينجن جو مقابلو ڪري سگهن. ته ڇا سنڌ جو وڏو وزير اها قرباني ڏيندو؟ جڏهن مون ڪوٽا سسٽم جي خاتمي جي باري ۾ هڪ سوال پيپلز پارٽي جي ايم اين اي پير آفتاب شاھ جيلاني کان ڪيو ته هن انهيءَ تي ڳالهائڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو. جيڪر حقيقت جي آئيني ۾ ڏٺو وڃي ته هيءُ ڪيڏو نه حساس مسئلو آهي، پر اسان جا وزير صاحب انهيءَ کي ڪنهن قابل ثنا سمجهن ۽ اُلتو تهڪ ڏئي اهو چون ٿا ته اهو به حڪومت تان بوجھ هٽيو. سنڌ جي اها تاريخي بدقسمتي رهي آهي جو هن کي اڄ ڏينهن تائين جيڪي به نمائندا مليا آهن، سي صرف ۽ صرف پنهنجي مقصدن ۽ مطلبن جا پوڄاري رهيا آهن. ڪرسي جي خاطر سنڌ دشمني تحت به ٺاه ڪري ويهندا آهن، پنهنجي مفادن جي حاصلات لاءِ وقت به وقت سياسي آبادگار پڻ تبديل ڪندا رهندا آهن.

اڄ به سنڌ اسيمبلي جو ميمبر تپيدار، صوبيدار ۽ ماسترن جي بدلي ۽ ڪامورن جي ترقي ڪرائڻ ۾ پورو آهي. جڏهن ته انهن کي ڪامورن جي نمائندگي کان پاسيرو ٿي ڪري صرف ۽ صرف پنهنجي پنهنجي علائقي جي ووٽرن جي خدمت ڪرڻ گهرجي، پر اسان وٽ ڪم انهيءَ جي ابتڙ ٿي رهيو آهي، جنهن جو نتيجو اهو آهي جو ڪوٽا سسٽم جو خاتمو ٿيو آهي. جنهن مان سڀ کان گهڻو فائدو سنڌ جي بهراڙي واري علائقي جي نوجوانن کي ٿي پھتو. ڪوٽا سسٽم جي خاتمي جي اعلان کانپوءِ سنڌ جي بهراڙي واري علائقي جي شاگرد يونيورسٽي تائين پهچڻ جا خواب ڏسڻ ڇڏي ڏنا آهن ته ٻئي پاسي جن نوجوانن کي ڪوٽا تحت سرڪاري سروس ملندي هئي هاڻ اهي به مايوس ۽ بي وس بڻجي ڪري ويهي رهيا آهن.

اها ڪيڏي نه وڏي ناانصافي چئبي جو هاڻ سنڌ جي بهراڙي واري علائقي جو شاگرد يونيورسٽي تائين ڪونه پهچي سگهندو. اهو عمل ڪيڏي نه وڏي سازش ساڻ رٿيو ويو آهي. اسان جا پنهنجا اڳواڻ ڪرسي

بچائڻ پويان ڪيڏو نه سنڌ جي نوجوانن جي ارمانن جذباتن، احساسن سان ڪيڏندي انهن جو قتل عام ڪري رهيا آهن. جڳو سنڌ جي سڀوتن کي ئي سازشن جي ور چاڙهي يونيورسٽين تائين نه پهچڻ ڏنو ويو ته پوءِ سنڌ جي نمائندگي ڪير ڪندو، جڳا سالن کان جلي رهي آهي. انهيءَ مسئلي تي ڪجهه اسان جي منتشر سائين کي سوچڻ گهرجي هنن ستن وانگي:

اي منتشر سائيو
هي معصوم روح ڇا گهرن ٿا
جيڪي مٽي ۾ ڪيڏن ٿا
واري جا گهر ٺاهن ٿا
۽ ننڍڙين پٿرين جا مينار ڪٽا ڪن ٿا
اي منتشر سائيو
اچو هن راند کي ختم ڪريون
۽ مٽي جي راند کان نجات وٺون
ڇو ته هيءُ ڪمزور گهر
ٻوڏين ۽ طوفانن جو مقابلو نٿا ڪري
سگهن اچو
وڏا خواب ڏسون
نوان گيت ڳايون
نئين زندگيءَ جا افسانا لکون
اي منتشر سائيو
مون کي ڳڻتي آهي ته
طوفانن جي مقابلي ۾
اسان ناڪام ٿي وينداسين
اسان برباد ٿي وينداسين
جيڪڏهن اسان متحد نه ٿياسين
اي منتشر سائيو؟

الوداع ۽ آجيان

عاجز عارب ڪنير

الوداع جو لفظ زبان تي ايندي ئي ڪن اکين ۾ لڙڪ تري ايندا، ڪن چين تي مرڪ جا تاثر نمايان هوندا. ڪن سان ۱۹۹۷ع خوب نياھيو هوندو. سال ۱۹۹۷ع عنقريب ماضي جي پيرن جي پٺي تي ويندو پوءِ جڏهن به ياد ماضي جون هوائون لڳيون ته ڏک، پيڙا ۽ خوشيون دل جا دروازا پيچي اچي اندر جي انسان کي سجاڳ ڪنديون ۽ چونديون ته توهان پنهنجو ماضي ڇو وساريو آهي. جي حال سان گڏ هلڻو آهي ته زمان ماضي کي ساڻ کڻڻو پوندو. مستقبل جي معيارن کان بچڻ لاءِ ايئن ڪرڻو پوندو.

۱۹۹۷ع جي واقعن تي سرسري نظر وجهڻ لاءِ اڄ قلم کڻڻو پيو، سو چيو سين ته لکجي انهي خيال سان ته ۹۷ع اسان کي ڇا ڏنو، ڇا ورتو؟ ۹۷ع سال ۾ خاص ڪري سنڌ ۽ سنڌي ماڻهن ڏاڍو پوڳيو آهي.

هونئن به هي دور سنڌي عوم لاءِ نوان نه آهن، آزادي کان اڄ ڏينهن تائين ظلم جي گهاٽي ۾ پيڙهي وئي آهي.

انهي ۾ وڏو هٿ اسان جي پنهنجن ماڻهن جو آهي، جيڪي پهرين ووٽ وٺڻ مهل ڏاڍي ”عاجز“ نموني هٿ جوڙ ڪري، ڪوڙ ۽ منافقت جا ڪلما پڙهي ووٽ ته وٺي ويندا آهن پر پوءِ تڪليف ڪري واپس لوٽو به هڻي ڪونه ڏسندا ته اسان کي موٽي وري به انهيءَ عوام ڏي وڃڻو آهي، جي اسين قول ڪري آيا آهيون پر! نڪ جي پڪائي ڪري هو ڪڏهن به ائين نه سوچيندا آهن.

ڪي ڪراچي جي ڪهڪشان ماحول ۾ قرب ونڊيندا ته ڪي اسلام آباد جي پرسڪون شهر ۾ مزا ماڻيندا رهندا آهن.

انهن کي ڀلا عوام جي انهنجن جي ڪهڙي خبر ته هن جو سڄ ڪيئن ٿو اُڀري ۽ ڪيئن ٿو لهي، اسان کي اقتدار جي ڪرسي ڪپي، اها لالي سان ملي يا کڻي عوام جو گلو ڪپڻو پوي يا کڻي سنڌ جو سودو ڪرڻو پوي. ڪجهه ذڪر ۽ ڪجهه سور توهان جي سامهون لکت جي صورت ۾ پيش ڪريان ٿو ظاهر آهي ته ڪن کي حقيقت جي هوا سٺي لڳندي، ڪن کي توهان جيان ڪڙي لڳندي. هنن لاءِ اها باهه گلاب جي عرق مثل آهي، مگر تنهنجي لاءِ بي رحم تاريخ جنهن اعزاز جو اعلان ڪندي اهو هتي قلم لکڻ کان قاصر آهي. ڇو ته تاريخ عظيم به آهي ته بي رحم به آهي.

هونئن به جيڪي هٿ بندوق جي گهوڙي جا هيراڪ هوندا آهن، اهي دليون احساس کان خالي هونديون آهن، جنهن جي خوراڪ بارود هوندي آهي، جن اکين هميشه تڙيندي پڪي ڏنا آهن، انهن کي ڪجي ته ڇا ڪجي. اهي ته انڌ جي گهوڙي تي سوار هوندا آهن. لياقت علي جتوئي هن وقت جو وڏو وزير بزرگ قومپرست اڳواڻ عبدالحميد جتوئي جو پٽ به اقتدار جي ڪرسي جي چڪر ۾ اچي ويو. ايمر ڪيو ايمر سنڌ دشمن سان ٺاهه ڪري پنهنجي پيءُ جي سنڌ لاءِ ڪيل ڪم تي پاڻي ڦيرائين. هونئن به اسان وٽ مير جعفر گهڻا ٿي گذريا آهن. جن کڻي انهن کي گڏ ڪجي ته هڪ وڏو ڪتاب ٺهي ويندو.

۹۷ سال سنڌي اخبارن، سنڌين ۽ سنڌ لاءِ ڏاڍو ڳرو گذريو، سڄ جو

ذائقو واقعي ڪڙو هوندو آهي، اهو ڪٿي ننڍي کان ننڍو سچ هجي يا ڪٿي وڏي کان وڏو سچ هجي، سچ جي هميشه رستا روڪ ڪئي ئي آهي، ڪوڙ تي اڄ ڏينهن تائين ڪو قلم نه لڳو آهي، هونئن به اسان جو معاشرو ڪوڙ جو ايترو ته عادي ٿي ويو آهي، جو اسان جي حواسن کي سچ ٻڌڻ جي سگهه ڪونهي. تڏهن ته صحافت جي آزاد گهوڙي جي رستا روڪ ڪئي وئي آهي. جڏهن ڪڏهن صحافين تي حملو ڪڏهن ڪنهن هاڪر تي هٿ ڪڙڻ، اها بهادري نه هئي، اها پاڙيائپ ۽ بزدلي هئي، اخبارون ڪنهن هڪ فرد جو آواز نه هونديون آهن. بلڪ پوري معاشري جو آواز هونديون آهن. اهي اخبارون آهن جيڪي حق ۽ سچ جون امين هونديون آهن. اهي پاڻ کي ”اب زمر زمر“ جي پاڻي جيان صاف سمجهن مگر تاريخ جي ورقن ۾ هي مجرم آهن، اها غداري ڪنهن هڪ فرد يا اداري سان نه آهي، بلڪ پنهنجي ماءُ جي تج سان غداري آهي. ۱۹۹۷ع ۾ ٿيل اليڪشن ۾ پيپلز پارٽي بلڪل اٿوٽ ٿي وئي. مسلم ليگ ”ن“ وڏي اڪثريت سان سوياري ٿي جنهن جو اڳواڻ اقتدار جو تاج پائڻ کانپوءِ مينڊيٽ جي مست هاڻي تي سوار ٿي جيڪي ڪم ڪيائين، سي سڀني جي آڏو آهن. هونئن به اڪثريت ماڻهو کي انڌو ڪري ڇڏيندي آهي. پوءِ ماڻهو ڪم بنا سوچي سمجهي جي ڪندو آهي ڪجهه پاليسيون ۽ ڪجهه قانون.

جيڪي قانون غريب جي منهن مان گرھ ڪڙڻ ۽ امير جي عيش ڪرڻ جي سند هئا، ڀٽن تي پابندي هنيائين، ڀٽن تي پابندي لڳڻ کانپوءِ شادي هالن ۾ ڪم ڪندڙن کان وٺي ڊيڪوريشن ۾ ڪم ڪندڙن تائين اهو غريب طبقو هو جنهن جي روزي تي لت لڳي. ڀٽن تي پابندي لڳڻ سان اسان جو ميل جول ثقافتي رشتو ختم ٿيو. فنڪار جنهن جي ڪنهن به دور ۾ سار نه لڌي وئي سي به بڪون ڪاٽڻ لڳا. پوليس کي گولي هلائڻ جو حڪم پوليس اڳي عوام جو جيئڻ جنجال ڪري ڇڏيو. سو تنهن قانون کانپوءِ چٽواڳ ٿي وئي، بندوق جي نالي مان شڪ جي بنياد تي نڪرندڙ گولي به بي قصور جي سڀني ۾ ٽڌي ٿيڻ لڳي، ٿاڻا به ظلم جا گهاٽا ٿي ويا، هر ضلعي ۾ احتساب ڪميٽيون ٺاهيون ويون، احتساب ڪميٽين ۾ اهي ماڻهو کنيا ويا جيڪي خود احتساب لائق هئا. سندن

دور جو ڪارنامو سونهري اڪرن ۾ لکڻ جهڙو آهي. ڪورٽن جي بي حرمتي ۽ ججن سان جنگ.

ڪورٽون يعني انصاف گهر اهي ادارا هوندا آهن، جيڪي انصاف جي اڃايل کي انصاف ڏيندا آهن، جڏهن ماڻهو هر هنڌان مايوس ٿي انصاف گهر جو رخ ڪندا آهن ته اهو سوچيندا ته اسان کي هتي پڪ سان انصاف ملي ويندو. هاڻ ته انصاف گهر پاڻ پيو انصاف ڳولي ته مون کي انصاف ڪير ڏيندو. پري دنيا جي پريس ۾ ميڊيا جون نظرون انهي جنگ جي ميدان ڪتل هيون. جڏهن سپريم ڪورٽ جو چيف جسٽس سجاد علي شاه ملڪ جي وزير اعظم جي خلاف توهين عدالت ڪيس جي سماعت ڪري رهيو هو ته اسان جي ملڪ جا معزز چونڊيل ميمبر ۽ ڪارڪن سوچيل سمجهيل سازش تحت ڪورٽ ۾ گهڙي اچن ٿا، ٿورڙ ڦوڙ ڪن ٿا. معزز چيف جسٽس جي خلاف نعريازي ڪن ٿا، جج مجبورن ڪيس ملتوي ڪري ٿو، مگر ملڪي ۽ غيرملڪي پريس ۽ ميڊيا اسان کي معاف نه ڪيو. اسان جي ملڪ جي پٽ کي وائڪو ڪيو. هي ملڪ اسلامي جمهوريه پاڪستان آهي جتي قانون نالي ڪابه شيءِ نه آهي. ججن ۽ ڪورٽن کي اڪيلو ڏسي ملڪ جي صدر پنهنجي ساک بچائيندي استعفيٰ جمهوريت جي منهن تي چماٽ هڻي، باروزگار ماڻهن کي بيروزگار ڪيو وڃي ٿو چيو وڃي ٿو ته اءِ ايم ايف جو نيڪو رڳو سنڌ ۽ سنڌين کنيو آهي، انهي مان اهو ظاهر ٿو ٿئي ته تون هڪ مخصوص طبقي جو وزير اعظم آهين. اسان کي تنهنجي ذهنت جي ان ڏينهن خبر پئجي وئي، جڏهن تون ڪلوثي کان ڪنري پهچين ٿو، ڇو ته اهي ٻار جيڪي ٻڌي مٿا هٽا، اهي امان جندو جا نه هئا، ايڏي بي حسي چڱي نه آهي، خدا جي لٽ بي آواز آهي، جي ڪنهن کي روزگار ڏئي نه ٿا سگهون ته ڪيسو ته نه...!

محترم تي سنڌي ماڻهن جون ميارون آهن، ڇو ته اقتدار وقت سنڌ جي لاءِ ڪجهه ڪرين ته بهتر آهي، جي نٿي ڪري سگهين ته خالي ڳالهه نه ڪندي ڪر، باقي اقتدار وڃڻ کان پوءِ جيڪڏهن گهوڙا گهوڙا ڪرين ٿي، اهي ته هٿ جي ڪنگڻ کي آرسِي ڏيڻ جي برابر آهي. هي نوجوان ۱۹۹۷ع کي الوداع لڙڪن سان ڪري ويندا، انهي آسري تي ۹۸ جو سج

اسان لاءِ ڪوڙ ساريون خوشيون ڪٿي ايندو.

هي معصوم ناريون جيڪي گلاب گل جهڙيون ۽ مينهن جهڙي معصوم دل رکن ٿيون. اهي ڪيئن ۱۹۹۸ع جي آجيان ڪيئن ٿيون ڪري سگهن، جنهن جي مٿان بندوق جو پاڇو ۽ ڪاروڪاري جو شڪ هر وقت هوندو آهي. اهي ٿر جا معصوم ٻار جن جي مجبوري ۽ بي وسي جو قائدو وٺندي انهن جون مرڪون ڪسيون ويڃن ٿين. اهي تہ ۹۷ کي الوداع ڪري ويندا. ۹۷ انهن جا دلي ارمان پورا ڪري ڇڏيندو. اي صدام جي امڙتون ۹۷ کي الوداع ڪيئن ڪندين. تنهنجي جگر جو ٽڪرو ۹۷ ۾ اغوا ٿيو آهي. ۹۷ جون آخري هوائون توهان کي ڀارت آ معصوم صدام جي اي اغوا ڪندڙو توهان سوچيو آهي تہ ان جي ماءُ جي دل تي ڇا پئي گذري، ان جي ماءُ جا لڙڪ وهي وهي ختم ٿي چڪا آهن. معصوم صدام کي موٽائي ڏيو ان جي امڙ ۹۸ جي آجيان غمن جي لڙڪن جي بجاءِ خوشي جي لڙڪن سان ڪري، سال ۱۹۹۷ع کي سڀني گڏجي الوداع انهي دعا سان ڪريون تہ ۱۹۹۸ع جو اڀرندڙ سج اسان لاءِ محبتن جا جهول ڀري اچي. منهنجي ماڻهن جي سڪن سان سنگت رهي ڏکڻ سان ڏور جو واسطو نه رهي. آخر ۾ ۹۷ کي الوداع ۽ ۱۹۹۸ع جي آجيان لاکيڙي لطيف جي هن بيت سان ڪندس:

سائينم سدائين ڪري مٿي سنڌ سڪار،

دوست مٿا دلدار، عالم سڀ آباد ڪرين.

سنڌ کي سڃاڻو

قاضي آصف

دلين جي سڃاين سان سنڌ جي سيند سنوارڻ لاءِ نڪتل قافلا گهريل منزل ماڻي ڇو ناهن سگهيا؟ ڇا منزل جو ڏس غلط هو يا رهبر ان ڄاڻ هئا يا عوام ۾ حال ڪونه هو؟ اهي سوال روز روز سوچڻ تي مجبور ڪن ٿا. بي انداز سياسي پارٽيون سنڌ ۽ سنڌي ماڻهن جي ڪم جون ثابت ناهن ٿيون. عوام جي لاءِ محبتن جون دعوائون ڪندي به سڃايون ثابت نه ڪري سگهيون آهن. ان ۾ اسان جي خيال ۾ گناه تنظيمن جي ورڪرن ۽ رهبرن جو ڪونه هو. ان جو سڀ کان وڏو سبب تنظيمن وٽ سنڌ جي بابت نامڪمل معلومات آهي. هنن جيڪي به پاليسيون ناهيون، اهي ناڪام ٿيڻ جو سبب ان کان سواءِ ڪجهه به نه هون ۽ وٽن سنڌ جي حقيقي سماجي اقتصادي سروي ٿيل نه هئي. سنڌ پنهنجي اصل صورت ۾ ڪئين آڏو ڪمان هئي. هن پنهنجي سڀن ۾ آڻيل خوبصورت سنڌ بابت

نفيس بي مهل پاليسيون ٺاهيون اصل سنڌ ۾ ڪائون ڪوهين ڏور هئي. افسوس اهو ته سنڌ بابت پاليسيون ٺاهڻ مهل انهن انگن اکرن تي يقين ڪيو ويو، جيڪي حڪومت پاران وقت به وقت جاري ٿيندا رهيا، باوجود ان جي ته هو ان حڪومت سميت سسٽم جي مخالفت جا دعويدار هئا، هو ان رستن ۽ راهن تي هليا جيڪي سندن دشمنن جي نشانن تي ٺهيل هئا، ته پوءِ رستو ڀلجي ويڃڻ ته هڪ فطري ڳالهه هئي ۽ اهي ڪنهن پارٽي ليڊر يا ورڪر تي ڪاوڙ ڪرڻ اجايو هو. پنهنجي ڪئي هئي، جنهن جو نه ويڃ نه طيب. اسان جي ملڪ ۾ ٽينڊر اقتصادي، سماجي سروي جو انحصار، تپيدارن ۽ مختيارڪارن جي ڏنل رپورٽن تي هوندو آهي. جيڪي هر سال، آفيسن ۾ ويٺي، انگن کي هيڏانهن هوڏانهن ڪري حڪومت کي رپورٽ موڪليندا آهن ۽ انهن ئي رپورٽن تي حڪمرانن حڪومتن سميت سياسي پارٽيون پنهنجون پاليسيون ٺاهينديون آهن، جيڪي اوس ناڪام ۾ ٿيئون آهن ۽ ٿيون.

حڪومت ۽ پاڪستان ليول تي ڪم ڪندڙ سياسي پارٽين کي ميار ڏيڻ جي پوزيشن ۾ نه به هجڻ، پر اسان سنڌ سطح تي ڪم ڪندڙ تنظيمن تي حرف رکي سگهون ٿا ته هنن سنڌ جي باري ۾ حقيقي صورتحال کان واقفيت حاصل نه ڪئي. هنن سنڌ جي سوشيو اڪانمڪ، زراعتي نظام ۽ ان جي مڪينزم بابت ڄاڻ گڏ نه ڪئي. هنن پنهنجي پارٽين جي حوالي سان هن مهل تائين ڪابه مستند تحقيقي سامهون نه آندي. اڪثر لفاظي ۽ هيڏانهن، هوڏانهن جي ڳالهين کان ڪم ۽ سهار ورتو ويو. صنعتي سماج جا مثال ڏئي ان ئي عينڪ سان سنڌ کي ڏسڻ جي ڪوشش ڪئي. ان ڳالهه تي ڌيان ڏيڻ جي ضرورت محسوس نه ڪئي وئي ته هڪ ڳوٺ اندر پنجن سالن ۾ ڪهڙيون تبديليون اچي رهيون آهن. ان ڳوٺ جي زمين جي صورتحال ڪا آهي. فصل ڪهڙا ڪيتري انداز ۾ ٿي رهيا آهن، انهن فصلن جو صوبي ملڪ ۾ دنيا اندر ڪهڙيون ۽ ڪيتريون منڊيون آهن.

هڪ ڳوٺ جي خاندان جي فردن ۾ روزگار جي فرق ڪهڙيون تبديليون آنديون آهن. ڪهڙي پرت ۾ خريداري جي سگهه ڪيتري آهي؟ سنڌ سطح تي ڪم ڪندڙ اها ڪهڙي پارٽي آهي، جنهن وٽ سنڌ جي

ڪنهن به ضلعي تعلقي ٽپي ديم سطح تائين گهڻ طرفي ڄاڻ هجي، جيڪا جيڪڏهن چاهي ته مٿيارين جي سياسي سماجي اقتصادي پوزيشن آدمشماري گهر شماري جاگرافي سميت ڪهڙي آهي ته اڌ ڪلاڪ اندر اها معلومات حاصل ڪري سگهجي؟ جواب آهي ته ڪنهن به سياسي پارٽي وٽ اهڙي، وسيع، گهڻ طرفي معلومات ڪانهي ته پوءِ مٿيارين بابت پاليسي ڪهڙي ٺهندي؟ اها ڳالهه سمجهڻ ۾ ڏکيائي ڪانه ٿيندي، هيڏانهن ته پوري سنڌ آهي، جنهن جي پلائي بهتري جا خواب اکين ۾ سجائي هليا آهيون. اسان کي ڪنهن جي سچاين تي شڪ ڪرڻ جو ڪو حق ڪونهي. پر ايترو ضرور پڇي سگهون ٿا ته ذاتي زندگي ۾ ئي جنهن شخص جي طبيعت جي باري ۾ ڄاڻ ڪانهي ته، ان سان ڪامياب دوستي جي دعويٰ ڪيئن درست ثابت ٿي سگهي ٿي؟ عوامي تحريڪ ڪجهه سال اڳ انگن اکرن جي سلسلي ۾ هڪ ڪوشش ڪئي هئي، جيڪا به رڳو هڪ طرفي ۽ نامڪمل هئي، ان چڱي ڪوشش کي گهڻ طرفي ڪرڻ گهربو هو، جنهن جا نتيجا اوس چڱا نڪرڻا هئا، پر ٻين جدوجهدن ۽ پاليسين سميت اها به اڏهاڪ ازم جو شڪار ٿي وئي.

بهرحال عوامي تحريڪ، جيئي سنڌ ترقي پسند پارٽي، سنڌ نيشنل فرنٽ، جيئي سنڌ تحريڪ، جيئي سنڌ محاذ، سنڌ ساگر پارٽي، پنهنجي پنهنجي حوالي سان سنڌ بابت گهڻ طرفي، ڄاڻ ڏني. ڪن هڪ سوال نامو ٺاهي پنهنجي ورڪرن کي اهو پرڻ لاءِ ڏنو وڃي، اهو سوال نامو ان طرح سان جوڙڻ گهرجي جو هڪ ڳوٺ جي باري سموري گهريل معلومات ملي وڃي، پنهنجي گڏ ڪيل معلومات کي تپيدارن ۽ سرڪاري ڌر طرفان گڏ ڪيل معلومات سان پيڻائي ڏسو سچ ۽ ڪوڙ جي خبر پئجي ويندي، سوال نامن جي جوابن مان مليل معلومات کي ڪمپيوٽرائزڊ ڪيو وڃي جو فقط هڪ بٽڻ دبائڻ سان گهريل ڳوٺ بابت سڄي معلومات ۽ ڄاڻ اسانجي سامهون اچي وڃي. ان ڳوٺ بابت درست فيصلو ان وقت ئي ڪري سگهجي ٿو. اهو سلسلو هر ٽئين سال جاري رکڻ گهرجي، جيئن معلومات پراڻي نه ٿئي، بعد ۾ سياسي پارٽيون درست فيصلا ڪرڻ طرف وڃي سگهن.

۱۵- فيبروري، خميس ۱۹۹۶ع

پلئ پايو سچ

عابد کاظمي

انسان پنهنجي جنسي مسئلن جي حوالي سان هميشه بحثن جو موضوع رهيو آهي. نفسيات جا ماهر پيٽ کان پوءِ انساني سماج جو ٻيو وڏو مسئلو جنسي ڪارگزارين کي قرار ڏين ٿا فرائڊ چيو آهي ته، سڀ انساني ڪارروايون جنسيات جو نتيجو آهن، ايسٽائين جو هو مذهب کي به گناه جي احساس جي پيدائش قرار ڏئي ٿو ۽ چوي ٿو ته، اهو انسان جي Oedipus complex جو نتيجو آهي. جنسي جرائم جو اهم سبب اخلاقي ڍانچي جي تباهي سمجهيو وڃي ٿو، جنهن جي نه هجڻ سان معاشري ۾ جنسي بيگانگي ڦهلي آهي. دنيا جي تقريباً سمورن مذهبن ۽ معاشرتي قانونن ۾ ان لاءِ حدون مقرر ڪيون ويون آهن، پر اخلاقي مجرم انهن قانونن جي پابندي نه ٿا ڪن، جيڪي انهن کي پنهنجي جائز ڪم کان سواءِ ٻين جڳهن تي جنسي خواهش پورائي لاءِ روڪين ٿا، اهي ماڻهو انهن قانونن

جي خلاف ورزي ڪن ٿا. جيڪي معاشري جي سماجياتي بيهڪ لاءِ ڪارگر ٿين ٿا ۽ جيڪي جنسي عياشيءَ کان روڪين ٿا.

اخلاقي مجرم پيدا ٿيڻ جو سڀ کان وڏو سبب سماج ۾ مروج نظام به آهي، جنهن جا قدر هڪ ٻئي نظام کان مختلف ٿين ٿا. مذهبي اخلاقيات ۾ مرد ۽ عورت جو پنهنجي مخصوص مرد يا عورت کان سواءِ ٻئي ڪنهن سان جنسي تعلق رکڻ کي حرام قرار ڏئي ان لاءِ سزا مقرر ڪئي وئي آهي، جيڪا مختلف مذهبن ۾ ٿوري فرق سان رائج آهي. اسلام، عيسائين ۽ يهودين وٽ ان لاءِ سزا سنگسار ڪرڻ آهي. پر انهن سان گڏ ڪجهه شرط رکيل آهن، جيئن شاهدن جو هجڻ وغيره.

حضرت عيسيٰ يسوع هڪ ڏينهن بيت المقدس ۾ بيٺو هو ته ڪوڙ سارا ماڻهو هڪ عورت کي ڊوڙائيندا آيا، جن جي هٿن ۽ جهولين ۾ پٿر هئا، عورت اچڻ سان يسوع جي پيرن ۾ ڪري پئي ۽ پناهه جي گهر ڪيائين. عيسيٰ ماڻهن کي هٿ جي اشاري سان روڪيو ۽ پڇيائين، ”هن کي ڪهڙي ڏوهه عيوض پٿر هڻو ٿا؟“ ماڻهن ورائيو ”هن زنا جو ڏوهه ڪيو آهي ۽ شريعت موسوي مطابق اسين هن عورت کي سنگسار ڪرڻ چاهيون ٿا.“

عيسيٰ چيو، ”بيشڪ! هن وڏو پاپ ڪيو آهي، هن کي ضرور سنگسار ڪيو، پر هڪ شرط آهي، ته هن کي اهو شخص پٿر هڻندو جنهن پنهنجي سڄي ڄمار ۾ زنا نه ڪئي هجي، باقي جنهن اهو پاپ خود ڪيو آهي، ان کي پٿر هڻڻ جو ڪوبه حق نه آهي.“ يسوع ڏٺو ته هر ڪوئي پٿر اڇليندو ويڃڻ لڳو ۽ آخر ۾ صرف اها عورت ۽ عيسيٰ يسوع بچيا ۽ عيسيٰ هن کي نصيحت ڪري گهر ويڃڻ جي اجازت ڏني.

اين ئي حضرت علي رضه وٽ هڪ فيصلو آيو، جنهن ۾ هڪ عورت تي زنا جو الزام هو ۽ هن جي پيٽ ۾ ٻار هو، جرم ثابت ٿيڻ کانپوءِ به حضرت علي رضه هن کي سنگسار ڪرڻ کان منع ڪئي ۽ چيائين ته هن کي سزا ڏيڻ سان هڪ بيگناهه جو قتل ٿيندو، جيڪو هن جي بدن ۾ پلجي ٿو.

اهڙيون ڪجهه نرميون مذهب جي حوالي سان ته موجود آهن، پر ان لاءِ ڪجهه خالص روايتي سخت رسمن به موجود آهن، جيڪي مروج

نظام جي اهم قدر غيرت جي پيداوار آهن ۽ انهن جون پاڙون ايتريون ته گهريون ۽ پختيون آهن جو مخالفت ڪندڙ يا انهن تي عمل نه ڪندڙ کي نيچ ۽ بي غيرت سڏيو وڃي ٿو. غزالي چيو هو ته، عورت جيڪڏهن پنهنجي ذات ۾ ڪنورائپ جي حفاظت ۾ ڪچي هوندي ته اها پنهنجي مڙس کي ذليل ڪندي ۽ ان جو ماڻهن ۾ منهن ڪارو ٿيندو. هو غيرت جي ڪري پريشان ٿيندو ۽ زندگي تلخ ٿي ويندي ۽ جيڪڏهن هو ان معاملي ۾ نرمي ڪندو ته بي غيرت ۽ بي شرم سڏبو. غيرت هڪ شعوري ڪيفيت آهي، جنهن کي سماج ۾ مروج هڪ هاڪاري جذبو سمجهو وڃي ٿو.

اسان وٽ ناجائز جنس تعلق رکندڙ مرد عورت کي ”ڪارو ڪاري“ جو نالو ڏنو ويو آهي، جنهن جي سزا ٿڌي تي موت آهي ۽ اها بي رحم رسم جيڪا صدين کان مروج آهي، هر سال ۾ هزارين جانيون ڳڙڪائي وڃي ٿي، جنهن جو شڪار ٿيندڙن ۾ Premature کان وڃي هر عمر جي عورت ۽ مرد ٿين ٿا ۽ پويان برادرين ۽ قبيلن جا اڻ ڪندڙ وير به شروع ٿيو وڃن. هن رسم جو شڪار اڪثر عورتون ٿين ٿيون، جن ۾ اڪثريت بيگناه عورتن جي ٿئي ٿي، جن تي اهو الزام وڃي ٿو ته ڏهيو وڃي ٿو، جيئن غيرت ۾ اچي مارڻ سبب قانوني نرمي حاصل ڪري سگهجي. اهي عورتون جن کي اغوا ڪيو وڃي ٿو، يا جن جي زبردستي آبروريزي ڪئي وڃي ٿي، انهن کي به معاشرو قبول نه ٿو ڪري ۽ انهن کي هڪ بي حس ۽ ناڪام زندگي گذارڻ تي مجبور ڪيو وڃي ٿو اهي اهڙا ايڏا آهن جن جي خاتمي لاءِ جاکوڙ هر سٺي ماڻهو جو فرض آهي.

گذريل ڪجهه مهينن کان اخبارن ۾ ان مسئلي تي ڏاڍو لکيو به ويو آهي، پر هڪ ٻي شيءِ به سوچڻ وٽان آهي ته، اهي روايتون جيڪي ڏاڍيون گهريون آهن، انهن جي مخالفت ڇو ۽ ڇا لاءِ ڪرڻ گهرجي؟ پهريان ته ڇا اها گهريل سچائي موجود آهي، جيڪا ان جي خاتمي لاءِ ڳالهائيندڙ فرد وٽ هجي؟ ۽ ٻيو ته ان جي پيدا ٿيڻ جي سببن جو شعور آهي؟ ته اها رسم پيدا ڇو ٿي ٿئي. يا رڳو ان کي به نعري بازی جي رجحان ۾ کنيو ويو آهي، ڇو جو اسان وٽ جڏهن به عشق يا عورت جي آزادي جي ڳالهه ٿيندي آهي ته ان مان مراد ٻين جون عورتون هونديون آهن ۽ اڪثر اهڙن حساس مسئلن کي اسان جا پڙهيل لکيل ۽ ترقي پسند ماڻهو ايڪسپلاٽ

ڪندا آهن. ڇو جو ملان يا بنياد پرست ته ان جا ڪليل مخالف آهن، پر هي ان جون ايتيون تشريحون ڪري پنهنجي حق ۾ استعمال ڪن ٿا، جيئن جنسي آزادي جي تصور کي ايڪسپلانٽ ڪيو ويو، جنهن جو مطلب ٻن جنسن عورت ۽ مرد کي زندگيءَ جي هر شعبي ۾ وڌڻ لاءِ هڪ جهڙو ماحول ۽ هڪ جيترا مواقع ميسر ڪرڻ بدران جنسي ڪشش جي تعلق کي جنسي آزادي چيو ويو ۽ جڏهن ڪو وڏي مٿي وارو ڪامريڊ يا سياسي رهبر ڪنهن معصوم عورت کي ورغلائي يا لالچائي جنسي حوس پوري ڪندو هو ته ان لاءِ جنسي آزادي جو دليل ڏنو ويندو هو ۽ جيڪڏهن ڪو وڏيرو اهڙي حرڪت ڪندو هو ته ان کي طبقاتي استحصال چئي واريلا ڪندا هئا. عورت کي يقيناً آزادي ملڻ گهرجي، پر اها زندگيءَ جي تعميري مسئلن ۾ هجي، ان آزاديءَ مان مطلب جنسي آوارگيءَ جو مقصد نه هجڻ گهرجي. جنهن اڄ جي يورپ ۽ آمريڪا جي معاشري جا اخلاقي بنياد اڪوڙي ڇڏيا آهن ۽ اتان جون حڪومتون ۽ معاشرو ان ۾ منجهي پيو آهي ته گهٽ عمر جي چوڪرين ۾ پيٽ ٿيڻ جي شرح تي ڪيئن ضابطو آڻجي؟

”ڪارو ڪاري“ تي ڳالهائيندي هڪ دوست کان پڇيو ته، ”يلا جڏهن هڪ مرد پنهنجي عورت کي غير مرد سان ڏسي ته ان جو ردعمل ڇا هجڻ گهرجي؟“ هن چيو ته، ”ان کي قتل ڪرڻ بدران طلاق ڏيڻ گهرجي.“ ”طلاق ته صرف زال کي ڏئي سگهجي ٿي، پر ڪو پنهنجي ماءُ يا پيءُ لاءِ ڇا ڪري؟“ جيڪڏهن ڪو ماڻهو ان ۾ نرمي به ڪري ۽ قتل کان مڙي وڃي ته ان کي ٻيا ماڻهو طنز ۽ طعن ذريعي جيڪا ذهني اذيت ڏين ٿا اها به موت جي برابر آهي.

قتل به هڪ غير اخلاقي حرڪت ۽ جرم آهي ۽ جيڪڏهن ڪاروڪاري جي نالي تي سوين بيگناه موت جو بڪ بڻجن ته ان جي به مخالفت ڪرڻ گهرجي، پر اهو ضرور سوچيو ته نعري بازی نه هجي ۽ انهن سماجي محرڪن تي حملو ڪيو وڃي، جيڪي انهن جو سبب بڻجن ٿا ۽ ان تي به لکيو وڃي، ڇو جو اهي سماجي قدرن تڏهن تبديل ٿين ٿيون، جڏهن ان جي جڳهه کي نيون وڌيڪ پختيون قدرون اچي ڀرن، ان ڪري ڪجهه نوس اخلاقي قانون جي ضرورت هر معاشري کي آهي، نه ته سماجي وهنوار بگڙي ويندو.

ڪهڙيون ئو خبرون پڇين!

ڏوهي ڪير؟

رضوان گل

يونيورسٽي جي پوائنٽ ڦاٽڪ تان هلي. ڊرائيور هارن ڏنو اسان ڊڪندا وڃي دروازي تي چنبڙياسين. بس ڄامشورو ڦاٽڪ پار ڪندي اسٽين کان گذرندي، سنڌالاجيءَ وٽان مڙندي سينٽرل لائبريريءَ جي ڀر مان گذرندي بلاڪس هاسٽل جي سامهون بيٺي، ڇو ته يونيورسٽيءَ جي هاسٽلن ٻاهران آيل سمورا لوڙها ساڙيا ويا هئا فيڪلٽيءَ ۾ هلندڙ پير ڦاڙي شيشا توڙي کيس ڪٻاڙو ڪيو ويو هو.

اسان جيئن ئي پوائنٽ مان لٽاسين ته ڊرائيور گاڏيءَ کي موڙي اڳتي وڌيو. اسان هوشو هاسٽل تائين پهتاسين ته چوڪرن ۾ اڇانڪ ئي اڇانڪ پاڇ پئجي وئي، هرڪو هڪ ٻئي کي ڏسي بغير پڇڻ جي پنهنجن پنهنجن هاسٽلن ڏانهن ڀڳو ٿي. اسان پنڌ ۾ ئي هائسين ته چوڌر ڪارو دونهون چائنچي ويو ۽ انهيءَ وقت هڪ زوردار ڌماڪو پڻ ٿيو. ها اُها ئي يونيورسٽيءَ جي پوائنٽ جنهن ۾ چند لڳا اڳ اسان چڙهي آيا

هئاسين ان کي باه ڏيئي ڇڏيائون. اڌ ڪلاڪ تائين ڪوبه بس جي سار لهڻ وارو پنڌا ڪونه ٿيو فائر برگيڊ جو عملو پڻ تڏهن پهتو جڏهن بس سڙي رک ٿي چڪي هئي اسان جڏهن اهو ڪارو دونهن ڏسي بس جي ويجهو آياسين ته ان وقت پوليس جا اهلڪار بس جي چوڌاري پهرو ڏيئي رهيا هئا ۽ ڪنهن کي به پوائنٽ ويجهو اچڻ نه ٿي ڏنائون. هو انهيءَ سڙي ويل بس کي تحفظ ڏيڻ لاءِ بيٺا هئا. ان کان اڳ ساڳئي ڏينهن ئي پروومٽ آفيس کي پڻ باه ڏئي سارڙو ويو هو جنهن ۾ تازا پيرل هاسٽل نارم پڻ سڙي ويا.

اسان جو پيپر ٿيڻو هو جنهن لاءِ تن ڏينهن کان مسلسل تياري ڪئي هئي. ايڏي نهئي نڪي ماحول ۾ امتحان هلي رهيا هئا. پر هنن کي شايد اهو پرامن ماحول نه ٿي وڻيو، شايد نه پر يقيناً اسان ڪمري تي پهتاسين، هرڪو شاگرد پريشان حال هو پڙهائي وارو ماحول درهم برهم ٿي چڪو هو.

مان فون اٿيند ڪرڻ لاءِ هاسٽل جي گيٽ تي آيس ته مسجد مان اعلان ٿيو: ”سيئي شاگرد متوج تين، سيئي هاسٽلون اڌ ڪلاڪ اندر خالي ڪريو ٻئي صورت ۾ اسان ڪوبه ايڪشن ڪئي سگهون ٿا.“ مٿيون اعلان انتظاميا طرفان ڪرايو ويو هو. اعلان ٻڌڻ لاءِ سمورا چوڪرا هاسٽل جي ڇت تي چڙهي ويا هئا. ڪجهه چوڪرا گڏجي پرووسٽ سان ملڻ لاءِ ويا ۽ وڌيڪ ٻن تن ڪلاڪن جي مهلت وٺي آيا پوءِ ٻيهر اعلان ٿيو ته: ”هاستلن صبح جو ۷ وڳي تائين خالي ڪيون وڃن.“

ڪافي چوڪرا پهريون اعلان ٻڌي، هنڌ بسترا سميتي روم خالي ڪري نڪري ويا هئا هينئر تائيم رات جو ۱۲،۳۰ ٿيو هو. اسان به ٿيلها ڪلهن ۾ وجهي اچي ڦاٽڪ جي هڪ هوٽل تي سڄي رات جاڳي گذاري هئي ۽ صبح جو ڪوٽڙي اسٽيشن تان اچي ترين ۾ جايون سنڀاليون هيون. خبر نه آهي ٻين عام شاگردن سان الائي جي ڇا ٿيو هوندو.

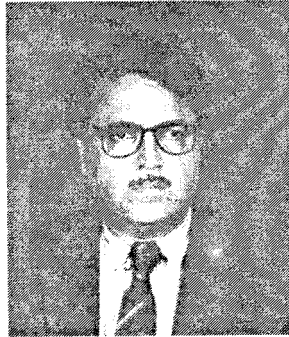
سنڌ جي تعليمي ادارن کي سوچيل سمجهيل منصوبي تحت پوئتي ڌڪيو ٿو وڃي. ڪنهن قوم کي تباھ ڪرڻو هجي ته اڳ ۾ انهيءَ جي تعليمي سرشتي کي تباھ ڪيو وڃي پوءِ اها قوم جهالت جي اونداهي ڪڍ

۾ ڪري خود بخود تباه ٿي ويندي، ڇو ته تعيم سان ئي انسان ۾ انسانيت ۽ سمجھ پيدا ٿيندي. الارنس اسٽرن چيو آهي ته: ”علم حاصل ڪرڻ لاءِ مطالعو ايترو ضروري آهي، جيترو ڪنول جي گل کي پاڻي هائي سوال اهو ٿو پيدا ٿئي ته مطالعي لاءِ ڪتاب ڪٿان اچن، ڪير اٿي ۽ ڇو اٿي. اسان جي درسگاهن ۾ جيڪي ڪتاب موجود آهن اهي هن وقت تائين تقريباً رد ٿي چڪا آهن، ترقي يافته ملڪن جي تعليمي ادارن ۽ جيڪي انوينشن تين ٽيون اسان کي پنهنجي تعليمي ادارن اندر آهي تجربا ته ٺهيو پر انهن متعلق ڪتابن جي سينٽرل لائبريري اندر ڪوبه جنرل يا سائنسي تازي ڄاڻ متعلق ڪو مئگزين نه آيو آهي اسان هن وقت تائين اڌ صدي اڳ وارا ڇپيل ڪتاب جن جا نظرا ڪڏهن جو رد ٿي چڪا آهن آهي پيا پڙهون ۽ انهن تي ئي عمل پيا ڪيون.

اٺن استائن ڪتابن جي مطالعي متعلق لکي ٿو ته: ”خيالن جي جنگ ۾ ڪتاب هٿيارن جو ڪم ڏيندا آهن“ اهي هٿيار اسان وٽ خصوصن اندرون سنڌ جي تعليمي ادارن ۾ هڪ سوچيل منصوبي تحت نه پيا آندا وڃن. انتظاميا کي پنهنجن عياشين لاءِ ته پئسا آهن پر نوان ڪتاب گهرائڻ لاءِ خزانن ۾ کوٽ اٿن. درسگاهون جيڪي علم جا گهر ٿين ٿا پر اتي ۲۴ ڪلاڪ پوليس ۽ رينجرز جون گاڏيون گشت ٿيون ڪن. عام شاگرد ته کين ڏسڻ به ناهي چاهيندو ڇا لاءِ ته سندن رائيٽفلون هر وقت سڌيون لڳيون پيون هونديون اٿن، بندوق جي چانورن ۾ ڪهڙي پڙهائي يا ڪهڙيون ايجادون ٿينديون. سو ڳالهه پئي هلي ڪتابن جي کوٽ جي، ٻڌندا آهيون ته: ”ڪتابن جي مطالعي هر دور ۾ انسان جو مستقبل سنواريو ۽ سڌاريو آهي“ پر اسان جي نئين تهذيب جي نوجوانن جو مستقبل ڏينهون ڏينهن اونڌا هوندا ٿيندو وڃي پيو. اسان دنيا سان گڏجي ته ڪونه ٿا هلون پر دنيا جي پٺيان به نه ٿا هلي سگهون پر اسان کي ته دنيا جي ابتڙ ٿو هلايو وڃي جيڪڏهن دنيا اوڀر پئي وڃي ته اسان کي اولهه طرف موڪليو پيو وڃي.

هن ترقي يافته دور ۾ جتي ٻين ملڪن جا نوجوان سائنس جي اعليٰ ايجادن ۾ مصروف آهن اُتي اسان جو نوجوان اڃا ڪمپيوٽر متعلق به صحيح معنيٰ ۾ ڄاڻ ناهي رکي سگهيو. ڪمپيوٽر جيڪا اڄ کان اڌ

صدي اڳ جي ايجاد آهي. انهيءَ کي چند سال اڳ اسان وٽ متعارف ڪرايو ويو آهي سو به تمام ننڍي پئماني تي!
اسان جي خاص طور تي حڪمران طبقي کي وڏي ڳڻتي آهي ته اسان ايڪويهين صديءَ ۾ ڪيئن داخل ٿينداسين ۽ اسان کي ايڪويهين صديءَ ۾ داخل ٿيڻ لاءِ ڇا ڪرڻ گهرجي. کين فقط ايتري صلاح ڏبي ته هو في الحال تعليمي ادارن جي ڪتب خانن جي جاچ لهن ۽ انهن کي ڪتابن جي ڪوٽ پوري ڪري ڏين ۽ انتظاميا کي ڏنل لکين رپين جو حساب ڪتاب وٺڻ جيڪي کين هر سال نوان ڪتاب خريدڻ لاءِ ملندا آهن.

چٽا پيٽي جي دور ۾ غافل نوجوان!

محمد خان سيال

انهيءَ ڳالهه ۾ تر جيترو به شڪ نه آهي ته هي چٽا پيٽي جو دور آهي. جنهن ۾ اڳتي هلي ڪا ”سفارش“ گهڻو ڪم نه اچي سگهندي ۽ نه وري ڪوٽا سسٽم جي ٿوڻي گهڻو وقت پرڄلو ٿي سگهندي. اها ڳالهه عالمي پسمنظر ۾ درست نظر اچي ٿي. بهرحال، نين حالتن ۽ گهرجن کي منهن ڏيڻ لاءِ، سنڌ جي نوجوانن کي پاڻ کي تيار ڪرڻو پوندو ۽ چٽا پيٽي جي اهميت کي مڃڻو پوندو ڇاڪاڻ ته سائنسي ترقي جي ڪري، دنيا ڏينهن ڏينهن ننڍي ٿيندي پئي وڃي. هوائي جهازن، سيٽلائٽن، انٽرنيٽ وغيره، دنيا جي ڏورانهن ملڪن کي به سڌ پنڌ تي آڻي بيهاريو آهي ۽ ايئن محسوس ٿي رهيو آهي ته سڄي دنيا جڻ ته ”هڪ گهر“ آهي ۽ مختلف ملڪ ان گهر جا ”ڀاتي“ آهن!

اهڙي چٽا پيٽي جي دور ۾ سنڌين کي پنهنجو پاڻ کي تيار ڪرڻو پوندو. بي حالت ۾ اسين جيڪي اڳ ئي گهڻو پنڌي پيل آهيون.

سي اڃا به اڪيلا رهجي وينداسين رڳو پاڻ نه ٻلي ڏوجھان مٿيان ڏيوي سان ڪم نه هلندو. هونئن به شاھ صاحب، اسان کي شايد اهڙي صورتحال کي منهن ڏيڻ لاءِ، گھڻو وقت اڳ چيو هو.

تتي، تڏي ڪاھ، ڪانهي ويل ويھڻ جي

مٿان تئي اونداھ، پير نه لهين پرين جو.

پر ائين ٿو ڀانئجي ته اسان انهيءَ مان ڪو سبق نه پرايو آھي. اٽلندو صورتحال ڏينھون ڏينھن خراب ٿيندي پئي وڃي چاڪاڻ ته اسان جو تعليمي نظام ڏينھون ڏينھن تباه ٿيندو پيو وڃي. ڪنھن به قوم جي جياپي لاءِ، تعليمي نظام ڪرننگي جي حيثيت رکي ٿو. اوهان پاڻ ئي فيصلو ڪيو ته گھڻي ويھين سؤ آھي. ڪجھ وقت اڳ، قومي ايئر لائين ۾ ٿيل ڀرتي واري سليڪشن بور جو مان به هڪ ميمبر هوس. سکر جي آرائين ايئرپورٽ ويجهو، هڪ ڳوٺ ۾ رهندڙ اميدوار اسان جي آڏو آيو جنهن کان مون پڇيو ته ”توهان جي ڪواليفڪيشن ڇا آھي؟“ چيائين ته ”بي ايس سي“ وري ڪانئس پڇيم ته ”ڪهڙي ڊويزن ۾“ چيائين ته ”سيڪنڊ ۾“ ڪانئس تيون سوال پڇيم ته ”بي ايس سي جو مطلب ڇا آھي؟“ همراھ پهرين ته اهڙو ڪچي جهڙي ڀت. گھڻي زور ڀرڻ تي چيائين ته سائين! مون کي خبر ڪانهي. هاڻ اوهان پاڻ ئي سوچيو ته بي ايس سي سيڪنڊ ڊويزن واري اميدوار کي اها خبر ڪانهي ته بي ايس سي ڇا ڪي چئبو آھي!

سليڪشن بورڊ جي ٻين ميمبرن جي موجودگي ۾، هڪ ٻئي اميدوار کان پڇيم ته ”هن کي انگريزي ۾ ٿو چئبو آھي. ان جي اسپيلنگ ٻڌاء. جھٽ پٽ چيائين ته ”تي ڊبل او“ وري کيس موقعو ڏيندي چيم ته ”پڪ اٿئي“ ته موت ۾ ساڳي ڳالھ ڪيائين ۽ جڏهن سوال کي دهرائيندي تيون دفعو کيس چيم ته ”ٿو سوچي وري ٻڌاء“ ته ساڳي ڳالھ ڪيائين. ۹۰ سيڪڙو سنڌي اميدوارن کي جڏهن چيو ويو ته سامهون ڀت تي لڳل گھڙيال کي ڏسي، انگريزي ۾ ٻڌايو ته وقت ڪيترو ٿيو آھي، ته هو نه ٻڌائي سگھيا. جيتوڻيڪ سندن اهلليت اير اي ۽ ڊبل اير اي هئي مان مڃان ٿو ته ٻين صوبن سان واسطو رکندڙ اميدوارن جي معلومات جي سطح به گھٽ آھي پر پوءِ به اسان جي اميدوارن جي ڀيٽ ۾ هزار ڀيرا بهتر

آهن.

ڪي اهڙا به سنڌي اميدوار هئا جن جي پاڪستان اسٽيڊيز جي باري ۾ معلومات تمام گهٽ هئي ۽ کين اها به خبر نه هئي ته پاڪستان جو ٺهراءُ ڪڏهن ۽ ڪٿي بحال ٿيو. انهي کان علاوه کين اهو به نه ٿي آيو ته گڏيل قومن جي اداري (يو اين او) جو هيڊ ڪوارٽر ڪٿي آهي، دنيا جو پهريون ۽ ٻيو ايٽم بم ڪنهن ۽ ڪهڙي ملڪ ۽ شهرن تي ڪيرايو ويو يا هونولولو ميباسا، تمبڪٽو، ڪوٽا ڪنابالو، ڪاسا بلانڪا شهر، ڪهڙن ملڪن ۾ آهن. نوي سيڪڙو سنڌي اميدوارن کي هن جملي جي انگريزي نه آئي ته ”اڄ مينهن پئجي رهيو آهي“ مان مڃان ٿو ته اهي سڀ اميدوار سفارشي هئا ۽ قومي اسيمبلي ۽ سينيٽ جي ميمبرن جي ڪوٽا تي آيل هئا پر ڇا به هجي. اهي اميدوار هئا ته پوسٽ گريجوئيٽ، جن اسان جي تعليمي ادارن مان امتحان پاس ڪيا هئا.

سکر جي صوبائي اسيمبلي جي چونڊيل هڪ ميمبر جي پاءُ پهرئين ته ڪنهن سوال جا جواب ڪونه ڏنا پر گهڻو پڇڻ تي چيائين ته وزيراعظم مون کي چيو آهي ته اسان توکي آفيسر ٿا ڪريون سو مون کي پنجنون گروپ ڏيو پر به پيرا مون کان انٽرويو وٺي، مون کي ٽئين گروپ (اسٽاف) جو آرڊر ڏنو ويو آهي. اسان کيس چيو ته اسان تنهنجو انٽرويو وٺون ٿا. جيڪڏهن تو ۾ اهليت ڏني سون ته تنهنجي پنجين گروپ ۾ اپائنٽمينٽ لاءِ سفارش ڪنداسين. همراه کان ۳-۴ عام نوعيت جا سوال پڇياسين، سي به کيس ڪونه آيا. پر وزيراعظم جو نالو هر هر ٿي ورتائين وري جڏهن ڏٺائين ته سندس اهليت ته ظاهر ٿي پئي آهي، پوءِ وري نئون رخ اختيار ڪيائين چيائين ته الله تعاليٰ توهان کي خوش ڪندو. هاڻ مون کي چونڊيو يا نه، بهرحال مان توهان کي دعائون ڏيندس. اهڙي ريت قابليت ڏيکارڻ بدران نفسياتي اٽڪلون ڪم آندائين. وڏو ظلم هي هو ته ايمر اي پاس اميدوارن کي به پنهنجي مضمون بابت مناسب ڄاڻ نه هئي. اڪثر چوندا هئا ته اسان کي ايمر اي ڪئي ۳ سال ٿي ويا آهن تنهن ڪري سڀ ڪجهه وسري ويو آهي! هڪٻئي اميدوار جي دعويٰ هئي ته منهنجو پاءُ بلاول هائوس ۾ آهي. جيئن ته مان گذريل ٻن سالن کان بي روزگار آهيان. سو پریشان آهيان. تنهن ڪري مون کي ڪجهه به ياد ڪونهي پر

عام نوعيت جي سوالن جا جواب به نه ٿي آيس.

مون هڪ ڳالهه نوٽ ڪئي ته اسان جي شاگردن کي عام اسپيلون به نه ٿي آيون. پوسٽ گريجوئيٽ ڪيل هڪ اهڙي شاگرد جي فارم ۾، مٽرڪبوليشن جي اسپيلنگ غلط لکيل هئي. تنهن ڪري ڪائس صحيح اسپيلنگ پڇي سون پرهو ٻڌائي نه سگهيو. ڪڏهن ڪڏهن مون کي ائين لڳندو آهي ته اسان جي نوجوانن، انگريزي ٻولي سان ڪا پراڻي يا خانداني دشمني ڳولي لڌي آهي. اهڙي ئي هڪ اميدوار، منهنجي هڪ دوست وٽ شڪايت ڪئي ته مان سنڌي اميدوارن کان ڏکيا سوال پڇان ٿو، جيتوڻيڪ ائين ڪونه هو ظاهر آهي ته جنهن کي ڪو عام سوال به نه ايندو سو انهيءَ لاءِ ڏکيو آهي. هونئن به اهي اميدوار، جيئن مان اڳ چئي چڪو آهيان ته پارليامينٽ جي ميمبرن جي ڪوتاهه تي هٿا جن کي هر صورت ۾ پاس ڪرڻو هو. اسان کي ته رڳو فارملٽز پوري ڪرڻي هئي ۽ سندس شعبا الات ڪرڻا هئا. بهرحال، اها ڏاڍي افسوس جهڙي ڳالهه آهي ته اسان جو نوجوان، پنهنجي ڄاڻ ۽ اهليت کي وڌائڻ لاءِ محنت نه ٿو ڪري ۽ نه ئي وري اهڙي ضرورت محسوس ٿو ڪري جيڪڏهن ڪجهه دوستن کي نوڪريون ملي وڃن ٿيون ته هو انهن کي ئي سڀ ڪجهه سمجهي اڳتي وڌڻ جي ڪوشش نه ٿا ڪن پر جيڪڏهن ڪن به ٿا ته سفارش جو ذريعو ڳولين ٿا.

ملڪ اندر خواندگي جي شرح ڏينهون ڏينهن وڌندي پئي وڃي. اسان وٽ نجڪاري سبب، سرڪاري ادارا سسندا پيا وڃن. ملڪ اندر تعليم يافته بي روزگارن جو انگ وڌندو پيو وڃي. حڪومت وٽ، انهن کي روزگار ڏيڻ لاءِ ڪابه پلاننگ ڪانهي (سواءِ فيملي پلاننگ جي) اهڙي صورت ۾ چٽاڀيٽي ڏينهون ڏينهن وڌندي پئي وڃي. سرڪاري نوڪرين جو حال هي آهي ته جيڪڏهن پ پ پ کان سواءِ ٻي ڪا حڪومت اچي ٿي ته سنڌين لاءِ نوڪرين جا در بند ٿي ٿا وڃن. اٿلندو پ پ پ دور ۾ رکيل ملازمن کي نوڪرين مان ڪڍڻ لاءِ ڪات، ڪهاڙا ڪنيا پيا وڃن. هونئن به نجڪاري جو راکاس تيز رفتاري سان سرڪاري ادارن کي ڳڙڪائيندو پيو وڃي تنهن ڪري سرڪاري ادارن ۾ وڌيڪ نوڪريون ملڻ جي اميد ڪرڻ اجائي آهي. تنهن ڪري مان پنهنجن

نوجوانن کي دل جي گهراڻي سان گذارش ڪريان ٿو ته اوهان پنهنجي اهليت ۽ قابليت وڌائڻ لاءِ جتن ڪريو. واندڪائي ۾ وقت وڃائڻ بدران، دنيا جون ريڊيو اسٽيشنون ٻڌو. ٽي وي تان معلوماتي پروگرام ڏسو ۽ ڪارائتا ۽ ڄاڻ وڌائيندڙ ڪتاب ۽ اخبارون پڙهو ۽ ڪوشش ڪري پنهنجي انگريزي بهتر بڻايو. بدقسمتي سان اسان جي ملڪ توڙي ٽئين دنيا جي ملڪن ۾ اهو لاڙو عام آهي ته آفيسن ۾ جيڪو انگريزي بهتر ٿو ڳالهائي سگهي ڪم ڪري ٿو.

دنيا جا ڪيترائي تعليمي ادارا، داخلا ٿون ۽ اسڪالرشپون ڏيڻ لاءِ ٽيسٽون وٺن ٿا. جيڪڏهن اسان جي نوجوانن ۾ اهليت ٿي نه هوندي ته هو چٽاڀيٽي ڪٿان ڪري سگهندا جنهن ڪري بين الاقوامي تعليمي ادارن ۾ به کين داخلا نه ملندي ۽ اهڙي ريت هو اعليٰ اهليت حاصل نه ڪري سگهندا. جنهن جو نتيجو اهو نڪرندو ته هو سرڪاري توڙي ملتي نيشنل ڪمپنين ۾ نوڪرين جا انٽرويو ڏيڻ جا اهل به نه هوندا، نوڪريون ملڻ ته پري جي ڳالهه آهي. تنهن ڪري مان پنهنجن نوجوانن کي اها وَرَ وَرَ اپيل ٿو ڪريان ته خدا جي واسطي اک پٽيو. پنهنجي اهليت وڌايو. دل ۽ جان سان انگريزي نه رڳو سکيو پر ان ۾ مهارت به حاصل ڪريو ٻي حالت ۾، توهان ۽ قوم جا سندر سڀنا اڏورا رهجي ويندا ڇاڪاڻ ته اوهان ئي سنڌ جي ماڻهن جون اميدون ۽ آسرا آهيو!.

ڳوٺ

قمر شهباز

چاچو ڪوڙو خان، جنهن کي اڪثر ماڻهو ”ڪوڙو خان“ به پڙهندا آهن، سو اڪثر مون سان ملڻ ڪاڻ ايندو رهندو آهي. هن پيري آيو ته پڇيومانس ته، چاچا ڪرخير، ڪهڙا حال احوال؟ چيائين: حال احوال خير. ڳوٺ ۾ سڀ سڪ لڳو پيو آهي. اله جرڻي جي بگي پڇي پئي. همراہ ضربجي پيو. رستو آهي رڳو جهاڪا، جي پاڻي ڇڏينس ته واھڙ تي پوي.

ڪوڪاري ڪوڪاري بيٺا آهيون، پر ٺهي ئي ڪونه ٿو. چيم: پر اخبار ۾ ته آيو هو ته اهو رستو ڪڏهوڪو ٺهي ويو آهي. چيائين: اخبار ۾ ته ٿي دفعا ٺهيو آهي، ڏھ ٻارنهن دفعا مرمت به ٿيو آهي، نيڪيدارن پئسا به وٺي ڇڏيا، ڪاٺي پي هضم به ڪري ڇڏيائون. پر ابا اله جرڻي جي بگيءَ کي اها خبر ڪونه هئي. جي خبر هجيس ها ته نه پڇي ها، پاڻ ۽ نه ڀڄن ها پاسراتيون اله جرڻي جون!

چاچي ڪوڙي خان کي چيم ته: چاچا، ٻي ڪا خبر چار؟
 چيائين: خبر چار خير، رمونءَ جي ڏيءَ گذاري وئي.
 چيم: سو وري ڪيئن؟
 چيائين: پيٽ ۾ سور پيو هوس. چار ڏينهن پئي ڦٽڪي. آخرڪار
 مري ويئي ويڃاري.

چيم: چار ڏينهن؟ ڊاڪٽر ڇا چيو؟
 چيائين: ڪهڙو ڊاڪٽر؟
 چيم: اهو ئي، سرڪاري اسپتال وارو ڊاڪٽر.
 چيائين: ڪهڙي اسپتال؟
 چيم: اها جيڪا وڏيري جي اوطاق سان گڏ هوندي هئي.
 چيائين: وڏيري جي اوطاق سان گڏ ته ٻيا به گهر هئا. نه رهيا آهي، نه
 رهي اسپتال. اوطاق ئي اوطاق رهجي وئي.
 چيم: ۽ ڊاڪٽر؟

چيائين: جهنگ ۾ ڊاڪٽر؟ ڪوڙوئي نٿو لڳي. نالي ۾ هڪڙي
 اسپتال هوندي هئي، پر نه هئس دوائون نه ڊاڪٽر. هاڻي شڪر آهي. وري به
 اوطاق ته ٿي. ڏاڍو ويٺا هوندا آهيون، ڪلام ڪرا ٻڌيو مري سان.
 چاچي ڪوڙي خان کان پڇيم: دروءَ واري چوڪري جو ڇا حال
 آهي. پڙهندو آهي يا ڇڏي ڏنائين؟
 چيائين: چهار هڪليندو آهي.

چيم: پڙهائي جو ڇا ٿئس؟
 چيائين: ڇا جي پڙهائي؟ ڇا جي ڳالھ؟
 چيم: اسڪول ڪونه ويندو آهي ڇا؟
 چيائين: اسڪول هجي ته وڃي. هڪڙو اسڪول هوندو هو ڪنهن
 زماني ۾، مٿان جو دودي کي ماسٽر ڪري رکيائون تنهن ته بيڙي ئي سير
 تي آڻي ڇڏي.

چيم: ڇا ڪيائين؟
 چيائين: ڪندو وري ڇا؟ پاڻ هوندو آهي سمورو وقت وڏيري جي
 اوطاق تي، چورا وٽندا آهن چيڪ چرندا. دودو آهي رئيس جو ماڻهو.
 ڪو چويس ڪونه. گهڻو گهڻو چوندا اٿس ته مائٽري ڪري اسڪول جي

چَن کي باه ڏئي ساڙي ڇڏيندو آهي. سال ٻن کان پوءِ ڪنهن کي رحم پيو ۽ ٺهرايائون ته وري دودو تيلي ڏئي ڇڏيندو آهي.

هاڻي جي چورا اڳتي وڃي دودي جهڙا ٿين، تنهن کان ادا بس پلي آهي. ڪونه ڪهي اسان کي اهڙو اسڪول.

چاچي ڪوڙي کي چيم ته: چاچا، مون هڪڙي ڪتاب ۾ پڙهيو هو ته ڳوٺاڻي زندگي شهري زندگيءَ کان بهتر آهي. چيائين: ڪوڙ لکيل آهي.

چيم: اڃا تازو هتي هڪڙي فنڪشن ۾ هڪ صاحب به چيو ته ڳوٺن ۾ تازي هوا آهي، خالص کاڌو آهي، سٺو ماحول آهي، ان ڪري ڳوٺ شهرن کان وڌيڪ سٺا آهن.

چيائين: ان پاڻ واري صاحب کي اسان ڏانهن بس ۾ موڪل. جي جيئرو پهتو ته لڪ ڪٽيائين. خالص کاڌي ۽ تازي هوا جي ڳالهه پوءِ ڪنداسين. پهريون پهچي ته سهي!

چاچي ڪوڙي خان سان اڃا ڪچهري پئي هلي ته ايتري ۾ شاعر جذبات حضرت بلبل بيقرار به اچي پهتو.

اچڻ سان چيائين ته: ڳوٺاڻي زندگيءَ تي هڪ شعر عرض ڪيم اٿم.

چاچي چيو: ڇا عرض ڪيو اٿئي؟

چيائين: ڳوٺ جي معصوم ماڻهن متعلق لکيو اٿم. سبز ۽ سنهري بنين متعلق لکيو اٿم. ڀرسان وهندڙ درياءَ متعلق لکيو اٿم.

چاچي چيس: اهو ته چڱو ڪيئي، پر نانگ بلائن بابت به ته ڪجهه لک. گذرڻ جي اونائين لاءِ به ڪجهه لک. اونداهيءَ رات ۾ ايندڙ چورن بابت به ته ڪجهه لک.

شاعر چيو: مان اونداهيءَ رات ۾ چمڪندڙ چنڊ بابت به هڪ شعر لکندس.

چاچي چيس: اهو چنڊ توکي خدا بخشي ڏئي. اسان کي ٿوري لائيت وٺائي ڏيو، وڏي مهرباني ٿيندي.

شاعر جذبات ته وري به شاعر جذبات آهي. چيائين، اوهان ڳوٺاڻا ماڻهو آهيو. اوهان جا اندر اجرا آهن، اوهان کي اليڪٽرسٽيءَ جي ڪهڙي

ضرورت؟

چاچي چيس: بجليءَ جي گهرج ان ڪري آهي شاعر ته جيئن پنهنجو پرائو سڃاڻي سگهون.

شاعر چيو: ته پوءِ صدين کان اوهان اوندهه ۾ ڪيئن گذارو ڪندا پئي آيا آهيو؟

چاچي ورائيو: اهو هينءَ جو اڳ اسان شهر جي روشني نه ڏني هئي. ۽ هاڻي توهان بهراڙيءَ ۾ اوندهه نه ڏني آهي. شاعري ڪرڻ سولي آهي، پر لنڊيون لتاڙڻ ڏکيو ڪم آهي. پٽ! هوٽل تي ويهي طعام کائڻ سولو آهي، تنهن اُس ۾ ڳاهه ڳاهڻ ڏاڍو ڏکيو آهي بچا. شاعريءَ کان ته چڱو اٿئي ته اسان وٽ اچي اسڪول ۾ ٻار پڙهائڻ خبر پئجي ويندي!

چاچي ڪوڙي ڪي چيم: چاچا، بيلي ڳوٺ ۾ هيتريون شاديون ٿيون، هيترا موت ٿيا، هيترا ملاڪڙا ٿيا، ملهون ٿيون، ميلا ٿيا، هڪ ٽڪي جو خط به نه لکيئي ڪٿي ڪڏهن؟

چاچا کليو: چيائين، زور آور آهين پٽ. ماستر کي وڌيري جي اوطاق تان فرصت هجي ته تپال به کولي نه؟

چيم: ماستر ماستر به آهي، پوسٽ ماستر به آهي. پوسٽ مين به آهي، منشي به آهي، ڊڪ منشي به آهي، سڀ ڪجهه آهي پٽ. جي اهو بيمار ٿئي ته سڀ کاتا بند. جي ڪاوڙجي ته هڙتي اوندهه. جي مري پوي ته وڃي ٻيو ڳوٺ وساءِ. جيسين وڃي ٻيو ماستر ڄمي!

پريشانين

قمر شهباز

هڪڙي ڏينهن مون شاعر جذبات حضرت بلبل بيقرار کي پاڻ وٽ ويهاري پڇيو ته ميان شاعر جذبات، ٻڌو اٿم ته ڪجهه پريشان آهين. ماڻهن کي دانهون ڏيندو ٿو وڃن. آهون ڪندو ٿو وڃن. آخر ڳالهه ڇا آهي؟ ڪهڙي تڪليف اٿي؟ ڪو ڏک سور هجي ته ٻڌاءِ. متان ڪا مدد اسان به ڪري سگهون.

چيائين: مون سان وڏو ناحق آهي.

چيم: ڪهڙو؟

چيائين: منهنجو ڪلام ڪوبه ڪونه ٿو چپي.

چيم: ان ۾ ٻين جو ڪهڙو ڏوهه؟ تون ئي ڪٿي چيائين.

چيائين: مون وٽ پئسو ڪونهي، ماڻهن وٽ وقت ڪونهي.

چيم: ته پوءِ ڪجهه وقت ٻيو به انتظار ڪر.

چيائين: پوءِ ڇا ٿيندو؟

چيم: پوءِ تون گذاري ويندين ۽ اسان وٽ صرف گذاري ويلن جا

ڪتاب ڇپايا ويندا آهن.

شاعر جذبات کي چيم ته: تنهنجو ٻيو مسئلو؟

چيائين: ٻار کي اسڪول ۾ داخلا نٿي ملي.

چيم: ڪيتري عرصي کان داخلا نه ملي اٿي؟

چيائين: چار سال ٿيا آهن. هر سال ائين ٿا چون ته ايندڙ سال

اچجانءِ.

چيم: پوءِ ڇا ڪجي؟

چيائين: داخلا وٺجي.

چيم: داخلا ملي ويندي۔ دلجاءِ ڪر.

چيائين: سو وري ڪينءَ؟

چيم: ٿورن سالن ۾ پٽ وڏو ٿي ويندي، ان جي شادي ڪرائجانءِ.

چيائين: هائو، مسئلا جام. پر هڪڙي دوست جو مسئلو پهريون.

چيم: ڇا ڪندو آهي؟

چيائين: ڊاڪٽر آهي.

چيم: ڪهڙي تڪليف اٿس؟

چيائين: ڏاڍو قابل ماڻهو آهي، دوا جي هڪ ئي وزن سان مريض نيڪ ٿيندا اٿس. پر ويچارو ڪمائي ڪونه ٿو. هرڪو مريض پهرئين ڏينهن ئي نيڪ ٿي گهر هليو وڃي. هن ويچاري جا ساڳيا ٽڪر ساڳ سان.

چيم: اها ئي ته سندس غلطي آهي نه! مريض ڪيڪجه ڏينهن ته پنڌ ڪراڪجي. پئسا به ملندا، ميٽرو به متل رهندو. اڙي بابا ڌنڌي جا گر سک گر!

چيم: شاعر جذبات، تنهنجو ڪو ٻيو مسئلو؟

چيائين: اڃا هُن ٻڌي آي. مسئلن جي جيڪا ڪوٽ؟ مسئلو اهو آهي ته بيمار ٿو گذاريان.

چيم: ڪهڙي بيماري اٿي؟

چيائين: چيل ۾ سور، مٿي ۾ سور، سَنڌن ۾ سور، پير ڦٽجي پيا اٿم، هلان ٿو ته ڪٻو ٿي ٿو هلان. صلاح ڏي ته ڇا ڪيان؟
چيم: صلاح سولي آهي. مٺي بس ۾ چڙهڻ ڇڏي ڏي. فٽافٽ نيڪ ٿي ويندين!

شاعر جذبات پراڻو دوست به آهي، همدرد ساٿي به آهي، سهڻو انسان به آهي، ان ڪري ان سان ڪچهري ڪري دل کي راحت ايندي آهي.

چيومانس: هاڻي ته مسئلا پورا ٿيا يا اڃا به اٿي ڪو ٻيو مسئلو؟

چيائين: جيسين بندو جيئرو آهي. تيسين اهي ڳالهيون ڪي ڪتر جون آهن.

چيم: مثال طور؟

چيائين: مهماني ماري وڌو آهي.

چيم: ان جا مان اڳ ئي گهڻا نسخا ٻڌائي چڪو آهيان.

چيائين: مثلاً!

چيم: مثلاً اهو ته در هميشه بند رک. در تي لڳل نالي جي تختيءَ اڳيان ”مرحوم“ لکائي ڇڏ. بجليءَ جو فيوز اُڏائي ڇڏ. گئس جو ڪنيڪشن ڪٽائي ڇڏ، در تي ڪٽو ڌار، ڪٽو نڪو هجي ته گذر، بگهڙ، رچ وغيره ڌار. مهمانن کي ڪينجهر ڏيند جو پاڻي پيار. ڪاوڙجي پوندا، پڇي ويندا، نه ته گذاري ويندا.

چيائين: اهي ڳالهيون سڀ برابر، پر منهنجي مهمان ته منهنجي سس آهي.

چيم: ته پوءِ هيئن ڪر، ٻي شادي ڪر، ٻي سس کي به گهرائي مهمان ڪر، لوھ کي لوھ ڪٽيندو. ٻئي ڏير ٽيون پيون هونديون!

(۲۶- اپريل ۱۹۸۱ع)

ڏڪن جو رستو - سڄ جو رستو

انعام شيخ

مون پاڻ سميت پنهنجن اڪثر ويجهن دوستن ۾ جيڪا وڏي ۾ وڏي خامي محسوس ڪئي آهي، اها سهڻ ۽ بردباريءَ جي گهٽتائي آهي. حقيقت ته اها آهي، ته نه رڳو اسين پاڻ پر سنڌي قوم جي وڏي اڪثريت ان بيماريءَ جو شڪار آهي. شايد ان جو بنيادي سبب اسان جي سوچ جو محور دماغ نه پر دل آهي. تنهن ڪري جيڪي به معاملو دل جي معرفت طئي ٿيندا آهن سي گهڻو ڪري تڪڙا جذباتي ۽ پنهنجي پسند مطابق ٿيندا آهن. ان ئي خاميءَ منجهان ٻيون ڪيتريون بدعتون نڪرن ٿيون. هي جيڪي ليڊر شپ جا بخار، ”مان مان“ جي وائي، هيرو ازم ۽ جهيڙا جهڻا پيا ٻڌون سي بنيادي طور تي ان ”دلي“ ڪيفيت جون مهربانيون آهن. پر اسان ان مسئلي کي اهميت نه ڏئي آهي ۽ حقيقت اها آهي ته اسين سنڌي شين کي وساري ڇڏڻ ۽ غير اهم سمجهڻ جي معاملي

۾ ايڏا تڪڙا آميون جو دنيا جي شايدئي ٻي ڪا قوم هجي .
 ڪهڙي به نظريي ۾ يقين رکندا هجون پر هجڻ ته ائين ڪبي ته علم
 حاصل ڪرڻ ان لاءِ هجي، انقلابي جدوجهد ان لاءِ ڪئي وڃي ۽ سماج
 سڌار تحريڪون ان لاءِ هلايون وڃن: ته جيئن اسين زندگيءَ جي معنائن
 کي وڌيڪ سادو بڻائي سگهون ۽ ڪائنات جون وضاحتون انسان ۽ ان جي
 ماحول ۽ طبيعت سان ويجهو ڪندي بيان ڪريون. جيئن آمريڪي دانشور
 جارج سنيتيانا چوي ٿو ته:

”فطرت جي وضاحت زندگيءَ جي روانيت سان ميل ۾ هجڻ ڪبي ۽
 نه موت جي خوفناڪ اونهائين منجهان.“ جيڪي ماڻهو حياتي جا پهلو
 منجهائيندڙ رخن ۾ پيش ڪندا آهن. سي ئي اوندھ، تباھي ۽ برباديءَ جون
 ڳالهيون ڪندا آهن. جيڪڏن ڳالھ حق جي ڪبي ته ڌارئي استعمار جو
 اسان تي جبر ضرور آهي، پر ڪجهه ڪچايون پاڻ ۾ به آهن. اسان جو
 ڪردار، اسان جو علم، فني صلاحيت ۽ مقابلي جي قوت ٻڙيءَ جي برابر
 نظر ٿيون اچن ۽ مٿا وري مصيبت اها جو هر جڳھ تي اسان پنهنجي ڪم
 کي تخليقي انداز ۽ انقلابي رخ ۾ هلائڻ بدران پيچيدگين جو شڪار بڻائي
 ڇڏيو آهي. سنڌي سماج جي بيڪار فردن کي پوئتي رکندي جيڪڏهن
 ڪارگر ماڻهن جو ئي چيد ڪبو ته. سچ پچ اهي به هنياءُ ۾ ولھوت
 وجهڻ لاءِ ڪافي آهن.

هڪ سياسي ڪارڪن جو مثال وٺو: هو جنهن ڏينهن کان ڪنهن
 پارٽيءَ جو ميمبر ٿئي ٿو، تنهن ڏينهن کان قوم جي مفادن جو نگران نه،
 قوم جي آڏو جوابدار نه پر ان رهبر، آقا، ڏاهي ۽ استاد ۽ ان جي ٻولڙين جو
 توتارو بڻجي پوي ٿو جن جو مفاد فقط پنهنجي ماري سر ڪرڻ تائين محدود
 آهي. هر اهو گروه يا فرد سندس دشمن آهي جنهن کي ”وڏو“ پسند نٿو
 ڪري ۽ اهڙي طرح اڳتي هلي اها تريننگ ايڏي پختي انداز ۾ ٿئي ٿي جو
 ڪجهه نه سهڻ ۽ پنهنجي اڪابریت جو شديد احساس کيس وڻ ويڙهيءَ
 وانگر وڪوڙي وڃي ٿو. پوءِ اسان جو اهو دوست ظاهري طرح عاقل، داناءُ
 ۽ ليڊر وغيره ڇو نه ٿي وڃي پر ذهني طرح جتي کيس ڇڏيو ويو، اتي ئي
 رهي ٿو منجهس انسانيت لاءِ اُڪير، ٻئي جي راءِ ٻڌڻ لاءِ نمرتا ۽ نمائائي
 بلڪل ختم ٿي وڃن ٿيون. جنهن ڪري ڪنڌ ۾ ڏيکاءُ ۽ اڊمر جي

ڪلي هنيو سرتيفڪيٽ جاري ڪرڻ جو ڌنڌو اختيار ڪري ٿو وٺي.
 ڇا انهيءَ سان اها منزل حاصل ٿي سگهي ٿي؟ جنهن جو طالبو آهي؟ ڇا سماجي انصاف وٺڻ، غلاميءَ کان چوٽڪارو ۽ روشن مستقبل جي ڪا اميد سرجي سگهي ٿي؟ بلڪل نه! ڇو ته زندگيءَ ڏانهن رويو اهو نه رهيو آهي. جيڪو اڳ هو. اڳ جي انسانيت لاءِ، پنهنجن پيڙهيل ماڻهن جي خدمت لاءِ سندس من ۾ جيڪي خدمت جا ڌيا روشن هوندا هئا، سي هاڻي سياسي چالبازين، ضد ۽ نثرآپ جي ور چڙهي آجهامي چڪا آهن. سندس ذهن جي شفاف پردي تي ساڙ جي ڪارنهن هارجي چڪي آهي. تنهن ڪري لطيف به ڪانئس بيزاري ڏيکاريندي شاهدي ٿو ڏئي ته:

ڪوئ سميون! ٻن سومريون، جي اچن اوچي ڳاٽ،
 ور سي ڪينجهر ڄاڻيون! جن تماچيءَ جي تات،
 راڻين ملان رات، ماڻڪ مي پرائيو.

جي ڪنڌ کي تاڻيل رکڻو آهي ته ان مهل رکڻو، جڏهن دشمن توهان جي عزت نفس کي نيلاڻ ڪري ٿو. ڪاوڙ ڪرڻي آهي ته تڏهن ڪريو جڏهن ويريءَ جو هٿ لڄن کي لٽڻ لاءِ وڌي ٿو ۽ ويڙهه ٿي ڪرڻي آهي ته ان هڃاري سان ڪريو. جنهن ڌرتيءَ تي تشدد جي جهنم جا دروازا کولي ڇڏيا آهن. باقي پاڻ کي سچ سمجهڻ سان ڪوبه زير و نه ٿيندو. نيڪ آهي اسان مان ڪي پنهنجي جڳهه تي سچا ڇو نه هجن، پر گڏيل سچاين کي حاصل ڪرڻ آڏو سندن شخصي ۽ گروهجي سچاين جي ڪا خاص اهميت ناهي. مزو ته تڏهن آهي جو سچو هجڻ باوجود ڪوڙي قرار ڏيندڙ الزامن کي سهڻ جي سگهه رڪون. حالتن جي نزاکت آهر پنهنجن ڳوڙهن کي سرڪي ڪجهه مرڪون، تخليق ڪرڻ ۾ ئي ته عظمتون آهن!

ڇا اسان جي حياتي ۾ سڪن جي سونهن گهٽجي ڪونه وئي آهي؟ پر جي هاڻي رڳو انهن تي ويهي روئبو ته روئندا ئي رهنداسين. ماڻهوءَ جو من ڪجهه ڊائيلوگن رٿن سان عظمتون ٿوري ئي حاصل ڪري ٿو. ذهن جون ته هزارين ڪوٺيون اڃا اوندهه ۾ پيون آهن. انهن کي روشن ڪندي اڳتي وڌڻو آهي. سچ پچ ته آهي ماڻهو ڪيڏا نه عظمت پريا آهن، جيڪي پڙهيل لکيل جاهلن سان هلندي به پنهنجي مٽيءَ جي مهانگي لاءِ پاڻ تي جبر

ڪندا هن آيت تي پيا عمل ڪن ته:

ڪپيريءَ ۾ پير ڪنهن ڀاتو پيرئين،
جيان منجهڻ ماڙ هئين، سڄڻ تياين سير،
ان پونءِ سندو پير، ڪوڙن منجهان ڪونهي.

اسين سنڌڙيا ۽ سهڻ جا دشمن ماڻهو اونداهين جا اچار ڪئي سنڌ جا پاڻ کي هڏڙو ڪي سمجهون پيا. پڙها ڏيون ۽ جڏهن محفلن ۽ مجلسن ۾ ويهون ته ڪيڏيون ننڍڙيون حقير ۽ معمولي انائون ڪئي ديس دشمني ڪريون ٿا. ممڪن آهي ته اسان پنهنجن فنڪارين سان اخبارن جي زينت ٿي وڃون. پر سنڌ جو ايندڙ نسل ۽ ان جو تاريخدان اسان کي ملاقات سان نوازينديو، پنهنجي اناڻن جا مريض ۽ سنڌ دروهي ماڻهو سڏيندي ڏوهي قرار ڏيندو. هو اسان کان اسان جي اڻ سهو طبيعت جا حساب ڪتاب وٺندو ۽ دنيا جي قومن منجه رسوائي ۽ ڪمٽريءَ جو شڪار رهندو. ڇا اسين اهي سڀ ڏلتون پنهنجي کاتي ۾ وجهڻ گهرون ٿا؟ جي نه ته پوءِ دلين کي وسيع ڪرڻو پوندو. سچ جي آواز کي بدڻو پوندو ۽ مهاڪوي ٽنگور جي ان مناجات تي ڌيان ڏيڻو پوندو.

”منهنجا ڌڻي توکي منهنجي اها گذارش آهي ته، مون کي ايتري همت ڏي ته آئون پنهنجون خوشيون ۽ ڏک سڀئي سگهان. مون ۾ همت ڏي ته مان پنهنجي پاڻوھ کي خدمت ۾ صرف ڪيان. مون کي ايتري جعت بخش ته جيئن آئون غريبن کان منهن نه موڙيان. ۽ گستاخ قوت آڏو پنهنجا گوڏا نه ڪوڙي وجهان. مون کي سگھ ڏي جيئن آئون روزانو ٽيندڙ معمولي ڳالهين کي نظرانداز ڪري سگهان.“

۽ مون کي طاقت ڏي جيئن آئون پيار منجهان پنهنجي طاقت تنهنجي رضا اڳيان نوايان.“

اسين سڀ 'ماڻهو' آهيون

انعام شيخ

حقير ٿيڻ ۽ ڪوڙ ڳالهائڻ لاءِ جيڪڏهن منطق، عقل ۽ ڏاهپ جو هجڻ ضروري نه به هجي ته به گهٽ ۾ هوڏ هجڻ انتهائي ضروري آهي. ڇو ته پنهنجي احمقپڻي ۽ واهيات سوچن تي مبني ويچارن جي بچاءَ لاءِ ڪنهن نه ڪنهن ”فن“ جي ضرورت ته بهرحال پوي ئي ٿي. اسانجي هن سماج ۾ اهڙين ”صلاحيتن“ جو هجڻ ايترو لازمي ٿي چڪو آهي، جو ڪوبه خدا جو بندو انهن کان سواءِ نه فقط ڪامياب نه ٿو ٿي سگهي. پر زنده ئي رهي نٿو سگهي. جيڪڏهن هزارن مان ڪو هڪڙو ”فضول“ ماڻهو به اسان وٽ موجود آهي ته اهو ٻيو ڪجهه نه پر ”چريو“ ته ضرور آهي، ۽ اهو ”فنڪار“ جيڪو ڏاڍي بهترين طريق سان پنهنجي ”فن جو مظاهرو“ ڪري ٿو، سو سڄ پڇ ته مسيحا، رهبريا اڳواڻ ته آهي ئي آهي. اهو دؤر ڪاٿي وياسين جنهن دؤر ۾ ڪو ديوانو سڄي ٻول لئ زهر پيو پيئي ته ڪنهن ڦاهي تي کاڌي، ڪنهن جو سنڌ سنڌ چچريو ۽ چٽيو ٿي ويو. دلين جي چور دوستو وسڪيءَ چواڻي:

”ماڻهو هجڻ جو مطلب آهي بي شڪرو جانور ٿيڻ. اها ڪا وڏي چُڪ ڪانهي، ماڻهوءَ جي حقير هجڻ جي سڃاڻپ جي سڀ کان وڏي نشاني سندس مستقل اخلاقي پستي ۾ رهڻ آهي.“

جيڪڏهن مٿين ڳالهه درست آهي ته پوءِ اسين بيشڪ نه فقط ”ماڻهو“ آهيون، پر اعليٰ ڪلاس جي جنس به آهيون. ڇو ته اسان باقاعدي انهن معيارن تي پورا ٿا لهون ۽ اسان پنهنجي تعليمي ادارن، توڙي ادبي

محفلن، سياسي جلسن، ذاتي مجلسن ۽ ماحول ۾ انهن اصولن تي ڪاربنڊ رهي ثبوت به فراهم ڪيو آهي. ”خودفريي“ جو منڙو نشو ڪيو ايترو ته مطمئن ٿيا ويٺا آهيون، جو لڳي ٿو ته جيڪي ڪجهه وهي واپري ٿو، سو سڀ ڪجهه اسان جي ڪمال ۽ جادوگريءَ جو نتيجو آهي. ڏسو اسان وٽ عالم منهن تي اطمينان ۽ وقار جو نور پکيڙي ڊگرين جا جبا اوڍي دوستين جون دستارون ٻڌي ۽ سفارشن جون عصائون کڻي علم گاهن جي خدمت ڪري رهيا آهن.

ويچارن کي سڄي ڏينهن فڪر ۽ ڄاڻ جي وهندڙ واهن ۾ تهيون هڻڻ کان سواءِ ڪهڙو ڪم آهي؟ سندن سوچن جي تقدس تي هڪ نظر وجهو! اچي ٿي ڪا توهان کي لوپ، لالچ ۽ ٺڳيءَ جي بدبوءِ؟! هوڏانهن علم جي طالبن تي نهار ڪريو! ڇا ته سندن اڃايل اکين ۾ دانش جي جهلڪ پسڻ جي طلب آهي، سندن دلين جيويران خانن ۾ ڪيڏي ته پروڙڻ جي پياس ۽ سندن ذهن جي خلائن ۾ ڄاڻڻ جي هورا ڪورا آهي!

اسان جا اديب پنهنجن گڏجاڻين ۾ ڪيئن ته ويٺا شعور جا موتي پوئين، تنقيد جي نالي ۾ ڪيڏو ته تخليق جي راهن کي روشن وينا ڪن، ڇپجڻ جو ڪين ڪو اونوئي ڪونهي. سندن اڻڇپيل شاعريءَ جي ديوانن ۾ ۽ مضمونن جي مجموعن ۾ ڪيڏيون ته اٿاه فڪري گهرايون آهن! هو جي ڳالهائين ته فضا ۾ جلتنگ وڃيو وڃي ۽ جي غور ڪرڻ لڳن ته درياه جي وهڪري کي جڪڙيو ڇڏين. ذاتي مجلس کي ڇو ٿا وساريو؟! ڇا ته اسان جي ڪچهرين ۾ رس آهي، ويهون ٿا ته ڪيڏي نه دل ۾ هڪ ٻئي لاءِ اڪير اٿئون، بي طمع بنا لالچ جي ڪيئن نه اصل هڪ ٻئي لاءِ اڪير اٿئون، بي طمع لالچ جي ڪيئن نه اصل هڪ ٻئي جو احترام ٿا ڪريون. هر لفظ پٺيان سچائي آهي ۽ هر جملي پٺيان محبت جا سدا وهندڙ واه پيا وهن. هٻڄ، لالچ ۽ بيحيائي جا ته ڄڻ اکر ئي ڪونه ٻڌا اٿئون! اسان جا سياستدان ته اسان جي اندر جي احسان جا ڄڻ امين آهن. سندن هڪ هڪ بيان رڳ رڳ ۾ نئون جوش ٿو ڦوڪي ۽ سندن صلاحيتن سان پريور خيال انهن حڪمت عملين کي ويٺا ترتيب ڏين جيڪي سياڻي سڄي دنيا ۾ اسان کي ممتاز ۽ منفرد بڻائينديون. منجهائن جيڪي صاحب اقتدار آهن، انهن جي نڌ قوم جي پلائيءَ لاءِ ڪڏهوڪو

آڏي چڪي آهي ۽ جيڪي اختلاف رکڻ وارا آهن تن جو ضمير ۽ ذهن فقط ئي فقط مسڪينن سان ٿيندڙ زبادتين جي خاتمي لاءِ پيو سوچي.

(البتہ تيان ڪجهه چريا آهن. جن کي ختم ڪرڻ لاءِ ٻنهي ڌرين کي ضرور سوچڻ گهرجي) اصل ڪنهن کي به ذاتي مفاد جي سوچ ڪونهي. سڀڪو بقا ۽ پلائيءَ لاءِ پيو پاڻ پتوڙي! ڀلا جيڪڏهن ائين نه هجي ها ته ڪو شهرن ۾ معصوم پرديسين، پرڏيهي پکيڙن ۽ مسڪين مهمانن جو ناحق خون ۾ هٿ رڳيندڙ ڪجهه ڏيسي شريسنڌ اليڪشن ۾ شڪست فاش وڳوڙي ٽولا جيلن کان ٻاهر ۽ قانون جي پيڪڙي نه ڪن ها.

اسان جي انتظاميا ڏسو ڪيئن نه غير جانبداريءَ جو مظاهرو ڪري هر انهيءَ نااهل عملدار کي به پٽيون ٻڌائي گهر روانو ڪري ٿي. جيڪو مهمانن جي خلاف ڪا به پڪڙ پڇاڙ ڪري ٿو، ڇو ته هنن انصاف کي هر شيءِ تي بالاتر ڪري ڇڏيو آهي. مقامي ماڻهو جو پاڻ وڃي گولين جي منهن ۾ ڏيندا ته انهيءَ ۾ سندن چونڊيل نمائندن جو ڪهڙو ڏوهه؟ ڪنهن کين چيو آهي ته، تعصب رکن، پاڻ کي وارث سڌرائي معتبر ثابت ڪن. الله وٽ ساهه ڏيو آهي. ”لٽ ڪئي پاءُ خاطر پر شاهدي الله خاطر“ تنهن ڪري جيڪو به الله جي پاڪ بندن جي خلاف ڳالهائيندو تنهن کي ڏينهن جا تارا ڏيکاري ڇڏيندا.

ٻڌايو اهڙو انصاف اهڙي پلائي آهي ڪنهن ٻيءَ ڪنڊ تي؟! ”مسلمان هڪڙي قوم آهن.“ ”وطن هڪ، قائد هڪ، الله هڪ.“ الله جو رسول (ﷺ) هڪ، پوءِ هي نفرتون ڇا جون؟ شريسنڌن جو هڏ گڏ پيڇي کين ڪيفر ڪردار تائين پهچايو، ڪنهن جي دل نه ڏکايو. ڪنهن جي جگر جو تڪرو ”ناحق“ ٻڌل آهي ۽ اُهي جيڪڏهن تائين کي اچي پيار وڃان پٿر هٿن ته انهن جي پڇڙن کي ڇڏي ڏيو. الله الائي ڪهڙين ڳالهين ۾ راضي؟! ”امن ڪريو! امن ڪريو!!“ اها آهي منڙي وائي. ٻڌيو ته اهي سڀ ماڻهو ڪونه آهن؟ هاڻي به جيڪڏهن توهان انهن کي عظيم انسان نه مڃيندؤ ته پوءِ اسان جو ڏوهه ڪونهي. ڇو ته اسان جو ڏوهه ڪونهي، ڇو ته اسان پنهنجو فرض پورو ڪيوسين. هاڻي اوهان ڄاڻو اوهان جي قسمت.

اخلاق ۾ اهڙيون ٻيون شيون ڄاڻڻ يورپ وارا جن سڄي دنيا جو
 ٺيڪو ته ڪونه ڪيو آهي. هونئن به هر علائقي جون پنهنجون پنهنجون
 حالتون ٿين ٿيون ۽ حالتن مطابق هرڪو عمل ڪري ٿو. اسان جي ماڻهن
 پنهنجي فڪر جو هر ڦڙو هٿان ئي ورتو آهي، ڪنهن به ڌارئي جو حڪم نه
 مڃيندا پر لاچار جي مڃي آهي ته مٿي دوستو وسڪي واري ست کي
 جيئن جو ٿيڻ پڙهڻ کان پوءِ لاڳو ڪندا ڀلي ان جو مقصد ڇا به
 نڪري. اسان کي انهن ڦڙن ۾ ٺاهي پوڻو. تنهن ڪري هر ”شريف“
 ماڻهوءَ کي هو سڀڪجه ڏسڻ کان پوءِ ۽ مستقبل جي شاندار نتيجن کي
 سمجهڻ کان پوءِ ڪندڙ ڏوڻ (ڪنوار وانگر زوريءَ ئي سهي) ڪرڻ کپي ته
 اسان وٽ سڀ نه فقط ماڻهو آهن، پر عظيم ماڻهو پڻ. منطق ۽ عقل نٿي
 ٻڌائي ته ڇا ٿي پيو، عملي دنيا ته اهو ئي ٿي ٻڌائي نه!
 ۽ تون ڪين جاڳندڙ پائيندين پر اهي (ننڊ ۾) سمهيل آهن.
 (القرآن العظيم)

هڪ شخص جنهن کي سياست ۽ عاشقي ورثي ۾ ملي

ابي جي چانڊيو

جڏهن پونا جي ساحره لکي ٻار ئي پنهنجا پهرين قدم سنڌ جي سرزمين تي رکيا هوندا ته ان کي اهو معلوم ڪونه هوندو ته هوءَ هڪ اهڙي ديس ۾ داخل ٿي رهي آهي. جتي هڪ اهڙو خاندان به رهائش پذير آهي، جنهن جي هڪ ”ڪڻڪ رنگي“ نوجوان تي هڪ گوري رنگ جي عيسائي انگريز عورت فدا ٿي وئي هئي ۽ اهو ڪڻڪ رنگو نوجوان وري هڪ گوري عورت تي فدا ٿي ويو هو. جنهن جي نتيجي ۾ ان خاندان جي ”ڪڻڪ رنگي“ نوجوان کي جلاوطني پڻ برداشت ڪرڻي پئي هئي. جڏهن پونا جي اها ديوي ساگر ۾ هڪ ٻئي ”ڪڻڪ رنگي“ نوجوان سان ملي رهي هئي ته ان کي شايد اهو به معلوم ڪونه هو ته اهو ”ڪڻڪ رنگو“ نوجوان انهيءَ شخص جو پٽ آهي، جنهن تي هڪ گوري

رنگ جي عيسائي، انگريز عورت فدا ٿي چڪي هئي ۽ ان کي ته شايد، اهو به معلوم ڪونه هو ته جنهن شخص سان اها ملي رهي آهي، ان جي ”موه“ ۾ اها ائين اسير ٿي ويندي جو ان محبوب کي پرچائڻ ۽ ريجھائڻ لاءِ ان کي ”محبت“ جو مذهب اختيار ڪرڻ لاءِ لکي ٻائي مان ”خورشيد بيگم“ ٿيڻو پوندو.

پونا جي لکي ٻائي جنهن ”محبت“ ۾ گرفتار ٿي پنهنجو مذهب تبديل ڪري هڪ ”فرد“ سان جڙجي وئي. اهو فرد اصل ۾ سنڌ جي پنج هزار سال پراڻي تهذيب کان ڪجهه ملين تي ڏور رهندڙ ”پتو خاندان“ جو هڪ فرد هو ۽ سندس پيءُ جي ئي ڪڪ رنگي رنگ تي هڪ گوري عورت فدا ٿي هئي.

انهيءَ خورشيد بيگم هڪ ”چنڊ“ جهڙي ٻار کي جنم ڏنو هو، جيتوڻيڪ جو ان ٻار جي ماءُ مسلمان ٿي چڪي هئي، پر ننڍي کنڊ جي هر مسلمان وانگر اها علم نجوم تي ائين ئي اعتقاد ۽ ويساھ رکندڙ خورشيد جنهن پنهنجي ڪڪ مان جنم وٺندڙ ٻار جي پيدائش تي جڏهن ان دور جي هڪ مشهور جوتشي کي گهرائي ٻار جي ”ڪنڊلي“ نهرائي هئي ته انهيءَ جوتشي پنجاه سال جي عمر تائين ٻار جي ”شادين“ ۽ ”ڪاميابين“ جي باري ۾ هر ڳالهه ٻڌائي هئي، سواءِ ان جي ته پنجاه سالن کان پوءِ جنهن ٻار کي هن پنهنجي ڪڪ مان جنم ڏنو آهي، ان سان چا ٿيندو پوءِ اها ٻي ڳالهه آهي ته انهيءَ جوتشي انهيءَ خاندان سان ويجهو واسطا رکندڙ هڪ شخص کي اهو ٻڌايو هو ته: ”جيڪو ڪجهه آئون ٻار جي ڪنڊلي ۾ ڏسي رهيو آهي، اهو سڀ ڪجهه آئون سندس ماءُ کي نٿو ٻڌائي سگهان!!“

۵۔ جنوري ۱۹۲۸ع تي جنهن ٻار جنم ورتو هو، اهو لاڙڪاڻي جي ”پتن“ مان هڪ شاهنواز پتو جو پٽ ۽ مرتضيٰ پتو جو ”پوتو“ هو، جنهن کي سندس مٽ مائٽ ”ذوالفقار“ ۽ سندس سنگتي ساٿي ”زلفي“ جي نالي سان سڏين ٿا ۽ عوام شهيد ذوالفقار علي پتو جي نالي سان سڏي ٿو، اهو ذوالفقار علي پتو جنهن کي پنهنجي خاندان کان ورثي ۾ ٻه شيون هڪ ”عاشقي“ ۽ ٻيو ”سياست“ مليون. تڏهن ته سياسي جماعتن جي هن جي باري ۾ اها راءِ هئي ته:

"Zulfi was Always Political minded, a born Political animal"

”زلفي سدائين سياسي ذهنيٽ رکندڙ هو. هو هڪ پيدائشي سياسي جانور هو“ يا وري سندس مائٽ دوست ممتاز علي ڀٽو جو چوڻ آهي ته: He was a born Politician, I think there was no blood in his veins, it is all Politics"

”هو هڪ پيدائشي سياستدان هو، آئون سڄهان ٿو ته هن جي رڳن ۾ رت نه بلڪ سياست هئي.“ سندس سوت ممتاز علي ڀٽو ۽ سندس همعصر جماعتن جي اها راءِ انهيءَ سياسي ذوالفقار علي ڀٽو جي باري ۾ هئي جنهن جي سياسي نشوونما سندس والد سر شاهنواز ڀٽو ڪئي هئي، انهيءَ سر شاهنواز ڀٽو جنهن ذوالفقار علي ڀٽو کي سندس پنجويهين سالگره تي ۱۹۴۹ع ڌاري تحفي ۾ ٻه ڪتاب ڏنا هئا. هڪ وليمز سلوني جي نپولين بونا پارٽ تي لکيل اٽو بايوگرافي ۽ ٻيو ڪارل مارڪس جو لکيل پمفلٽ ڪميونسٽ ميسني فسٽو. جنهن جي باري ۾ ذوالفقار علي ڀٽو جو اهو چوڻ آهي ته: نپولين مان مون اقتداري سياست (Power Politics) ذهن نشين ڪئي ۽ پمفلٽ مان مون غربت جي سياست کي جذب ڪيو. پر اهو ذوالفقار علي ڀٽو جي زندگي جو سياسي پاسو آهي، اهو سياسي پاسو جيڪو کيس پاڪستان جي پاور پاليتڪس ۾ وٺي آيو، اها پاور پاليتڪس جنهن جو آغاز هن ۱۹۵۵-۱۹۵۶ع اسڪندر مرزا ۽ جنرل ايوب خان کي لاڙڪاڻي ۾ شڪار ڪرڻ جي دعوت ڏئي ڪيو ۽ شڪار کان پوءِ المرتضيٰ ۾ آڪسفورڊ، لنڊن، لاس اينجلس ۽ برڪلي جي تعليم يافته ذوالفقار علي ڀٽو جنهن جي لپائيندڙ ۽ پرجوش انداز بيان اسڪندر مرزا ۽ جنرل ايوب خان کي موھي وڌو ۽ ان کان پوءِ ئي کيس سيپٽمبر ۱۹۵۷ع ڌاري نيو يارڪ وينڊر ان وفد ۾ کيس شامل ڪيو ويو، جنهن جو سربراھ سر فيروز خان نون هو، جيڪو ان وقت پرڏيهي وزير ۽ بعد ۾ پاڪستان جو وزيراعظم ٿيو ۽ ۲۵ آڪٽوبر ۱۹۵۷ع ڌاري هن گڏيل قومن جي هڪ چم رکني ڪاميٽي کي خطاب ڪيو، جنهن ۾ هن لاطيني ٻولي جي اصطلاحن کي استعمال ڪندي گڏيل قومن سان وابسته قومن جي توجه ڀاڻ ڏانهن ڇڪائي ورتي پوءِ اها ٻي ڳالهه آهي ته اسڪندر مرزا جي باري ۾ سندس اهو خيال هو ته ”هي قابل احترام شخص سياست جي ابجد کان

وقف ڪونهي“ ان جو سبب شايد اهو آهي ته اسڪندر مرزا ذوالفقار علي ڀٽو جي ايوب خان جي خلاف ڏنل چٽاوتي جي باوجود جنرل ايوب تي ڀروسو ڪندو هو جنهن جو نتيجو اهو سامهون آيو جو اسڪندر مرزا جي حڪومت کي جنرل ايوب خان دوستائي انداز سان ختم ڪري ڇڏيو پوءِ اها بي ڳالهه آهي ته ذوالفقار علي ڀٽو جنرل ضياءَ الحق تي ڀروسو ڪري ”پاور پاليتڪس“ ۾ اها ئي غلطي ڪئي، جيڪا اسڪندر مرزا ڪئي هئي. باوجود ان جي جو ڀٽو کي جڏهن هڪ آمريڪي صدر اهو چيو هو ته: جيڪڏهن تون آمريڪي هجين ها ته ائون توکي ڪاينام ۾ کڻان ها ته ان وقت ڀٽو اهو چيو هو ته: پوءِ توهان کي هوشيار رهڻ گهرجي ها ڇاڪاڻ جو منهنجي نظر اوهان جي منصب تي هونديون“ ۽ بعد ۾ بينظير ڀٽو صاحبہ ساڳئي غلطي سردار فاروق احمد تي ڀروسو ڪري ڪئي. اصل ۾ ننڍي کنڊ جي اها غلطي ”سياست“ جو الميو هي آهي ته هتي پنهنجي پاڻ کان سواءِ ڪنهن ٻئي تي ڀروسو نٿو ڪري سگهجي، ڇاڪاڻ جو هتي اوهان سان گڏ موجود هر ماڻهو جي ”استين“ ۾ هڪ ”خنجر“ لڪل آهي ۽ اهو ڪنهن به وقت هڪ ”بروتس“ وانگر اوهان جي پٺ تي وار ڪري سگهي ٿو، اهو هتي ”سياست“ ۾ ٿيندو آيو آهي، پر اها سياست ”پاور“ واري سياست آهي. اها سياست جنهن جا سبق اسان کي نپولين ۽ ميڪاولي جي ڪتابن کي پڙهي ملن ٿا.

ها البت جيستائين ”رٿ جي سياست“ جو تعلق آهي، اها سياست جيڪا ”عوام“ جي سياست آهي ته ان ۾ ته رڳو عوام تي ڀروسو ڪري سگهجي ٿو، اها عوام جنهن جي ۶۷-۱۹۶۸ع جي دور ۾ بين الاقوامي انقلابي اڀار کي ڏسي زلفي ڀٽو ”ريڊيڪل“ سياست ڏانهن لڙيو هو ۽ هن پنهنجي ملڪ جي اندر ۲۰ خاندانن جي ڦرلٽ کان وٺي بين الاقوامي سطح تي آمريڪي بالادستي جي خلاف جدوجهد شروع ڪري ڏني. هڪ اهڙي جدوجهد جنهن ۾ هن ”پان اسلامڪ ٿيوريٽ“ کان وٺي ترقي پسند نظريات سان له وچڙ ۾ اچي هن عوام کي ”مساوات“ ۽ ”جمهوريت“ جا نعرا ڏنا، جنهن جي نتيجي ۾ عوام هن لاءِ ”جيئي ڀٽو“ جو نعرو هنيو. اهو ته ذوالفقار علي ڀٽو جي زندگي جو سياسي پهلو هو، جنهن ڪري هي پيدائشي سياستدانن ۽ ”سياسي جانور پاور پاليتڪس“ کان انقلابي رستي

ڏانهن لڙيو هو. اهو انقلابي رستو جنهن جي ڪري هڪ فوجي آمر کيس هڪ ”جڙتو کيس“ ۾ ڦاسائي تياس تي تنگي ڇڏيو. اهو کيس جنهن ۾ هڪ پارسي جسٽس دراب پٽيل انهيءَ فيصلي سان اختلاف رکيو ان جو سبب شايد اهو ٿي سگهي ٿو ته جسٽس دراب پٽيل ان انڪل مودي جو مائٽ هو. جنهن سان سر شاهنواز ڀٽو جي واقفيت هئي يا پوءِ ان جو سبب شايد اهو ٿي سگهي ٿو ته جسٽس ٿيڻ کان پهرين دراب پٽيل ۽ وزيراعظم ٿيڻ کان پهرين ذوالفقار علي ڀٽو ڪراچي جي مشهور وڪيل رام چنداڻي ڏنگو مل جي چيمبر ۾ گڏجي ڪم ڪيو هو. جتي رٿابند جسٽس فخرالدين جي ابراهيم به ساڻس هڪ جونيئر طور گجي وڪالت ڪندو هو يا ان جو سبب وري انساني حقن ڏانهن جسٽس دراب پٽيل جي رجحان جو ٿي سگهي ٿو. اهو وئي سبب آهي جو جسٽس دراب پٽيل ”ڦاسي“ جي سزا جي خلاف بعد ۾ هڪ تحريڪ کي جنم ڏنو هو. جنهن کي (H.R.C.P) پڻ چيو وڃي ٿو ته ان انساني حقن واري تنظيم جي هاڻوڪي اڳواڻ عاصما جهانگير آهي. ذوالفقار علي ڀٽو جنهن عوامي سياست جو آغاز بقول ايراني ڪرد نصرت اصفهاني (جنهن کي پيار سان زلفي ”نصرت“ چونڊو هو. تڏهن شروع ٿيو. جڏهن هن پنهنجي وڪالت واري زندگي جو پهريون ڪيس کٽيو هو. جنهن جي عيوض سندس غريب ڪلائينٽ پيسا نه هئڻ جي صورت ۾ پنهنجي چوڪري معاوضي طور تي ڏني هئي ۽ هن پوءِ اها چوڪري نصرت ڀٽو جي چوڻ تي سنس ڪلائينٽ کي ڏني ڇڏي هئي. هڪ سياستدان ذوالفقار علي ڀٽو جنهن باري ۾ ايوب خان ممتاز ڀٽو کي ”ڀٽو“ جو ساٿ ڏيڻ کان جهليندو هو. اهو ته ان ڀٽو جي زندگي جو هڪ پرڏيهي سفارتڪار، سياستدان ۽ قانوندان وارو پهلو هو.

زلفي ڀٽو جنهن کي سندس والدين پيار سان ”بوبا“ چوندا هئا، انهيءَ ”بوبا“ کي ته ورثي ۾ پيار ۽ محبت پڻ مليو هو ۽ سندس انهيءَ پيار ۽ محبت واري ”لڪل خزاني“ جي کوجنا ڪبي ته. ان جا پير اسان کي سندس ٽين ايجري کان وٺي سندس مڃور ٿيڻ واري عرصي ڏانهن وٺي وڃن ٿا. ٽين ايجري ۾ ڪرڪيٽ ۽ فلم جو شوقين جڏهن بالغ ٿئي ٿو ته ”ڪلارڪ گيولي“ جهڙو سهڻو ڏيکائي ڏيندڙ ۽ سگار ۽ پيئندڙ زلفي ڀٽو

عاشقي جي ڪيترن ئي داستانن کي جنم ڏئي ٿو. جنهن جو هڪ باب مارگريٽ جي نالي تہ ٻيو باب ميري ايلن جي نالي تي، ٽيون ايڻي رينالڊ جين اي تہ چوٿون باب ليليٰ بختيار جي نالي تہ سندس پنجون باب نصرت ڀٽو جي نالي تہ سندس ڇهون باب حسنہ شيخ جي نالي تي منسوب ٿيل نظر اچي ٿو پوءِ اها ٻي ڳالهه آهي تہ سندس زندگي ۾ شيرين امير بيگم ۽ نصرت ڀٽو جي اهميت وڌيڪ آهي ۽ نصرت ڀٽو جي اهميت اڃا به وڌيڪ آهي.

اصول کي پنهنجي جدوجهد جو رستو بنايو. شهيد قائد عوام جو نظريو هو تہ سماجي انصاف هڪ مهذب معاشرى لاءِ پهريون بنياد آهي. جهڙي طرح هن پنهنجي ملڪ ۾ جاگيردار ۽ سرمائيدار جي دقيانوس خيالن ۽ رواجن کي نيست ۽ نابود ڪيو. اهڙي طرح هن عالمي سطح تي به وڏين طاقتن جي طرفان پئتي پيل ملڪن سان ٿيندڙ توهين امير ۽ امتيازي سلوڪ جي خلاف آواز بلند ڪيو. شهيد قائد عوام جي نظريي ۽ خيالن کي سڄي دنيا جي پئتي پيل ملڪن پنهنجي دل جي آواز قرار ڏنو. سلامتي ڪائونسل ۽ اقوام متحده ۾ هن جيڪي به تقريرون ڪيون آهن ننڍن ۽ پئتي پيل ملڪن لاءِ آزادي جو هڪ پيغام تصور ڪيو وڃي ٿو. تاريخ شاهد آهي تہ شهيد قائد عوام جناب ذوالفقار علي ڀٽي کي پاڪستان جون واڳون ان وقت حوالي ڪيون ويون جڏهن هي ملڪ جنگي تباهين سبب خاڪ جو هڪ ڍير بڻجي ويو هو. شڪست واري ذلت تباهي، بربادي جون رڳائون ملڪ جي شڪل تي بکي رهيون هيون. شهيد قائد عوام جناب ذوالفقار علي ڀٽي ملڪ جي ٻيهر تعمير ڪئي. هن ملڪ کي مليل شڪست واري ذلت جا داغ ڌوئا. پاڪستان کي دنيا جي مانائتي ملڪن جي قطار ۾ آندائين. سڄي دنيا هڪ مختصر دور ۾ هڪ نئين پاڪستان کي نئين سر اسرندي ڏٺو. شهر شهر، ڳوٺ ڳوٺ ۾ تعليمي ادارا ۽ بنيادي صحت يا مرڪز بڻجندا رهيا. هي ملڪ، تاريخ جو پهريون دور هو، جڏهن سڄي ملڪ ۾ ميڊيڪل ۽ انجنيئرنگ جي تعليم ڏيارڻ جا ادارا قائم ٿيا. ڪراچي ۾ اسٽيل مل ۽ پورٽ قاسم جهڙن ادارن جو بنياد پيو. شهيد قائد عوام واري دور ۾ ئي تعليم عام ٿي. پرائم منسٽر لٽريسي ڪميشنون قائم ڪري جديد دور جي تعليم لاءِ

اپاءَ ورتا ويا. هن ملڪ جي تاريخ ۽ ثقافت کي اجاگر ڪرڻ لاءِ ثقافت ۽ ادب اڪيڊمي قائم ڪئي. شهيد قائد عوام جي دور ۾ پهريون دفعو غريبن جي اولاد کي اعليٰ ملازمتن جا موقعا مليا.

شهيد ڀٽي ئي هن ملڪ جي دفاع کي قوت بخشي اڄ به اسان جڏهن ڪهوٽا کي ياد ڪنداسون ته شهيد قائد عوام جي عظمت صاف صاف نظر ايندي.

اها هڪ حقيقت آهي ته جيڪڏهن قائد عوام شهيد ذوالفقار علي ڀٽي کي اڃان وڌيڪ ڏه سالن جو موقعو ملي ها ته اسان جو ملڪ دنيا جو وڏو ايٽمي ۽ معاشي طاقت بڻجي وڃي ها. مگر افسوس ته بدئيءَ جي پروڪارن هن کي برداشت ڪونه ڪيو. اهي هن جي وجود جا ئي ويري ٿي بيٺا.

ها ڪيڏي نه ڏکوئيندڙ ڳالهه آهي ته جنهن عظيم انسان پنهنجي حصي جي عزت به پنهنجي ملڪ کي نذرانو ڏئي ڇڏي ان سان ڪيڏو افسوس ناکه سلوڪ ڪيو، هنن جي ڪهڙي طرح نه بي ادبي ڪئي وئي. اهي ڪهڙا ظلم هئا جيڪي هن برداشت نه ڪيا. سڄي ڳالهه ته اها آهي ته هن پنهنجي ملڪ جي عوام سان جيڪي واعدا ڪيا هئا انهن کي نڀائڻ لاءِ هن کي ۽ هن جي اولاد کي وڏي قيمت ادا ڪرڻي پئي آهي. حقيقت اها آهي ته شهيد ڀٽي پنهنجي مرضيءَ سان اهو رستو اختيار ڪيو هو. جڏهن ته اهو ان حقيقت کان چڱي طرح باخبر هو ته سقراط کي انسانيت کي انسان شعور ڏيڻ جو ڪهڙو سلو مليو هو. ان بابت شهيد ڀٽي پاڻ فرمايو هو ته منهنجو هن ملڪ ۽ عوام سان هڪ درد جو رشتو منهنجي نظر ۾ هڪ رومانس آهي. مان پنهنجي عوام کي سڄي دنيا کان خوبصورت ڏسي رهيو آهي عوام ئي منهنجو محبوب آهي ۽ محبوب کي مائٽڻ لاءِ دشوار رستا اختيار ڪرڻا ئي پوندا آهن.

شهيد قائد عوام جي نظر ۾ عوام سان محبت جي نتيجي ۾ ملندڙ سزا مومل وانگر هئي. شهيد ڀٽو اهو راتو هو جيڪو پنهنجي مومل حاصل ڪرڻ لاءِ بي تاب هو. شهيد ڀٽي پنهنجي آخري خط ۾ جيڪو هن پنهنجي عظيم نياڻي محترم بي نظير ڀٽو کي جيل مان لکيو آهي، ان خط ۾ شهيد ڀٽو لکي ٿو ته هنن وحشين مون سان جيڪو سلوڪ ڪيو ان تي چڙ

اڀڻ هڪ فطري عمل آهي. مگر منهنجي پياري ڌيءُ انهن تڪليفن ۽ وحشيائي سلوڪ منهنجي عوام سان عشق ۾ رتي ڀر ٻه گهٽتائي ڪونه ٿندي آهي. مون کي خوشي ۽ فخر ان ڳالهه تي آهي ته مان پنهنجي محبوب عوام جي مايوس چهرن تي اعتماد ۽ خوشيون سڃايون آهن. منهنجي اها خوشي ۽ منهنجو فخر تنهنجو سياسي ورثو آهي؛ مون جيڪي تڪليفون برداشت ڪيون آهن منهنجي نظر ۾ اهي معمولي آهن مگر تون جنهن آڙاهن کي پار ڪري رهي آهين اهي غير معمولي آهن. تنهنجي آڏو وڏا ڪئن ۽ تڪليف ڏيندڙ مرحلا آهن. پوري ويساهه سان چوان ٿو ته تون مون کان وڌيڪ ذهين، قابل ۽ همت واري آهين. تون مون کان وڌيڪ عوام جي خدمت ڪندڙ.

شهيد قائد عوام جي اهڙن تاثراتن کان پوءِ محترم بي نظير ڀٽو کي ملندڙ انيڪ صدمن جو جيڪڏهن جائزو وٺجي ته اها ئي دياندارانه راءِ سامهون ايندي ته محترم بينظير ڀٽو صاحب پنهنجي شهيد والد سان جيڪي واعدو ڪيا هئا انهن کي پورو ڪرڻ لاءِ هن کي ڳري قيمت ادا ڪرڻي پئي آهي.

جوگي ڏاڍي ذات...!!

آئيندي جا ابا!

شاهن باداهي

اسان جي روزمره جي زندگيءَ ۾ ڪٿي نه ڪٿي، ڪو اهڙو غير معمولي واقعو ضرور ٿئي ٿو جيڪو نه رڳو اچرج ۾ وجهي ٿو ڇڏي، پر اهو واقعو ڪجهه لکڻ لاءِ به مجبور ڪري ٿو. والدين اولاد کي پهنجي پيٽ ک تسبا ڏئي ان ڪري پڙهائي ٿو ته جيئن سندس اولاد نه رڳو علم جهڙي زيور سان آراسته ٿئي پر اڳتي هلي ڪو چڱو عهد مائٽي يا ڪنهن اهڙي ڪرسي تي ويهي جنهن جي ذريعي هو عام ۽ بي پهچ ماڻهن سان پلائي ڪري ۽ جيڪڏهن سموري قوم جي نه ته گهٽ ۾ گهٽ اهڙي طبقي جي ته وٽ ورائڻ ڪري جيڪو سندس حصو آهي. شاگرد آئيندي جا ابا ۽ ملڪ جا معمار سڏيا وڃن ٿا. اها حقيقت به آهي ۽ هر ڪنهن کي انهن ۾ اميدون آهن ته اهي ئي ملڪ کي مٿو ڏيندا يا ملڪ جون سموريون ذميواريون پنهنجن ڪلهن تي کڻندا. ڀلا جيڪڏهن اڄوڪو شاگرد ئي سپاڻ ملڪ جون واڳون نه سنڀاليندو ته باقي ٻيو ڪير هوندو جيڪو ايڏو

بار ڪندو!!

اخبار ۾ هڪ خبر ڇپي آهي ته دادو پائلٽ هاءِ اسڪول جي نائين درجي جي هڪ شاگرد خادم حسين مستوئي کي پاڙي وارن جي مدد سان ان وقت پڪڙيو ويو، جڏهن هو هڪ گهر ۾ کات هڻي سمورو چورائيل سامان ٻاهر بيٺل ٻئي چور دوست جي حوالي ڪرڻ وارو هو.

ڪل ٽي اچي ۽ افسوس به ٿئي ٿو ته جتي ٻين قومن جا نوجوان پنهنجي وجود جي بقا لاءِ جدوجهد ڪري رهيا آهن پنهنجي جائز حقن کان به وڌيڪ وٺڻ لاءِ پاڻ پتوڙي رهيا آهن. پنهنجو الڳ تشخص برقرار رکڻ لاءِ عملي ميدان ۾ بي سود ئي سهي پر هٿ پير هڻي رهيا آهن. ترقي واسطي ڪمپيوٽر ٽيڪنالاجي ۽ ٻين هنرن کان آگاهي حاصل ڪري رهيا آهن ۽ پنهنجين پنهنجين قومن جي جياپي لاءِ وسان ڪونه گهٽائي رهيا آهن. اتي اسان جا نوجوان ايڪويهين صديءَ ۾ فخر سان داخل ٿيڻ لاءِ گهرن کي کات هڻڻ جا هنر سکي رهيا آهن. بلڪ کات هڻڻ جا هنر سکي چوريون ڪري رهيا آهن. پنهنجي ئي والدين ۽ انهن ادارن جو نالو روشن ڪري رهيا آهن جتي هو پنهنجو مستقبل سنواري رهيا آهن.

هوئن به اسان کي دنيا جي چئلينجن جو مقابلو ته ڪرڻو ئي آهي نه، ۽ مقابلي ڪرڻ لاءِ ڪو هڪ شعبو ته ڪونهي بلڪ هزارين شعبا آهن جن ۾ مهارت حاصل ڪري پنهنجا جوهر ڏيکاري سگهجن ٿا اڃا به انهن شعبن ۾ جديد هنر استعمال ڪري ماڻهن کي ڏندين آڱريون ڏياري سگهجن ٿيون.

آفرين ۽ جس آهي ان شاگرد کي جيڪو نائين جماعت ۾ ئي آهي ته گهرن کي کات تو هڻي ۽ ماڻهن کي تاراج ڪرڻ جو ڌنڌو اختيار ڪيو اٿائين. اسان کي ان شاگرد ۾ تمام وڏيون اميدون آهن ته مئٽرڪ پاس ڪرڻ کان پوءِ پينگ لاءِ ماڻهو اغوا ڪندو، گريجوئيشن ڪري بي گناه ماڻهن جو رت وهائيندو ۽ پوسٽ گريجوئيشن ڪري پنهنجي هڪ الڳ گئنگ ۽ گروپ ٺاهي هر قسم جا ڏوه ڪرائيندو ۽ ماڻهن جون نندون حرام ڪندو. هونءِ به هاڻي چوري ۽ ڦڌا فساد ڪرڻ ڪنهن جٽ ڄاموٽ جو ته ڪم رهيو ئي ناهي.

پلا ان کان وڌيڪ اسان جو نوجوان ڪري به ڇا ٿو سگهي!! اڄ جو نوجوان شايد اهو ٿو چاهي ته جيئن ڪو چڱو انسان پنهنجا چڱا عمل کڻي هن جهان ۾ داخل ٿي خالق حقيقيءَ اڳيان مٿي ڪنڌ ڪري

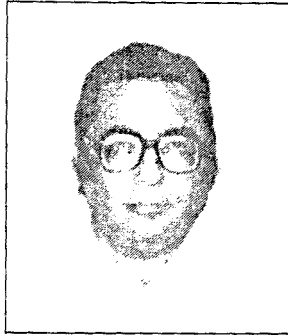
چوندو ته يا الله مون تنهنجي هر حڪم جي پيروي ڪئي. تنهنجي هر رضا تي راضي رهيس ۽ جيئن تو چيو تيئن ئي ڪيم. اهڙي طرح اسان به ڪلاشنڪوف، تي تي مئوزر، راکيٽ لانچر ۽ ٻيا هٿيار ۽ ڏوهن ڪرڻ جون نيون نيون ٽيڪنالاجيون سکي ۽ انهن ۾ مهارت حاصل ڪري اڪويهين صدي ۾ فخر سان داخل ٿيون ته جيئن دنيا جي ڪنهن به ملڪ جو نوجوان سياڻي ڪين اها ميار نه ڏئي ته چو توهان ڪنهن به شعبي ۾ مهارت حال نه ڪري سگهيا آهيو.

سوچڻ جي ڳالهه اها آهي ته اهو آخر ڪنهن جو ڏوه آهي. والدين جي تربيت جو، استادن جي تعليم جو، يا اسان جي معاشري جو؟ افسوس اهو به آهي ته انهن تنهي ڌرين مان ڪابه هڪ ڌر اها ڳالهه مڃڻ لاءِ تيار ڪونهي ته اهو سندس ڏوه آهي. حالانڪ انهن تنهي ڌرين مان ڪنهن هڪ ڌر جو، ٻن جو يا تنهي ڌرين جو سڌي يا اڻ سڌي طرح قصور ضرور آهي.

ڌڪ جي ڳالهه اها آهي ته اسان جو نوجوان آخر چو اهڙو غير سنجيده ۽ غير ذميواري ٿيندو پيو وڃي؟ آخر چو دنيا ۾ روزانو ٿيندڙ واقعن مان سبق حاصل نٿو ڪري ۽ آخر چو وقت جي نزاکت کي محسوس نه ٿو ڪري؟

ان ۾ ڪو شڪ ڪونهي ته والدين ۽ استاد ٻار کي ادب اخلاق ۽ درس تدريس طرف راغب ڪن ٿا. پر دنيا جا ٻيا لاهه ڇاڙها ته سماج ئي سيڪاري ٿو. تنهن ڪري اسان جي پڙهيل لکيل نوجوانن جو فرض ٿو بڻجي ته هو ماحول جو سنجيدگيءَ سان جائزو وٺن ۽ پنهنجين صلاحيتن کي ضرورت پئاندر ڪتب آڻين.

بهرحال اسان کي اهو به يقين آهي ته اسان جو ڪوبه پڙهيل لکيل نوجوان اهڙو غلط ڪم نٿو ڪري سگهي ۽ خادم حسين مستوئي ضرور ڪنهن سازش جو شڪار ٿيو هوندو. تنهن ڪري پوليس جو فرض آهي ته اڳ ۾ ان اصل ڏوهاريءَ کي هٿ ڪري جنهن نوجوان شاگرد کي ان ڌنڌي ۾ ملوث ڪيو آهي ۽ سندس زندگي تباهه ڪري رهيو آهي. پوليس جو اهو به فرض آهي ته انهن سمورن ڏوهارين جي ڪن مهٽ ڪئي وڃي جيڪي خادم حسين جهڙن ڪچن ذهنن ۾ ڏوه ڪرڻ جي هوا پري ڪين غلط رستي تي لڳائي رهيا آهن ۽ کين پنهنجن ناپاڪ مقصدن لاءِ استعمال ڪري رهيا آهن.

قلم جي ڪهاڻي

گلزار علي ولياڻي

الله تعاليٰ قرآن پاڪ ۾ : مايو آهي ته ”اسان انسانن کي قلم سان علم عطا ڪيو“ سچ پچ اڄ اسين دنيا ۾ جيڪا به ترقي ڏسون ٿا اها قلم جو ئي ڪرشمو آهي. انسان جي سموري تاريخ ۽ تهذيب قلم سان ئي محفوظ ڪئي ويئي آهي. فارسيءَ جو هڪ قول آهي جنهن جو مطلب هن ريت آهي ته ”قلم چوي ٿو ته مان دنيا جو بادشاهه آهيان“ ۽ اهڙو بادشاهه جو داستان به گهڻي دلچسپ ۽ ڄاڻ سان پريل آهي.

اڄ اوهين قلم کي جنهن شڪل ۾ ڏسو ٿا، اهو ان قلم کان گهڻو مختلف آهي جڏهن اهو ايجاد ٿيو هو. انسان جو پهريون قلم ڪهڙي قسم جو هو؟ يقين ڪريو ته اهو خود انسان جون پنهنجيون آڱريون ئي هيون جن کي هو ڪڏهن وڻن ۽ ٻوٽن جي رس ۾ ۽ ڪڏهن جانورن جي رت ۾ ٻوڙي غارن جي پتين تي گل ڦل ۽ نقشن بنائيندو هو. اهڙا آڳاٽا گل ڦل ۽ نقش ۽ نگار اڄ به دنيا جي ڪن قديم غارن جي اونهين

ڪڏن يا ڪوهن ۾ دستياب آهن. انهي کان پوءِ پٿرن ۽ ڀڳل مٽيءَ تي لکڻ جي ڪوشش ڪئي وئي ۽ ان سان گڏ چن جو واهيو به عمل ۾ آندو ويو. چيني ماڻهن جن اڻ جي وارن مان تمام عمدي قسم جا برش بڻايا ۽ انهن سان هڪ هڪ اکر ائين لکڻ شروع ڪيائون جيئن اڄ به برش سان پينٽنگ ڪئي وڃي ٿي. ماهرن جو چوڻ آهي ته پهريون قلمر شايد مصرين ئي ايجاد ڪيو هو. هنن تامي جي سنهي لکڻ بڻائي جيڪا اندران ڪوڪلي (پوري) هئي. پهرين باقاعده لکڻي اڄ کان اٽڪل چار هزار ورهيه اڳ يونانين جي ٻڌائي وڃي ٿي. هنن جا قلمر ڌاتو، هڏي ۽ هاڻي جي ڌندن وغيره مان بڻجندا هئا ۽ اهي جن تختين تي لکندا هئا انهن تي ميڻ وغيره لڳايو ويندو هو.

انهي کان پوءِ ٻئي مرحلي ۾ جيڪو قلمر بڻايو ويو اهو گاهه جي پورن ڌاندين سان بڻيل هو جنهن کي مس ۾ ٻوڙي ٻوڙي لکيو ويندو هو ۽ انهيءَ سان ”پاپائي رس“ تي به لکيو ويندو هو. اهو هڪ قسم جو گاهه هندو هو جنهن ما لفظ ”پپر“ يعني ڪاغذ نڪتل آهي. جڏهن ڪاغذ ايجاد ٿيو ته پڪين جا پر قلمر جو ڪم ڏيڻ لڳا ۽ اها ڳالهه اوهان جي لاءِ دلچسپيءَ کان خالي نه هوندي ته قلمر جي لاءِ انگريزي لفظ ”پن“ PEN اصل ۾ لاطيني ٻوليءَ جي لفظ ”پينا“ مان نڪتل آهي ۽ پينا جو مطلب آهي ”پر“. پرڻ جو قلمر جي طور تي واهيو هزارين ورهين لاکون هلندو پيو اچي. موجوده جديد قلمر اڄ کان اٽڪل ٻه سئو ورهيه اڳ سنه ۱۷۸۰ عيسوي ۾ انگلند ۾ بڻايو ويو پر انهيءَ کي عوام ۾ مقبول ٿيڻ ۾ اٽڪل چاليهارو ورهيه کن لڳي ويا.

پهريون باقاعده فائونٽين قلمر (يعني جن جي هڪ ڊگهي نب هوندي آهي) ان جي اٽڪل سئو ورهيه پوءِ يعني سنه ۱۸۸۰ع ۾ آمريڪا ۾ ايجاد ڪيو ويو، انهن قلمن جا نب ۱۴ قيراط سون جا بڻيل هئا ۽ ان جو سرو اوسريڊيم يا ريڊيمر نالي عنصرن مان تيار ٿيل هوندو هو. انهيءَ وسيلي انهن جي رواني تمام سٺي هوندي هئي ۽ اهو ڌاتوءَ جو هئڻ جي باوجود ڪاغذ تي رهڻ يا ليڪ وغيره نه بڻائيندو هو. ان جي اندر هڪ نليءَ ۾ مس جو ذخيرو ڪيو وڃي ٿو ۽ اهو پاڻو سخت رٿڙ يا پلاسٽڪ جو بڻيل هوندو آهي، اصل ۾ انهيءَ سببان ئي اسين ان کي ”قلمر“ چئون ٿا. ”گولي

قلم يا بال پوائنٽ هلندڙ صديءَ جي ايجاد آهي. ان جي نب ۾ هڪ تمام ننڍڙي يعني فقط هڪ ملي ميٽر جي گهير جيتري ڪروي گولي فولاد مان بڻيل لڳل هوندي آهي ۽ مس ان جي آسپاس کان وهندي ٻاهر اچي ٿي. ان ۾ به هڪ سنهي نڪلي ۾ مس جو ذخيرو ڪنو هوندو آهي.

قلم جي ابتدا اٽڪل ۱۵ سؤ سال قبل مسيح ۾ يعني اڄ کان اٽڪل ساڍا ٽي هزار ورهيه اڳ ٿي هئي. مصرين ”پائيرس“ جي تختين تي لکڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ انهيءَ ڏس ۾ بانس جي سنهن نلڪين کي گهڙي استعمال ڪيو. انهيءَ قسم جون نڪليون اڄ به ڪتابت ۾ استعمال ٿين ٿيون ۽ انهيءَ ئي شروعات قلم ۽ ڪاغذ سان لکيل ڄاڻ اڄ به دنيا جي ڪن عجائب گهرن ۾ محفوظ آهي. بانس جي انهن نلڪين جو واهيو ٻن هزارن ورهين تائين جاري رهيو ۽ ان دوران يونانين ۽ رومين به پنهنجي پنهنجي طور تي مختلف قسم جي ٽيڪنڪ ۽ ايجادن جي ڪوشش ڪئي. اهي ميڻ جي سطح تي به لکڻ جي ڪوشش ڪندا رهيا ۽ انهيءَ کي ٻيهر لکڻ لاءِ به استعمال ڪري سگهيو هو. انجي جاءِ تي چين وارن برش جو استعمال ڪيو.

جدید قلم جي تاريخ اصل ۾ رومن عهد کان شروع ٿئي ٿي. جڏهن رومي بادشاهن کي مذهبي احڪامن ۽ دستاويزن جي لاءِ انهن کي مختلف هنڌن لکرائي موڪلڻ جي ضرورت پئي ۽ انهيءَ ڏس ۾ باس جي نلڪين جي گهٽائي ٿي ويئي ته هنن راج هنس (آبي پکيءَ جو هڪ نم) جي پرن کي گهڙائي لکڻ لاءِ استعمال ڪيو. اوهين اڄ به پراڻين تصويرن ۾ اهڙن پرن جي قلمن کي ڏسي سگهو ٿا. انهن پرن کي گهڙڻ لاءِ خاص خاص قسم جا چانو بڻايا ويا، جيئن ته اهي پر اندران پورا هوندا آهن ان لاءِ انهن ۾ ڪجهه مس به محفوظ ڪري سگهجي ٿي. اڄڪلهه جا گولي قلم يا بال پوائنٽ بلڪل انهن جي ئي ترقي يافتہ شڪل آهن. انهيءَ قسم جا قلم ۴۰۰ عيسويءَ کان ۱۸۳۰ع تائين مرڪزي اهميت رکندا هئا. آمريڪا جي صدر ٿامس جيفرسن لفظ انهن قلمن جي فراهميءَ کي لاڳو رکڻ لاءِ راجهنس جي پرورش ٿي جوڳو ڌيان ڏنو. راج هنس جي پرن مان بڻجڻ وارن قلمن ۾ جيئن ته مس جي مقدار تمام گهٽ محفوظ ٿيندي هئي ۽ گهڙي گهڙي کيس مس سان ڀرڻو پوندو هو ۽ انهن جا سرا به وڌيڪ هموار ۽ تيز لکڻ جي قابل نه هئا. تنهن ڪري انهن کي اڃا به بهتر بنائڻ لاءِ

ڪوشش شروع ٿي ۽ آخرڪار ۱۹هين صديءَ ۾ انهيءَ ۾ ڪاميابي حاصل ٿي: ان دوران يورپائيءَ جي هنڌ تي هڪ بروز (ڪنجي) جو قلم مليو جيڪو ۲۹ قبل مسيح يعني اٽڪل ٻه هزار ورهين کان به ڪجهه وڌيڪ پراڻو هو، ان کان پوءِ سون ۽ چانديءَ جي نب وارا قلم سورهن صديءَ تائين دستياب ٿيا. انهن جي نب جي مٿين ڀاڱي جي بناوٽ اهڙي هئي جو منجهائن گهرج اهر مس جا هڪ يا ٻه قطرا ايندا هئا. سترهن صديءَ جي هڪ قديم تاريخي لکت مان به ڄاڻ ملي ٿي ته بهتر قسم جي قلمن بڻائڻ جون ڪوششون جاري هيون.

آخرڪار سنه ۱۸۲۰ع ۾ برمنگهم (انگلنڊ) جي ماهرن هڪ اهڙو قلم بنائڻ ۾ ڪاميابي ماڻي جيڪو گهٽ مله وارو به هو ۽ ان کي وڏي تعداد ۾ تيار به ڪري سگهيو هو ۽ انهن جي نب ڊگهي عرصي تائين واپرائڻ لاءِ پڻ موزون هئي. انهيءَ مقصد جي لاءِ فولاد جي هڪ سنهي چادر استعمال ڪئي ويئي جنهن سان ان جي شڪل ۽ صورت به بهتر ٿي ويئي. سنه ۱۸۵۰ع ۾ پرن وارن قلمن جو رواج ختم ٿي ويو ۽ ان جي جاءِ فولادي نب وارن قلمن وٺي ڇڏي. انهيءَ نب کي وڌيڪ بهتر بنائڻ لاءِ اريڊيم ۽ اهڙي قسم جا ٻيا ذاتو استعمال هيٺ اچڻ لڳا. جيڪي اڄ به استعمال ٿين ٿا فائونٽين پين يعني جنهن ۾ مس پري وڃي ٿي: ۱۸هين ۽ ۱۹هين صدين ۾ وجود ۾ آيو. انهيءَ ۾ ڪي نمايان خاميون هيون ۽ انهيءَ ۾ مس به ڊراپر (DROPER) سان پري ويندي هئي. اڄڪله وارو مس پرن وارو نظام وڃي سنه ۱۹۱۲ع ۾ شروع ٿيو ۽ انهن کي ٺاهڻ وارو آمريڪا جو ”ايل اي واٽر مئن“ هو. انهيءَ صدي جي پهرين پنجاه ورهين ۾ ڪجهه ٻيون به مٽ سٽ آيون. گهڻا قيمتي قسم جا قلم به بڻايا ويا پر محدود تعداد ۾، جيڪي نلڪين وارا قلم بڻايا ويا ۽ اهڙا قلم به جن جي نب تي سون يا چانديءَ جو پاڻي چاڙهيو ويو هو ۽ مٿن هيرا ۽ جواهر جڙيل هئا. فائونٽين پين به بڻايا ويا پر انهن جي وڪري جي شرح تمام گهٽ رهي جنهن جو سبب بال پوائنٽ جي مقبوليت آهي. ان جو مقصد هي آهي ته فائونٽين پين کي ٻين عظيم جنگ دوران به آزمايو ويو هو ۽ فوجي مقصدن لاءِ هڪ اڃا به بهتر قلم جي ضرورت هئي ۽ فائونٽين پين جي نب جو مسئلو هي هو جو ان جي ڪرڻ سان ٽٽڻ ۽ قلم جي ناڪاره ٿيڻ جو انديشو به رهندو هو ۽ منجهس مس به محدود هوندي هئي ۽ ان کي گهڙي گهڙي پرڻو پوندو هو. تنهن ڪري سوچيو ويو ته اهڙو ڪو قلم

ٻڌايو وڃي جيڪو انهن خامين کان پاڪ هجي. پوءِ ته وٺ پڪڙ شروع ٿي ويئي پر اصل ۾ سنه ۱۸۸۸ع کان ئي هڪ ماهر ”جي جي لائوڊ“ نالي انهيءَ ڏس ۾ اڳ ئي ڪم شروع ڪري ڇڏيو هو، آخرڪار ۱۹۳۸ع ۾ هنگري جي ٻن پائرن ”لارڊ سلاؤ“ ۽ ”جارج پيرؤ“ گولي قلم يا بال پوائنٽ کي پيسٽنٽ ڪرائي ڇڏيو. جڏهن جنگ ختم ٿي ته سنه ۱۹۴۴ع ۾ ٻيئي پائر ارجنٽائن (ڏکڻ آمريڪا) هليا ويا جتي هنن پنهنجي ايجاد ڪيل قلم کي وڌيڪ بهتر بنائي ورتو. خاص طور تي ان ڀاڱي کي جتان مس وهي گوليءَ ڏانهن اچي ٿي ۽ مس ڀرڻ ۽ ان کي محفوظ ڪرڻ کي به بهتر ٻڌايو ويو ان کان پوءِ تجارتي پيماني تي انهن قلمن جي پيداوار شروع ٿي پر پوءِ به فائونٽن پين به ڪا گهٽ مقبول ڪانه هئي.
(سائنس مئگزين)

اونداهيءَ جو طوفان

ارشاد پٺاڻ

عدليه سان مهاڏو ڪير پيو اٽڪائي؟ اتي جو اڳ ڇو پيو وڌائي؟ بدحال ملڪ جي بکئي عوام کي، بيروزگار ۽ بي يارومددگار ڪير پيو ڪري؟ جهولي ڦاڙي، ڪشتو پيڇڻ وارا، اڄ پاڻ، در در ڇو پيا ڌڪا کائين ۽ سين هٽن؟! ۽ اها ميٽريل مايا آهي ڪٿي جيڪا قرض لاهيو، ملڪ ناهيو جي بهاني، مسيت جي چندي جيان جائز سمجهي، جڻي جڻي کان مڱي ورتي هئي.... ۽ ها.... محترم ڏوهار هئي، اڙي ته پايي نڪتي جو هن جو اشرافن جي حڪومت تان هٽڻ، هڪدم ضروري ٿي پيو هو، ۽ پوءِ ”خوب تر“ جي ڳولا ڪندي، جمهوريت کي نواز هٿ آيو، جيڪو ملڪ کي وڌيڪ ابتر حالت ڏانهن گهلي، مٿل ڪٿي جيان، کيس اڌ واٽ تي ڦٽو ڪري، هت چنڊي، پريان تماشو ۽ رونشو ڏسڻ بيهي رهيو آهي.

ماڻهو پڇن ٿا ملڪ جي بيٺي آخر ڪنهن ٻوڙي؟ مون ورائيو ”خواجہ خضر“ خواجہ خضر آهي عوام، جاهل عوام، جيڪو شر ۽

شرارت سان پارلياماني آمريت کي رائج ڪرڻ لاءِ هر پيري، جمهوري سازش ۾ شريڪ ٿي. اونداهيءَ جي وڏي ۽ گهڻائي پاڇولي سان، ٺاه ۽ ٺاه کي اوت ۾ رکي باه ۽ ڦٽاءِ جي فضا قائم ڪريو ڇڏي. جمهور جي لڳاتار گنهگار ٻڌي سان چونڊيل ڪورن ۽ پورن اڳواڻن، ملڪ جو وار وار وياج ۾ وڪوڙي ڇڏيو. ثابتون چون ٿيون ته ۱۹۴۷ع ۾، جاهل قوتون، انگيز جي چرچر تي، چٽواڳ غلامن لاءِ، مادر پدر آزاديءَ جون حامي ٿي بيٺون، جن آزاديءَ جي محدود استعمال بجاءِ، ”ڏاڍو سو گابو“ جو قانون پاس ڪيو، انسانيت کي بيائي سان ونڊي، هنن هندو مسلمان ۾ ورهائي ۽ ويڙهائي ڇڏي. جهل ۽ مصيبتن جي ماريل آدم جي غلام اولاد کي ”بتو قومي نظريو“ بچي، عقل سندن کان آزادي کسي کين، چسن جي حوالي ڪري ڇڏيو. اقبال جو اسلامي ملڪ، بنا قانون بنا ائين ۽ اصول اوجھڙ کان، اوجھڙ ڏانهن هلندو هليو. وري پيو بلوان، پاڻ مرادو اٿيو، جناب جي مسلمان زمين تي ملحدن جي سوشلزم جو ٻج ڇڏي بيهي رهيو. ذاتي ملڪيتن، لويي محنتي مالڪن کان ڦري، سرڪاري بدڪار ۽ بي ڪار مختيارڪارن جي هٿ چاڙهي هٿ ڇنڊي هليو ويو. وري ان جو ويا ۽ نئون نيا ڪئي، گذريل نطا جي بنيءَ مٿا جهنڊو ڪوڙي ٿو ۽ پرائيويٽائيزيشن جي بهاري سان پ پ جي منشور جا نقش قدم ميساري ٿو.

۽ پوءِ.... بي نظير ۽ نواز شريف جي ”ڪوئي پليءَ جي راند“ ۽ اقتدار جي عادي فوج جي بي وقتي ماڻ، نيٺ ملڪ کي اءِ ايم ايف جي ڊس ۾ ڦاسائي ڇڏيو.

جاهل ووٽر کي معلوم هئڻ گهرجي ته قسم تان ڦريل دغا باز فوجي آمرن جيترو به، اوهان جي چونڊيل ۽ پرڪيل نمائندن ۾ عقل ڪونهي، عالمي سطح تي به اهڙو هڪڙو به سياسي اڳواڻ ويساه جوڳو ڪونهي. جيڪو معين قريشي جهڙي معمولي ماڻهو جو ڪٿي خال پري سگهي ها...!!

جناح کان وٺي نواز تائين پاڪستان جي ناڪامي، بدناميءَ جي حد تائين، پنهنجي اوج تي اچي رسي آهي. ملڪ تباه ٿي چڪو آهي، ڪڏن ڪمن ۾ ڪئين دفعا دفاع جا ماڻهو پڙهيا ويا آهن. سياست دان جو حال به ڪنهن کان گجهو ناهي، زرداري اُن ڏونڊ جو هڪ مثال آهي. جيڪو جمهوري پارٽي ۾ ”مرد اول“ جي نالي سان مٿي تي چاڙهيل آهي. جاهل جمهوريت جي هٿيار سان، انسان ذات جو، وبا ۽ پليگ کان وڌيڪ

نقصان ڪيو آهي. سياسي پارٽين جا پلانڊ رٿ ۾ ٻڌل آهن. اهو رٿ انهن ابوجه شهيدن جو آهي جن جي اشار ۾ اعتبار سان جمهوري اڳواڻن ڊولاب ۽ ڊوه ڪيو هو. اها انڌي سياسي، خوني راند، هڪدم بند ٿيڻ گهرجي. ووٽ جو استعمال ۽ استحقاق عام کي ڏئي، راءِ صالح جي اهميت ۽ ضرورت جو مان ۽ شان نه ڪيرائجي. ڪنهن کي به، ڪنهن جٽ جي هٿان، مرڻ پسند ڪونهي، موت ڪنهن ڏاهي هٿان ٿئي ته افسوس ناهي. ڳيريءَ جهڙي احساس کي، پنهنجن هٿن سان، بچڻن بازن جي حوالي نه ڪجي. جمهوريت کي نندڻ وارن پنجاه سال، جهل جا هاجيڪار فيصلا قبوليا آهن. پوڳيا ۽ جاليا آهن، لکين ذهانتون، جمهوريت جي ڏٺن جي اوسيئڙن ۾ فنا ٿيون آهن. نيڪ نام، ڪيئن گم نام ٿي ويا آهن.

ارمان آهي ته ڏاهي ۽ سياڻن وچ ۾ اهڙي سگهاري ٻڌي ڪڏهن ناهي ٿي. جا جاهل ۽ ان جي ابوجهل کي زير ڪري سگهي. ان ڪري جمهوري رياستن ۾ جاهل جي بيگهي مٿي پئي آهي. ڪروڙن جي قسمت جو فيصلو هر پيري ٽريل ۽ ڪٽريل جمهور پيو ڪري، ڪڏهن ٻئي قومي نظريي جو قند ٿو پڪيڙي ۽ قتل عام ٿو ڪرائي. انهي جمهوريت، آمريت کي نياپو ۽ ايوب، يحيٰ ۽ ضياءَ ڪردجالن جو وارو آيو. آمريت جمهوريت جي سازش سان، اوڀر پاڪستان کي بنگلاديش بڻايو اتي لٽي ۽ اجهي جو سياسي نعرو بڻايو.

اسلام، سوشلزم جو جوڻ مٽايو. ضياءَ ڪلاشنڪوف، هيروئن ۽ ايم ڪيو ايم جو پوت بچايو ۽ جڏهن جمهوريت جو اندو ٻڪ لڳو ته آصف زرداري سياست جي ميدان ۾ آيو. مير مرتضيٰ جهڙو غيرتي پٽ، جمهوريت، پنهنجي بادشاهيءَ ۾ هٿن سان ڪهايو هاڻ گهڻو ٿي، پاڻي نڪان تار ٿي ويو. ووترن کي پيرن تي هٿ رکي وينتي ٿي ڪجي ته اهي هاڻ جمهوري ضد تان لهن ۽ سامهون ايندڙ اونداهيءَ جي طوفان کي منهن ڏيڻ لاءِ سڃاڻن جو گس وٺن ۽ سونهن جي ڪڍ لڳن، نه ته ٿيندو ائين جو آزاديءَ جو قافلو، جمهوريت جي جنون کان ٽهي، وڪري تنگو تانگو ٿي ويندو.

دستور مڃيل آهي ته، غلام کي، آزادي هندائڻ کان اڳ، آزاديءَ جا آداب سکڻا پوندا آهن. جمهوريت جون اهي ئي حدون ۽ سنڌا سمجهڻا ۽ مڃڻا پوندا آهن. جن سان ڏاهي ۽ ڏڏ، هڏوڪي ۽ ويساه گهاتيءَ جي سڌ ۽

سمڪ اچي ٿي. ماڻهو جماعتي ۽ مذهبي مانڊاڻ مان بند ڪري، انسانيت جي عالمي احساس ۾ ويچاري ۽ پڇاري ٿو ۽ سمجهڻو اهو به آهي ته مذهب، هندو مسلمان، سياست پيپي، ليگي ۽ پيشوا، شيعو، سني جي تن ڌڪن سان انسانيت کي ڀاڱا ڀاڱا ڪري ڇڏيو آهي.

جهل ۽ اٽڪل جي بادشاهن ۽ پيشوائن جو ڪاڪ محل آهي پاڪستان جنهن جون انتظامي ولائي ڪلون، سڄ جو گمان ڏينديون آهن. سڄ ۽ ڪڇ جي آواز کي پرڪڻ جي اها ساڃاهه ٿي ته آهي جيڪا جمهور ۾ آهي نه سندن چونڊيل وڌيل سرواڻن ۾!!

فرض جي ساڃاهه

ارشاد پناڻ

ڳوٺ مجنون شوري ۾، هڪڙي پوڙهي حاجياڻي ساماڻي آهي، جيڪا سعودي عرب مان، هڪڙي تسبيح سودي کڻي آئي آهي. تسبيح سڳوريءَ جي خاصيت اها آهي ته تسبيح سان لڀيل پاڻي، ڪنهن بيمار کي پياري ٿي ته اگهو سگهو ٿيو پوي ۽ هيٺو نوبو. تسبيح اهڙو عالمي نسخو ثابت ٿيو آهي. جنهن سان، زمين گره تي پکڙيل هر روڳ، پوڳ ٿيو وڃي. ايڏاڻ کان ڳوڙها ڳاڙيندڙ، ٿڌي تي، خوشيءَ جا لڙڪ لڙڻ ٿو لڳي.

اهي ڳالهيون اخبارن ذريعي توهڻ پرست عوام تائين پهچائڻ ۽ انهن جي ساک جي ضامنن ۾ هڪ ڳاهي ۽ ٻئي چانڊئي جو هٿ ڏسجي ٿو تن جو چوڻ آهي ته اسان کي پراڻي قبر ۾ ڪونهي پئجڻو، جيڪو چيو اٿئون، ڳالهه انهيءَ کان به گڄ ۽ سچ آهي. سڀ کان پهرين ته عوام جي ان طبقي کي عرض ڪنداسين، جي هي ڪالم به ڪنهن ٻئي جي واٽان ٻڌي رهيا هوندا، ”ادا، ميون موسو اڃا ڪالھوڪي ڳالهه آهي.“

لناريءَ وارو حج به مس مس مانو ٿيو آهي. انهيءَ پيري به بر ۾ بازار لڳي وئي هئي. پيرو لاشاريءَ جي اسٽيشن، اسٽيشن جي عملي کان سواءِ سالن ۾ ڪو انسان جو ٻيو بچو ڪونه ڏٺو هو. اتي آسوندن مسافرن جون سينرون اچي ٿي چڙهيون ۽ لٽيون، هر ذات، نسل جو آسائو انسان! اتي الاهي اميدون ڪڍي ايندو هو. پوءِ ڪيڏانهن وٺي لنواري؟ ۽ ڪيڏانهن ويو پيرو لاشاري! پيم پيهان، جو سڄو مانڊاڻ ڊهي پيو. مجاورن

کي پوليس دل تي پادر هڻي سڀ پئسا ڦري وئي، سڄي پاڪستان جي اڄوڄ ماڻهن کان پنيل نذرانا، پوليس لاءِ شادمانا بڻجي پيا. پولڙن جي مٿي ۾، ويساھ گهاتيءَ جون لٽيون ۽ کٽيو کائي ويا سرڪاري فقير!!

صحت جي وزير صاحب جي ننڊ جو در ڪٽڪائيندي عرض آهي ته، سائين! ماڻهو آهي ئي اوهان وارا ساڳيا اٿو. ان پڙهيل ۽ موڙهل، منڊل، جيڪي اوهان جو اليڪشن ڪاڇ آهن. سيستدانن جا راج آهن، تن جي، ساڳين ڪمزورين مان پير فقير به اوهان جهڙو فائدو پيا وٺن. افسوس هتي جو بيخبر، جنڊ جي ٻن پڙن وچ ۾ پيو پيسجي ڀلا جيڪڏهن ڳوٺ جي چڱي مڙس نور محمد ڳاهو ۽ خان چانڊيو جي ساڪ، ويساھ جوڳي آهي ته پوءِ ڀلائي ڪري، بنا وڌيڪ وقت وڃائڻ جي حاجياڻيءَ کي سول اسپتال نٿي جي ايمرجنسي وارڊ ۾ منتقل ڪيو وڃي ۽ ملڪ جي اوري پري کان اسپتالن وارا سڀ مريض، آرمي جي معرفت اتي گهرائي کائڻس سگها ڪرايا وڃن. جيڪڏهن تبسيح حاجياڻي جي هٿ کان سواءِ به پنهنجي اندر ۾ پورو اثر رکي ٿي ته ڪنهن به هڪ معتبر ماڻهوءَ جي حوالي اها تبسيح ڪئي وڃي ۽ کيس هيلڪاپٽر جي سهوليت مهيا ڪئي وڃي ته جيئن جلد کان جلد سڄي ملڪ ۾ ڦري سڀني مريضن کي شفاياب ڪري وٺجي.

ياد رهي ته تبسيح وهنجاريل پاڻي به اهو ئي اثر رکي ٿو، ان طرح مختلف شهرن ۾ پاڻيءَ جي ٽئنڪر موڪلي، شهر جي ٽئنڪن ۾ لهرائي هڪ ڏينهن ۾، سڄو پاڪستان، سگهو ڪري سگهجي ٿو. سياستدان ۽ پير، فقير بڻجي، ان جاهل کي اوستائين صدائن سان نپوڙيندا رهندا، جيستائين خود جاهل ۾ جهل جو شعور نه پيدا ٿئي ۽ سياسي ۽ مذهبي سازش جو سمڪ نه اچيس.

مگر شعور ته علم سان اسرندو آهي، جنهن لاءِ اسان وٽ، ڄاڻي ٻجهي مختصر بچت مختص ٿيندي آهي. ڏٺو وڃي ته سياستدانن جي سياسي سهڻ، اڃا اها اجازت ڏيڻ جو ڌڄو، سر تي کڻي ئي نٿي سگهي جو، ٻانهڙ جي بيائي واري ”اردو انگريزي ڪورس جي، دقيانوسي تعليم هڪدم بند ڪري، تعليم کي بلڪل مفت ۽ رات ڏينهن اسڪول کولي، موڪلون منع ڪري ۽ استاد قابل هٿ ڪري به تعليم جي نظام ۽ انتظام

کي سڏاري.

هر حڪومت سوچيندي آهي ته جيستائين ڳندي کير ڏني پئي،
تيستائين مينهن ڇو ڌارجي؟ پر حاجياڻي ۽ پاڻيءَ جي تپاس تائين ڳاهي ۽
چانڊي کي ته اک ۾ رکجي!

مجنون شوري جي حدن جي مختيارڪار جي اختيار ۾ جيئن ئي
فرض جي ساڃاه ايندي، اميد ته ڏوهي ڪاٺ ۾ هوندا.
ڪاجا پرين، نه سا سئي نه ٻڌي،
مٽيون سڀ منجهن، اهڙي ڏني قصي.

آئينا ۽ عڪس

ذوالفقار سيال

ڪوڙ ڳالهائڻ جا به پنهنجا طور ۽ طريقا آهن، ڪي وڏي رنگ ۽ ڍنگ سان ڪوڙ ڳالهائيندا آهن، انهن جي ڪوشش اها هوندي آهي ته ڪوڙ کي سچ ثابت ڪجي نه صرف ثابت ڪجي، پر ان کي سچ ڪيو وڃي ۽ اهڙو عمل ”ميٽر“ ته هلي ٿو ۽ هلي به وڃي ٿو پر ”هيٺ“ خبر ناهي ڇو؟ اهو ڪم نه ٿو هلي ۽ ڪوڙو ڪوڙو ظاهر ٿيو پوي، پر پوءِ به نڪ جي پڪائي سا هو اهڙي ته مزي سان ڪوڙ ڳالهائيندو ۽ ائين محسوس ڪندو ته اڳلو ان کي سچ ٿو سمجهي، حالانڪ سامهون ويٺل ان کي ان ڪوڙ تي بي ايمان ٿي يا منافقيءَ تي دل ٿي دل ۾ گاريون ڏيندو هوندو.

بهرحال ڪوڙ ڳالهائڻ وارا ڪوڙ ڳالهائيندا رهندا ۽ سچ چوڻ وارا سچ چوندا رهندا، آخر ٻنهي ۾ فرق ته ظاهر ٿيڻو آهي ۽ اهو ظاهر ٿيندو جنهن ڪري سچ کي سچ ۽ ڪوڙ کي ڪوڙ چئبو ۽ محسوس ڪبو.

گذريل ڏينهن پنهنجي هڪ دوست سان گڏ هڪ دوست وٽ ويس،

جيڪو هڪ ڪاتي ۾ ڊپٽي سيڪريٽري آهي، ان وٽان مون ٻئي ڪنهن کي فون ڪيو جيڪو به هڪ ڪاتي ۾ ڪجهه ڪونهي، پر سڀ ڪجهه آهي، حالانڪ آئون هڪ ٻئي دوست لاءِ ويس همراه فون تي مليو ۽ اهڙي نموني سان ٻئي ورتاءُ ڪيائين جهڙا اسين فقير هي همراه بلڊنگ جي چوٽي تي نه ڪنهن عرش تي ويٺو هجي! جتي ان کي سڀ ماڻهو تمام ننڍا ۽ پٽڪڙا نظر ايندا هجن. ان کي اها اڃا ڄاڻ ئي ڪانهي ته هيٺ رهندڙ ماڻهو زمين تي هوندا آهن ۽ هي مٿيان جڏهن هيٺ ڪرندا آهن تڏهن هو نه مٿي جا رهندا آهن ۽ نه هيٺ جا ۽ وکري ويندا آهن ۽ مون ڳالهه ٻئي ڪئي ڊپٽي سيڪريٽري صاحب جي، ڊپٽي سيڪريٽري صاحب ويندي ويندي ڪارڊ ڏنو، جنهن ۾ هن جي آفيس جو نمبر هيو، مون پڇيو، گهر جو نمبر ڪهڙو آهي؟ همراه جو ڪنڊ لڏي ويو، ڇڻ ڪو وڏو زلزلو اچي ويو هجيس، چيائين، يار گهر جونمبر وسري ويو آهي ياد آيو ته ٻڌائيندوسان، منهنجي دل چيو ته اهو ڪارڊ ان جي منهن تي هٿان، پر تڪليف جي ڪري ائين ڪري نه سگهيس، باقي دل ۾ ته گهڻو ڪجهه چيم، جيئن اڪثر اهڙن موقعن تي چئبو آهي ۽ ان جي ڪوڙ کي سچ سمجهي نه سگهيس.

ٻيو واقعو هڪ فنڪشن جو آهي، ويڃڻ وقت منتظمين پڇيو ته، دير سان آيو آهين؟ چيم وقت جي صحيح خبر نه هئي، جو ڪارڊ نه هيو. چيائون ته، نه نه ڪارڊ ته اسان توڙي فلاڻي جي هٿان موڪليو هيو. چيم مون کي نه مليو آهي، چيائون اهو فلاڻو توڙي چوي ته تون ڪونهين اهو ڪارڊ آفيس ۾ کڻي آيو هيو.

پڇيم: ڇا آفيس بند هئي؟

چيائون: نه کليل هئي.

چيم: پوءِ ڪارڊ رکي وڃي ها.

چيائون: هو توهان کي ڏيڻ پيو چاهي.

چيم: ڇا رسيد وٺي هئي؟

ڏنم ته هن جي آواز ۾ منهن جو پنو لهي ويو.

چيم: ڪا وڏي ڳالهه ڪانهي ما ته آيو آهين، پر جي اوهان ڪوڙ نه

ڳالهايو اهو چڱو ناهي.

چيائون: اسان ڪوڙ ڳالهايون ٿي نه!
چيم: جي اوهان لاءِ اهو سچ آهي ته پوءِ وڏي شابس هجيئي.
اهڙا واقعا روزانو ٿيندا رهن ٿا ۽ ماڻهن کي ڪوڙ سان ريجهايو وڃي
ٿو، پر پوءِ به ڪوڙ سچ ثابت نه ٿو ٿئي؟ ڇا اهو ممڪن آهي ته اسان
سچ ڳالهايون؟

روزانه خادم وطن حيدرآباد

۹- جون ۱۹۹۱ع مطابق ۲۵- ذوالقعد ۱۴۱۱ھ

سند جا ميلا ۽ ثقافت کاتو

علي گوهر ڪهاوڙ

حضرت قلندر لعل شهباز جي ميلي گذرڻ کان ئيڪ هڪ مهينو پوءِ رمضان شريف جي چوڏهن تاريخ کان وٺي ٽي ڏينهن درازا شريف ۾ حضرت سچل سرمست جو ميلو ڌام ڌوم سان ملهايو ويو. صوفي بزرگن ۽ اوليائن جي مزارن تي اهي ميلا نه رڳو سند جي ثقافت جو هڪ حصو آهن پر سنڌين جي رواداري، انسان دوستي ۽ اتحاد جو به اهڃاڻ آهن. جڏهن مذهبن، قومن ۽ قبيلن جي بنياد تي ماڻهو ماڻهو جو ماس ڪاڻڻ کان نه ٿو ڪيڀائي. الله جو بندو الله جي گهر ۾ به ٻه اڃاڻي الله تعاليٰ جي حضور ۾ بيٺل ماڻهن کي رت ۾ ريتو ڪرڻ مذهب جي خدمت سمجهي ٿو ان حالت ۾ هر مذهب قوم ۽ قبيلي جا هزارين ماڻهو بنا ڪنهن اختلاف جي انهن مزارن تي گڏ ٿي عقيدت جو اظهار ڪن ۽ ميٺ محبت وٺين ته اها ڪا معمولي ڳالهه نه آهي. هن وقت دنيا جو اڪيلو لٽ سردار

آمريڪا اليڪٽرانڪ ميڊيا سميت سوين سهولتن هوندي ۽ ڪروڙين ڊالر خرچ ڪرڻ جي باوجود به مذهبي ڪٽرپي (بنياد پرستي) جي ديو کي نه جهڪائي سگهيو آهي. پر سنڌ جي انهن صوفي بزرگن کي سلام آهي، جو انهن سوين سال اڳ تنبوري جي تارن ۽ چير جي چمڪي سان ماڻهن کي ماڻهپي جو سبق ڏيئي، مذهبي ۽ نسلي ڪٽرپي جون پاڙون اڪيڙي ڇڏيون. مون پهراڙي جي ڪيترن ئي ابوجه ماڻهن جي وائان ٻڌو آهي ته ”قلندر يا پٽائي سرڪار جي زيارت غريب جو حج آهي.“ اها ڳالهه ڪٿي شريعت جي ته ابتر هجي، پر انهن مسڪين ماڻهن جي شريعت ۽ طريقت سڀ انهن صوفي بزرگن جي واٽ ٿئي. جڏهن محفلن ۽ ڪچهرين ۾ پٽائي سرڪار جو بيت

روزا ۽ نازون هيءَ پڻ چڱو ڪم

او ڪو ٻيو فهم جنهن سان پسڻ پريشن جو.

يا وري سچل سرمست جو ڪلام

”مذهبن ملڪ ۾ ماڻهو منجهايا...“

پڙهيا ويندا آهن ته ماڻهن وائان ”صدق صدق“ - ”بيشڪ بيشڪ“

جهڙا لفظ نڪري ويندا آهن. هاڻي صوفي بزرگن، جي ان فلسفي سان ملان ويچار جي شريعت ڪاٽي پجي. تازو ڪراچي جو جهونو صحافي ميان محمد زندگيءَ ۾ پهريون ڀيرو هڪ انگريزي اخبار جي خرچ تي قلندر جي ميلي تي فيچر لکڻ ويو. موتي جو آيو ته همارا جو مٿو ئي جاءِ نه هجي. هڪ هڪ صحافي کي اڄ تائين احوال ڏيندي نه ٿو ٿڪي ته ”پاڻي مين ني وهان اور ڪڇ نهين ديكها صرف انسانيت ديكبي. وهان ڪوئي هندو، مسلمان، سنڌي پنجابي اور مهاجر نه ٿا، بس سب انسان ٿي، سچائي ٿي اور محبت ڪا نور ٿا.“

هڪ ئي ميلي ۾ هو صوفي بزرگن مان ايترو ته متاثر ٿي موتي جو هاڻي پاڻ کي مورڱو سڏائي صوفي ٿو مون چيومانس، پڪي صوفي بڻجڻ لاءِ توکي اڃا پٽائي سرڪار ۽ حضرت سچل سرمست جي مزارن تي حاضري پرڻي پوندي. چيائين ته ”ميرا دل ڪم رها هي صحافت چوڙ ڪر ڪسي صوفي بزرگ ڪا فقير بن جائون.“

حقيقت ۾ سنڌ جي صوفي بزرگن جي ڪلام ۽ ڪردار ۾ اهڙي ته

ڪشش آهي، جو ماڻهو جو من ميٺ ڪري سندس سموري اجائي ارڙائي ۽ وڌائي ڪي اڏايو ئي ڇڏي. ڳالهه پئي ڪئي سون ميلن جي. سو اهي ميلا صدين کان سنڌ واسين جي گڏيل عيد سمان ملهائبا پيا اچن. انهن ميلن ۾ ماڻهو نه رڳو عقيدت جي اظهار خاطر اچن پيا، پر اهي ماڻهن جي ميل ميلاپ، ونڊر ورونهن ۽ سير تفريح جو به وڏو ذريعو آهن. صاحب لوڪن جو ته جڏهن موڊ ٿئي ته ڪنهن سميت گورن جي ملڪن، لنڊن، نيويارڪ، پيرس ۽ بشڪاڪ هليا وڃن ۽ عياشيون ڪري، واپسي ۾ گناه بخشائڻ لاءِ عمرو ڪندا. ڪسٽمر بچائڻ لاءِ گرڻ چينل کان سڌو بنگلي تي پهچيو وڃن. پر غريب ماڻهو سڄو سال سخت پورهيو ڪري سوين ڏجن ۽ پريشانين کان وقتي چوٽڪاري خاطر اچي مرشد جي مزار تي حاضري ڀرين ۽ ميلي ۾ گهمي ڦري. سوکڙيون پاڪڙيون وٺي بگجيءَ ۾ ڳانا پائي. سڪل توتن ۽ ڦلن جون تيلهيون ڪئي اچي ڳوٺ نڪرن.

مزي جي ڳالهه ته سچل سرمست جو ميلو وري رمضان شريف ۾ ٿو ٿئي، جنهن مهيني ۾ ڏينهن جو کائڻ پيئڻ شرعي طور گناهه آهي. پر لڳي ٿو ته هي درويش نه رڳو حياتي ۾ فروعات کان اجرو ۽ آزاد رهيو پر وفات کان پوءِ به رمضان شريف سان ٺاهه نه ڪيائين. ڇا ميلي تي ۽ منائي جا دڪان بند هجن ۽ ماڻهو ڪجهه به نه کائڻ پيئڻ ته اهو ميلو ڪهڙو ٿي. جي کائڻ پيئڻ ته ٿئي شريعت جي خلاف. اهوئي سبب آهي جو هڪ ڀيري مون هڪ ملان اڳيان سچل جوشعر پڙهيو ته همراھ چڙي پيو. چيائين، مان نه مڃان انهن دين جي مخالفن کي!!

ميلي جي حوالي سان هڪ ٻي ڳالهه به ياد اچي ويئي ته ذوالفقار علي ڀٽي جي حڪومت قائم ٿيڻ کان پوءِ سنڌ جي سياحت ۽ ثقافت کاتي وارن انهن بزرگن خاص طور شاھ عبداللطيف ڀٽائي، سچل سرمست ۽ قلندر لعل شهباز جي ميلن تي ادبي ڪانفرنسون ڪرائڻ ۽ خاص اديبن شاعرن ۽ صحافين کي گهرائڻ ۽ کين سرڪاري ريسٽ هائوس ۾ سرڪاري مهمان طور رهائڻ جي روايت کي زور وٺرايو.

اها روايت ته چڱي هئي، پر ان کي ڪامورن مخصوص مڪاري تحت ايترو ته اهم بڻايو جو سرڪاري ويجهڙاڻپ جا خواهشمند اديب، شاعر ۽ صحافي ويچارا دعوت لاءِ سياحت ۽ ثقافت کاتي جي آفيس جا ايئن پيا

چڪر ڪائيندا وٽن، جيئن نئين سال ٿيڻ تي نيڪيدار سندن داخلا جي تجديد ڪرائيندا آهن. جنهن اديب کي ڪارڊ نه مليو ته بس پوءِ ڇڻ کيس اديب هجڻ جو سرٽيفڪيٽ ۽ ميلي جي رهنمائي نه ملي ۽ هو بنا سرڪاري ڪارڊ ميلي تي وڃڻ پنهنجي انا جو مسئلو ۽ بيعزتي پيو سمجهندو. مون ته ڏٺو آهي، مذڪوره کاتي طرفان ڪيترن ئي اديبن ۽ شاعرن جي ان مسئلي تي پتڪا ڏاه به ٿي چڪي آهي. تڏهن به سرڪاري ڪارڊ لاءِ هر سال پيا ثقافت کاتي جي ڪامورن جا در کڙڪائيندا وٽن. ڇا سرڪاري دعوت نامن تي، سرڪاري مهمان خانن ۾ وڃي ترسڻ، مقالا، مضمون ۽ شعر پڙهڻ ۽ تقريرن جا جوهر ڏيکارڻ وڏي اديب، مها قوي ۽ بيباڪ صحافي هجڻ جا پئمانا آهن؟ جيڪڏهن ائين آهي ته پوءِ نئين تهجي جي اديبن ۽ شاعرن کي پاڻ ميجرائڻ لاءِ سموريون صلاحيتون سياحت ۽ ثقافت کاتي جي ڪامورن جي هٿن ڏورائڻ ۽ خدمت ڪرڻ ۾ ڪتب آڻڻ گهرجن. خبر ناهي ته اسان جي بزرگ شاعرن شاه سچل، سامي ڪهڙن ڪامورن جي راضي ڪان پوءِ عظيم شاعر هجڻ جو سرٽيفڪيٽ حاصل ڪيو هو؟ اها به سڀني اديبن شاعرن فنڪارن ۽ صحافين کي چڱيءَ ريت خبر آهي ته سياحت ۽ ثقافت کاتي وارا بزرگن جي ميلن تي اهڙا به چار ميڙاڪا ۽ ثقافتي پروگرام رڳو قومي ناٽي جو خانو خراب ۽ سندن پڻ ڀرڻ لاءِ ڪن ٿا بلڪه مذڪوره کاتي جو نالو ئي سياحت ثقافت کاتي مان ڦري ”گذر سفر“ وارو کانو بڻجي ويو آهي تڏهن به هنن جي ميزباني لاءِ دوست الاڻي ڇو آتا ٿا لڳن. مقصد صوفي بزرگن سان عقيدت جو اظهار ڪرڻ، سندن پيغام کي عوام تائين پهچائڻ آهي ته پوءِ منهنجي خيال ۾. ميلن تي موجود عوام سان رلي ملي جنهن نموني سان مقصد حاصل ڪري سگهجي ٿو. اهو سرڪاري مهمان بڻجڻ سان نه ٿو ٿي سگهي. سنڌي ادبي سنگت جي مرڪزي اڳواڻن کي گذارش آهي ته اهي اديبن، شاعرن ۽ سگهڙن کي پارٽيو بنائڻ واري ان روايت جي خاتمي لاءِ اڳتي وڌڻ ۽ ميلن تي ادبي ميڙاڪن، مشاعرن ۽ راڳ رهاڻ جي محفلن جو منظم نموني بندوبست ڪري، ان سرڪاري ٺيڀي بازي واري روايت جو انت آڻين ته جيئن اسان جي بزرگن جي روح کي به راحت اچي ۽ صحتمند روايت جنم وٺي سگهي.

گونگا ڳوڙها

علي گوهر ڪهاڙو

ڪراچي پريس ڪلب جي صحن واريون سموريون ڪرسيون خالي ٿي چڪيون هيون. صحافين جي ٻٽاڪن ۽ اپ ڦاڙ تهڪن سان گڏ وڻن ۾ پکين جا چرڙا ٻه سانت ۾ تبديل ٿي چڪا هئا. مرڪيوري بلب کير جهڙي سفيد روشني پلتي رهيا هئا. اڄ گهر وڃڻ لاءِ لفت ملڻ جي اميد ڪانه هئي. لکي استار بس اسٽاپ تائين پيرن تي وسائڻو هو. خيالن جي دنيا ۾ گرم تيز وڪون ڪڍندو بنا بربڪ جي سگنل پار ڪندو ٿي ويس. زيب النساءِ مارڪيٽ وٽان ڪلهن تائين ننگين ٻانهن ۽ رانن تائين اگهاڙين جنگهن واريون گوريون به منهن جي خيالن جي تاجي کي ٽوڙي نه سگهيون هيون....

”سَڪي هيڏي آءُ ڪاڪا ڪٿي ويندي“

اوپري ماحول ۾ اوچتي سنڌي عورت جي سڌ تي چرڪ نڪري ويو. قدم رکجي ويا. سراوان هوٽل سامهان، ايلفي گيلري نالي جڙندڙ عمارت جي پوئين ڪنڊ کان زمين تي ميريون رلهيون وڇايل، هڪ پاسي کان ميرن ڪپڙن سان سٿيل ڇڄل ڇبا ۽ ڪجهه گودڙيون رکيل. وچ تي دونهين دڪيل ۽ پريان هڪ پيرسن مرد دنيا کان بيخبر ستل. دڪايل دوھين پيسان ويٺل هڪ پيرسن ۽ ٻي اڏڙوٽ عورت، روڊ تي ڪيڏندڙ ننڍڙي چوڪريءَ کي وري وري ٿي سڏيائون کين ڊپ ٿي لڳو ته متان روڊ تان تيزيءَ سان گذرندڙ گاڏيون سندن جهولي نه خالي ڪري ڇڏين ننڍڙي نينگري ماحول کان لاپرواه پنهنجي ڏن ۾ مست پنن ۽ پاڻن ميڙڻ ۾ مشغول هئي. شايد هن اهي پنا باه بارڻ لاءِ ٿي مڙيا.

اڙي! هي ته هت سانوڻ کان وٺي ترسيل آهن. ايڏي وڏي شهر جي ايتري عالیشان عمارتن ۾ اهڙي ڪابه ڇت ڪانهي، جيڪا هن ڌرتيءَ ڏين لاءِ ڇپر ۽ چانورو بڻجي سگهي ڇا هن ڌرتيءَ تي هن جو ڪوبه اجهو ڪونهي؟ ڇا هي پيڙهين کان بي گهر آهن يا حالتن جي بي رحمي سبب بي گهر بڻيا آهن؟ اندر ۾ آندو ماندو ڌڻي ويٺو ۽ پاڻ تي قابو پائي نه سگهيس. مٿان بيٺل ڏسي هو چرڪ ڀري ويون. حيراني ۽ پريشاني واري گڏيل ڪيفيت ۾ مون کي تڪڙ لڳيون. هن سمجهيو ته شايد هن جڙندڙ عمارت جو منشي کين اٿارڻ آيو آهي. مان چلم تي پلتي هڻي ويهي رهيم. ”آمان پريشان نه ٿيو. مان به توهان جهڙو مسافر آهيان. به گهڙيون ويهڻ ڏيو ته توهان جا ٿورا ٿيندا.“

سنڌي ۾ ڳالهائڻ سبب هن ۾ پنهنجائپ ۽ روايتي مهمان نوازي وارا جذبا اڀري آيا.

”پت اسان جون اکيون ٽڏيون. ڀلي ويهه پر اسان فقير مسڪين ماڻهن ۾ تنهنجو ڪهڙو ڪم؟ پيرسڻ عورت سواليه لهجي ۾ چيو.“

”آمان توهان اصل ڪٿان جا آهيو؟ هن بي رحم شهر ۾ ڪيئن پهتو؟ ڳوٺ ويندا به آهيو يا پنهنجو دائمي ديرو هت بڻايو اٿو؟“ مان هڪ ساهي ۾ کائڻ ڪيترائي سوال پڇي ورتو.

”پت ڏکويلن جا ڏک نه ڦولهن ها ته چڱو هو“ هن ٿڌو شوڪارو ڀريو ڳوڙها سندس آڳين ۾ تري آيا، نيٺ منهنجن سوالي نظر ڪيس ڏکڻ جي ڪهاڻي ٻڌائڻ تي مجبور ڪري ورتو.

”اسان شڪارپور ضلعي ۾ شيخن جي ڳوٺ جا رهاڪو آهيون. اتي پيڙهين کان ڳوٺ جي وڏيري جي زمين تي هاريو ڪندا هئاسين. اسان جي پيريءَ جو سهارو اڪيلو پت هو. پيءُ جي پوڙهي ٿي ويڃڻ کان پوءِ هو به ساڳي بني تي ڪڙمت ڪري ٻچا پاليندو هو. اسان جي ملڪيت رڳو هڪ ڏانڊن جو جوڙو هو، جيڪو ئي اسان جي تباهي بڻيو. هڪ نياڳي رات جو چور اهو ڏانڊن جو جوڙو چوڙي اڃا ڪڙم مس ٿيا ته ڪتن جي باهوڙ تي علڻ جاڳي پيو ۽ ڪهاڙي ڪڍي چورن پٺيان ڪاهي پيو. هڪل ڏيڻ شرط ظالمن بندوق هڻي منهنجي ٻچڙي کي ماري وڌو. اسان جي پيريءَ جي سهارو واري لٽ ڪسجي ويئي. پريان وينل مٿان سندس وٺي آهي. اها

به ڄاڻي ڄم جي يتيم آهي. اسان لاءِ بس اها ننڍڙي سڪينا نشاني ڇڏي ويو. ”ڪراڙيءَ جون اکيون سانوڻ جي برسات وانگر وسي پيون ۽ آواز ڳرو ٿي ويس. ڏکڻ جي ماريل مٿان جا به نيروهن لڳا. هوءَ يڪو خاموش ويئي هئي. هڪ لفظ به نه ڳالهايو هئائين. پر سندس گونگا ڳوڙها هن جي حياتيءَ جي سمورن ڏکڻ سورن ۽ پيڙائن جي ڪهاڻي ٻڌائي رهيا هئا. سڪي نمائين نيئن سان مون کي ڏسي رهي هئي ۽ ميڙيل پنن جي دڳ مان هڪ هڪ پنو ڪري باهه ۾ اڇلائي رهي هئي باهه جهٽڪي سان پنن کي ساڙي اجهامي ٿي ويئي. ان حرڪت سان هن کي لطف ٿي آيو. پيرسن عورت سندس ڳوڙها اڳهندي وري ڳالهائڻ شروع ڪيو.

”ٻچڙي علڻ جي جدائي کان پوءِ گهر ۽ ڳوٺ ڪاٺڻ پئي آيو. وڏيري توڙي سرڪار ڪنهن کي ڪا ڪهل نه آئي، جو چورن کي تڱائين يا اسان جي سار لهن. ڪڏهن نه وڏيري ڪا پاتي اتي جي ڌياري موڪلي. جيڪي گنديءَ ۾ داڻا هئا، سي به ختم ٿي ويا. ڪراڙو جڏو روئڻ کان سواءِ ڪجهه به نه ٿي ڪري سگهيو. ڪو ويجهو مٿ مائٽ نه هو ئي ڪونه. پر ڳوٺ وارن مان به ڪنهن ڪڏهن نه پڇيو ته ڪهڙن حالتن ۾ آهيو. نيٺ ويلن جا ويلا لنگهڻ ڪاٺڻ لڳاسين. مان ۽ ڪراڙو اڪيلا هجڻ ها ته اتي اباڻن ڪڪن ۾ بڪ مرڻ کي ڀلو سمجهون ها، پر هن ٻچڙي جي نشاني کي بڪ مرندي نه پيا ڏسي سگهون. شرم کان ڳوٺ ۾ ڪنهن کان نه پئي گهري سگهياسين. نيٺ ڌڪا ٿاپا کائيندي اچي هت پهتا آهيون. اڳي ته هت به پوليس وارن جو آزار هوندو هو. ڪنهن گاهه واري زمين يا چڱي هنڌ تي ويهندا هئاسين ته مٿان ڏنڊي جو زپٽ هوندو هو. موٽا ماري پڻ جا پئسا به ڦري ويندا هئا. رڳو هت ئي پهريون ڀيرو گهڻا ڏينهن ٽڪيا آهيون. اڃا ڪنهن اٿاريو ناهي. تون مٿان آئين ته اسان سمجهيو شايد اٿارڻ لاءِ آيو آهين. ڳالهه ڪاٽيندي پڇيو مانس ته ڀلا ڪڏهن ڪڏهن ڳوٺ به وڃڻ ٿيندو اٿئو؟

”ابا ڳوٺ وڃڻ لاءِ دل ته نه چوندي آهي، پر ٻچڙي جي قبر تي ختمو ڏيارڻ لاءِ ويندا آهيون، جڏهن به پاڙي لاءِ چار ڏوڪڙ بچندا آهن ته ڳوٺ ويندا آهيون. هاڻي ته منهنجو به ڏهي ويو آهي ۽ گهر جي لوڙهي جا ڍنگهر به ڳوٺ وارا کڻي ويا. بس ٻچڙي جي قبر تي آسپس ايندي آهي. جيستائين

سري ۾ ساھ آھي تہ ٻني بہ بچڙي کي ختمو ڏياريندي رهنديس. خبر ناھي تہ هن مار پئي حياتيءَ جو سفر ڪڏهن پورو ٿيندو...

”پر معصوم سڪينا کي تہ اڃا حياتي جو سمنڊ جهاڳڻو پيو آھي...! مون بنا ڪنھن سان مخاطب ٿيندي چئي ڏنو. پيرسن ۽ اڌڙوٽ عورت جون هڪ ئي وقت آڱريون مٿي کڄي ويون. ان وقت ننڍڙي سڪينا اخبار جو جيڪو ٽڪر باھ ۾ اڇلي رهي هئي، ان تي هڪ وڏي سياستدان جو فوٽو سان گڏ بيان ڇپيل هو، جنهن جي سرخي هئي تہ ”اسان حڪومت ۾ اچي غريبن کي اجهو فراهم ڪنداسين“ باھ جي شعلي پڙڪي سان ڪاغذ جي ٽڪري کي لپيٽ ۾ آڻي ڇڏيو. هن بچيل سمورا ڪاغذ بہ کڻي باھ ۾ اڇليا... باھ جي شعلن پڙڪو کاڌو مون کي باھ جي شعلن ۾ ان سياستدان جي تصوير سان گڏ انهن سڀني لٽيرن، ڦورن، وڏيرن، ميرن ۽ پيرن جا چھرا بہ سڙندي نظريا، جيڪي اهڙن مسڪين ماڻهن جي نالي تي ڪرسيون ماڻي پنهنجين تجوڙين کي ڀريندا ۽ عياشيون ڪندا رهن ٿا.

لهرن ليڪو ناه ڪو...!!

قمر ابڙو

جڏهن کان ڄاڻو آهيان، تڏهن کان امڙ دعائون ڏيندي پئي اچي ته: ”ابا ست پتيتو ٿيندي. رب سائين ڪندو ته لال ڪنوار ملندي.“ يا وري ”بيا محتاج ٿينديئي، وغيره وغيره.... پر ڪڏهن به اها دعا نه ڪيائين ڪو.“ ”رب توکي وزير يا ڪو مشير ڪندو.“ شايد امڙ کي به منهنجي پرڪارن جي خبر هئي. هونئن به چوندا آهن ته جنهن جي ڄمڻ کان واقف تنهنجا ڏند ڪهڙا ڏسجن! خير ٻيون سڀ ڳالهيون سون، پر امان جي انهن دعائن جي آسري تي هاڻي ته اچي ڏاڙهي به اچي ٿي آهي، پر امڙ جي دعائن اڃا تائين ڪوبه ڪلياڻ نه ڪيو آهي...!!

لڳي ٿو ته پندرهن صديءَ ۾ هر دعا، پاڻي جي ڦوٽي جيان آهي، جيڪا آسمان تائين پهچندي پهچندي رستي ۾ ئي ڦاٽي ٿي پوي ۽ ان جو اثر ڊسپرن (Disprin) جي گوريءَ جيترو به ناهي. جيڪڏهن ٿورو به دعائن ۾ اثر هجي ها ته انهن جو نتيجو سڀ کان پهريان مخالف ڌر جي

اڳواڻ محترما بينظير ڀٽو تي ظاهر ٿئي ها.... جيڪا وٺي ٿي پير فقير پيٽيندي..... دعائن ۾ اثر ڇو ناهي؟ ان جو جواب ته باري تعاليٰ ئي ڏئي سگهي ٿو، پر چوندا آهن ته جيڪي دعائون دل سان ڪيون آهن، اهي ئي اثر ڪنديون آهن، هاڻي اها به پڪ ناهي ته ڪو امڙ دل سان دعائون پئي ڏئي، لڳي ٿو ته اهڙين دعائن ڳڻهڻ لاءِ امڙ کي به ائين ئي پئسا باسڻا پوندا. جيئن ميان نواز شريف، شريعت بل جي حمايت ۾ ڪلما پڙهندڙن ملن کي پيو باسي.....!!

اسان واري دل دل پاڪستان ۽ جان جان پاڪستان ۾ ڪريشن ته ان حد تائين وڌي وئي آهي جو جيڪڏهن هوٽل جي بيري کي هڪ دفعو ڪا چڱي خاصي ٽپ (Tip) نه ٿي ڏجي ته ٻي پيرو وري پاڻيءَ جو به نه پيچندو ۽ جيڪڏهن پيچندو به تو ڪنو منهن ڪري! ائين وٺي وٺي هڪ ڏينهن سندڪ (سنگت) کي ٻڌايم ته ٻيلي امڙ جون دعائون اگهاڙجن ئي ڪونه ٿيون، هاڻي ڇا ڪجي؟ سندڪ (سنگت) صلاح ڏني ته امڙ جي ڪنهن نه ڪنهن طريقي سا خوشامد ڪر، بلڪل ائين جيئن وڏو وزير اسيمبلي ميمبرن جي ڪندو آهي. ڪنهن دوست ته ائين به چيو: ”اڙي چريا چريا! ڏسين ڪو نه ٿو ته نادر ڪماريو شهيد ڀٽو گروم جي ٽڪيٽ تي ڪٿي آيو هو، پر وڏي وزير سندس سوٽ همت کي مسلم ليگ جي ليکي ۾ اٿڻ لاءِ کيس هاڻي ئي صلاحڪار ٿيڻ جي آڇ ڪئي آهي همت خان به نه ڪئي هم نه تم، گاڏي تي پياري پاڪستان جو جهنڊو هڻڻ واري خوشيءَ ۾ ڪٿي مسلم ليگ ۾ ٻل ڏنو.... هاڻي ته سائين همت خان ايم پي اي ٿئي ئي ٿئي.“

يار، ڳالهه ته ڏاڍي چڱي ڪئي، پر جڻ ڪوهاڙي (ڪهاڙي) وهائي ڪڍيائين! ڪجهه ڏينهن اڳ جڏهن نادر ڪماريو اڃانڪ دل جو دورو پوڻ سبب فوت ٿي ويو ته ڏاڍو ڏک ٿيو ۽ اخبارن ۾ زنده رهندڙ سياستدانن جي رسم تي عمل ڪندي، سنڌ جي سمورين اخبارن ذريعي اسان به سندس پونئرن سان دلي همدريءَ جو اظهار ڪيو ۽ دعا ڪئي ته رب سائين کيس جنت الفردوس ۾ جڳهه عطا فرمائي....آمين!

اڃا نادر جو ٽٽو ئي نه کنيو ويو هو ته مون کي پري پري کان ”پڙاڏو سوئي سنڌ“ جيان مبارڪن جو آواز ٻڌڻ ۾ آيو، خير ان وقت ته مون به

انهن مبارڪن ڏي ڪن ڪو نه ڌريو، پر جيئن جيئن ٿي ڏينهن لنگهيا، تيئن تيئن اهو مبارڪن وارو آواز ويو ٿي ويجهو ٿيندو، آخر هڪ ڏينهن امڙو چيو: ”پٽ بلشن! ڏٺي نه، منهنجن دعائن هٿي وڃي هنڌ ڪيو. ٻڌڻ ۾ آيو آ ته نادر ڪماريو واري ٽڪيٽ توکي ٿا ڏين، هاڻ ته تنهنجو جڳ محتاج ٿيندو.“ ڪجهه وقت لاءِ ته جڻ ٺري ويس، سوچيم اهو وري ڪيئن منهنجو ته ان تڪ ۾ پنهنجو ووٽ به ڪونهي، ڪماريا ته آهن ئي لٺ سردار، هنن جي ته رڳو راج جا ئي 12000 ووٽ آهن.

۱۹۹۸ ۽ ۱۹۹۰ع ۾ همراھ سراج دراني سان ڊرائنگ روم ۾ ويهي ڳالهيون ڪري هٿ کڻي ويندا هئا، ڪنهن سنڌڪ (سنگت) ٻڌايو ته: ۱۹۹۳ع ۾ به نادر ڪماريو، بيگ نصرت ڀٽو سان ”مڪ مڪا“ ڪري مرتضيٰ ڀٽو جي حق ۾ هٿ کڻي ويو هو، پر پوءِ به الائي ڪيئن اتان سراج دراني ميدان ماري ويو.... خير! اسان جو ڇا، سو! هوش کان ڪم ورتو ۽ بنا ڪنهن چونڊ وڙهڻ جي پاڻ کي پي ايس-۷ جي تڪ تان چونڊيل اسيمبلي ميمبر سمجهڻ لڳس، اصل زمين تي پير نه پئي کڻو، خيالن ئي خيالن ۾ پاڻ کي سردار سمجهڻ لڳس، هفتو ڪن ته ان ششي پنجني ۾ گذاريم ته هاڻ آءٌ ماڻهن جا فيصلا ڪيئن ڪندس، چو ته اسان جي گهر جا فيصلا به اڃا تائين امڙ ڪندي آهي، توڙي جو ان مان ڪو هڪ به پاءُ چنيسر ڪونه آهي، پر پوءِ به اسان سمورا پائر هر ڳالهه تي صلاح امڙ سان ڪندا آهيون. بلڪل ائين جيئن اسان جي ”دل دل پاڪستان، جان جان پاڪستان“ جو وزير اعظم ميان نواز شريف هر ڳالهه جو مشورو ”ابا جيءَ“ سان ڪندو آهي. هونئن ته ماءُ يا پيءُ سان صلاح ڪرڻ ڪو خراب ڪم ناهي، پر پوءِ به آءٌ ڪڏهن ڪڏهن ته ڇا پر اڪثر اهڙين ڳالهين تي پنهنجو پاڻ کي Guilty محسوس ڪندو آهيان، پر! ميان صاحب ته نڪ جو ڏاڍو پڪو آهي، ويچارو ڪجهه به محسوس ناهي ڪندو. هونئن به وڏا ماڻهو غلط ڪم به وڏي فخر سان ڪندا آهن ۽ اسان جهڙا هروڀرو رڳو پيا مرم ۽ مرندا آهن.

ها! ته ڳالهه ٿي هلي جيڪڏهن مان چڱو مڙس ٿيس ته فيصلا ڪيئن ڪندس. اڪبار (اخبار) کوليو، اڃا انهن ويچارن ۾، ويٺوئي هوس ته اوچتو هڪ ڪبر (خبر) تي نظريتي، ”نادر ڪماريو جي جاءِ تي همت

ڪماريو کي تڪيٽ ڏني ويندي. ”ان ڪبر (خبر) هئي منهنجا وائيسر ئي ڦيرائي ڇڏيا..... بس ان ڪبر (خبر) پڙهڻ جي رڳو دير هئي، پوءِ ته اچي جو تپ ۽ ڏکڻيءَ ورتو ته اصل ڏه ڏه پيا جهلن، پر ڇا ڪجي، هن ”دل دل پاڪستان، جان جان پاڪستان“ جي سياست به ڏيندڙ جي پڪيءَ جيان ڪڏهن هنن پر ته ڪڏهن هنن پر پئي ٿئي. هاڻ ته وري ٻڌئون ٿا ته پي پيءَ جو سنڌ اسيمبليءَ ۾ اڳوڻو اسپيڪر ۽ هاڻوڪو مسلم ليگي ايمر-اين- اي، غوث بخش مهر چوي ٿو ته، جي سومري الاهي بخش پنهنجو ننڍو، پيءُ ان تڪ مان ڪڙو ڪيو ته پوءِ آءٌ به پنهنجي پٽ کي ڪڙو ڪندس! اصل ڳاھ آهي ته اها سيٽ ڪماريو کڻي يا دراني، سومرو کڻي يا مهر، پر پوءِ به سنڌ اسيمبليءَ جو گهوٽالو، گهوٽجي نه سگهندو، ان گهوٽالي کي گهوٽڻ لاءِ ڪنهن وڏي گهوٽي جي ضرورت آهي، جهن لاءِ ڏنڊو به وڏو هجي ته ڪونڊو به..... سو کڻي ڪير ان تڪ جا مسڪين ماڻهو ڪلهه به ننڍڻ ڪا هئا، اڄ به آهن ۽ سپان به رهندا. ڇاڪاڻ ته اها ويڙھ رڳو پنهنجا پيٽ ڀرڻ لاءِ آهي. ان علائقي جي مسڪين ماڻهن جا اگهاڙا انگ ڏيکارڻ يا انهن جا بکيا پيٽ ڀرڻ لاءِ نه.....!!

الله وڏو آ! امڙ جون دعائون ضرور رنگ لائينديون، اسن به هڻي وڃي هنڌ ڪنداسين، پوءِ هيل نه ته آئيندي. مطلب ته اسيمبليءَ ۾ سائين مراد علي شاھ جيان ضرور ننڊون ڪيون... پر خوف آهي ته جي طالبان اچي ويا ته پوءِ....

معاف ڪجو ڀاڻو! مون کي ڪهڙي خبر، آءٌ چريو آهيان.....!!

اسين فرد جي حقن جي تشريح غلط جاءِ تي ڪري رهيا آهيون

تسليم زنڙور

جڏهن فرد جي معاشري ڏانهن غير ذميواري وارو رويو انتهائين تي پهچي ٿو ته اهڙا الميا جنم وٺن ٿا، جن ۾ اخلاقي قدرن جو گراف ڪرندي نظر اچي ٿو. جڏهن ماڻهو خوشي ڪنهن خواب مان ٺاهڻ جي ڪوشش ڪري ٿو ته ڪن صورتن ۾ هڪ وڏو سراب سندس منتظر هجي ٿو. خوشيءَ جي وچوڙي کي ويجهو ڏسڻ وقت به المين جو سفر جاري رهي ٿو ۽ بيوسيءَ جي تياس تي تنگيل ماڻهو خوشيءَ کي الوداعي چمي ڏيڻ جي مهلت کان به وانجهيل رهيو وڃي. سڌي يا اڻ سڌي طرح هن گهٽ ۽ پوسٽ جهڙي معاشري يا سماج جون پيدا ڪيل حالتون ماڻهن جي خوشيءَ تي لت ڏيو وينيون آهن. چڱايون انسان ڏانهن ايندڙ گس پتا وساري وينيون آهن. امن آشتيءَ جا پڪي ٿاھ کائي اڏامي ويا آهن ۽ ماڻهو

پنهنجي ئي ٺاهيل حالتن جي چار ۾ سوگهو ٿي ويو آهي. هن حالتن انسان کان چڱائين ڏانهن اڪيلي سر ذميوار رهڻ وارو ساهس ڪسي ورتو آهي ۽ اهو بي واجبين جو تماشو ڏسي رهيو آهي.

سڀن جي ڪنهن اهڙي ئي رڻ ۾ رليل واقعن جو سلسلو ۱۳ سيپٽمبر تي پنهنجي مسافري جو ٽڪ لاهڻ لاءِ خيرپور ۾ ڪجهه دير ترسيو هو. جتي هڪ شخص پنهنجي اڳوڻي زال کي بي شادي ڪرڻ جي ”ڏوه“ ۾ سندس چوٽيون ڪپي کيس سندس نئين مڙس سميت منهن ڪارو ڪري گڏه تي ويهاري گشت ڪرايو. ستم جي شام ۾ ماريل عورت موجب کيس سندس اڳوڻو مڙس ماريڻو هو ۽ هوءَ ساڻس خوش نه هئي. تنهن ڪري هن کان ڌار ٿيڻ تي مجبور ٿي. هي اهو دليل آهي جيڪو جيڪڏهن هن عورت وٽ نه به هجي، ته به هن کي پنهنجي زندگي پنهنجي مرضي ۽ خوشي مطابق گذارڻ ۽ اها خوشي تلاش ڪرڻ جو حق آهي. جنهن سان کيس سندس زندگي زندگي ٿيندي ڏسجي ۽ محسوس ٿئي.

خوشي جي ڳولا هر فرد کي فطرت کان مليل حق آهي ۽ اهو ضروري ناهي ته سندس خوشي ساڻس لاڳاپيل ماڻهن جي به خوشي هجي ۽ هر ماڻهو پنهنجي خوشي پاڻ تخليق ڪندو آهي ۽ ٻين سان شيئر ڪندو آهي. اهو به بلڪل ممڪن آهي ته هڪ ماڻهو جي خوشي هڪ ئي وقت ڪيترن ئي ماڻهن جي خوشيءَ سان ٽڪراءُ ۾ اچي وڃي. پر جيڪڏهن ڪو ماڻهو پاڻ سان لاڳاپيل پنهنجي خوشيءَ جي خواهش کي حسرتن جي ڊسٽ بن جي حوالي ڪري ٿو يا دل ئي دل ۾ ڪنهن خودڪشيءَ جو منهن ڏسي ٿو ته اها سندس بي مقصد دليري چٽي. اهو شين ڏانهن سندس رويي يا سندس سهڻ جي سگهه تي منحصر آهي ۽ کانئس اهڙي عمل جي جواب طلبي جو حق به فقط سندس اندر جي عدالت کي ئي حاصل آهي. ڪنهن اهڙي شخص کي نه جيڪو ماڻهي جي منهن تي دانگي مليندو هجي. اها فرد جي پنهنجي مرضي آهي ته هو ڪنهن سان گڏ زندگي نه گذارڻ جو فيصلو ڪري يا پنهنجي حياتي کي پاڻ ئي ڪا بي جرم سزا بنائي ڇڏي. جيڪڏهن ڪو فرد پنهنجي خوشيءَ کي ان نام نهاد قرباني جو آڏيءَ جي حوالي نٿو ڪري ۽ Self Respecting آهي ته هو ٻين جي

پڇاڻي کان آڃو آهي.

پر فرد جي انهن حقن جي تشريح اسين شايد غلط جاءِ تي ڪري رهيا آهيون، ڇو ته هي اهو ديس آهي جتي خودڪشين جا ميلا مڇندا رهن ٿا ۽ جتي استحصالِي روين جي ڪهاڙي عورت تي اڀي آهي. استحصالِي روبا جيڪي متوازن ۽ معتدل روين کي پوئتي ڌڪين ٿا، هي ان عورت جي ڪهاڙي آهي، جڪا به پيرا ان دنيا جي ڳولا ۾ نڪري ٿي جنهن ۾ سندس خوشين لاءِ مخصوص آڪسيجن موجود هجي ٿي، هر پيري کيس مسلط ڪيل ناھ (Forced compromise) تحت ڪنهن نئين ذلت سان آشنا ڪرائي واپس ساڳي دنيا جو در ڏيکاريو وڃي ٿو.

ماڻهو جڏهن نئين سر جاڳي ٿو ۽ سجاڳيءَ جو احساس به وٽس پنهنجي اصل حالت ۾ پهچي ٿو ته، کيس محسوس ٿئي ٿو ته، هي اها دنيا ناهي جيڪا سندس خوابن ۽ خوشين جي دنيا هئي يا جيڪا سندس ذهن Create ڪرڻ پيو چاهي. هن عورت به ڪيترائي ڀيرا پنهنجي دنيا اڏڻ لاءِ اهڙي ٻار وانگر نئين سر شروعات ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، جنهن جي راند اها هوندي آهي ته هو مختلف رنگن جا ننڍا بلاڪ کڻي هڪ رنگين عمارت ٺاهڻ جي ڪوشش ۾ رڌل هوندو آهي، پر هر پيري اهو پزل ڪانس حل ناهي ٿي سگهندو ۽ اڌوري عمارت کي ڊاهي هو نئين سر اڏاوت جي شروعات ڪندو آهي.

جيئن هر فرد معاشري ڏانهن پنهنجي عملن آڌار ذميوار آهي. تيئن پنهنجي رد عمل جي لحاظ کان به ذميوار آهي. اسان وٽ عمل ته پڇاڻي جو منهن ڏسي ٿو ۽ سزا جو حقدار به قرار ڏنو وڃي ٿو. پر ردعمل کي اهو چئي چوٽ ڏئي وڃي ٿي ته اهو ته فلاڻي عمل جو نتيجو هو. جيڪو غلط هو ۽ جيڪڏهن اهو نه ٿئي ها ته رد عمل به اهڙو غلط نه ٿئي ها. توقع اها ٿي ڪئي وڃي ته ردعمل خراب ئي ٿي سگهي ٿو. پر عمل کي سنو هئڻ گهرجي. جيڪڏهن ڪنهن ماڻهو ڪو عمل ساڻس لاڳاپيل ٻئي ماڻهو جي نظر ۾ غلط ۽ خراب آهي ته اهو ٻيو ماڻهو پنهنجي ردعمل ۾ چڱائين کي گس ڏيڻ ۽ سوچ کي Civilized (مُهذب) طريقي سان هنڌائڻو ڪرڻ بدران پنهنجو فرض سمجهي ٿو ته سندس ردعمل ان عمل کان وڌيڪ غلط ۽ خراب هجي. تڏهن ئي کيس سڪون ملي سگهي ٿو ته تڏهن ئي انصاف ٿي.

ٿيندو.

استحصالي ۽ آمراڻو رويو رکندڙ ماڻهو سمجهي ٿو ته ساڻس لاڳاپيل ٻين ماڻهن جا عمل به هر صورت ۾ سندس ٺاهيل چارٽر آف ڊيمانڊ مطابق هجن. هو انهن کي ڊڪٽيشن ڏئي ٿو ۽ مٿن شيون مڙهڻ چاهي ٿو ۽ کين اختلاف رکڻ جو حق به نٿو ڏئي، نتيجي ۾ ساڻس سلهاڙيل ماڻهن جي خوشي خاتمي ڏانهن وڃڻ شروع ٿئي ٿي. هن عورت به هر ماڻهوءَ وانگر خوابن جي هڪ ننڍڙي نگري ٺاهي هوندي. جنهن ۾ خوشي جو گهر به هوندو ته سڪون جو گهر به هوندو پر جڏهن سندس حال جي بي رحم حقيقت سندس خوشين جي پيرن ۾ وڇڙي پئي هوندي ته هن جي جوڙيل ان نگريءَ کي ڪنهن زلزلي ”دلوراءِ جي نگري“ بنائي ڇڏيو هوندو ۽ هن نئين سر اڏاوت شروع ڪرڻ لاءِ ان شخص جو ساٿ ڇڏيو هوندو. جڪو زندگيءَ تي ناقابل برداشت ظلم هو. اهو شخص جيڪو پنهنجي زال جي چوٽي ڪپي سندس ۽ سندس موجوده مڙس جو منهن ڪارو ڪري کين گڏ تي گشت ڪرائي ٿو. ان جي ذهنت ته سندس ان ردعمل مان ئي ظاهر ٿئي ٿي ته کيس ماڻهپي ۾ ان جي قدرن جي ڪيتري سڃاڻپ آهي. هن جي هڪ هٿ ۾ دانگي آهي ۽ ٻئي ۾ چهڪ. هو زندگيءَ جو ڪارو منهن ڪري چهڪ سان ان کي هڪلڻ چاهي ٿو.

اسين پنهنجي عمل ۽ ردعمل آڌار ئي فضيلت ڀرئي معاشري جي اڏاوت ۾ بهتر ڪردار ادا ڪري سگهون ٿا. اسان جا عمل ۽ ردعمل ئي اسان جي سڃاڻپ جا بنيادي سبب بڻجن ٿا ۽ ٻنهيءَ مان اسان جي سوچ جو اظهار ٿئي ٿو. جيڪڏهن اسان ”نه ڳالهائڻ“ جي موضوع تي ڪلاڪن جا ڪلاڪ ڳالهايون ٿا ۽ ماڻ ڪرائڻ جي نالي ۾ وڌيڪ گوڙ ڪريون ٿا ته اسان پنهنجي ردعملن آڌار پڄاڻي جوڳا آهيون. آزادي فرد جي فطري حقن جي صف ۾ سڀ کان اڳيان بيٺل آهي. فطرت طرفان فرد جا حق مقرر ٿيل آهن. پر انهن تائين انسان جي پهچ، انهن جي سڃاڻ، وضاحت ۽ حفاظت لاءِ معاشرو ۽ ان ۾ جنم وٺندڙ رويي پنهنجو ڪردار ادا ڪرڻ کان پڙ ڪڍي بيٺا آهن.

فطري حقن جي هڪڙي تشريح ٿامس هابس ڪري ٿو ته ”فطري حق هر اها شيءِ حاصل ڪرڻ لاءِ زور ڀرين ٿا جيڪا ماڻهوءَ کي سٺي

لڳي. جنهن جي نتيجي ۾ جنگ ۽ انتشار جهڙين برائين کي گس ملي ٿو. جڏهن ته فطري قانون استدلال ۽ وچٿرائپ تي ٻڌل آهن ۽ انسان جي غلط حرڪتن ۽ افعالن تي پابندي به وجهن ٿا. ”انسانن کي حاصل فطري حق ۽ سماجي قانون هڪ ٻئي سان ٽڪراءُ ۾ اچي معاشري ۾ ٽوڙ ڦوڙ پيدا ڪن ٿا. ماڻهو جا حق سماجي زندگيءَ ۾ پيدا ٿين ٿا ۽ انهن جي پورائي جا امڪان به سماج ۾ ئي موجود هجن ٿا.

تنهن ڪري هر ماڻهو سماج توڻي پاڻ ڏانهن ذميوار بڻجڻ کپي. هي هڪ سماجي معاهدو آهي جنهن تي اسان وٽ ٻنهي پاسن کان عمل بند ٿي ويو آهي. رياست ماڻهن جي حالت تي اندر ئي اندر ۾ خوش آهي، ڇو جو ان جي اساس به جبر ۽ بي واجبيءَ تي آهي. ان صورت ۾ جيڪڏهن فرد ۽ سماجي وچ ۾ رولي ۾ پيل معاهدي تي ٻنهي طرفن ۾ عمل ڪرائڻ ۽ سماجي قدرن کي وڌيڪ جديد بڻائڻ لاءِ ڪا ڪوشش نه ڪئي وئي ته هڪ وڏو Big Bang ٿيندو ۽ موجوده سرشتو پنهنجي ظالمن توڻي مظلومن سميت ٽاڻيل ڪپهه جيان پرزا پرزا ٿي ويندو.

ڪهڙي ادا سان چئجي

نصير مرزا

هن جي پيدائش جو هنڌ ”وزير اعظم هائوس“ آهي.... ۽ ته بس پنهنجي جنم سال ۱۹۲۹ع کان وٺي هو، ان ۾ ئي ته رهائش پذير آهي ۽ اهڙي سرنامي لکيل ان عمارت، عاليشان مان (Till Death) هن کي ڪڍي به ته ڪو نٿو سگهي ۽ ڀلا ڪڍي به ڇو!؟ ۽ ڪيئن؟ جو اها عمارت، هن جي ڏاڏي ۽ عظيم مرثيه گو شاعر، مرزا بديل بيگ جو تعمير ڪرايل آهي!

۽ اها، سنڌ ۾ تالپر ميرن جي ايامڪاريءَ جي ڳالهه آهي ۽ هزهائينيس ميان مير نور محمد وٽ، مرزا ان ئي اهم ۽ هڪدم منصب تي فائز هئا. (۽ آگاهه رهو ته هن وقت اهو ئي مرزا بديل بيگ صاحب، ڪربلا مڙهي ۾، حضرت عباس علمدار جي روضي مبارڪ جي پيراندي کان مدفون آهي.) ۽ شخص جنهن جي ذڪر فڪر سان هي منهنجو ڪالم معمور! ان جي پيدائش جو هنڌ وزير اعظم هائوس ٽنڊو آغا علي آباد ۽ جنم سال

۱۹۲۹! (۱) ڄاڻڻ گهرجي ته اهو ئي سن. يعني ۱۹۲۹ع. هن جي پيش ور.
مرزا قليچ بيگ صاحب جن جي وصال جو به سن آهي. ۱۰ ۽ ان کي پلا
عجب اتفاق نه چئجي ته ٻيو پلا ڇا چئجي جو. ۱۹۲۹ع ڌاري جنم وٺندڙ
هي اسان جو ليکڪ. ۱۹۲۹ع ڌاري وصال ڪري ويل، پنهنجي ان ئي پيش
رو ۽ عظيم ليکڪ مرزا قليچ بيگ تي اڄڪلهه، ”به زبان، اردو، هڪ
پريور ڪتاب لکڻ نوٽس گڏ ڪري رهيو آهي، خير ڪتاب ته ڪئي هن
جي ڪريبت تي ڪئي ٻيا به آهن. مثال طور، ”پورب ڄاڻي“
(Daughter of the East) جو سنڌي ۾ سنڌيڪار به هو ئي ته آهي.
گارشيا مارڪئيز جو نوبل انعام يافتہ ناول، ”اڪيلائي جا سؤ سال“،
اجهو هن تازو سنڌيءَ ۾ الٽو ڪري ورتو آهي ۽ ڇا ته ترجمو ڪيو آهي.
پڙهندي پتو ئي ٿئي ٿو ته هي ڪو لاطيني ٻوليءَ جو ڪتاب آهي. نج پڇ
صفا جهڙو ڪنهن سنڌي مصنف جو ڪتاب! هاڻي ان ڳالهه کي به عجب
اتفاق ئي سمجهو جو، سال اڌ جي فرق کي ڇڏي، هي پنهنجي مراد علي
مرزا صاحب، ان عظيم ناول جي مصنف، گارشيا مارڪئيز جو همعصر به
آهي. گارشيا ڄائو ۱۹۲۸ع ۾ ۽ هي پنهنجو مراد علي مرزا صاحب ۱۹۲۹ع.
بس ته تازو، گذريل چنڇر تي ملاقات لاءِ مون مراد علي مرزا صاحب
کان ئي وقت ورتو هو ۽ عزيزم عرفان علي انصاري (جيڪو پڻ سنڌي
ٻوليءَ جو هڪ صلاحيت مند مترجم ۽ تندي آغا واري مرزا خاندان جو
هونهار چشم و چراغ آهي) مون سان ملاقات وقت پيش پيش!

دروازو ناڪ (Knock) ڪريون! هو ان کان اڳ دروازي جي ڏيڍيءَ
وٽ موجود ۽ ڪيڏو نه سمارت آهي مراد علي صاحب! مان هن کي ڏسي
سدائين دل ۾ چونڌو آهيان.

اچو پهراڻ ۽ شلوار، اچا وار، اکين تي سهڻي عينڪ، اچيون
خوبصورت مڇون، (يا الله! هي اسانجو مراد صاحب، صفا جهڙو هاءِ
ڪورٽ جو جج يا ڪنهن عظيم درسگاه جو باوقار پروفيسر).
۽ هي اجهو، وزير اعظم هائوس ۾. اسين هن جي پويان پويان ۽ هو
اڳيان اڳيان.

ونڊر فل! ونڊر فل.... ۽ حويليءَ جي صاف شفاف صفحن مان،
ٽائلس جي ٿڌي ٿڌي فرش تي. اوچين اوچين ديوارن واري هوادار گهر ۾

داخل ٿينديڪيڏو نه سڪون ٿو ماڻيان ۽ بس ان کان پوءِ ويهون وڃي اتي ٿي ٿا، جتي اسان کي ويهارڻ لاءِ هن انتظام ڪيو هو.
هي منهنجو اسٽڊي روم آهي ۽ هيڏانهن ڏس.... قديم ديوارن ۾ مون هي نوان شيلف ٺهرايا آهن....
اڙي هان!!

جديد شيلفن هيٺان هي. وڪٽورين جي اينٿيڪ رائٽنگ ٽيبل ۽ (اڃانڪ ان ٽيبل ۾ منهنجي دلچسپي وڌي ٿي وڃي) هيءَ ٽيبل ڪٿان آئي اوهان وٽ؟!؟

اها منهنجي ڏاڏي، مرزا بديل بيگ ان وقت هندستان مان آندي هئي، جڏهن راڻي وڪٽوريا جي وفات کانپوءِ دهلي ۾ ٿيل ”دلي دربار“ ۾ هو مهذب مهمان جي حيثيت سان اوڏانهن ويو هو.
چا چا تحرير ڪيو آهي. اوهان ان ڪلاسيڪل ٽيبل تي ويهي؟!؟
”نه“.... مراد صاحب ڪلندي ٻڌائي ٿو.... منهنجي لکڻ جي ٽيبل ڪرسي بي آهي.

اها ڪٿي؟
هي اجهو جنهن تي ويٺو آهيان. ڪرسي ته اها ئي آهي ”ٽيبل، هي جيڪا پٽ سان رکي آهي.
پر هي ته ٻئي شيون، ڪنهن به طرح آرامده ناهن.
چيائين؟!

ٽيبل تي جهڪي ٿورو ئي يا ترجمي جو ڪم ڪندو آهيان. پوءِ ”يلا چاتي؟“
چيائين: ”لکڻ وارو بورڊ رکندو آهيان، ڪرسيءَ جي ٻانهن تي. پاسي ۾ ٽيبل تي ڪجهه ڪتاب رکي، ترجمو ڪيو ويندڙ ڪتاب، انهن ڪتابن جي ٿهي ڪلي رکندو آهيان ۽ ان کان پوءِ هڪ سٽ ڏسندو ۽ گوڏي تي رکيل بورڊ مٿا ڦيبل ڪاغذ تي، لکندو ويندو آهيان.
۽ مان حيرت سان ان ڪري ڪرسي ۽ ٽيبل ڏي ڏسان ٿو، جنهن تي سڀ کان نمايان جيڪو ڪتاب رکيل هو، اهو هو: حميد خان، ”ڪوميلا سي اورنگي ٽڪ.“

چيمر: بينظير صاحبه جي ڪتاب Daughter of East کي ترجمو

ڪرڻ ۾ وقت ڪيترو لڳو ۽ معاوضو ڇا مليو اوهان کي، چيائين: وقت ته ڇهه ست مهينا، باقي معاوضو!.... اهو ياد ڪونهي مون کي!
چيم: ڪنهن ٻڌايو ئي ته ڪل پنج هزار پاڪستاني روپيا ملڻا هئا اوهان کي. مراد صاحب کلي پيو.
اڙي يار.... ڇڏ ان قصي کي. (۽ اوچتو ان قصي ۾ منهنجي دلچسپي وڌي ويئي) چيم: پوءِ به!؟
چيائين:

دوستن جو پيرم رهي ته چڱو.
ڪو نه منهنجي زبان کي کولي!
خير.... محبت سان ڪيل ڪنهن جو پورهيو زبان ٿورو ئي ٿو ٿئي.
اتفاق سان ان ئي سال قدرت هن کي ”تمغه حسن ڪارڪردگي“ ڏياري ڇڏيو!؟

”پئسا اهي تمغي وارا ڪيڏانهن ڪيو؟؟“ پچيم.
چيائين: هيڏانهن مليا، هوڏانهن ڏئي ڇڏيم.
پر.... ڪنهن کي، اتاولائي مان پچيم.
.... پٽ منظور مراد کي.

۽ ڪمري ۾ نگاهون ڦيريندي، ڪتابن جا انبار ڏسي چيم.... هي هيڏا ڪتاب ۽ اهي به اعليٰ اعليٰ.... ڪٿان ۽ ڪيئن هٿ ڪيا اٿو آهي!؟

چيائين: اڪثر ته چوٽڪي گهٽيءَ ۾ فقير جي پڙ وارن رديءَ جي ريتن تان ۽ تمام سستا، ڪجهه ڪتاب احبابن، دوستن ڏنا آهن، ڪي ڪتاب خريد ڪيا اٿم (۽ وري ڪي ڪتاب هتان جي، پڙهندڙ وٽ پاڻ به ته پڇي ويندا آهن).... ۽ اوچتو چوي ٿو توکي ڪو ڪي ڪتاب؟ ۽ اُتي شيلفن جا دروازا مون تي کولي ٿو ڇڏي، جيڪو ڪپي، تون ڪٿي وڃ ڪٿي وڃ....

چيم: ڪتاب ته ڪُنڊس ۽ باقاعده ڪُنڊس. پهرين پنهنجي گهر ۾ موجود ڪتابن جو تعداد ته ٻڌايو نه؟ ۽ بس منهنجي ان سوال تي ته مراد صاحب ڳڻتيءَ ۾ پئجي ويو.... ڊگهي ماٺ کان پوءِ خفي خفي ٿيندي چيائين: يار! ڪو اندازو ڪونهي مون کي. پوءِ به!؟

نه يار... ڇڏ ان ڳالهه ڪي؟

چيم: هزارن ۾ ته ضرور هوندا؟

چيائين: ڇو نه هوندا، مقرر هوندا، واھ جا هوندا. ڀلا هي نوان شيلف جو انهن جي رکڻ لاءِ نهرايا اٿو ته، انهن تي گهڻو خرچ؟

اڙي هان.... وري حساب ڪتاب جي ڳالهه؟ چيم: هڪ ماهر مترجم جي مڃتا کان اڳ اوهين نهايت اعليٰ ڊرامه نويس ۽ ڪهاڻيڪار به رهيا آهيو؟ انهن تخليقن جو تعداد؟

يار حساب ڪتاب مون زندگيءَ ۾ ڪڏهن رکيو ئي ڪونهي. ڪيترا هي.... ڪيترا هو.

مان ان چڪر ۾ ڪڏهن پيو ئي ناهيان.

پوءِ به ڀلا افسانن ۽ ڊرامن جو تعداد ڪجهه ته؟

چيائين: بس اهي ڪي پنج ست افسانه، ايترا ئي ريڊيو لاءِ ڊراما، به ڪن تي وي سيريئز.... ۽....

ڀلا پهرين ڪهاڻي جو نالو ڇا رکيو هو؟

نالو.... نالو.... ۽ مراد صاحب سوچن ۾ گم. يار.... نالو ياد ڪونهي؟

ڀلا ڇپجڻ جو سن؟

ان جو جواب بهرحال مراد صاحب واقعي ڏنو. چيائين اهو ڀانڀيان ٿو ته، ۵۳-۵۲ع جو سن هوندو.

شاھ لطيف جو ناول جيڪو اوهان ”سامي سج وڙاءُ“ جي نالي سا شروع ڪيو هو، ان جو ڇا ٿيو؟

يار! ان جا ٻارهن تيرهن باب ته قسط وار ڇپيا آهن. ڪجهه ته ماهي ”مهراڻ“ ۾، ڪجهه لطيف ڊائجسٽ ۾... ڪم وري اڌ ۾ رهجي ويو آهي! ڇا ڪجي؟ ڪم ڪتن ئي ڪونه ٿا شاھ بابت ان ناول کي هٿ ۾ اڃا کڻان ئي مس ٿو ته، نئون ڪم مليو وڃي.... اجهو سنڌ پبلشنگ هائوس ڪراچي وارن لاءِ، گارشيا مارڪيٽز جو ناول، سنڌي ۾ ترجمو ڪري مس ڏنو اٿم ته، اڪيڊمي ادبيات پاران ”قليج تي به سئو صفحن جي ڪتاب لکي ڏيڻ لاءِ اصرار پيا ڪن.

ڀلا هو جو اوهان، ريڊيو مان ريتارڊ ٿيڻ کانپوءِ سنڌي ليگويج

اٿائڻ ۽ ادبي بورڊ جا سيڪريٽري ٿيا هئا؟ ڪجهه ذڪر انهن اذيتناڪ زمانن جو به ٿي وڃي ته...؟

چيائين! بس ادا ماڻ ٿئي پلي ۽ پنهنجي ئي ست تي پئي هٿ سان تازي ملائيندي. تهڪ ڏيئي ڪلي پيو: ادارن جي باري ۾ راءِ ڏيڻ بابت مراد صاحب، ڏنم ته محتاط رويو پئي رکيو. سو مون وچان سوال ئي پيو ڪيو! ڀلا شيخ اياز بابت اوهان جي راءِ؟

اڙي بابا.... (۽ مراد صاحب پنهنجي مخصوص انداز سان ورائيو).

شيخ اياز کان وڏو ڪو شاعر ئي ڪونهي، هن وقت ننڍي کنڊ ۾. پهرين تشگور پوءِ اقبال ۽ هاڻي شيخ اياز. مان ته چوندو آهيان.... (۽ مرد نهايت اتساه سان ٻڌائي رهيو هو ته) شاه لطيف به نه جي، هن دور ۾ هجي ها ته شيخ اياز وانگر لکي ها ۽ جي شيخ اياز وري شاه لطيف جي دور ۾ هجي ها ته. بلڪل شاه لطيف وانگر ئي لکي ها.

ڀلا سن جي ڏيڍ سئو ساله نثري ادب ۾ ”حباب اسلوب“ نثر نگار اوهان جي نظر ۾ ڪير ڪير؟

پهرين ته ”راشدي برادران“ ۽ ڇا ته بلا جا نثرنگار هئا، اهي پاڻ! ڪوڙ کي سچ ڪن يا سچ کي ڪوڙ! نثر ۾ ڪرشمه ڏيکارڻ جا ته اصل ماهر هئا، ماهر! ان کان پوءِ غلام رباني آگري صاحب جي نثر جو به جواب ڪونهي، ممتاز مرزا جو نثر به شايان شان آهي.

ڀلا فڪشن ۾؟

ان ۾ هي پنهنجو.... عبدالقادر جوڻيجو، جنهن کي مان چوندو پيو آهيان ته، يار هي ڪٿي اردوءَ ۾ وڃي پاڻ کي پيو زبان ڪرين؟ سنڌيءَ ۾ لک! ”قادر“ وٽ ته جيڪو ناول لکيو رکيو آهي. ”سو ديس مسافر منهنجو ڙي“ ڪمال جو ناول آهي. ڇپجي ايندو ته، پڪ سان حيران ڪندو سيني کي!

چيم: ته ناول ته اوهان به هزار پڙهيا هوندا، انهن مان ”موسٽ فيورٽ“ ڪهڙا ڪهڙا اوهان جا؟

يار...! مراد صاحب ورائيو، ننڍي کنڊ ۾ سچ پچين ته، ناول نگار هڪڙي ئي آهي. قرت العين حيدر.... سندس ڪتاب ”گردش رنگ چمن“ اهو ته عظيم ناول آهي. جان اسٽئن بيڪ جو (The Pearl) اهو به مون

کي وٺيو....

چيم: ڏٺي تعاليٰ اوهان کي وڏي حياتي ڏني. 68 سالن ۾ اوهان جي بهترين صحت جو راز ته ٻڌايو؟ چيائين: Walk.

پڇيم: ڪيترو هلي چڪا آهيو. هيستائين؟ چيائين ته ننڍي هوندي کان اهو پنڌ ئي ڪندو پيو اچان ۽ مون سان گڏ محمد ابراهيم جويي صاحب، ع-ق شيخ صاحب، حيدرآباد جي رستن تي مان سمجھان ٿو ته پيرين پنڌ اسان ئي گهڻو ڪيو هوندو. ڪٿي تنڊو آغا، ڪٿي پريم پارڪ ۽ ٿڌي سٽرڪ، حسين آباد! وري ڪٿي هير آباد، ڪلهوڙا ڪالوني ۽ ڪٿي ريڊيو پاڪستان حيدرآباد ۽ پوسٽ آفيس.... اهي هنڌ سڀ پنڌ ايندي ويندي ئي Enjoy ڪيا آهن مون!

چيم: ڀلا هيڏي وڏي گهر ۾ زال سان اڪيلا اڪيلا، ڪا-Isolation ۽ تنهائي يا اڪيلائي جو احساس؟ چيائين هي هيترا ڪتاب جو آهن، انهن سا صحبت ۾ وقت جو پتوئي ڪونه پوندو آهي. سڪ لڳندي آهي ته روشن وٽ ويندو آهيان. خط لکندو آهيان، صبح جو ته باقاعده واک تي ويندو آهيان، پوءِ لائبريري، اخبارون پڙهي گهر ايندو آهيان، باقاعده ترجمي وارو ڪم به روزانه ڪندو آهيان. موڊ هوندو آهي ته به ٿي صفحا.... خراب آهي ته بس!!

۽ بس ان کان پوءِ مراد علي مرزا صاحب جي ان پراسرار عمارت جهڙي شاهي وڏي گهر جي دروازي وٽان، ڪانسس موڪلائڻ وقت جڏهن هن انهن سالهه تر و تازه ليکڪ، جيڪو زندگيءَ جو هڪ ڊگهو فاصلو طئي ڪري چڪو هو، هن منهنجي ڊري هٿ کي جڏهن گرمجوشيءَ سان خلوص مان هلڪو زور ڏنو، تڏهن سندس هٿ جي جڪڙ ۽ مضبوطي کي ڏسي مون تصديق ڪئي ته مراد علي مرزا صاحب ته اڃا جوان آهي، باقاعده ۽ انهن سالن جو هي مان ٿي چڪو آهيان: گڏ اولڊ مئن: نصير مرزا.

قصو ريتائرد وزيرن جو!

مير نصرت ابڙو

وزير جو پي آر او سان ۽ پي آر او جو وزير سان گهاٽو تعلق ٿئي ٿو. پي آر او آڇاهي ته رات ڏينهن محنت ڪري وزير جي پبلستي کي مٿي کڻي سگهي ٿو وقت جي ضرورت آهي ته پي آر او جا پريس ۾ تعلقات بهتر هئڻ کپن. خبر جو وقت پل اڌ رات چو نه هجي، پر پي آر او جي بهتر لاڳاپن جي ڪري خبرون اخبار ۾ لڳي سگهن ٿيون. گهڻا پي آر او وزيرن کي ايترو ويجهو هوندا آهن، جو انهن کي سٺيون سٺيون نوڪريون ملي سگهن ٿيون ۽ مليون آهن، ڪيترن وقت تي ڏنو ويو آهي ته گهڻا پي آر او وزير صاحب جي سٽ ۾ اڳت وجهڻ ۽ گهر جي بورڊ ياچي وٺي اچڻ تائين ڪم ڪندا آهن. پوءِ انهن کي فائڊو مليو. ڪيترا پي آر او ايس ڊي ايم به ٿي ويا آهن. اڳتي هلي ڊي سي به ٿيندا، ڪمشنر به ٿيندا ۽ انتظام هلائيندا.

تجربي ۾ اها ڳالهه رهي آهي ته پي آر اوز وزيرن کي تقريرون لکي ڏيندا آهن. تقريرون ياد ڪرائيندا آهن. پي آر او جيئن ته ۲۴ ڪلاڪ وزير سان گڏ رهي ٿو، ان ڪري وزير جي ذاتي زندگي جون ڪميون پيشيون به ياد رهن ٿيون ۽ بعض اوقات دلچسپ واقعا به ياد رهن ٿا. مون کي ياد آهي ته مون سنڌ جي تقريباً ۷۸ وزيرن سان پي آر او جي حيثيت سان ڪم ڪيو. هڪ سنڌ جي خاتون گورنر سان پي آر او طور ڪم ڪيو، هڪ سي ايم سان گڏ پريس سيڪريٽري جي حيثيت سان ڪم ڪيو. هڪ گورنر سان گڏ پريس سيڪريٽري جي حيثيت سان ڪم ڪيو. پنهنجي تجربي جي بنيادن تي ڪنهن به وزير ۽ امير جي نالي ڏيڻ کان سواءِ ڪجهه دلچسپ واقعا ڏجن ٿا:

هڪ ڏينهن سنڌ جي وزير تعليم سان گڏجي اسان ڪار ۾ حيدرآباد پئي وياسين، اسان جي ڏينهن ۾ وزير صاحب سان ويڃڻ مهل گاڏي ۾ ڪل چار ماڻهو هوندا هئا. هڪ وزير ان جي پرسنل پي آر او ۽ اڳيان ڊرائيور ۽ گن مين ويٺا هوندا هئا. پرائيوٽ سيڪريٽري هڪ ڏينهن اڳ ۾ وڃي، ان اسٽيشن تي وڃي ماني جو انتظام ڪندو هيو. جڏهن اسان جي گاڏي سپرهاءِ وي تي هلي ته وزير صاحب به چار ننڊ جا جهوٽا کاڌا، ٻه دفعا ته منهنجي مٿان به ڪريو، مان ان کي سڌو ڪري ويهاريو. آخر هلندي هلندي، جڏهن اسان حيدرآباد جي ان موڙ تي پهتاسين، جتي ڪاٻي هٿ تي سنڌ يونيورسٽي ۽ ساڄي هٿ تي ڪوٽڙي آهي ته ڊرائيور گاڏي کي روڊ تان لاهي هيٺ بيهاريو ۽ دانهن ڪري چيائين ته، ”سائين جهنڊو الائي ڪيڏانهن ويو. وزير صاحب ننڊ هارڪو هيو، ڊرائيور کي ڏاڍا ڳالهه ڏنائين، چيائين ته، توهان جو ڪارو منهن ٿي جو جهنڊو نڪري ويو، اتي گاڏي ۾ ڳولھ، ڊرائيور پوءِ گاڏي ۾ اڳ پٺ کي ڏٺو پر ڪو به اسپيئر جهنڊو گاڏي ۾ ڪونه هو، گاڏي ۾ ڏٺو ته بيٺو هو. پر جهنڊو غائب هو. وزير صاحب ٽپي باه ٿي ويو، پر اسان چا ٿا ڪري سگهون. انهي پريشاني ۾ اڌ ڪلاڪ کن گذريو ته ڪراچي کان ايندڙ هڪ ترڪ اچي اسان جي گاڏي پرسنل بيٺي ۽ ترڪ مان هڪ چوڪرو ٽپ ڏئي لٿو، پٺاڻ چوڪري جي هٿن ۾ اسان جو جهنڊو هو، جيڪو به چار ميل پوئتي سپرهاءِ وي تي ڪريو هو. جهنڊو ته هٿ آيو پر ان جي ٻڌڻ جو سوال پيدا

ٿيو، جهنڊي جي مٿان جيڪي ٽونٽي هئي، اها ڪري پئي هئي، آخر سڳي ۽ نورجي جي ضرورت پئي، وزير صاحب اسان کي دب پئي، پاڻ ڪار ۾ ويهي چولو مٿي ڪري اڳن مان سڳا ڪڍڻ شروع ڪيا. مان پي آر او، ڊرائيور ۽ گن مين به اڳن مان سڳا ڪڍيا ۽ جهنڊي کي موڙ ٻڌائي، روانا ٿياسين ۽ سڀني جي اک جهنڊي ۾ هئي ته وري نه ڪري پوي. وزير صاحب چيو ته، هاڻي سڄي رستي تي ڪوٽڙي هلو ته هلي ٿا اسڪول جو معائنو ڪيون، جيستائين ڊرائيور ڪوٽڙي مان جهنڊي جي ٽونٽي نهرائي اچي، اوچتو اسڪول ۾ وياسين، سياري جا ڏينهن هئا، استاد اس تي ويٺي چانهه بسڪوٽ کائڻ پيا. اوچتو ٽاڪوڙو پئجي ويو ۽ وزير اسڪول ورت ڪيو ۽ ڊرائيور به موٽي آيو ۽ اسان حيدرآباد وياسين.

هڪ دفعي سي ايم هائوس ۾ وڏي وزير سنڌ ڪابيني جي دعوت ڪئي. اسين سي ايم هائوس وياسين، انهن ڏينهن ۾ سي ايم صاحب تازو لنڊن مان سير ڪري موٽيو هو، ماني ڪارائڻ کانپوءِ سي ايم ماڻهن کي چيو ته، بابا تحفو ڪٿي اچو پوءِ سي ايم جو ماڻهو هڪ وڏو دٻو ڪٿي آيو، وڏي وزير چيو ته، هن ۾ تائون آهن، تنهن ڪري هڪ هڪ وزير هڪ هڪ تاءِ ڪٿي، مان وارو تعليم وارو وزير فل سوٽ ڪونه پائيندو هو. ان ڪري ان به تاءِ ڪٿي، جڏهن گاڏي ۾ ويهي گهر پئي وياسين ته وزير صاحب هٿ وڌائي اها تاءِ مون کي ڏني ۽ چيائين ته يار تون مڙئي ناهوڪو ماڻهو آهين. هيءُ تاءِ توکي عشق بشت ڪرڻ جي ڪم ايندي.

هڪ دفعو ان وزير کي پيچش جي تڪليف هئي، ان تڪليف هوندي به اسين، ڪراچي ۾ ماما پارسي اسڪول ۾ وياسين، فنڪشن ته اسان ڏٺو، پر جڏهن انعامن جو ٽائيم آيو ته اسڪول وارا هڪ وڏي ٽيبل ڪٿي آيا، جنهن تي 5 سؤ کن انعام رکيل هئا. وزير صاحب اتي ڪري سٺو کن انعام ورهايا، پر طبيعت ۾ ونجي ويو. آخر مون ڪوڙ ڳالهائي پرنسپل صاحب کي چيو، صاحب کي هڪ ضروري ميسنگ ۾ وڃڻو آهي. ان ڪري باقي انعام توهان ورهايو. ائين ڪندي اسان جي جان چٽي.

ان تعليم واري وزير کي اڳي هلي بجلي پاڻي جو کاتو ڏنو ويو، پوءِ هڪ دفعي وزير صاحب ميرپو خاص سرڪٽ هائوس ۾ ويٺو ۽ مان

ڪراچي ۾ اسسٽنٽ ڊائريڪٽر انفارميشن هئس. ائين ڪندي ٽيليفون تي ڳالهه ٻوله ٿي، صاحب مون کي چيو ته چورا تنهنجي شادي ٿي يا ائين وتين ٿو گهمندو؟ صاحب چيو ته ان ميجر صاحب جي ڌيءُ جو ڇا ٿيو ۽ مون کيس چيو سائين اهي وڏا ماڻهو آهن، سخي حسن ۾ بنگلو اٿن مان غريب کي ڪيئن سڱ ڏيندا، وزير صاحب چيو ته ادا تون انهن سان ڳالهائ. منهنجي وس ۾ جيڪو آهي جيستائين سڱ نه ڏيندا ته ان علائقي جي بجلي پاڻي بند ٿا ڪريون.

محترم وزير صاحب طبيعت ۾ ڏاڍو سٺو ماڻهو هو، اڄ ڪلھ هن جهان مان رحلت ڪري چڪو آهي. سنڌ صوبائي وزارت ۾ هڪ وزير صاحب کي جڏهن تقريرون لکي ڏيڻا هئاسين ته هڪ وزير زبان کان ٻاتو هو. هن کي هڪ انگريزي لفظ ”لسن“ چوڻ نه ايندو هو، هو ان لفظ کي هميشه لسٽن چوندو هو پوءِ انهن ڏينهن ۾ ناظم آباد ۾ فنڪشن ٿيو، ڪل پريس وارا وينا رهيا، وزير صاحب تقرير ڪرڻ شروع ڪئي ۽ تقرير ۾ به ٽي دفعا چيو لسٽن، وزير پي آر او کي گهرائي پڇيو، ”يه لوگ ڪيون هنستا هي“ پي آر او وزير کي چيو آپ يه لفظ لسٽن نه ڪهين“ وزير کي چيو، ”آپ يه لفظ لسٽن نه ڪهين“ پي آر او کي چيو ته، ”ميري تقرير سي آخر مين لسٽن سي ٿي مٿادي.“ پي آر او تي شامت پئجي وئي، هن تقرير کي پڙهڻ شروع ڪيو ۽ هڪ ٻئي جاين تي لفظ مٿايو، وزير صاحب پهريون صفحو ۽ پويون صفحو پڙهي ويهي رهيو ته اخبار وارا واٽڙا ٿي ويا. هن پي آر او کي چيو، ”مين سارڻ ڪڻ ڪرديا، آخر پي آر او جي مٿان شامت ڪري جو هن پريس وارن کي بعد ۾ هينڊ آئوٽ ٺاهي موڪليو.

هڪ دفعي هڪ سنڌ جي پلاٽن جو وزير ڏاڍو سخي هوندو هو، چوڻ ۾ ايندو هو ته سندس هٿن ۾ تنگ آهن. دولت وهي ٿي پر هر عيد جي موقعي تي پنهنجي اسٽاف کي مهينو به اڳ ۾ اسي اسي گز جو پلاٽ ڏيندو هو. جيڪو وڪڻي ڪري اسٽاف وارا عيد ڪندا هئا. بعد ۾ اهو سنڌ جو وڏو وزير به ٿيو ۽ منجهند جي ماني ٻاهران هوٽل تان پوري اسٽاف جي لاءِ ايندي هئي ۽ ڪيترن لکن جو بل هو پاڻ پريندو هو.

هڪ دفعي ليبر ڪاتي جي وزير سان منهنجي ڊيوٽي هئي. هن منهنجي آفيس ۾ اچي مونکي اٿاريو ۽ چيائين ته هلي آ ته گهمي ٿا اچون. وزير اڳ

۾ پي آر او ڪڍي آخر هڪ ٻئي وزير جي آفيس ۾ وياسين در تي وينل پٽيوالا اتي بيٺا ۽ اسان جي وزير کي چيائون ته، سائين اندر ميسنگ ٿي هلي. وزير صاحب ڪانه ٻڌي اندر گهڙياسين ته صوفي تي هڪ عورت سمهي پئي آ ۽ ان جي مٿان وزير سمهي ڪري پيار جو پهريون سبق چٽ چم پڙهي رهيو هو. باقي ٻيو خير هو. وزير صاحب اسان کي ڪونه ڏٺو اسان ٻاهر موٽياسين، مون پي آر او جي تنهي پٽيوالن کي گهرڙي بجو ڏٺو، پٽيوالا کين پيا ته سائين خبر ته اٿو صاحب جي پرڪارن جي سخي مرد آهي، سخا هر وقت جاري رهندي آهي.

هڪ دفعي منهنجي سنڌ جي هڪ اهڙي وزير سان ڊيوٽي هئي، جيڪو ليبر ۽ اوقاف کاتي جو وزير هو. هونئن ته صاحبن ڏاڍو هوشيار نوجوان هو، هڪ کان ٻه شاديون ڪيون هئائين، هڪ سنڌي هڪ اردو، پر صاحب کي تاءِ ٻڌڻ نه ايندي هئي. مون هڪ ڏينهن ان کي ٻه تائون ٻڌي ڏنيون جيڪي لاهڻ مهل واري ڪليءَ ۾ تنگيندو ۽ ٻئي ڏينهن پاڻي نڪرندو هو. هونئن ته اسان کي وزير گهڻا مليا جن کي تقريرون لکي ڪري ياد ڪرائي فنڪشن تي وٺي وياسين پر هن وزير صاحب کي هڪ لفظ، ماسڪ چوڻ نه ايندو هو، جنهن کي چونڊو ماسڪس ظهور الحسن پويالي مرحوم ان وزير کي سنڌ اسيمبلي ۾ ڪوٺيندو هو، جناب آر هي هين، وزير ماسڪس ان مجبوري جي ڪري پوءِ اتان ان کي لکي ڏيندا هئاسين ڊيئر آر سو ميني مساجدس“ ان وزير کي هڪ دفعي سندس ننڍي زال مان پٽ ڄائو، جنهن جي خوشي ۾ هن پنهنجي جاءِ تي سنڌ ڪابينا جي رات جي ماني جي دعوت ڪئي ۽ مٿان راڳ جي محفل به هئي، جنهن ۾ پنجاب جون ڳائڻيون موجود هيون. موقعي تي سنڌ جو وڏو وزير پنهنجي ۱۵، ۱۵ وزيرن سان گڏ ماني کائڻ لاءِ پهتو، تقريب ڏاڍي سٺي هئي، ڪافي خواتين ۽ حضرات ان ۾ شامل هئا. هڪ طرف مرد ته ٻئي طرف عورتون هيون. سياري جي موسم هئي سڀ فل سوتن ۾ هئاسين، مون کي ان اسٽيج تي ڪمپيئرنگ جا فرائض سرانجام ڏيڻا هئا ته اوچتو خواتين جي پاسي ڏانهن جهيڙي جو آواز آيو.

وزير صاحب جون ٻئي گهرواريون پاڻ ۾ دست گريبان ٿي ويون. مون کي وزير صاحب گهڙائي ڪن ۾ چيو. بابا وڃي انهن کي ڇڏاءِ. نه

تہ ميلو ٿيندو گل مان جڏهن اندر گهڙي انهن کي هٿ ٻڌا، ايلاز ڪيا تہ انهن ٻوڙ جا ڏونگها ڪٿي مون کي هنيا. چانور هنيا، پلاءِ هنيو، جهيڙو انهن بند ڪيو، پر منهنجي پوزيشن تجريدي آرٽ ٿي وئي، مون وڃي سر بچايو، پروگرام ڪمپيئرنگ پوءِ ڪنهن ٻئي کي ڏني وئي.

انهن ڏينهن ۾ غريباڻو فل سوٽ بہ ۱۶ سون ۾ ٺهندو هو، پر مون ڪن ڦل سوٽ براءِ ڪلين وارا بہ نہ پيا وٺن، جو ان ۾ گيه پئجي ويو هو. اسٽيج تي ڪمپيئرنگ تہ مان سٺي ڪندو هئس، پوءِ بيا بہ ڪيترا ماڻهو يا وزير مونکي ڪمپيئرنگ لاءِ گهرائيندا هئا. تہ مان انهن کان هيٺيان سوال ضرور پڇندو هئس تہ، وزير کي هڪ گهرواري آيا بہ گهرواريون آهن، جي چوندا هئا تہ بہ آهن. پوءِ مان انهن کان پڇندو هئس تہ ٻنهي کي دعوت ڏني اٿس، جي چوندا هئا تہ ٻئي اينديون تہ پوءِ منهنجو جواب هوندو هو تہ ادا منهنجي طبيعت نيڪ ناهي.

هڪ دفعي ان ساڳئي ليبر کاتي جي وزير جو منهنجي ڪمري ۾ اوچتو اچڻ ٿيو ۽ ڏٺائين مون وٽ ۱۰-۱۲ خواتين ويٺيون آهن، هي جائزو وٺي پنهنجي آفيس ۾ موٽي ۽ مون کي گهرائين ۽ چيائين تہ سنو سنو خاص پاڻ وٽ ويهاريو ويٺو آهين ۽ مون ڏي ڪاريون ڪاريون ٿو موڪلين، مون کي کيس چيو تہ، سائين مان پبلڪ رليشن آفيسر آهيان، اها عوام جي مرضي آهي تہ ڪاٿي ٿا ويهن. هلندڙ فنڪشن ۾ جيڪڏهن وزير صاحب کي بہ لڳن تہ پي آر او کي ڇا ڪرڻ گهرجي ۽ ٻڌو هڪ ڏينهن ان ليبر واري وزير سان گڏ ميٽروپول هوٽل ۾ هڪ فنڪشن ۾ وڃڻ ٿيو، فنڪشن ڏاڍو رنگين هو، خواتين حضرات ۽ عوام ڏاڍو هو، ڏاڍي محفل ۾ چمڪ دمڪ هئي، خاص مهمان جڏهن اسٽيج تي ويٺا مان سامهون وٺيس، فنڪشن شروع ٿيو. ائين اڌ ڪلاڪ کانپوءِ منهنجي وزير تي نظر پئي ڏسان تہ منهن ڳاڙهو ٿي ويو اٿس. اڳتي پٺتي ٿئي پيو ۽ پاڻ کي ان ايزي محسوس ڪري پيو، مون کي اشارو ڪري مٿي گهرائين ۽ ڪن ۾ چيائين تہ سخت بہ لڳا آهن، مان ونجي ويو آهيان، ڪر ڪو بچاءُ، مون چيو تہ، سائين مان اجهو ڪيان ٿومان ان هال کان تڪڙو ٻاهر نڪري ويس ۽ ورائنڊي مان وري موٽي آيس ۽ وري اچڻ شرط ئي زور سان صاحب کي چيمر تہ، سائين سي ايم جو فون آيو آهي،

صاحب ٽڪڙو هيٺ لٿو مان ان جي ڪڍڻ پر مان ان کي پڇي نه پيو سگهان. صاحب سڌو بات روم ويو مان در تي بيهي رهيس. ڏاڍا صاحب نڪاء ڪڍيا. آخر صاحب فارغ ٿي صابن سان هٿ پئي ڌوئا، مون کي چيائين اٻڙا جي اڄ منهنجي مدد نه ڪرين ها ته منهنجا ڪم لهي وڃن ها. اڄ ڪلن ها. وري صاحب تازو ٿي اسٽيج تي ويٺو ۽ ڏاڍي ان ڏينهن سٺي تقرير ڪيائين. (موجوده پي آر او کي اها اٽڪل ياد رکڻ گهرجي).

ليبر وارو وزير جيئن ته اوقاف جو وزير به هو. تنهن ڪري هڪ دفعي قلندر جي ميلي تي وياسين، اتي چريٽ راجا جي بنگلي تي ترسياسين. رات جو نائين وڳي هڪڙا ڏه کن ماڻهو آيا. انهن شڪايت ڪئي اسين قلندر تي پنهنجون چار زالون وٺي آيا هئاسين ۽ قلندر جي درگاه تي دعائون گهريون سين ته اسان کي پٽ ملي، فقيرن چيو ته. عورتن کي هتي رهائي توهان چار سومر نه اچجو، هاڻي به مهينا گذريا آهن. اسان کي فقير زالون موٽائي نه ٿا ڏين. وزير صاحب مون کي ڏٺو ۽ چيائين ته اٻڙا اهو فيصلو تنهنجي ڳچي ۾ ٿو وجهان، چوندو آهين ته تون به چئن گهرن جو وڏو آهين. فيصلا ڪندو آهين، تنهن ڪري هنن غريبن کي زالون موٽائي وٺي ڏي.

پروگرام ٺهيو ته ايس ڊي ايم ۽ ڊي ايس پي اسر جو هتي ايندا ۽ مون کي ان جاءِ واردات تي وٺي ويندا ۽ پوءِ اسر جو گاڏي آئي، اسين جاءِ واردات تي وياسين، ڏٺو سين ته گهر خالي پيا هئا. ڏٺوسين ته عورتون اتي ڪونه هيون، پوليس وارن شام جو ئي انهن کي بس جو پاڙو ڏئي ڳوٺ روانو ڪري ڇڏيو هو.

عوامي آواز- ۴- اپريل ۱۹۹۷ع

قصو ريتائرد وزيرن جو (۲)

هڪ ڀيري سيوهڻ شهر ۾ تڪيل هئاسين ته تڏهوڪو وڏو وزير سيوهڻ جي دوري تي آيو ۽ قلندر جي مزار تي حاضري ڀريائين، خلق تمام گهڻي هئي، ان ضلعي جو فوڊ جو وزير به موجود هو. هڪ قلندر جي ملنگ ماني کڻي هٿ مٿي ڪري سي ايم کي ڏيکاريو ته هن اتي جي ماني

ملي رهي آهي ڀرسان هڪ ٻئي ملنگ چيو ته سائين اهو قلندر جو روٽ آهي. اهو سخت ٿيندو آهي. مڪ لڳڻ سان به نه پڇندو. وڏي وزير، فوڊ جي وزير کيس دٻ پٽائي ته ڦٽي ڏيئي چوڪرن وانگيان ڦرندا تارهو، هي ڪڙو اتو عوام کي ملي رهيو آهي؟

وڏي وزير چيو ته، بابا توهان کي هڪ ٻن ڏينهن ۾ سٺو اتو ملي ويندو. قلندر جي فقير چيو ته، سائين اتي جي ٻوري ملندي يا سيمينٽ جي ٻوري؟ پندرهن ڏينهن کانپوءِ وري وڏو وزير سيوهڻ آيو ته، وڏي وزير چيو ته بابا توهان کي هڪ ٻن ڏينهن ۾ سٺو اتو ملي ويندو. قلندر جي فقير چيو ته، سائين اتي جي ٻوري ملندي يا سيمينٽ جي ٻوري؟ پندرهن ڏينهن کان پوءِ وري وڏو وزير سيوهڻ آيو ته وڏي وزير کيس فوڊ واري وزير چرپٽ راجا جي ٽڪر تي رهايو ۽ هيٺان ڳوٺ کان ماڻهو گهرائي لٽين سوڌا بيهاري ڇڏيا ته جيئن ڪو ملنگ مٿي نه چڙهي.

هڪ ڀيري اوقاف کاتي جي وزير سان قلندر جي ميلي تي ويڃڻ جو اتفاق ٿيو. ميلي ۾ ڏاڍي رش هئي. ڪافي ماڻهو هئا، سڄي سنڌ جا ڪڏرا ته قلندر جي ميلي تي ايندا ئي آهن. وزير صاحب مونکي چيو ته نصرت ڪاڏي نه ويجهانءِ، اڄ توکي هڪ اهڙي محفل ٿو ڏيکاريان، جو زندگي ڀر ياد ڪندين، پوءِ اسين ٽاڪ منجهند جو هڪ اهڙي ديري تي وياسين، جتي لاهور جي بازار جون سٺو سوا حسينائون ويٺيون هيون. حسن جي ڇا حد هجي. اڳي ئي فنڪار، پوءِ ته محفل مٿي هڪ فنڪاره کي ٻن ڪلامن چوڻ جي اجازت هئي، ان محفل ۾ به وزير هئا، ٻنهي جو نالو تقريباً ساڳيو هو. هڪ وزير لٽل هو ته هڪ وزير چڙهيل هو. لٽل وزير محفل ۾ ويهي ڪري مان واري اوقاف کاتي جي وزير کي جهولي ۾ ويهاريو. لٽل وزير چڙهيل وزير جي ڳڻي تي سو جو نوٽ رکيو، فنڪاره آئي، ڳڻي ۾ هٿ، مڇن ۾ هٿ، نوٽ به ڇٽ ته مڇ به ڇٽ، محفل مٿي رهي، لاهور جي فنڪارائن جو حسن به غضب هو. عاشقن جون قطارون ۽ نوٽن جي بارش هجي، واچ ته گهڻي پئي ٽڙي پر ڪجي ته ڇا ڪجي؟ ٻنهي وزيرن پئي عشق ڪيو، ان موقعي تي چار فوٽوگرافر ۽ هڪ اسان جي اوقاف کاتي جو فوٽوگرافر تصويرون ڪڍي رهيا هئا. مان کي ان محفل ۾ ڏاڍي دلي تڪليف ٿي، مان پاڻ واري اوقاف کاتي جي وزير کي اڳتي وڌي ڪن ۾ چيو ته ڪجهه فضيلت ڪيو. اهي فوٽو گرافر توهان

کي اڳتي هلي بليڪ ميل ڪندا.

وزير چيو: ”اڙي ڇڏ ڙي، مزو ته ڏس“ اها ڪل يوگ ۽ تفريح جي محفل ته هلندي رهي، مونکي هڪ ڳالهه ياد آئي ته ڪنهن زماني ۾ روزاني جسارت هڪ سلسلو هلايو هو، عنوان هيو ”تصوير آپ کي بات هماري“ هڪ صوبائي وزير اخبار ۾ بيان ڏنو ته، ”مين تو سگريت پي نهين پيتا“، ليڪن ٻئي ڏينهن تي جسارت ۾ هڪ تصوير هئي، جنهن ۾ وزير سگريت پي رهيو آهي ۽ ڪپشن لڳل هو: ”تصوير آپ کي بات هماري“ تنهن ڪري فوتو گرافر وزير کي ڪڏهن ڪڏهن تصويرن سان بليڪ ميل ڪندا آهن.

هڪ ڀيري سنڌ جي هڪ وڏي وزير سان نوابشاھ ضلعي ۾ ديوتئي هئي. وڏو وزير ڪنهن پروگرام جي افتتاح ڪرڻ جي لاءِ بيٺو رهيو، ڇاڪاڻ ته ٽيليويزن وارن اڃان دير ڪئي هئي. وڏي وزير وقت گذارڻ جي لاءِ هڪ واقعو ٻڌايو ته، مان هيليڪاپٽر ۾ پائيلٽ سان گڏ ويٺو هوس، مون پائيلٽ کان سوال جواب ڪيا ته، هيليڪاپٽر ۾ تو ڪهڙن ڪهڙن ماڻهن کي گهمايو آهي؟ پائيلٽ ٻڌايو ته، هي آرمي جو هيليڪاپٽر آهي، تنهن ڪري فلائي ڪرنل، فلائي ڪرنل سان گڏ مان ديوتئي ڪئي آهي. مون هن کان پڇيو ته، ڪيترو تيل ساڙيندو آهي، هي ڪيترو مٽي ويندو آهي. هن ۾ ڪيترا ماڻهو چڙهندا آهن؟

انٽرويو ڏاڍو دلچسپ ٿيو ۽ نوابشاھ به ويجهو آيو. اسان لهڻ وارا هئاسين ته پائيلٽ مون کي چيو ته، سائين اصل سوال ته اڃا توهان ڪيئي ڪونهي. مون هن کان پڇيو ته، اهو ڪهڙو سوال آهي. پائيلٽ چيو ته، سوال آهي ته هي هيليڪاپٽر ڪيترو جهونو آهي، ته مون پائيلٽ کان پڇيو ته تون ٻڌاء ته هي ڪيترو جهونو آهي؟ پائيلٽ ٻڌايو ته سائين هي ۵ سال اڳ ۾ ختم ٿي چڪو آهي. اسين مڙهي پيا هلايون. وڏي وزير جو اهو ٻڌي ڪري هن جو پگهر نڪري ويو ۽ چيائين ته موت تي مان ڪار ۾ چڙهي ڪراچي ويندس ۽ هيليڪاپٽر ۾ نه ويندس.

ضلعي سکر اندر ڳوٺ آهي، دادلو ۽ ان ڳوٺ اندر زميندار جي پاءُ جو لاڏاڻو ٿيو. اتي عذر خواهي ڪرڻ لاءِ هڪ وڏو وزير اچڻو هو. تائيم هو صبح جو ساڍا ست ۽ ڏينهن هيا سياري جا، وڏي وزير کي هيليڪاپٽر ۾ اچڻو هو. ڳوٺ جي ٻاهران هلي پيد ٺاهيو ويو. سکر ضلعي جو ڊپٽي

ڪمشنر، ايس پي ۽ مان (ڊائريڪٽر انفارميشن) ۽ ٻيا ڪيترائي ضلعي جا عملدار وڏي وزير جي استقبال لاءِ بيٺا هئاسين، هيليڪاپٽر لٿو ٿيهارو ڪن ڪارن جو قافلو زميندار جي بنگلي تي پهتو. آخر قضئي جي دعا گهري ويئي. مان ان وقت وڏي وزير جي سامهون ويٺو رهيس. صاحب مون کي اشارو ڪيو ته مان ان جي ويجهو ويس چيائين ته نصرت پڇا ڪر ته هتي ”پاهت“ نه پر عذري يا تڏو ڪونيندا آهن. پاهت شادين ۾ ڏبو آهي. پوءِ مان معلومات ڪئي ته هڪ سنڌي ماستر هيو. جڪو عذر جا پيسا وٺي پيو، مون کي وڏي وزير چيو ته منهنجي گدي جي ڪيس ۾ ۸ سؤ رپيا پيا آهن، ان کي ۵ سؤ رپيا ڪڍي ڏئي. مان صاحب جي ڪيسي ۾ هٿ وڌو، ڪمري ۾ ويٺل سڀ ماڻهو مون کي ڏسڻ لڳا. مان ۵ سؤ رپيا ڪڍي ماستر صاحب کي ڏنا.

صبح جو وقت هو، سڀني پوءِ نيرن ڪئي. آخر ۾ موڪلائي اسان سڀ هيلي پيڊ تي آياسين. هيلي پيڊ تي هيليڪاپٽر پيو هيو. اسان سڀ گول جي چوڌاري بيٺا هئاسين. مان جڏهن موٽي آفيسرن وٽ پهتس ته مونکي ذهن ۾ هڪ پوڳ پيدا ٿيو ڊي سي صاحب مون کان پڇيو ته، ”وزير اعليٰ ني ڪيا ڪها؟“ مون ڊي سي کي چيو ته، وڏي وزير چيو ته اڄوڪي تقريب جو انتظام ڏاڍو واهيات هيو. مان ڪراچي پهچان ته ڊي سي کي ڏسي رهنڊس. في الحال تون اخبار ۾ نه ڏجانءِ، ڊي سي ڏاڍو مايوس ٿي ويو، هفتو کن مون کي آفيس ۾ فون ڪندو رهيو، هفتي کان پوءِ مان ڊي سي کي سڄي ڳالهه ٻڌائي.

ضلعي لاڙڪاڻي جي اندر هڪ مشهور درگاه آهي، ان جو سجاده نشين يا اڳواڻ ڏاڍو بيمار هيو، پوءِ هڪ دفعي سنڌ جو وڏو وزير ۽ ڄم صوبائي وزير چاليهارو کن گاڏين ۾ چڙهي ان درگاه تي پهتاسين. پير صاحب جي پوزيشن اها هجي جو هو بيمار هيو، ويل چيئر تي اچڻو هيو. پر درگاه تي به ٿي سڻو ماڻهو ان جي ديدار لاءِ منتظر هئا. اسان وڏي وزير ۽ پنجن ڇهن وزيرن سان گڏ مسجد جي سامهون حجري ۾ ويهي لڳ ڀڳ ۳ ڪلاڪ انتظار ڪيو. ان محفل ۾ لفظ ”جن“ ڏاڍو استعمال ٿي رهيو هو. مثال طور، ”سائين جن هاڻي اٿيا آهن، سائين جن دوا پيا کائين، سائين جن ويل چيئر تي ويٺا آهن، سائين جن اچي رهيا آهن. انهن تن

ڪلاڪن جي انتظار ۾ درگاه جا مريد اندران حويلي مان ٿالھ ڀري کڻي آيا. انهن ٿالھن ۾ ڊراءِ فروٽ هجي، ايترو ته وڌيڪ ڊراءِ فروٽ هيو جو معلوم ٿيو ته اندر ڪي ڊراءِ فروٽ جون گنديون ڀريل آهن. تن ڪلاڪن ۾ مٺيون ڀري کيسن ۾ وڌيون. جڏهن وزيرن جي اها حالت هئي ته مان به ٻه چار مٺيون کڻي کيسن ۾ وڌيون ته گاڏي ۾ کائينداسين. جيئن ته محفل ۾ لفظ جن وڌيڪ استعمال ٿي رهيو هو، ان ڪري مان به ان لفظ کي استعمال ڪندي هڪ خليفي کان پڇيو ته، ”سائين جن کي ڪهڙي تڪليف آهي؟“ جواب ڏنائين ته سائين جن گڏھ مبارڪ تان لهي رهيا هئا ته، ”جنگھ مبارڪ هيٺ ڪيائون، جتي مبارڪ پائين پيا ته پير مبارڪ ترڪي وين، پير سان هڪ ماڻهو ويٺو هو، جنهن کي شايد نيرن جي ماني به ڪانه ملي هئي، تنهن پٽڪو ڏيندي چيو ته، ”پوءِ ڳاڻو مبارڪ نه پڳن ڇا؟“ ائين محفل ۾ ڪل پئجي وئي ته اوچتو ويل چيئر تي پير صاحب جن کي وٺي آيا، پوءِ وڏي وزير ڏاڍيون رڙيون ڪري پير صاحب کي پنهنجي وزارت جو تعارف ڪرايو. پير صاحب ڏاڍو ڪمزور هو، جنهن ڪري هن کي ڪا ڳالھ سمجهه ۾ ڪانه آئي. آخر وڏي وزير ۽ ٻين وزيرن خيريت جي دعا گهري ۽ آخر ۾ ڊراءِ فروٽ جا رنيوتا ڀري پنهنجي کيسن ۾ وڌا ۽ قافلو لاڙڪاڻي ڏانهن روانو ٿيو.

هڪ دفعي صحت واري وزير سان منهنجي عارضي طور ٻن ٽن مهينن لاءِ ڊيوٽي هئي، انهن ڏينهن ۾ سعودي عرب جو هڪ تعليم جو وزير سنڌ اسيمبلي ۾ سنڌ جي وزيرن سان مليو. پر تعجب جي ڳالھ آهي ته هو اکين کان اندو هو. سڀ کان پهريائين ته ان جي ملاقات سنڌ جي تعليم جي وزير سان ٿي. جنهن وزير صاحب کي سنڌ جي تعليم متعلق بريفنگ ڏيندي، بسڪوٽ، سينڊ وچڙ ۽ ٻيٽيز وغيره ڪارايا ۽ ڦڪي چانه به پياري. تان وزير اتي ڪري. مان واري صحت کاتي جي وزير سان ملڻ آيو. وزير صاحب پئسي ڌوڪڙ جو ڏاڍو ڪنجوس هو. منجهند جو به ٽفن باڪس ۾ گهران ماني گهرائيندو هو. عربستان جي وزير جي خاطر تواضع لاءِ هن برنس روڊ تان ۱۰۰ رپين جا مرچائي پڪوڙا گهرايا. هڪ ته وزير نابين هو، ٻيو عرب مرچ نه کائين. پوءِ ته وزير کي اکين مان پاڻي وهي پيو ۽ هو پڪوڙا به کائي پيو. مان اهو ڪيل ڏسي رهيو هوس. پوءِ ته وزير

ڏاکڻ ۾ به سنگهان ڪيندو. پاڻي وهائيندو ويو. خبر ناهي ته صبح جو عريستان جي وزير جو ڇا حشر ٿي هوندو؟

هڪ دفعي ميٽروپول هوٽل ۾ اسان جو هڪ فنڪشن هو. رات جي ماني جي به دعوت هئي، جيئن جو هوٽل ۾ گهڙياسين ته ڊائنگ هال ۾ ماني به لڳي چڪي هئي. وزير صاحب ان ڊائنگ هال ۾ هلندي هڪ ڏونگهي جو ڍڪ لائو ۽ ٻوڙ ۾ آڱر ٻوڙي، آڱر کي چوسيندو رهيو. چيائين ته واھ جو ٻوڙ چاڙهيو اٿن. وزير صاحب پوءِ اسٽيج تي ويٺو ۽ ڊرائيور ڪار جو جهنڊو هيٺ ڪري، ڪار ڪاهي وزير جي بنگلي تي ويو. اتان وزير جي گهرواري به نوجوان ڌيرون به هوٽل ۾ آيون ۽ سڀني پوءِ گڏجي هڪ ٽيبل تي ويهي ماني کاڌي. بنگلي تي بورجيانو بند ڪيو ويو. باقي نوڪرن ان رات پگڙن جو ويلو کاڌو.

هڪ ڀيري هڪ سنڌ جي صوبائي وزير سان ڊيوٽي هئي، جنهن جو خيال هو ته، وزير کي هميشه سهڻو رهڻ کپي. تنهن ڪري ڊسمبر ۾ ته هر هڪ ماڻهو فل سوٽ پائيندو آهي. پر هو جون سهڻي ۾ به فل سوٽ پائيندو هو، تقرير ڪرڻ جو ڏاڍو پڙ هيو. پر هن کي هڪ ٻه تقرير ياد هئي. موقعو ۱۴ آگسٽ هجي، ۲۳ مارچ هجي يا ڏهين محرم هجي يا امام پاڪ جو چاليهو هجي. هن جي سدائين ساڳئي تقرير هوندي ته، ”پاڪستان ڪيئن بنا ٿا“ ۽ ”پاڪستان ڪي ٿا“ هن ٻئي ٻڙي قربانيان دي ٿي.

هڪ دفعي هڪ ٻي آر او ٻڌايو ته سنڌ جي وزير تعليم جي تمام گهڻي پبلستي ان ڪري ٿي ٿي ته ٻي آر او ان جو پاڻيڇو آهي. وزير صاحب پنهنجي ٻي آر او کي دڙڪو ڏيندي چيو ته، ”ڪان ڪول ڪر سن لو آڄ سي تم ڀي ميري پاڻيڇو هو.“ جڏهن مامو پاڻيڇو حڪومت ۾ هجن پوءِ ته واھ جو ڪم هلندو. ترديد به گهر مان ٿيندي ته تقرير به گهر مان ٿيندي. هڪ ڀيرو سنڌ اسيمبلي ۾ هڪ صوبائي وزير کي مڃڻ وٺڻ جي ڏاڍي عادت هئي. ٻي آر او صاحب جڏهن به ڪنهن تقريب کي ڪور ڪرڻ جي لاءِ فوتو گرافر ساڻ ڪري ويندو هو ته ٻي آر او اندر ڪمري ۾ ويندو هو ۽ فوتو گرافر ٻاهر بيهندو هو. ان موقعي تي وزير جو هڪ اردلي سپاهي هڪ هٿ هيٺ ڪري ۽ هڪ هٿ مٿي ڪري وزير صاحب کي

چوندو هو ته، ”سائين پوٽا ٻارهن ٿيا آهن. پوءِ وزير صاحب مڃڻ کي وٽڻ شروع ڪندو هو ۽ پوءِ فوٽو گرافر اندر ايندو هو ۽ تصوير ڪڍندو هيو. وزير صاحب ڏاڍو اطاعت وارو هو. پنهنجي ڪاتي جي سيڪريٽري ڏي فائيل به پاڻ کڻي ويندو هو، ان جو چوڻ ته سيڪريٽري بحال رهي ٿي. هڪ ڀيري هڪ سنڌ جي تعليم جي وزير کي مون رحيمداد خان مولائي تي تقرير لکي ڏني، جڏهن ڪاليج ۾ پروگرام تي وياسين ته اتي لائيت ڪانه هجي، ان ڪري وزير صاحب کي ايڪسٽيمپور تقرير ڪرڻي پيئي. وزير صاحب چيو ته رحيمداد خان مولائي وڏو ليکڪ ماڻهو هو ۽ ان سان گڏ هو وڏو نامور ماڻهو هو ان وزير هڪ دفعي ٻڌايو ته، مون وٽ هڪ ماڻهو آيو، چيائين ته عربي ماستري ڪبي، اڃا اتي ئي ويٺا هئاسين ته هڪ ٻيو ماڻهو آيو، ان به چيو ته مون کي به عربي ماستري ڪبي، مون کين ٻڌايو ته مون کي پاڻ عربي زبان ڪانه ايندي آهي. توهان پاڻ ٻئي عربي زبان ۾ ڳالهائو ته خبر پوي بنهي دوستن چيو ته اسان کي پاڻ عربي زبان ڪانه ايندي آهي. پر نوڪري ڪبي. ان کي چوندا آهن جهڙي چالي تهڙي پني.

سنڌ جي هڪ اهڙي وزير سان ڊيوٽي ڪرڻي پئي. اهو سکر ڊويزن جو واقعو آهي ته هڪ وزير نند ڪرڻ جو ڏاڍو شوقين هو، اسين ڊويزن جا آفيسر صبح جو ۹ بجي کان ان جو انتظار ڪندا هئاسين، ٻڌائيندا هيا ته سائين هاڻي اٿيو آهي، سائين برش ٿو ڪري، سائين شيو ٿو ڪري، سائين ڪپڙا ٿو بدلائي ۽ سائين نيرن ٿو ڪري، سائين کي نيرن جيڪا سويل نصيب ٿيندي هئي، اها شام جو ۳ بجي ٿيندي هئي. پوءِ گاڏين جو قافلو ڪري نڪرندا هئاسين، دوري تي ڪافي ڳوٺن ۾ وڃڻ ٿيندو هو. جتي افطاري ڪرڻي هوندي، اتي خدا جي فضل سان سحري ڪنداسين، ماڻهو انتظار ۾ سڪي سڪي بک ۾ پاڻ ٿي، ڳوٺن ڏانهن روانا ٿي ويندا هئا. هڪ دفعي ڪوٽڏيجي جي پريس ڪلب ۾ شام جو چهيڻ بجي تقريب ٿيڻي هئي، اتي خدا جي فضل سان اسان رات جو ۱۲ وڳي پهتاسين، تقريرون شروع ٿيون مون کي ڊائريڪٽر انفارميشن سکر ڊويزن جي حيثيت سان اخبار وارن جي نمائندگي ڪرڻي هئي، مان پنهنجي تقرير ۾ محفل کي ڏاڍا لطيفا ٻڌايا ۽ ڏاڍو ڪلايو، وزير صاحب کي جڏهن

ڳالهائڻ جو وارو مليو ته هن به به چار لطيفا ٻڌايا، انهن مان هڪ واقعو هن طرح آهي: هن چيو ته اسين جڏهن رستي ۾ ڪوٽڏيڃي وٽ پهتاسين ته وڏو هجور هيو، ماڻهو بيٺا هئا، اتي هڪ گڏه هيو، گڏه سان جڏهن به ڪا ڳالهه ڪريون پيا ته گڏه ڪنڌ هلائي هر ڳالهه تي ها ڪري رهيو هو، مالڪن جو چوڻ هو ته ان گڏه کي جيڪو به ماڻهو ”نه“ ڪرائيندو ان کي گڏه به ڏينداسين ۽ ۳۰۰ رپيا به ڏينداسين. ڪافي ماڻهن گڏه جي ڪن ۾ ڳالهائيو، پر گڏه اها ساڳي هاڪر ڪري رهيو هو، ان سنگت ۾ هڪ ڊاڪٽر صاحب هيو، ان گڏه جي ڪن ۾ ڪجهه ڳالهائيو، جنهن تي گڏه ڪنڌ ڌوڻي هڪدم انڪار ڪيو. محفل ۾ ته واھ واھ ٿي وئي. ڊاڪٽر گڏه جو سودو کٽيو، پر اسين ڊاڪٽر کي ورائي وياسين ته تو گڏه جي ڪن ۾ ڇا چيو، ڊاڪٽر صاحب چيو ته، پريس ڪلب ڪوٽڏيڃي ۾ ڳاهي صاحب جو پروگرام ڪيو آهي، تون هلندي، ”گڏه ڪنڌ ڌوڻي انڪار ڪيو.“

مٿي اسٽيج تي ويٺل مهمانن کي اجرڪ ۽ ٽوپيون مليون، پر وزير صاحب کي بوسڪي جو اهڙو پٽڪو ٻڌايو ويو، جو وزير صاحب ڏاڍو سهڻو جوان، ائين پيو لڳي جڻ راتو مومل ڏانهن وڃي رهيو آهي. مون پنهنجي تقرير ۾ وزير صاحب کي رائي سان تشبيه ڏيندي چيو ته، سائين اهي ڏينهن گذري ويا آهن، جڏهن مومل رائي جي انتظار ۾ اڌ رات تائين جاڳي گيت ڳائيندي هئي ته، ”آءُ راتا ره رات، تنهنجي چانگي کي چندن چاريان.....“ پر اڄوڪي مومل هوشيار آهي، ڏيئو ڪونه ٿي باري پر روڊ تي لڪڙا هڻائي، انهن ۾ سٺو سٺو جا بلب ٻارائي ٿي ۽ گيت ڳائي ٿي ته، ”آءُ راتا ره رات ته تنهنجي پيڄاري کي پيار سان سينگاربان.“ پر موجوده راتو بي وفا ثابت ٿيو آهي. جو رستو پلي ڪنهن ٻي مومل ڏي هليو ٿو وڃي.

رات جي ماني جيڪا اسان کي ۸ بجي ڪاٽي هئي، اها خير سان رات جو ۳ بجي کاڌي سين، محفل رات جو ۴ بجي ختم ٿي، هي لکڻي يادگيرين تي ٻڌل آهي. ڪنهن جو به نالو نه ڏنو ويو آهي. ان ڪري فقط ادب جي تفريح سمجهيو وڃي ۽ دل آزاری سمجهڻ نه کپي.

روزانه عوامي آواز- ۹ اپريل ۱۹۹۷ع

ڪراچي ۽ موسمي مهمان!

مير نصرت ابڙو

اندرين سنڌ مان ڪراچي ۾ گهمڻ جي خيال کان جيڪي ماڻهو اچن ٿا، اهي پنهنجي دوستن ۽ مٿن مائٽن وٽ، اچي لڏو لاهين ٿا. هڪڙا اهڙا مهمان جيڪي زندگيءَ ۾ پهريون ڀيرو ڪراچي ۾ اچن ٿا، انهن جي لاءِ ڪراچي حيرت جو مڪان آهي، بيا اهڙا مهمان جيڪي هفتي ڏيڍ ۾ ڀڳا بيٺا هجن، هڪڙا ڪورٽن جي چڪر ۾ هڪڙا نوڪرين جي تلاش ۾، هڪڙا حج ڪرڻ وارا جيڪي پاڻ سان ڏهه جٽا بيا به آئين جيڪي کين الوداع ڪن. هڪڙو وري موسمي مهمان يعني تعليم کاتي وارا استاد، ليڪچرار جيڪي اونهاري جي موسم ڪراچي ۾ ڪم هجي نه هجي مگر اچن ضرور، جيئن ڀلو مٿي درياھ ۾ چڙهندو آهي. هونءَ تہ مهمان اکين تي، ڪير انهن جي اچڻ کان انڪار ڪندو، پر ڪراچي آهي خرچائو شهر هتي سڀ نوڪرين وارا گهر گهاٽ سوڙها ۽ ڪرائي جا گهر، نه اوطاق نه تڏو، پوءِ مڙئي رسم کي پورو ڪرڻ لاءِ چوندا ته ادائلي ڪري آئين ۽ ٿيڏي اک سان مهمان جي سامان پيٽي ۽ ٿيلهي تي به نظر ڪندا ته اندازو لڳائي سگهجي تہ مهمان قدردان ڪيترا ڏينهن خيما کوڙڻ چاهي ٿو؟ پر جي همراھ ڳاله ڪئي تہ هڪ ضروري ڪم سان اچڻ ٿيو آهي، بس سياڻي آفيس مان ٿيندو. سپرھاءِ وي تان حيدرآباد جي بس ۾ ويھبو، تہ گهر وارا چوندا تہ ڀلا اهڙي تڪڙ به ڪهڙي آهي، پر هونءَ تہ بيسيون به سڄي رات هلن ٿيون.

ڪراچي جي دوستن جو اهو رايو آهي تہ مهمان اهو سنو جيڪو

صبح جو نيرن پاڻي ڪري اڪيلو بنا ڪنهن مددگار جي پاڻ شهر ۾ ڪمي ڪاري گهمي ڦري، مانجهاندو به ٻاهر ڪري پوءِ جي پڄي سگهيس ته رات جي ماني به ٻاهر کائي اچي ۽ ڏهين ۽ يارنهن بجي رات جو ٽڪجي، تنجي ڦان تي اچي ڪري پوي. اهڙو مهمان ڪو خاص مهانگو نه آهي، هڪڙا وري پڻ پانگ مهمان چون، ادا صبح مردان جو ڏهه رپيا ته ڏجان، مون وٽ پئسا مٽيل نه آهن. خير اهو ته هو چڱيڙو مهمان، هڪڙا اهڙا مهمان يا ته اهي پهريون ڀيرو دفعو ٿا اچن يا ڪراچي جي رستن ۽ خوني روڊن کان واقف نه آهن، اهي پاڻ سان ڊائري ۾ به چار شيون نوٽ ڪري ٿا اچن. مثال گاندي گارڊن، منهورڙو، ڪياماڙي، ڪلفتن، صدر، جهونا مارڪيٽ ۽ قائد اعظم جي مزار. پوءِ گهرواري کي يا دوست کي نوڪري تان موڪل نه ملي ڪيسي ۾ پاڻي پئسو نه هجي، ڪو ضروري ڪم هجي يا امتحان ڏيڻو هجي، پر مهمان جو ساٿ ضرور ڏيڻو پوندو.

مهمان نيرن پاڻي ڪري تيل ڦليل ڪري وارن کي ڦٽي ڦٽي ٻوٽ اگهي سگهي همراھ تيار ٿي بيٺو هوندو، پوءِ صبح جا ست يا اٺ ڇو نه هجن ته به چوندو ته ڪلفتن تي هلون. پوءِ ميزبان چوندس ته ڪلفتن تي شام جو هلبو، اتي شام جو مزو ٿيندو آهي ته، مهمان دل ۾ چوندو ته نٿاڻي تو وري ٻيو سوال ڪندو ته ڪياماڙي تي هلون، گاندي گارڊن ۽ منهورڙو ڏسون، پوءِ مهمان هفتو ڏيڍ رهي سڀ جڳهون گهمي پوءِ الله جي فضل سان پنهنجي پاڙي تي موٽي ڳوٺ پهچندو. ڪراچي جا دلچسپ احوال پنهنجي مائٽن کي ڏيندو. وري انن ڏينهن کان پوءِ ٻيو محترم ٻارين پڄي اچي سلامي ٿيندو. ميزبان گهمائڻ جو سفر وري به ڪياماڙيءَ کان شروع ڪندو. هاڻي سائين ڏيو منهن، سچ پچو ته هر ڀيرو اسان جو اهو مقصد نه آهي ته اسين مهمانن مان تڱ آهيون، پر محمد فقير مسخرو هڪ هڪ سئو بيت پڙهندو هيو ته:

”اول ۾ الله ڀلو، ڀلي ۾ پلاءِ ڀلو.“

هاڻي اهو اوهان تي آهي ته دل تي هٿ رکي نوڪري موڪل، پگهار ۽ گهري نظر ڪري فيصلو ڪريو ته اوهان لاءِ مهمان ڪهڙو ڀلو. پر پاءِ جي اوهان وٽ اڄڪلهه ڪو مهمان ترسيل هجي ته ان کي هي ڪالم ضرور پڙهائجو!

روزانه عوامي آواز- ۲ جولاءِ ۱۹۹۷ع

تحريرن ۽ تقريرون جا چاليھ سال

مير نصرت ابڙو

اھو سال ۱۹۴۹ع جو قصو آھي تہ مان مدنجي جي گورنمينٽ پرائمري اسڪول ۾ چوٿون درجو سنڌي پڙھندو ھوس، مون کي ٻال جتيءَ کان ئي ادب ۽ صحافت جو قدرتي زوق ۽ شوق ھو، مان منجھند جي ماني ڪاٺي گھران تي ڪري بازار ۾ ڪاڪي حڪيم حجم جي سيرب ٺاھڻ جي دڪان تي ايندو ھوس. انھن ڏينھن ۾ اڃا سيلون جو رواج نہ پيو ھو. پر صندل تي ويھي وار ڪٽيا ويندا ھئا. ان ڪاڪي حڪيم حجم جي دڪان تي روزانہ ”الوحيد“ اخبار ڪراچي مان ايندي ھئي. جنھن جي سري تي ڪجيءَ جو وڻ ھوندو ھو، مان ان اخبار جو ۱۹۴۹ع ۾ بہ سڄو مطالعو ڪندو ھوس، انھن ڏينھن ۾ مان ھڪ ڪھاڻي لکي ”الوحيد“ جي بالڪن جي ٻاري ۾ جيڪا چيبي ان ڪھاڻيءَ جي ڪري مون کي جيڪا خوشي نصيب ٿي اھو بي انتها خوشيءَ ھئي، پنھنجن ڪپڙن ۾ نہ پئي ماپيس، اھڙي طرح سان منھنجي لکيل تحرير جو ڇپجڻ ۱۹۴۹ع کان شروع ٿيو، مان جڏھن دڪان تي ويندو ھوس تہ مدنجي شھر جي ماڻھن کي منھنجو دڪان تي ويھڻ سٺو نہ لڳندو ھو، پر مان پنھنجي زوق جي ھٿان مجبور ھوس.

ان کان پوءِ ۱۹۵۸ع ۾ ايوب خان جو انقلاب آيو، ملڪ ۾ مارشل لا لڳي، انھن ڏينھن ۾ حيدرآباد مان ھڪ رسالو ”ڳوٺ سڌار“ نڪرندو ھو، جنھن ۾ مون ھڪ مضمون ”سھڻا ڏند“ لکيو، جيڪو ڇپيو جيڪو اڄ ڏينھن تائين منھنجي ”صحافت ھائوس“ ۾ موجود آھي. ان ڳالھ ڪرڻ کان اڳ ۾ جو مون کي ادب ۽ صحافت جو ذوق

ڪيئن پيدا ٿيو، جو مان پنهنجي استاد محترم مرحوم علي مظفر شاھ عرف جمن شاھ جو ٿورائتو آهيان، جنهن منهنجي سرپرستي ڪئي، ادب ۽ صحافت جي واٽ ڏيکاري، هو پنهنجي وقت جو عالم، اديب، شاعر، تاريخدان ۽ اخبارن جو خاطر هو. سندس ڏيئي مان جيڪڏهن مان وٽ نه ٻاريان هاڻ ته اڄ جيڪو مون کي مان مرتبو مليو آهي اهو نه ملي ها.

شهر مدنجي ۾ سائين جمن شاھ جي هڪ محمدي لائبريري هئي، جنهن جو مان ۱۹۵۱ع کان ۱۹۵۴ع تائين انچارج هيس، ڪتاب چنڊي صاف ڪري اخبارن ۽ رسالن جي ترتيب ڏئي روزانو رکندو هوس، ان محمدي لائبريري ۾ ساڍا ٽي سو کن ڪتاب هئا، جيڪي مون ۱۹۵۴ع ۾ پڙهي پورا ڪيا، اڃا اسان جي شهر مدنجي ۾ لائيت ڪانه آئي هئي، شام جو ڪرسيون چنڊي رکندو هوس جتي شهر مدنجي جا ماڻهو اچي پڙهندا هئا.

محمدي لائبريريءَ ۾ هفتيوار سنڌي ادبي گڏجاڻي ٿيندي هئي، ان گڏجاڻيءَ ۾ ماسٽر وريل داس ”ناز“، عبدالحڪيم شاھ ”مفڪر“ ۽ ڪاڪو محمد اسماعيل لوهر ۽ ان کان علاوه شهر مدنجيءَ جا ٻيا شاعر ۽ اديب به ڪٺا ٿيندا هئا، ان سڄي ڍانچي جو سرپرست ۽ مهندار سائين جمن شاھ هوندو هو.

هڪ دفعي ۱۹۵۴ع ۾ مان ان ادبي محفل ۾ هڪ شعر پڙهيو، سائين جمن شاھ پوءِ منهنجو شعر ڏسي مون کي چيو ته، پٽ تون شاعريءَ کي ڇڏي ڏي، تون پاڻ کي نثر نويس جي طور محنت ڪر، ان کانپوءِ ٻي ادبي گڏجاڻي ۾ مان هڪ ڪهاڻي پڙهي جنهن جو عنوان هو ”ڏيئي جي اوت“ اها ڪهاڻي اڄ به مون کي لفظ به لفظ ياد آهي، اهي ها چند اسباب جنهن جي ڪري مون کي پرائمري اسڪول کان استادن جي رهنمائي ملي ۽ مان ۱۹۴۹ع کان ڇپيل تحريرن جو آغاز ڪيو.

مدنجي ۾ انگريزي ۳ درجا تعليم هوندي هئي، مان ۱۹۵۴ع کان ۱۹۵۸ع تائين گورنمينٽ هاءِ اسڪول لاڙڪاڻي ۾ تعليم حاصل ڪئي. انهن ڏينهن ۾ اسان جو هيڊ ماسٽر سنڌ جو اديب ۽ دانشور استاد واحد بخش شيخ هوندو هو، جڪو اسان کي ميٽرڪ ۾ پوئٽري پڙهائيندو هو. ۱۹۵۹ع ۾ مان لاڙڪاڻي جي ڊگري ڪاليج ۾ داخلا ورتي تن

ڏينهن ۾ هاڻوڪي ڊگري ڪاليج ڪانه هوندي هئي. ڪاليج جا ڪلاس گورنمينٽ هاءِ اسڪول لاڙڪاڻي ۾ شام جي ٽائيم تي ٿيندا هئا. استاد عبدالڪريم سنديلو اسان کي سنڌي پڙهائيندو هو. مان سندس چهيتو ۽ پيارو شاگرد هيس.

۱۹۵۹ع ۾ جڏهن مان فرسٽ ايئر ڏني ته منهنجي رزلٽ، سرٽيفڪيٽ جي گهٽ هجڻ جي ڪري وٽ هيلڊ ٿي هئي، ان ڪري مان ۱۹۵۹ع ۾ زندگيءَ ۾ پهريون ڀيرو حيدرآباد شهر ۾ آيس، اولڊ ڪيمپس يونيورسٽي مان رزلٽ معلوم ڪري پوءِ شهر ۾ عبرت اخبار جي آفيس جي جاچ ڪيم، گاڏي کاتي ۾ مون کي عبرت اخبار جي معلومات ملي، مان انهن ڏينهن ۾ وقت جي ايڊيٽر کي هڪ مضمون چيڻ لاءِ ڏنو. جنهن مضمون عبرت ۾ شايع ڪيو، پوءِ ۱۹۵۹ع کان ۱۹۹۸ع تائين مون کي ۴۰ سال ٿيا آهن، جو مان ”عبرت“ ۾ لکان پيو. سون جي تعداد ۾ ڪالم، ڪهاڻيون، مضمون ۽ مقالا ”عبرت“ اخبار ۾ لکيا آهن، جيڪا اخبار جي عزت به آهي ته منهنجي عزت به، ڇاڪاڻ ته عبرت اخبار لاءِ عام مشهور آهي ته سنڌي ٻوليءَ جي اخبار جنگ آهي. عبرت اخبار سنڌ جي وڏي خدمت ڪئي آهي. ان کان پوءِ سنڌ ۾ ٻيون به اخبارون نڪتيون آهن جيڪي سنڌ جي خدمت ڪن ٿيون.

شهر حيدرآباد مان ته ”عبرت اخبار“ نڪري ٿي، پر حيدرآباد شهر مان روزانه ”خادم وطن“ ”روزانه مهرڻ“ ۽ روزانه ”هلال پاڪستان“ به نڪرنديون آهن، مان انهن اخبارن ۾ به لکيو، پر سڀ کان وڌيڪ مون ”عبرت“ اخبار ۾ لکيو.

۱۹۷۷ع ۾ جڏهن مان خيرپور ۾ اسسٽنٽ ڊائريڪٽر انفرميشن هيس تڏهن صحافين پاڳاري جي لائبريري جي انچارج ٿيڻ لاءِ الله راجڙ کي مون سان ڄاڻي وائي جهيڙو ڪرايو، ان کان پوءِ روزانو ”مهراڻ“ اخبار ۾ منهنجي مٿان هڪ ايڊيٽوريل لکيو. عنوان هو: ”اڀري جا افعال“ ٿيڻ لاءِ الله راجڙ اڄڪلهه انفرميشن آفيسر آهي. وڏو ڄاڻو عالم ۽ اديب آهي، کيس وار برابر به وڏائي نه آهي. علم واري جي لاءِ سندس دل ۾ ڪافي عزت هوندي آهي.

۱۹۶۲ع ۾ مان سنڌ يونيورسٽي مان بي- اي پاس ڪري ڪراچي

يونيورسٽيءَ ۾ اعليٰ تعليم جي لاءِ آيس، پهريائين مان ايم۔ اي انٽرنيشنل رليشن ۾ داخلا ورتي، سنڌ جو جو سابق وزير اعليٰ سيد مظفر حسين شاھ ايم۔ اي پڙهي پوري ڪئي ته مان داخلا ورتي. ڪراچي يونيورسٽيءَ ۾ ٻئي مڃيل مقرر هئاسين. شاھ صاحب انگريزيءَ ۾ تقرير ڪندو هو ۽ مان سنڌيءَ ۾ تقرير ڪندو هوس. انهن ڏينهن ۾ ڪراچي يونيورسٽي ۾ سنڌي ادبي سنگت هوندي هئي. مان ان جو جنرل سيڪريٽري هوندو هوس. ”سنڌي شام“ جي نالي سان هڪ رسالو ڪيندا هئاسين، مان ان جو ايڊيٽر هوس، بعد ۾ مان صحافت ۾ ايم۔ اي ڪرڻ جي داخلا ورتي، ڪلاس ۾ ڪل پنجاه شاگرد هئاسين. ۲۰ چوڪريون ۽ ۳۰ چوڪرا. مان اڪيلو سنڌي ڳالهائڻ وارو شاگرد هوس، جيڪو لاڙڪاڻي مان آيو هوس.

مان ۱۹۶۸ع ۾ صحافت ۾ ايم۔ اي پاس ڪئي، منهنجي استاد محترم پروفيسر ساجد ذڪريا جو چوڻ آهي ته مان سنڌ جو پهريون شاگرد آهيان، جو اڄ کان ۳۲ سال اڳ ۱۹۶۸ع ۾ صحافت ۾ ايم۔ اي جو امتحان پاس ڪيو. هلندي هلندي اها به ڳالهه ٻڌائيندو هلان ته، اسان جي ڪلاس ۾ جيڪي چوڪريون هيون، انهن سهڻن چوڪرين ۾ هڪ وري حسين چوڪري هئي، دل ست ڏيندي هئي ته ان سان ڳالهائجي ڪا پيار محبت جي ڳالهه ڪجي، پر چوڪريءَ جو پروگرام هو ته جيئن ئي ريس جو گھنڊ وجهندو هو ته ڪلاس ۾ ئي ويهي سڀارو پڙهڻ شروع ڪندي هئي. خدا ڄاڻي ته ٻن سالن جي دؤران هن قرآن جا ڪيترا ختم ڪيا پر مان ته ساڻس پيار جي بسم الله پڙهي به نه سگهيس.

انهن ڏينهن ۾ اسان کي ڪراچي يونيورسٽي ۾ سنڌي ٻولي ۾ جواين لکڻ جي اجازت نه هوندي هئي، تنهنجي ڪري منهنجا امتحان انگريزي ۽ اردو ۾ ٿيا جڏهن مان ۱۹۶۸ع ۾ ايم۔ اي جرنلزم فائينل جو امتحان پي ڏنو ته پروفيسر ساجد ذڪريا مون کي اردو ۾ لکڻ جي دعوت ڏني جيڪو مان انگريزيءَ جي مقابلي ۾ اردو ۾ سنو لکندو هوس.

۱۹۶۶ع ۾ سڀ کان پهريائين مان روزانه ”جنگ“ ۾ ”وحدانيت اور روحانيت کي آواز“ تي مضمون لکيو، جيڪو شاھ ڀٽائيءَ جي عرس جي موقعي تي لکيو ويو. ۱۹۶۸ع ۾ ”سنڌي صحافت کي تاريخ“ تي مون

هڪ مقالو روزانه ”جنگ“ ۾ لکيو، جيڪو منهنجي ايم۔ اي فائينل ۾ ريسرچ رپورٽ جو عنوان هو. مان ان سلسلي ۾ سنڌ جي ۵۰ کان مٿي سينيئر صحافين جا انٽرويو به ڪيا.

هڪ ڪالم نگار جي حيثيت سان مان ۱۹۷۰ع ۾ سکر جي روزانه ”انقلاب“ ۾ هڪ ڪالم لکيو. جنهن جو عنوان ”ديس پرديس“ ۱۹۷۰ع کان ۱۹۷۳ع تائين اهو ڪالم برابر ڇپيو رهيو، آخر جي ڏينهن ڇپيو هو. انهن ڪالمن ۾ منهنجو هڪ ڪالم ”ڇوڙي پاس گريجوئيٽ“ ڏاڍو مشهور ٿيو. مان ان ڪالم جو نالو ”ديس پرديس“ به ان لاءِ لکيو ته پير علي محمد راشدي روزانه جنگ ۾ ”مشرق و مغرب“ لکندو هو. مان ڪالم جو نالو به ”ديس پرديس“ رکيو. ۱۹۷۰ع کان ۱۹۷۳ع تائين هفتيا ڪالم منهنجي ”صحافت هائوس“ ۾ چڱي طرح سان محفوظ آهن.

پير علي محمد راشدي ۱۹۷۰ع کان ۱۹۷۴ع تائين ”مشرق مغرب“ ڪالم لکيو، جيڪو مان کڻي ڪري جنگ اخبار ۾ ڏئي ايندو هوس ۽ اتان جيڪا چيڪ ملندي هئي، اها به سائين کي آڻي ڏيندو هوس. ان ڏينهن ۾ پير علي محمد شاه راشدي پاڪستان جو هائلي پيڊ ڪالم نگار هو. سندس لکيل ڪالم ”مشرق و مغرب“ ٻن جلدن ۾ محفوظ منهنجي صحافت هائوس ۾ موجود آهي.

۱۹۷۰ع ۾ مون کي استاد ساجد ذڪريا روزانه ”حریت“ اخبار ۾ وٺي ويو ۽ ايڊيٽر فرهاد زبدي کي چيائين ته هن نوجوان کي لکڻ جو موقعو ڏيو، پوءِ مان ۱۹۷۰ع ۽ ۱۹۷۱ع ۾ سنڌ متعلق هفتيوار مضمون لکيا، هڪ مضمون جي مون کي ۳۰ روپيا مزدوري ملندي هئي، جيڪا اڄڪلهه جي مقابلي ۾ تمام وڌيڪ هئي.

هڪ دفعي مان لکندي لکندي پنهنجو نالو نصرت حسين ابڙو مان ڦيرائي ”نصرت حسين نصرت“ لکيو. ٻي ڏينهن تي مون کي فرهاد زبدي صلاح ڏني ته، ”پاڻي ابڙا صاحب نصرت حسين نصرت کي وجھ سي آپ گم هو جائين گي.“ تنهنجي ڪري پنهنجو نالو نصرت حسين ابڙو لک.

مان روزانه ”حریت“ ۾ ۱۹۷۱ع جو سڄو سال ”سنڌي اردو بول چال“ به لکي ۽ ريڊيو پاڪستان ڪراچيءَ تان ”سنڌي اردو بول چال“ جو سبق به پڙهايو.

۱۹۷۰ع واري سال مون ”اخبارِ جهان“ ۾ به لکڻ شروع ڪيو. جيڪو ۱۹۷۰ع کان ۱۹۷۴ع تائين هليو، مون کي مضمون جي فيس ۱۰۰ روپيا ملندي هئي. روزانه جنگ ۽ هفتيوار ”اخبارِ جهان“ ۾ جيڪي مضمون شايع ٿيندا هئا، اهي لنڊن جي انٽرنيشنل جنگ لنڊن ۾ بيهڻ چپا هئا. هڪ دفعي جو واقعو آهي ته، مير رسول بخش ٽالپر سنڌ جو گورنر لنڊن ۾ زير علاج هو، منهنجو هڪ ڏينهن انٽرنيشنل جنگ ۾ مولانا دين محمد وفائي تي مضمون چيو. گورنر صاحب پڙهي ڪري ڏاڍو خوش ٿيو ۽ لنڊن ۾ جنگ وارن کي فون ڪري ٻڌايائين ته مان سنڌ جو گورنر آهيان، نصرت حسين ابڙي کي مون ڏانهن موڪليو. هنن گورنر صاحب کان هڪ ڏينهن جي مهلت ورتي ۽ مختلف ايمر بيسيز ۾ فون ڪري معلومات حاصل ڪئي، پر مان انهن کي اتي نه مليس، ٻي ڏينهن تي گورنر سنڌ کي اطلاع ڏنائون ته نصرت ابڙو اسان جو ريگيولر رائيٽر آهي، پر ڪراچي ۾ رهندو آهي. هتي ڪڏهن به نه آيو آهي. گورنر صاحب مون کي لاڳيتو لنڊن ۾ پڙهندو رهيو. جڏهن ڪراچي ايئرپورٽ تي پهتو ته علي نواز وفائي کي چيائين ته، نصرت حسين ابڙي کي مون ڏانهن وٺي اچ. منهنجو لنڊن جو يار آهي. پر مان پڇاڙيءَ تان به گورنر صاحب سان ملڻ نه ويس.

۱۹۷۰ع کان اڳ ۾ ڪراچي مان ڪابه روزانه اخبار نه نڪرندي هئي. تنهن جي ڪري ڪراچي شهر ۾ رهندڙ شاعرن، اديبن ۽ محققن جو ڳالهت هوندو هو. هفتيوار ”آزاد“ تي پروفيسر بدرالدين اڄڻ، ڊاڪٽر در محمد پٺاڻ اڃا بي-ايڇ-ڊي ڪندو هو ۽ اسان سڀ گڏجي هفتيوار آزاد ۾ لکندا هئاسين. ۱۹۶۶ع کان ۱۹۷۶ع تائين ۱۰ سال مان لاڳيتو هفتيوار ”آزاد“ ۾ سون جي تعداد ۾ مضمون لکيا. هفتيوار آزاد جا فائيل ۽ پنهنجن مضمونن جا فائيل منهنجي ”صحافت هائوس“ ۾ موجود آهن.

۱۹۷۰ع ڌاري ڪراچي مان روزانه ”هلالِ پاڪستان“ نڪتي، پير حسام الدين شاه راشديءَ جي لائبريريءَ ۾ سراج ميمڻ سان ملاقات ٿي، سراج ميمڻ جي اتي ويڃڻ کان پوءِ سائين حسام الدين شاه مون کي حڪم ڪيو ته، روزانه ”هلالِ پاڪستان“ ۾ لک. ماز هڪ مضمون

بعنوان ”ڪراچي ۾ صحافت جي تاريخ“ تي لکي سراج صاحب کي هلال پاڪستان ۾ ڏنو جيڪو ايڊيشن ۾ شايع ٿيو.

۱۹۷۰ع جو زمانو هو ته لاهور شهر مان احمد نديم قاسمي ڪراچيءَ جي روزانه جنگ ۾ ”لاهور لاهور هي!“ جي عنوان سان هڪ هفتيوار ڪالم لکندو هو. ان اسٽائيل تي مان روزانه عبرت ۾ ”ڪراچي ڪراچي آهي!“ جي زير عنوان به ۶ مهينا ڪن ڪالم لکيو.

مان سکر شهر ۾ ۱۹۸۶ع کان ۱۹۹۵ع تائين ڊائريڪٽر انفرميشن ٿي گذريو آهيان. ۱۹۸۷ع جي ڳالهه آهي ته هڪ ادبي تقريب ۾ شيخ اياز ۽ مان هڪ صوفي تي ويٺا هئاسين، مان شيخ اياز کان پڇيو ته، سائين توهان مونکي سڃاڻو ٿا؟ شيخ اياز وڏي مون کي پنهنجي پاڪر ۾ ڪيو ۽ چيائين ته ها مان اوهان کي سڃاڻان ٿو. توهان نصرت حسين ابڙا آهيو ۽ اوهان اردو ۾ تمام گهڻو لکيو آهي.

۱۹۸۲ع ۾ مان ڪراچي جي روزانه ”هلال پاڪستان“ ۾ ۸۲ ۽ ۸۳ به سال ”روشنين جو شهر ڪراچي“ جي عنوان تحت ڪالم لکيو. جيڪو ۱۹۸۴ع ۾ وري مان ڪتابي صورت ۾ شايع ڪيو، پريس ڪلب ڪراچي ۾ ان ڪتاب جي مهورت ٿي. سائين علي احمد بروهي صاحب ان جي صدارت ڪئي ۽ ۲۰ کن اديبن ان تي ڳالهايو.

۱۹۸۴ع ڌاري صدر ۾ هڪ اخبار وڪينڊر دوست عثمان بنگالي مون کي پويان سڏ ڪيو ۽ چيائين ته مون کي آمريڪن ايم-بيسي مان آرڊر مليو آهي ته. ”روشنين جو شهر ڪراچي“ ڪتاب جون ٻه سو ڪاپيون کڻن جو U.S.A. جي لائبريريز ۾ موڪليون آهن.

مان چيم ته ڪتاب سنڌي ۾ آهي ۽ انگريزن کي اهو ڪتاب ڇو ڪپي. پنج ڇه مهينا گذريا. پير علي محمد شاه راشدي جي گهرواري بيگم ممتاز راشديءَ سان ملاقات ٿي. هن ٻڌايو ته مان ڪراچي جو انٽرنيشنل رسالو ”هراڊ“ ۾ توهان جي ڪتاب تي بڪ رويو لکيو آهي. عنوان آهي (A Cultural History of Karachi) اها ڳالهه ٻڌي مون کي پڪ ٿي ته U.S.A. جي لائبريريز ۾ منهنجو ڪتاب ڇو گهرايو ويو آهي.

وري ۱۹۸۵ع ۾ مان روزانه ”هلال پاڪستان“ ۾ ڪالم لکيو. جنهن

جو عنوان هو ”روح رهاڻ“ جيڪو ۲۵ قسطون ڇپيو ۽ بند ٿيو. سال ۱۹۹۵ع ۾ روزانه عبرت جي هفتيوار رسالي ”سندو“ ۾ ”نصرت ابڙي جي محفل“ ڪالم لکيو، جيڪو سال پير هليو، سڀني رسالن جا پڪا جلد منهنجي ”صحافت هائوس“ ۾ موجود آهن. وري ۱۹۹۷ع ۾ روزانه ”عوامي آواز“ ۾ مون هڪ ڪالم لکيو، جنهن جو عنوان هو ”ڳاله آ زماني جي“. جيتري قدر اردو تحريرن جو سوال آهي ته مان روزانه ”جنگ“، روزانه ”امن“، روزانه ”مشرق“، روزانه ”حریت“ ۽ روزانه ”نوائی وقت“ ۾ سنڌ جي متعلق مضمون ۽ مقالا لکندو آهيان ۽ خدمت جو سلسلو اڃان به جاري آهي.

تحريرن جو ذڪر ته مختصر ڪيوس مگر تقريرن جي لاءِ وري به پنتي موٽڻو پوندو. اڄ کان نيڪ ۴۸ سال اڳ ۾ يعني ۱۹۵۱ع ۾ مان مڏجي ۾ مان پهريون درجو انگريزي پڙهندو هوس استادن تقريرن جو مقابلو ڪرايو مان ان مقابلي ۾ سٺي تقرير ڪئي جنهن تي سائين جمن شاه مون کي آڻڻ جي ڪاپي انعام ۾ ڏني اهو ئي عرصو آهي جو ۴۸ سالن تائين مان اسٽيج تي حاضر ٿيندو رهيس ۱۹۹۲ع ۾ سکر ۾ مون سان شام ملهائي وئي ان موقعي تي ميدم مهتاب اڪبر راشدي صدارت ڪئي ڪل ۲۸ ماڻهن ڳالهايو ان موقعي تي تقرير ڪندي ادل سومري چيو ته ابڙي صاحب وٽ بيچن جون ڀريون ۽ اجرڪن جا انبار آهن واقعي مون وٽ به هڪ الماري خاص طور سان اجرڪن ۽ بيچن جي لاءِ ۽ ادبي ايوارڊن جي لاءِ مخصوص ٿيل آهي.

جنهن زماني ۾ غلام مصطفيٰ خان جتوئي سنڌ جو چيف جسٽس هو. انهن ڏينهن ۾ ڪراچي يونيورسٽي ۾ يوم حسين جي تقريب ٿي، ۶ هزار کان مٿي ماڻهو هئا، اردو وارا جڏهن به ڪنهن ماڻهو کي سڏيندا آهن ته چوندا آهن، ”ته نصرت حسين صاحب سي گذارش هي ڪه وه اپني خيالات ڪا اظهار ڪري.“ سنڌي تقريب ۾ سڏ ٿيندو آهي. ابڙي صاحب کي گذارش آهي ته پنهنجي خيالن جو اظهار ڪري. ان موقعي تي مون کي سڏ ٿيو، منهنجي تقرير جو عنوان هو ”شاه پٽائي ڪي ڪلام ۾ غم حسين“ مان پنهنجي تقرير ۾ شاه پٽائي جي سر ڪيڌاري جا شعر

پڙهيا، تنهن ۾ ڏاڍي مقبوليت ٿي. مان جڏهن هيٺ لٿس ته غلام مصطفيٰ خان مون کي سڏ ڪيو، پاڪر پائيندي پيار ڪندي مون کي چيائين ته، ”آپ تو بهت اچي سنڌي جاني هين.“ مون کيس جواب ڏنو ته، ”سائين مان آهيان ئي سنڌي.“ ان وري اهو ٻڌي ڪري مون سان ٻيهر به پاڪر پاتو ۽ وڏي عزت ڪئي.

مون کي پنهنجي هن مقالي ۾ تحرير ۽ تقرير جا چاليه سال جيڪي ڦاڙها ماريآ آهن ان جو ذڪر ڪيو آهي، پر مان پاڻ تي واجب ٿو سمجهان ته قاضي اسد عابد جو شڪريو ادا ڪيان جو هن منهنجي چاليه سال ادب ۽ صحافت جي خدمتن جي عيوض مون کي سنڌي ۾ ”مير صحافت“ جو خطاب ڏنو آهي، جي مان انهيءَ لائق آهيان يا نه! منهنجون خدمتون اوهان جي آڏو آهن.

جيتري قدر ڪهاڻي لکڻ جو سوال آهي، ته مون کي ۱۹۷۱ع ۾ هفتيوار اخبار ”اخبار جهان“ جي ايڊيٽر نثار زبيريءَ چيو ته مان توهان کي اڳو پوءِ اردو ۾ هڪ ڪهاڻي لکي ٿو ڏيان، جيڪا اخبار جهان ۾ ۱۹۷۱ع ۾ شايع ٿي، ان کان بعد مان ۳۵ کن ڪهاڻيون اردو ۽ سنڌي ۾ لکيون آهن، جنهن جو مستقل عنوان آهي، ”ڪهاڻي ۾ ڪهاڻي“ اميد ته ۱۵ ٻيون به ڪهاڻيون لکي پوءِ ان کي ڪتابي صورت ۾ ڇپرائبو.

ادب ۽ صحافت جي دنيا بيحد وسيع آهي، سنڌ جو ماڻهو جيڪو سنڌ ۾ رهي ٿو يا سنڌ کان ٻاهر رهي ٿو، ان ماڻهو تي سنڌ ڌرتيءَ جو قرض آهي ته هو پنهنجي ڌرتيءَ جي شناسائي ڪري انگريزي ۾ لکي، اردو ۾ لکي، سنڌي ۾ لکي، فارسي ۾ لکي يا عربي ۾ لکي، مقصد آهي ته پنهنجي سنڌ کي اجاگر ڪري پنهنجو قرض لاهي.

آخر ۾ مان سنڌ جي نوجوانن کي ايپل ڪنڊس ته هو ادب ۽ صحافت ۾ تحقيق جو ڪم ڪن، اسان کي جيڪو ڪم ڪرڻو هو، اهو ڪيوسين ۽ ڪيون پيا. اچو ته گڏجي پنهنجي سنڌ سنواريون، سينگاريون ۽ دشمن کي سنڌ متعلق معلومات پهچايون.

ڪتاب جو سهيڙيندڙ: مير نصرت حسين ابڙو

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪ ”لُڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دور جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ جڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻرندڙ، ڄرندڙ، ڪرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هڪ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آس رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پَن) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پَن جي نالي کي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جھڙيءَ طرح وڻن جا پَن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پَن به مختلف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، پَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَن کا خُصوصي ۽ تالي لڳل ڪَلب Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پَن جا سڀ ڪم ڪار سَهڪاري ۽ رِضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پَن پاڻ هِڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اُصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَن پاران ڪتابن کي ڊجيتائيز digitize ڪرڻ جي عَمَل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيتائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رُڳو پَن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پَن کي کليل اڪرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وَس پٽاندڙ وڌ کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليگڱن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمتائين. پر ساڳئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رُڪاوٽ کي نه مِجن.

شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٽ، ڀُڪار سان
 تشبيه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود جي مد مقابل بيهاريو
 آهي. اياز چوي ٿو ته:

گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

ڄڻ ڄڻ جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ چڻ ٿا،
 ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهڙ چڻ ٿا،

... ..

ڪالهه هيا جي سُرخ ڪُڻن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اٿي، هي بم- گولو،

جيڪي به ڪٽين، جيڪي به ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرقُ نه آ، هي بيتُ به بم جو ساٿي آ،
 جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته ”هاڻي ويڙهه ۽
 عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني
 آهي.

پڻ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين
 محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج
 ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي
 policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پڻ نصابي ڪتابن
 سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين

ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پڻ سڀني کي چو، چالاءِ ۽ ڪينئن جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پڻ پڻ جو پڙلاءُ.“
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)